

Вісник

Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Економічна теорія та право

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у січні 2010 р.

№ 2 (17) 2014

Харків
«Право»
2014

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 7 від 21 березня 2014 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію № 18877-7677ПП від 23.03.2012 р.

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право / редкол.: А. П. Гетьман та ін. — Х. : Право, 2014. — № 2 (17). — 296 с.

Засновник — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Видавець — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (голова редакційної колегії); **Л. С. Шевченко** — доктор економічних наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **Ю. С. Атаманова** — доктор юридичних наук, доцент (заступник голови редакційної колегії); **О. С. Марченко** — доктор економічних наук, професор (відповідальний секретар); **А. А. Гриценко** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України; **О. А. Гриценко** — доктор економічних наук, професор; **Д. В. Задихайло** — доктор юридичних наук, доцент; **Т. М. Камінська** — доктор економічних наук, професор; **О. Р. Кібенко** — доктор юридичних наук, доцент; **С. М. Макуха** — доктор економічних наук, професор; **В. С. Мілаш** — доктор юридичних наук, доцент; **В. Ю. Уркевич** — доктор юридичних наук, доцент; **Л. І. Федулова** — доктор економічних наук, професор; **М. В. Шульга** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **О. Л. Яременко** — доктор економічних наук, професор; **В. Л. Яроцький** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

Відповідальна за випуск **О. С. Марченко**

«Вісник Національного університету

“Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”.

Серія: Економічна теорія та право» зареєстровано ВАК України

як наукове фахове видання з юридичних наук

(Постанова Президії ВАК України від 22 грудня 2010 р. № 1-05/8) та з економічних наук

(Постанова Президії ВАК України від 26 січня 2011 р. № 1-05/1)

Адреса редакційної колегії: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024
Тел. (057) 704-11-35

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014

© «Право», оформлення, 2014

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

<i>Шевченко Л. С.</i> СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ УНІВЕРСИТЕТОМ: РОЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ	6
<i>Гриценко О. А.</i> НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ВПЛИВУ НА ВЛАДУ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ	17
<i>Макуха С. Н.</i> ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНІ КРАЇНИ В СИСТЕМІ АГРАРНИХ ВІДНОСИН ЄС І ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ.....	26
<i>Марченко О. С.</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРАУДФАНДИНГУ В УКРАЇНІ.....	37
<i>Федулова Л. І.</i> ІННОВАЦІЇ, ІНІЦІЙОВАНІ СПОЖИВАЧАМИ: МОЖЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ	46
<i>Дарногих Г. Ю.</i> ФОРМУВАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ БАЗИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	64
<i>Короленко В. В.</i> ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	76
<i>Можайкіна Н. В.</i> ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	86
<i>Носик О. М.</i> НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРОГРАМА ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СТРУКТУРА.....	100
<i>Яворська Л. М.</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ	108
<i>Ярмак О. В.</i> ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИМІРИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	118

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА

Нечипорук Л. В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТРЕБ
СПОЖИВАЧІВ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ 127

Кондратенко Д. В.

ПОЛІПШЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ
СТРАХОВИХ ПОСЛУГ 138

Тимошук О. В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 146

ПРАВО

Задихайло Д. В.

ЕКОНОМІЧНА ВЛАДА ТА КОНЦЕНТРАЦІЯ КАПІТАЛУ
СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (ПРАВОВІ АСПЕКТИ) 153

Битяк О. Ю.

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ НКРЕ ЯК СУБ'ЄКТА
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ПОВНОВАЖЕНЬ 163

Гетьман І. В.

ПІЗНАННЯ ТА СУДЖЕННЯ ЯК ГЕРМЕНЕВТИЧНІ
ДОМІНАНТИ В «ДОСВІДАХ» МІШЕЛЯ ДЕ МОНТЕНЯ 172

Задихайло Д. Д.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН:
РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 179

Гладка О. В.

ТЕХНОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРЕДМЕТА ДОГОВОРУ
КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ 188

Денисов А. І.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ЗАВДАННЯ
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 197

Плавишуда К. В.

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОГО
КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ 206

<i>Усатий В. О.</i>	НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ	215
<i>Ціленко В. А.</i>	ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СКЛАД БУДІВЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН	225
<i>Череповський Е. В.</i>	ПРАВОВА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН	235
<i>Шимко А. Р.</i>	ЗАГОТІВЛЯ ТА ПЕРЕРОБКА МЕТАЛОБРУХТУ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	245
<i>Білінська О. В.</i>	ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ	256
<i>Суходубова І. В.</i>	ДИНАМІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ АДАПТАЦІЇ ТЕКСТУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗМІН СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	264
<i>Шевченко Є. В.</i>	ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА З КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОМ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРАВОРОЗУМІННЯ	272
Вимоги до оформлення статей у збірнику «Вісник національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”. Серія: економічна теорія та право».....		287

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 005.521:378

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ УНІВЕРСИТЕТОМ: РОЛЬ ПРОГНОЗУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*Л. С. Шевченко, доктор економічних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Обґрунтовано роль прогнозування вищої освіти у стратегічному управлінні університетами. Охарактеризовано процедуру та методи Форсайт-досліджень. Визначено проблеми вбудовування Форсайту в систему стратегічного управління університетом.

Ключові слова: *вища освіта, університет, стратегічне управління університетом, прогнозування вищої освіти, Форсайт-дослідження.*

Постановка проблеми. У суспільстві знань суб'єкти освітньої діяльності повинні мати ефективний інструментарій ідентифікації тих потенційних процесів, які можуть вплинути на їх розвиток у майбутньому. У США до таких висновків прийшли ще у 1980-ті рр., коли стратегічне планування університетів поєднали з практикою наукового прогнозування. Аналогічним шляхом пішли університети Великої Британії [1]. Формулювання бачення, місії і цілей освітніх організацій, розробку довгострокових стратегій, програм і планів їх розвитку там пов'язали зі створенням комплексного прогнозу розвитку освітньої галузі на тривалу перспективу, усвідомленням можливих сценаріїв подальшого розвитку галузі і кожного ВНЗ окремо. Причому інерційність розвитку освіти як системи, повільність змін у педагогічних технологіях та методиках навчання, відкладений характер результатів самого освітнього процесу (використання здобутих компетенцій і знань тими, хто навчається, ще кілька років після закінчення навчання), значний період окупності інвестицій в освіту обумовили горизонт прогнозування не менше 5–10 років. Необхідність довгострокового прогнозування зростає в умовах модернізації системи освіти. У зарубіжних країнах затрати на дослідження й розробки в цьому напрямі становлять щорічно біля 2 % усіх асигнувань на науку в сфері освіти.

У Російській Федерації та Україні у 90-х рр. XX ст. робота з прогнозування освіти була практично згорнута, що призвело до багатьох помилок і провалів. Однак у Росії до прогнозування вищої освіти вже повернулися. Група компаній IBS, провідний розробник програмного забезпечення і постачальник ІТ-послуг у Центральній і Східній Європі, влітку 2013 р. завершила проект зі створення Експертно-аналітичної системи прогнозування потреб у професійному кадровому забезпеченні соціально-економічного розвитку РФ на замовлення Міністерства освіти і науки РФ. Система дозволяє проводити експертизу та аналіз потреб економіки РФ і суб'єктів РФ у фахівцях різного профілю, аналізувати відповідність структури підготовки спеціалістів прогнозу потреби в кадрах різних галузей економіки, надавати допомогу у формуванні державного замовлення на підготовку необхідних фахівців за найбільш затребуваними в економіці країни спеціальностями тощо [2]. Запропоновано створення Національного центру з довгострокового прогнозування розвитку системи освіти [3]. В окремих ВНЗ почали діяти підрозділи стратегічного планування розвитку організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми прогнозування вищої освіти у своїх працях ґрунтовно аналізують А. Н. Ланских і А. В. Тодосійчук. Сутність і функції технологічного та освітнього Форсайту розкривають зарубіжні вчені М. Кінен, Й. Майлс, С. А. Попов, Irina Bujor, Ozcan Saritas, Campbell Warden, R. Munck, G. McConnell, Tryggvi Thayer, Teichler Ulrich. Значущість Форсайту вищої освіти, його методика та результати проведених досліджень у країнах СНД вивчають: Г. Є. Афанасьєв, В. А. Дадашева, В. С. Єфімов, І. Кукліна, А. В. Лаптева, Л. І. Федулова. Проте ефективних прогнозів вищої освіти Україна не має, а освітній Форсайт у країні жодного разу не проводився.

Формулювання цілей. Мета статті — довести необхідність довгострокового прогнозування соціально-економічних процесів у вищій освіті та його роль у стратегічному управлінні університетами.

Виклад основного матеріалу. Розробка та реалізація стратегії організації передбачають певний алгоритм дій: 1) формулювання бачення та місії організації (фірми); 2) постановку цілей; 3) аналіз зовнішнього середовища, оцінку загроз та можливостей розвитку організації під впливом зовнішнього середовища; 4) управлінське обстеження сильних і слабких сторін організації (внутрішнього середовища); 5) аналіз стратегічних альтернатив розвитку організації; 6) вибір стратегії; 7) реалізацію стратегії: розробку та реалізацію системи планів, процедур, правил, бюджетів; 8) оцінку стратегії.

У попередній статті ми проаналізували особливості формулювання місії та цілей університету [4]. Тепер розглянемо процедуру з'ясування того, чи спроможний навчальний заклад ефективно діяти в тому середовищі, що скла-

лося. Його утворюють сили, фактори й суб'єкти, які впливають або можуть вплинути на діяльність університету. Знати елементи внутрішнього та зовнішнього середовища прямого впливу (мікросередовища) і непрямого впливу (макросередовища) — обов'язкова умова і перший етап процесу стратегічного управління. Такого дослідження потребує як уся освітня галузь, так і діяльність окремих ВНЗ. Без попереднього детального аналізу середовища освітніх організацій зробити висновки і запропонувати ефективні заходи з майбутнього розвитку ВНЗ неможливо.

Інструментами аналізу середовища університету є SWOT-аналіз, PEST-аналіз та конкурентний аналіз. Методика SWOT-аналізу (від англ. *strengths* — сильні сторони; *weaknesses* — слабкі сторони; *opportunities* — можливості і *threats* — загрози) була розроблена К. Ендрюсом на початку 1970-х рр., удосконалена А. А. Томпсоном і А. Дж. Стріклендом і є найбільш використовуваною. У загальному вигляді у навчальному закладі це відбувається так. Шляхом вивчення інформації про ситуацію на ринку освітніх послуг, очікувань споживачів та роботодавців як учасників цільових освітніх ринків, аналізу думок незалежних експертів розробляють спеціальні *матриці SWOT*. До *матриці можливостей* заносять усі виявлені фактори, сили й суб'єкти зовнішнього середовища ВНЗ, які сприяють його діяльності; до *матриці загроз* — елементи зовнішнього середовища, які протидіють розвитку; до *матриці сильних сторін* — ті елементи внутрішнього середовища, які формують умови розвитку; до *матриці слабких сторін* — елементи внутрішнього середовища, які заважають нормальному функціонуванню університету. Усі виявлені фактори оцінюють і позиціонують відповідно до ступеня впливу (слабкий, помірний, значний, а в разі негативного характеру — навіть руйнівний) та ймовірності реалізації (низька, середня, висока). Фактично здійснюється *сканування* освітнього середовища і *позиціонування* університету у ньому. Потім розробляються заходи з метою використання сильних сторін організації та зовнішніх можливостей розвитку університету, а також заходи щодо упередження чи подолання негативних впливів на організацію зсередини та ззовні. У такому вигляді методика проведення SWOT-аналізу викладена в підручниках зі стратегічного менеджменту і добре відома управлінцям. Однак SWOT-аналіз не повинен на цьому завершуватися. Його наступним етапом має стати *прогнозування* — побудова моделі освітнього середовища майбутнього.

Прогнозування вищої освіти (довгострокове, середньострокове і короткострокове) дає можливість на основі аналізу стану і поведінки освітньої системи в минулому та вивчення сучасних тенденцій зміни факторів, що впливають на досліджувану систему, правильно визначити траєкторії, кількісні та якісні параметри розвитку вищої освіти в майбутньому, розкрити зміст

ситуації, у якій опиниться освітня система під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Прогноз вищої освіти при цьому повинен містити ймовірну оцінку майбутніх результатів і оптимальних шляхів розвитку системи освіти, а також ресурсів і організаційних заходів, необхідних для його здійснення, з метою найкращого використання накопичених знань про освіту для вибору пріоритетних напрямів її науково-інноваційного розвитку [3; 5]. Правильно розроблений прогноз розвитку освітньої галузі стає основою стратегічного та індикативного планування, програмування, наукового, фінансового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення розвитку освіти. Одне з найважливіших завдань прогнозування — передбачення так званих порогових величин процесів розвитку: виявлення можливих строків великих зсувів, що призводять до якісних змін процесів, які вивчаються [6].

Розрізняють два підходи і, відповідно, два типи прогнозування: 1) пошукове (генетичне) прогнозування — визначення потенційних станів об'єкта дослідження в майбутньому на основі аналізу тенденцій його розвитку в минулому і сьогоденні. Наслідком пошуку повинно бути «дерево можливих результатів» із визначенням у ньому пріоритетів, значущості ключових і похідних умов їх досягнення; 2) нормативно-цільове прогнозування — визначення майбутніх станів об'єкта як цілей і орієнтирів, а потім — необхідних і достатніх коштів, способів і шляхів досягнення бажаної мети. Цей вид прогнозу передбачає більш однозначну картину можливого майбутнього, а отже, і більш конкретні форми протистояння тим процесам, які будуть для суспільства небезпечними [6].

До основних методів прогнозування відносять:

1) економетричні моделі, побудовані на основі статистичної інформації про минулі події. Прогнозні розрахунки робляться шляхом обробки статистичних рядів із використанням методів кореляції та модифікованих функцій Кобба-Дугласа, побудови міжгалузевих балансів тощо;

2) методи екстраполяції (трендові методи) — базуються на виявленні тренду, тобто тенденцій розвитку соціального процесу чи явища за достатньо тривалий період, які потім поширюються (продовжуються) на майбутнє з тим чи іншим коригуванням на основі експертних оцінок, або з частини об'єкта — на об'єкт дослідження в цілому. Наприклад, результати аналізу стану освіти в одному регіоні можуть переноситися і на інші регіони. Методи екстраполяції передбачають дослідження динаміки прогнозованого об'єкта, зміни його показників у часі. Такі методи часто ґрунтуються на історичній аналогії, на розробках опису ймовірного напрямку розвитку досліджуваної сфери у формі сценарію тощо. Утім, статистики вважають цю методологію надійною тільки в межах однієї фази довгострокового циклу. При переломі тенденцій, у точках біфуркацій, при зміні циклів і тим більше самих циклів, вона дає збій;

3) методи моделювання — багатоваріантного, багатофункціонального дослідження. Завдання моделювання — відтворити на основі схожості з існуючим об'єктом інший, який замінює цей об'єкт (модель), є його аналогом. Однак, претендуючи на схожість з оригіналом, модель не повинна повторювати його, оскільки тоді втрачає сенс саме моделювання. Але й довільне моделювання теж неприпустиме. Моделювання повинне допомагати з'ясувати оптимальні розміри системи, передбачати її поведінку [7; 5; 6];

4) методологія, що ґрунтується на циклічно-генетичних закономірностях розвитку, яка дає можливість урахувати ритм циклічної динаміки в економіці, генетичні обмеження, межі зміни успадкованого генотипу при зміні циклів, напрями перемінності систем для адаптації до змін у довкіллі;

5) експертні методи — шляхом очних і заочних, індивідуальних, групових і масових опитувань певних категорій населення щодо їхніх очікувань у майбутньому. Використовуються метод «Дельфі» (евристичного прогнозування), індивідуальні прогностичні оцінки експертів, «мозковий штурм» як колективна експертна оцінка події, яка ґрунтується на спільному активному творчому обговоренні проблеми, інтуїтивні методи, що спираються на думки провідних фахівців тощо.

А. В. Годосійчук вважає найбільш корисною для прогнозування розвитку сфери освіти методологію, що базується на циклічно-генетичних закономірностях розвитку [3]. Ми ж звернемо увагу на значущість експертної оцінки, насамперед методології *Форсайт* (від англ. *foresight* — погляд у майбутнє, передбачення). Ідеться про процес систематичного виявлення нових пріоритетних напрямів інноваційного розвитку та можливих технологічних перспектив, які за умови інвестування та організації систематичної роботи зможуть у довгостроковій перспективі істотно впливати на соціально-економічний, зокрема освітній розвиток країни, регіону, галузі або корпорації. Форсайт, інтегрований у систему стратегічного управління окремого університету, є *стратегічним Форсайтом* [1].

Форсайт нерідко називають одним із методів прогнозування. Однак, як слушно зазначає А. Н. Ланских, «методологія Форсайт — це сукупність інструментів, які дають можливість не вгадувати проблеми майбутнього, а ставити мету у вигляді бажаного очікуваного результату, визначати необхідні сьогоденні стани. Це *активний прогноз*, який включає елементи впливу на майбутнє з урахуванням ресурсів, які є і необхідні для розвитку» [8, с. 27]. Це по-перше.

По-друге, на відміну від традиційного прогнозування, до Форсайту залучають широке коло експертів (інколи — декілька тисяч) із різних сфер діяльності, практикують опитування певних груп населення (жителів регіону, молоді тощо), які зацікавлені у розв'язанні проблем, що обговорюються

в рамках проекту. При цьому успішний Форсайт можливий лише за умови готовності суспільства (керівників держави, місцевої влади, компаній, окремих фахівців, громадськості) спільно оцінити довгострокові перспективи розвитку країни, напрацювати спільне бачення майбутніх можливостей і загроз; практичним завданням Форсайту тоді є спонукання суб'єктів до спільних дій [9; 10].

По-третє, при проведенні Форсайту використовуються різні методи — окремо або в комплексі. Їх групують у технологічні (технологічні карти, аналіз частоти згадувань, картирування основних процесів), сценарні (мега-тренди, багатокритеріальний аналіз, сценарне планування, написання есе та інші), аналітичні (Дельфі, SWOT-аналіз і/або аналіз інформаційних потоків, екстраполяція) та експертні методи (методика фокус-груп або панелей експертів, мозковий штурм, огляд літератури, робота експертних комісій). Проте центром Форсайту залишається сценарне планування — побудова багатоваріантних сценаріїв подій з одночасною розробкою стратегій і практичних заходів. Сценарії розвитку, спираючись на реальні економічні умови, не тільки окреслюють контури подій, що відбудуться з організацією в майбутньому відповідно до різної комбінації управлінських рішень, а й дають оцінки ймовірностей їх реалізації. Це забезпечує максимальну ефективність досягнення стратегічних цілей організації [11].

Форсайт освіти проводиться від самого початку використання цього методу дослідження, однак найбільш інтенсивно — з 1990-х рр. Причому якщо спершу об'єктом Форсайту була лише вища освіта, тісно пов'язана з державними програмами досліджень і розробок у галузі науки і техніки, то зараз дослідження поширені на всі рівні й види освіти. Найбільш відомими Форсайтами вищої освіти, горизонт планування по яких добігає кінця і які підтвердили своє призначення, є: «FinnSight 2015», реалізований у Фінляндії (2006); «Форсайт генеральних планів для інформаційних технологій в освіті», виконаний у Сінгапурі; Програма передбачення інформаційних технологій та освіти, реалізована у Таїланді (2001); програма Мальти eFORESEE з дослідження впливу розвитку інформаційних технологій на освіту (2005); програма «Foresight 2020» штату Канзас (США); національні програми перспективного аналізу освітньої політики Великої Британії, Нової Зеландії, Німеччини. У цих дослідженнях брали участь широкі кола зацікавлених осіб — бізнес-лідери, представники громадськості, політики, педагоги, батьки учнів і студентів, самі студенти та інші особи [12; 13].

Показовими можна вважати результати Форсайту майбутнього впливу нанотехнологій на освітній процес, виконаного для технічних коледжів штату Техас (США). ВНЗ одержали інформацію: а) про моделі формування попиту на компетенції у сфері нанотехнологій, звідси — про високу ймовірність

формування нових професійних класифікацій, спеціальностей, асоціацій і мереж; необхідність перебудови структури навчальних курсів і появи нових інститутів; б) про перспективи працевлаштування своїх випускників. За оцінками дослідників, сумарний потенціал нанотехнологій на світовому ринку праці до 2015 р. становитиме 7 млн зайнятих. Найбільші можливості для працевлаштування матиме сфера наноматеріалів. Нанотехнології можуть вплинути також на професії (вимоги до компетенцій) та зайнятість у сфері охорони здоров'я, охорони довкілля [14].

Низку важливих досліджень освітніх перспектив проведено у РФ. Агентство стратегічних ініціатив, Російське управлінське співтовариство, Російська венчурна компанія розробили Форсайти: дитячих освітніх сервісів, шкільної освіти, вищої освіти, додаткової освіти, компетенцій [15]. При Державному університеті «Вища школа економіки» створено Міжнародний науково-освітній Форсайт-центр, де досліджують напрями підготовки кадрів, актуальні для посткризової економіки. З 2010 р. Сибірський федеральний університет реалізує масштабне дослідження «Прогноз і сценарії розвитку вищої школи в Росії — інституту, який інтегрує науку, освіту та інновації — в горизонті до 2030 р. як основа державної політики в освіті, науково-технічній та інноваційній сфері» [16]. Це дослідження дало можливість виявити на найближчі 5–10 рр. основні тренди розвитку вищої освіти, зміни у місії та функціях вищої школи, у технологіях і форматах діяльності вищої школи; основні сценарні розвилки процесу реформування вищої професійної освіти; орієнтири (сценарії) державної освітньої політики РФ.

Початок проведенню Форсайт-досліджень в Україні було покладено Державною програмою прогнозування науково-технологічного та інформаційно-технологічного розвитку на 2004–2006 рр. Під час її реалізації проводилося Форсайт-дослідження, результатом якого став відбір 14 критичних енергозберігаючих технологічних проектів. Але фінансування Програми було скорочено майже вдвічі, а її реалізацію у 2006 р. призупинено. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2007 р. № 1118 було затверджено Державну програму прогнозування науково-технологічного розвитку на 2008–2012 р. У результаті Форсайт-досліджень визначені його пріоритетні напрями, а також уперше в Україні сформовано Перелік критичних технологій за кожним пріоритетним напрямом [17]. Проте з часом діапазон досліджень і розробок значно звузився, а замість Форсайту почали проводити маркетингові дослідження. Рішенням Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 704 і цю програму було відмінено через реструктуризацію уряду і жорсткі заходи економії. Повноцінного технологічного Форсайту Україна так і не одержала, що не дає можливості спрогнозувати час та особливості переходу до більш високих технологічних укладів, розвиток окремих

галузей і секторів економіки. Відповідно не мають бази для чіткого прогнозу ні ринок праці (структура попиту на працю і зайнятості), ні вища освіта як сфера підготовки фахівців.

Вища освіта в Україні взагалі має доволі проблемний прогнозний фон. Відомо, що ключовим трендом у розвинених країнах стає «когнітивізація» суспільства — насичення діяльності знаннями; масове включення людей у пізнавальну активність. У такому напрямі трансформуються виробнича і трудова діяльність людей; корпоративна культура, соціальна організація і соціальна взаємодія людей; повсякденне життя. Розробляються технічні засоби посилення індивідуального інтелекту людини, формуються інтелектуальні мережі та інтелектуальні виробництва, побудовані на широкій інформатизації суспільства та використанні знанневих ресурсів великих мас людей [18]. Важливими закономірностями розвитку системи освіти в західних країнах є підвищення ролі науки як фактора якості освіти та перевищення темпів зростання затрат на освіту над темпами економічного зростання. В українській освіті протягом тривалого часу відбувалися зовсім інші, явно негативні процеси. Зменшення рівня державного фінансування вищої освіти, посилення комерціалізації та обмеження доступності вищої освіти для значної частини молоді, «відтік умів» викладачів, науковців і студентів за кордон, поглиблення розриву з передовими системами освіти світу, відмова багатьох країн світу визнавати дипломи про вищу освіту низки українських університетів стали реаліями сьогодення. Посилюються внутрішні загрози розвитку ВНЗ в Україні: застаріла матеріально-технічна база більшості ВНЗ країни, низький рівень оплати праці професорсько-викладацького складу ВНЗ, відірваність навчальних програм і навчального процесу від потреб практики, втрата освітою виховної функції, корупція і хабарництво.

За таких умов проведення повноцінного освітнього Форсайту і тим паче вбудовування знань про майбутнє (якою буде освітня організація в майбутньому і як до цього стану йти) у процес університетського планування є не простим завданням. З одного боку, стратегічне планування відрізняється чіткими вимогами щодо послідовності дій і прийняття стратегічних управлінських рішень. Окремі рішення про те, де університет має бути через п'ять років, реалізація яких уже відбувається, не можуть бути просто так змінені тільки через те, що група Форсайт-дослідників запропонувала іншу, більш цікаву альтернативу (рішення). Потрібен механізм, який би ув'язував результати Форсайту і горизонтального сканування в єдине ціле в процесі стратегічного планування, а потім використовував їх в операційному процесі. З другого боку, потенційною пасткою на шляху до успішного запровадження стратегічного Форсайту є консерватизм у поведінці керівників університетських структур: факультетів, інститутів, департаментів, які вимагають пев-

ного ступеня стабільності, передбачуваності та інституціоналізації. Для них підхід із позицій стратегічного Форсайту може здаватися таким, що порушує рівновагу в плановому процесі і навіть відволікає від основної діяльності. Форсайт як стратегічний інструмент є в цілому вразливим до змін в університетському менеджменті [1].

Утім, науково-прогностичне забезпечення розвитку вищої освіти вкрай необхідне і має дати університетам відповіді на питання щодо пріоритетних напрямів наукових досліджень і розробок на найближчі 15–20 років; домінуючих наукових теорій, на основі яких відбудеться формування нових парадигм; тих галузей науки, які будуть формувати техніко-технологічний склад освіти майбутнього; потужностей науково-технічного потенціалу вищої школи, який забезпечить перехід освіти на інноваційний шлях розвитку; оптимального співвідношення між фундаментальними дослідженнями, прикладними дослідженнями і розробками в галузі освіти; кластерів комплексних радикальних інновацій для забезпечення стійкого розвитку освіти на інноваційній основі; очікуваного ефекту від одержання і застосування результатів НДР і (або) науково-технічної діяльності [3]. Важливою є розробка сценаріїв розвитку системи освіти з урахуванням майбутніх тенденцій демографічного характеру.

До об'єктів прогнозування і сценарного моделювання необхідно обов'язково віднести: напрями розвитку університетської освіти — масова чи елітна; джерела фінансування вищої освіти — державне (бюджетне), приватне чи змішане фінансування; простір розвитку — національний, регіональний чи транснаціональний; попит на кваліфіковані кадри з боку окремих секторів економіки, роль і відповідальність роботодавців у сфері вищої освіти — як замовника «робочої сили» чи як суб'єкта, якого цікавить інтелектуальне майбутнє суспільства.

Висновки. Довгострокове прогнозування соціально-економічних процесів у вищій освіті сприяє впровадженню концепції стратегічного освітнього менеджменту та науково обґрунтованому розвитку університетів. Чим швидше керівництво держави та освітньої галузі зрозуміє необхідність прогнозування і передбачення майбутнього вищої школи, тим успішнішим буде рух країни до інноваційного суспільства знань, тим ефективнішою виявиться державна освітня політика.

ЛІТЕРАТУРА

1. Munck R. University Strategic Planning and the Foresight / Future Approach An Irish Case Study [Електронний ресурс] / R. Munck, G. McConnell. — Режим доступу: <http://www.dcu.ie/community/gs9-1.pdf>.

2. IBS создала систему прогнозирования потребностей в кадрах для Минобрнауки РФ [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://ibs.ru/media/news/ibs-sozdala-sistemu-prognozirovaniya-potrebnostey-v-kadrakh-dlya-minobrnauki-rf>.
3. Тодосийчук А. В. Прогнозирование развития системы образования [Электронный ресурс] / А. В. Тодосийчук. — Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=994.
4. Шевченко Л. С. Стратегічне управління університетом: обґрунтування місії і цілей розвитку / Л. С. Шевченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право / рекол.: А. П. Гетьман та ін. — Х. : Право, 2014. — № 1(16). — С. 6.
5. Блэк Дж. Прогнозирование [Электронный ресурс] / Дж. Блэк // Экономика : толковый словарь : общ. ред. И. М. Осадчая. — М. : ИНФРА-М : Весь Мир, 2000. — Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/11690.
6. Прогнозирование [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/~книги/Лопатников/Прогнозирование>.
7. Социальное прогнозирование [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://kurs.ido.tpu.ru/courses/metods_soc_work/tema9.html.
8. Ланских А. Н. Стратегия развития сферы услуг высшего профессионального образования на основе инновационно-ориентированного прогнозирования : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / А. Н. Ланских. — М., 2012. — С. 27.
9. Основы методологии «Форсайт» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kylbakov.ru/page110/page190/index.html>.
10. Irina Bujor. Applying Foresight Methodology to the Romanian Higher Education System [Электронный ресурс] / Irina Bujor, Ozcan Saritas, Campbell Warden. — Режим доступа: https://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCYQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.t-pot.eu%2Fhok%2F05_Applying%2520Foresight%2520Methodology%2520to%2520the%2520Romanian%2520Higher%2520Education.pptx&ei=by_pUrXiFOae7AaSSIDgCQ&usq=AFQjCNECQungeFcI8WJqn8BRXQEZhrTo_w&bvm=bv.60157871,d.ZGU&cad=rjt.
11. Бардычев В. И. Формирование стратегии на основе сценарного планирования деятельности фирмы в условиях неопределенности [Электронный ресурс] / В. И. Бардычев, М. В. Евтюхова. — Режим доступа: http://www.ieay.ru/nauch/sc_article/2010/11/Barduchev.shtml.
12. Tryggvi Thayer. Foresight and educational planning: Engaging stakeholders to construct preferred future [Электронный ресурс] / Thayer Tryqqvi. — Режим доступа: <http://www.education4site.org/blog/2012/foresight-and-educational-planning-engaging-stakeholder-to-construct-preffered-futures>.
13. Foresight 2020 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.kansasregents.org/foresight_2020.
14. Майлс Й. Форсайт в области нанотехнологий: как исследовать сферу занятости и профессиональной компетенции? / Й. Майлс // Форсайт. — 2010. — Т. 4, № 1. — С. 21.
15. Итоги Форсайт-Флота 2013: Участники разработали 10 карт будущего [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.r-u-s.org/cgi-bin/news/view.cgi?news-645>.

16. Ефимов В. С. Форсайт высшей школы России: новые миссии и функции, перспективные технологии и форматы деятельности [Электронный ресурс] / В. С. Ефимов, А. В. Лаптева, В. А. Дадашева. — Режим доступа: <http://www.ecsocman.hse.ru/data/2013/01/10/1251404588/2012-3-2.pdf>.
17. Форсайт в Україні [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.uinteikiev.ua/foresight/ua/ua_foresight.php.
18. Ефимов В. С. Форсайт высшей школы России — 2030: базовый сценарий — «конверсия» высшей школы / В. С. Ефимов // Университет. управление. — 2013. — № 3 (85). — С. 6–9.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ УНИВЕРСИТЕТОМ: РОЛЬ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Шевченко Л. С.

Обоснована роль прогнозирования высшего образования в стратегическом управлении университетами. Охарактеризованы процедура и методы Форсайт-исследований. Определены проблемы встраивания Форсайта в систему стратегического управления университетом.

Ключевые слова: *высшее образование, университет, стратегическое управление университетом, прогнозирование высшего образования, Форсайт.*

STRATEGIC MANAGEMENT OF UNIVERSITY: THE ROLE OF FORECASTING OF HIGHER EDUCATION

Shevchenko L. S.

The role of forecasting of higher education in strategic management of universities is proved. The procedure and methods of Foresight researches are described. The problems of embedding of Foresight in strategic management of university are identified.

Key words: *higher education, university, university strategic management, forecasting of higher education, Foresight.*

УДК 330.16.105.6

НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ ВПЛИВУ НА ВЛАДУ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

*О. А. Гриценко, доктор економічних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Досліджено економічні основи виникнення неформальних інститутів впливу на владу. Виявлено типи альтернативних неформальних інститутів. Розкрито ієрархію причин, протиріч та фактори протестних форм поведінки в Україні.

Ключові слова: інститути, неформальні інститути, протестна поведінка, аномія, довіра.

Постановка проблеми. Актуальність теоретичної постановки проблеми завжди визначається необхідністю осмислення тих явищ та подій, що відбуваються в суспільстві. В сучасних умовах протестна поведінка значно поширена як у розвинутих, так і трансформаційних країнах. Український Євромайдан став унікальним соціальним феноменом сучасності, перетворившись на особливий неформальний інститут впливу на владу. Протестні дії оформлюються в інституційні структури, які народжуються незалежно від офіційно встановлених норм поведінки, але суттєво впливають на зміни суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протестна поведінка є предметом дослідження багатьох соціальних наук, кожна з яких виявляє умови, фактори та причини її існування із своїх методологічних парадигм. Політологи розглядають протест як форму виявлення політичного конфлікту, який реалізується в нетривалих та нерадикальних формах демонстрації, страйків, вуличних зіткнень та ін. На відміну від протесту, соціальне незадоволення може реалізовуватися у формі повстання, за допомогою якого вирішуються більш фундаментальні питання щодо влади та передбачаються насильницькі дії між представниками політичного режиму та опонентами. Серед причин протесту виокремлюють порушення соціального самопочуття та соціальних сподівань населення, що виникають на основі депривації, тобто такого суб'єктивного стану, що виникає внаслідок позбавлення людини тих благ та того способу життя, до якого вона звикла [1]. В ряді різноманітних причин протестної поведінки економічні процеси не розглядаються на суттєвому рівні, а виокремлюються в комплекс економічних факторів, що стають під-

грунтям дотичних (крапкових) видів протесту. Однак економічні відносини не розглядаються на глибокому рівні політичних протестів [2]. Соціологи вважають протест як один із різновидів сприйняття людьми цілей, цінностей, орієнтирів, що висувається суспільством, та інституційно дозволених засобів їх досягнення. В демократичних країнах, де найвпливовішим є середній прошарок населення, поширеною є *конформістська* (члени суспільства підтримують цілі й засоби на основі внутрішніх переконань) та *нонконформістська* (де сприйняття цілей і засобів відбувається на основі примусових дій) поведінка. Однак завжди існують такі типи поведінки, як *ритуалізм* (коли цілі не сприймаються, хоча виправдовуються засоби їх досягнення), *ретритизм* (маргінальне відношення до цілей та засобів), *інновація* (коли суб'єкти для досягнення існуючих цілей використовують нові засоби). В цьому контексті *протест* або заколот здійснюється тоді, коли суб'єкти відмовляються від цілей і засобів їх досягнення та змінюють їх на нові [3]. Психологи вважають причинами будь-якого протесту наявність фрустрації, тобто такого особливого стану людини, що виникає внаслідок неможливості подолати перепони щодо досягнення своїх цілей та неможливості задовольняти свої бажання або потреби. В стані фрустрації людина відчуває гнів, відчай, тривогу, роздратування, розчарування, що може призвести до повної дезорганізації його діяльності. Історична наука не тільки узагальнює хронологію процесів, що відбуваються в країні, але й виявляє історичні аналоги подібних подій для того, щоб надати можливі сценарії їх розвитку. Свій ракурс дослідження надає правова спільнота, оскільки її мета виявити можливі та дозволені рамки правової поведінки. Правова наука повинна відповісти на запитання: що відбувається в разі зіштовхування прав різних осіб та який є правовий шлях вирішення виниклих протиріч? Це стає особливо важливим, оскільки неформальні інститути можуть виникати поза правовим середовищем та суперечити йому.

Формулювання цілей. Економічна теорія безпосередньо не вивчає протестні дії як особливий вид економічної поведінки. Однак реальні події сучасного світу свідчать про необхідність використання методологічного потенціалу економічної теорії для визначення найбільш глибоких та суттєвих причин формування нових інституційних форм організації протестних рухів. Метою статті є дослідження суттєвих ознак протестної поведінки, ієрархії її причин та її інституційне оформлення в нові способи впливу на владу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Реальна практика сучасного світу наочно демонструє виникнення нових неформальних інститутів впливу на владу, що реалізується через протестні дії (в українському варіанті у вигляді «майдану»). В першому наближенні протестні рухи як неформальні інститути впливу на

владу, спрямовані на коригування суспільного розвитку, надаючи владі можливість проаналізувати, оцінити свої практичні дії та здійснити їх корекцію. Безумовно, влада сприймає як цивілізаційні протести тільки ті, що здійснюються мирним шляхом, не допускаючи дій, які руйнують суспільний порядок. У загальному розумінні інститути — це створені певною спільнотою обмежувальні рамки поведінки, що структурують повторювальні взаємодії між людьми, упорядковують між ними взаємовідносини та створюють механізми примусу щодо їх виконання [4, с. 12]. Інститути формують структуру стимулів, що спонукають людей до певних дій, розширюючи їх волевиявлення та спрямовуючи їх у певному руслі. Якщо формальні інститути санкціонуються державою, яка виступає їх гарантом, то виконання неформальних правил гарантується самими індивідами, які домовляються про їх виконання. Якщо інституційна система розцінюється суб'єктами як перешкода для задоволення узаконених цільових устремлінь, розчищається майданчик для заколоту як пристосувальної реакції. В класичному вигляді неформальні інститути ґрунтуються на довготривалій історичній основі та втілюються в традиціях, звичаях, стереотипах поведінки. Як правильно зауважує Р. Мертон, «дослідники, що не беруть до уваги неформальні правила гри, ризикують прогавити багато важливих спонукальних мотивів та стримувачів, що визначають політичну поведінку» [3, с. 32]. Якщо неформальні інститути відповідають регулярній практиці спільного існування, вони в історичній перспективі можуть перетворюватися на формальні та законодавчі норми.

Теоретичний аналіз неформальних інститутів необхідний для розуміння тих спонукальних мотивів, які створюють простір та ставлять перепони для поведінки певного кола суб'єктів. На основі дослідження неформальних інститутів стає можливим пояснення майбутніх сценаріїв інституційного розвитку. Неформальні інститути в інституційному просторі трансформаційних перетворень набувають альтернативного характеру та можуть бути допоміжними, акомодативними, конкуруючими та заміщуваними [5]. *Допоміжні* неформальні інститути заповнюють прогалини, що виникають у формальних інститутах. *Акомодативні* неформальні інститути створюють мотиви таких видів поведінки, які суттєво змінюють наслідки дотримання формальних правил без їх прямого порушення. *Акомодативні* неформальні інститути можуть створюватися суб'єктами, які не схвалюють наслідки, що надаються формальними правилами, але які неможливо змінити в реальній практиці. Такі неформальні інститути можуть допомогти поєднати інтереси суб'єктів із діючими формальними інститутами, які можуть, з одного боку, призводити до зменшення їх ефективності, а з другого — привести до їх посилення в разі зменшення стимулів до їх зміни. *Конкуруючі* неформальні інститути виникають тоді, коли існуючі формальні правила стають менш результатив-

ними та потребують свого перезавантаження. Вони потрапляють в систему діючих формальних норм та можуть суперечити їм. *Заміщувані* неформальні інститути виникають унаслідок функціонування неефективних та слабких формальних норм та беруть на себе їх функції з метою подолання інституційних пасток, заміщення відсутніх владних авторитетів та виправлення дисфункцій правових норм, що стає найбільш актуальним у період становлення нових демократичних форм впровадження владних повноважень.

Неформальні інститути можуть доповнювати формальні, а можуть вступати з ними в протиріччя, в основі яких знаходяться механізми їх впровадження. Формальні інститути вводяться директивним чином на основі узагальнення попередньої практики взаємовідносин між людьми. В той час як неформальні інститути мають еволюційний довготривалий характер дії, проходять історичну експертизу на свою доцільність і не можуть бути впроваджені примусовим чином. Особливо напруженим стає протиріччя між формальними та неформальними інститутами альтернативного типу, які характеризуються локальною ефективністю та збільшеним ризиком їх виконання для певного кола осіб. Особливість неформальних інститутів альтернативного типу полягає в тому, що вони можуть не мати довгострокової ефективності в разі, якщо мають ексклюзивний характер та не виконують свої функції раціонування трансакційних витрат на їх дотримання (наприклад, витрати на прийняття рішення «майданом» можуть досягнути таких розмірів, що альтернативний інститут стає просто неефективним).

Альтернативні неформальні інститути активно виникають на основі аномічного розвитку інституційного простору, що є характерним для економік перехідного типу. Аномію слід розглядати як розпад соціальної структури, що відбувається тоді, коли існує гостра розбіжність між нормами, цілями та соціально структурованими можливостями членів груп діяти відповідно до даних норм. Із цієї точки зору аномія фільтрує суспільні цінності, які можуть легко виконуватися людьми, мають певний статус у суспільстві і важкі або неможливі для інших. Гостра аномія призводить до девальвації та дезінтеграції системи цінностей, які перестають бути загальносприйнятливими. Об'єктивний характер аномії виявляється у відсутності необхідних формальних або неформальних інститутів або у відставанні їх виникнення від потреб розвитку суспільства. Суб'єктивний характер аномії виявляється, по-перше, у неприйнятті існуючих правил суспільної поведінки, по-друге, відсутності необхідного знання, навичок виконання функцій інститутів, унаслідок чого інститути не можуть функціонувати нормально. В результаті поведінка суб'єктів стає нераціональною в цій інституційній системі координат. Сьогодні ми стаємо свідками переформатування інституційного

простору українського суспільства, що не може залишитися поза увагою економічної теорії.

Теоретико-економічний аналіз перш за все повинен відволіктися від політичних оцінок, по-друге, має бути побудований на виявленні об'єктивної ієрархічної природи причин подій, що відбуваються в реальній практиці. Протестні дії (об'єднання людей, лозунги, провокації, радикальні та екстремістські рухи) — є лише зовнішнім, спостережуваним явищем, причини якого мають значно глибший та складний характер, що передбачає виявлення передумов, акцедентів (факторів минулих зв'язків), обставин, чинників та внутрішніх причин. Для кожної країни протестні рухи мають свою специфіку. Сьогодні Україна потребує визначити сукупність усіх факторів та умов, які призвели до протесту та виникнення нових неформальних інститутів впливу на владу.

Об'єктивною передумовою протестних дій стали шоківі зміни зовнішньополітичного курсу влади, яка тривалий час (на основі потужного використання інформаційних ресурсів) орієнтувала суспільство на європейський вектор розвитку. Прорахунки, непродуманість, невміння (або небажання) враховувати в практичній діяльності ризики прийнятих рішень в міжнародних угодах (особливо коли мова йде про протиріччя між стратегічними та тактичними завданнями зовнішньоекономічного курсу) призвели до необхідності більш обґрунтованого визначення майбутнього розвитку України, що стало несприйнятливим для певних політичних сил та соціальних прошарків. Об'єктивні передумови підсилювалися суб'єктивним фактором, що виявився перш за все в ступені розуміння та можливості оцінювати ситуацію широким колом населення, а по-друге, в наявності лідерів, які спроможні використовувати (або маніпулювати) ступінь незадоволення людей. На сучасному рівні розвитку суспільної свідомості значно розширеним є міфологічний образ мислення, який був історично виправданим етапом філогенезу розвитку способів пізнання (найвищий рівень якого досягається науковим пізнанням), що відтворюється на рівні онтогенезу в казкових образах розуміння дитиною оточуючого світу. Міф виконує подвійну функцію: він виявляє джерело широкомасштабної фрустрації в соціальній структурі і відображає альтернативну структуру, яка, ймовірно, не принесе розчарування гідним. Це хартія дії [3, с. 154]. У цьому контексті стають ще більш зрозумілими функції міфологічного мислення — монополізувати уяву, намагаючись так визначити ситуацію, щоб, або підштовхнути незадоволених до протесту, або, навпаки, відвадити від нього [3, с. 276]. Значне поширення міфологічних образів є результатом відсутності належного рівня освіти в країні та широкого використання в пізнанні економічних відносин методології неокласичної теорії.

Остання є надійним методологічним інструментом пізнання закономірностей функціонування рівноважних ринків та умов досягнення їх цінової збалансованості.

Економічний неокласичний інструментарій виникає на межі XIX–XX ст., коли в розвинутих країнах пануючими стають ринкові системи господарства і починається застосування функціонального замість причинно-наслідкового аналізу. Неокласичні принципи пізнання не спроможні враховувати особливості історичного та національного розвитку України, у якій відбуваються трансформаційні процеси, що не призвели до формування рівноважної економічної системи. В сучасній освіті, особливо в галузі суспільних наук, панують функціональні методи пізнання, що ускладнює можливості розуміння причинно-наслідкових зв'язків сучасного розвитку країни.

Міфологічні образи в будь-якому суспільстві заповнюються ідеологічними штампами, які повинні спрямувати населення в певному суспільно-політичному руслі. Ідеологія — це спосіб конструювання вдоволеної реальності, яка видається за саму дійсність. Так формувались ліберальна концепція в США, комуністична ідеологія в СРСР, фашистська риторика в Німеччині тощо. В ідеологічних поглядах дійсність уявляється у викривленому, спотвореному і перевернутому вигляді. Ідеологія стає ілюзорною свідомістю, якою можна маніпулювати в необхідному контексті.

На більш глибокому рівні знаходяться більш суттєві причини, що пов'язані із недоліками та протиріччями соціально-економічних реформ протягом нестривалої історії незалежної України та їх загостренням за останній час. Найбільш загрозливими для економічного розвитку стали: непродуманість та помилки економічних реформ, поширення рейдерського захоплення бізнесу, створення несприятливого інвестиційного середовища, руйнування кадрової політики, що призвело до катастрофічного зниження професіоналізму та відповідальності політиків і державних чиновників на кожному рівні прийняття рішення, безпрецедентний рівень корумпованості, невміння влади реалістично оцінювати ситуацію в країні. Безумовно, ці загрозливі обставини створювалися протягом усієї історії незалежного розвитку України. Однак накопичення невирішених проблем призвело до катастрофічного зниження рівня довіри до влади, концентрації почуття незадоволеності та збільшення кола громадян, що орієнтовані на зміни та покращення соціально-економічної ситуації в країні. Вихідним інститутом соціальної побудови суспільства є довіра, яка визначає певний рівень упевненості в позитивних наслідках дії інших людей, інституційних утворень та влади в цілому. Довіра дозволяє очікувати, що владні органи будуть вести себе передбачено, чесно та відповідно до встановлених у суспільстві норм. Ступінь довіри визначається,

з одного боку, кількістю суб'єктів, що мають впевненість у подальших діях влади (згідно із законом золотого перетину, їх повинно бути не менше 60 % [6, с. 65]), а з другого — часовим лагом, що дозволяє очікувати певних змін. Соціально-економічна політика в Україні останнього часу призвела до глибокої кризи довіри в суспільстві [7, с. 90–97], що сприяло катастрофічному посиленню аномії у владній системі.

Важливим для оцінки ситуації в Україні є розуміння дій та орієнтирів фінансової олігархії в Україні, яка, власне кажучи, управляє сучасними процесами в країні. У складі активів більшості фінансових холдингів в Україні зростають європейські капітали, достатньо великі грошові кошти зберігаються в закордонних банківських установах (що є економічно доцільним). Одночасно українська олігархія не спроможна конкурувати з російським капіталом, який є більш потужним за розміром та агресивним за характером. Зрошення держави із фінансовим капіталом надало останньому важливі важелі впливу на інформаційний простір та формування суспільної свідомості. Фінансова українська олігархія виконує як позитивну, так і негативну роль. У сучасних умовах фінансова олігархія, всупереч малому бізнесу, в більшій мірі зацікавлена у встановленні порядку в країні: припиненні злочинних форм захоплення бізнесу, забезпеченні правопорядку та цивілізованої конкуренції, формуванні правового судочинства. Негативна роль фінансової олігархії полягає у бажанні перш за все захистити свій бізнес, навіть всупереч загальнонаціональним інтересам. Для цього в олігархії є значні фінансові ресурси для підтримки протестних дій та широкі інформаційні можливості щодо формування суспільної думки.

Важливим фактором спонукання протестних дій стають акциденти, тобто випадкові обставини, що виникають в історичному розвитку та глибоко вкорінюються в ментальні підвалини. В протестній поведінці суб'єкти неусвідомлено реалізують історичні, економічні, світоглядні протиріччя, що склалися між різними регіонами українського суспільства протягом певного історичного часу. В багатьох розвинутих країнах світу існують подібні протиріччя, які загострюються в умовах нестабільності та спеціального збурення. Сьогодні Україна зіштовхнулася з політичним маніпулюванням саме цими акцидентами. В основі виявлення впливу історичних факторів на поведінку людей та дій відповідних владних структур повинен знаходитися мірний аналіз історичного руху країни. Історичний розвиток як будь-який процес повинен бути вимірюваним на основі органічного поєднання якості та кількості. В межах певної міри кількісні (часові) зміни історичного процесу призводять до зміни порядку зв'язків, характеристики елементів, ступеня розвитку конкретних подій. В аналізі історичного розвитку треба врахо-

увати три міри пізнання сутності історії — просту, системну та реальну (повну) [8, с. 54]. Кожна міра визначає межу, за якою відбуваються зміни та модифікації історичного процесу, що перетворюють його на якісно нову форму, але при цьому зберігаються всі його суттєві ознаки. *Проста міра* визначає історичний розвиток як хронологічний ряд емпіричних фактів, що взагалі поширюється на всю історію людства. Дослідження історії на основі простої міри повинно здійснюватися вченими-істориками та знаходитися повністю в їх компетенції. Будь-які практичні дії або програмні установки на основі виявлення простої міри історичного розвитку стають безперспективними та недоцільними, оскільки в історичній пам'яті суб'єктів вони знаходяться на рівні підсвідомості та соціальної генетики. *Системна міра* історії будується на узагальненні того періоду розвитку країни, який виходить за межі існуючих поколінь, але зберігається на ментальному рівні та формує певні світоглядні форми, які можуть вступати в суперечність залежно від умов їх виникнення. Зняття суперечності на основі системної міри історії здійснюється практичними діями ідеологічного характеру. *Реальна (повна) міра* історичного розвитку формує актуальну структуру кожної країни на основі поколінь, що нині в ній проживають. Саме реальна міра історичного розвитку повинна стати основою прийняття будь-яких практичних дій влади щодо конструювання оптимальних умов життєдіяльності в країні.

Причини протестних рухів завжди мають внутрішній характер. Але завжди існують фактори зовнішнього впливу, що можуть підштовхувати або стимулювати соціально-політичні протиріччя країни. Зовнішні фактори полягають у глобальному протиріччі між США, інтереси якої підтримуються в Європі, та Росією за світове панування та боротьбу за обмежені ресурси. Глобальні ризики та проблеми сучасного глобального світу (енергетична, продовольча та ін.) загострюють боротьбу між існуючими та народжуваними лідерами. Україна в цій боротьбі стала геополітичною ареною, де США і Росія реалізують свої інтереси, де не враховуються належним чином інтереси українського народу.

Висновки. Протестна поведінка має двоїсту суперечливу природу. З одного боку, протестні дії стають закономірними способами виникнення неформальних інститутів впливу на владу. Їх позитивна роль полягає в політичному коригуванні, конструктивній критиці влади та спостереженні за її діями. З другого боку, немирний спосіб організації протестних рухів може призвести до таких негативних наслідків, як відтік капіталу, дестабілізації економіки, руйнування банківського сектору, погіршення інвестиційного клімату та ін. Протестні рухи та неформальні інститути повинні стати об'єктом економічного дослідження, оскільки вони потребують постійного аналізу та оцінки з точки зору їх економічної доцільності та ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протестное политическое поведение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sbiblio.com/biblio/archive/politsoc/8.aspx>.
2. Стребков Д. О. Экономические детерминанты протестного поведения населения России / Д. О. Стребков // Экономическая социология. Т. 1. – 2000. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ecsoc.msses.ru.
3. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон. – М. : АСТ : Хранитель, 2006. – 873 с.
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норт. – К. : Основа, 2000. – 198 с.
5. Институциональная структура общества. Формальные и неформальные институты. Сравнение механизмов принуждения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ornatus.ru/themes/ekonomika/institutsionalnaya-ekonomika/>.
6. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Харьков : Форт, 2008. – 928 с.
7. Дарнопих Г. Ю. Історичні передумови кризи суспільної довіри до держави як гаранта захисту прав громадян // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економ. теорія та право. – 2013. – № 3. – С. 90–97.
8. Вазюлин В. Л. Логика истории. Вопросы теории и методологии / В. Л. Вазюлин. – Изд. 2-е перераб. и доп. – М. : Изд-во СГУ, 2005. – 432 с.

НЕФОРМАЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ ВЛИЯНИЯ НА ВЛАСТЬ В КОНТЕКСТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Гриценко О. А.

Исследуются экономические основы возникновения неформальных институтов воздействия на власть. Выявляются типы альтернативных неформальных институтов. Раскрывается иерархия причин, противоречий и факторов протестных форм поведения в Украине.

Ключевые слова: институты, неформальные институты, протестное поведение, аномия, доверие.

INFORMAL INSTITUTIONS OF IMPACT ON POWER IN THE CONTEXT OF ECONOMIC ANALYSIS

Grytsenko O. A.

The economic foundations of the emergence of impact of informal institutions on the authority are studied. The types of alternative institutions are revealed. The hierarchy of causes, contradictions and factors of protest behavior in Ukraine are exposed.

Key words: institutions, informal institutions, protest behavior, anomie, trust.

УДК 330.1:339.9

ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНІ КРАЇНИ В СИСТЕМІ АГРАРНИХ ВІДНОСИН ЄС І ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

*С. Н. Макуха, доктор економічних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Досліджено особливості та еволюцію Спільної аграрної політики європейського Союзу (САП), її зміни, викликані приєднанням до ЄС постсоціалістичних країн. Проаналізовано процес успішного аграрного реформування Польщі. Доведено необхідність використання її досвіду у створенні передумов для перспективного включення аграрного сектору України в реалізацію Спільної аграрної політики (САП).

Ключові слова: *Спільна аграрна політика ЄС, імпорتنі мита, експортні субсидії, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, органічне землеробство.*

Постановка проблеми. Включення країн із перехідною економікою в глобалізаційний процес можна віднести до найбільш актуальних проблем, оскільки демократизація суспільства, ефективний розвиток економіки на основі системної трансформації виключають автаркію. Відомо, що відсутність науково обґрунтованої концепції інтеграції країн у світовий економічний простір та непрофесійні дії у зазначеному напрямі можуть викликати непослідовність зовнішньої економічної політики держав, серйозні політичні конфлікти у суспільстві. Саме тому використання досвіду успішно інтегрованих в ЄС постсоціалістичних країн є надзвичайно актуальним і корисним для реалізації євроінтеграційних перспектив трансформаційних держав, зокрема України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми включення перехідних країн у європейський економічний простір аналізувалися у низці наукових робіт, представлених дослідженнями Г. Білоруса, І. Бураковського, А. Гальчинського, Д. Дайнена, М. Деягіна, Т. Зінчук, С. Кваші, В. Козяка, Г. Колодко, Н. Косолапова, К. Кредисова, В. Новицького, О. Саніної, Т. Остапко, С. Соколенка, Дж. Сороса, А. Філіпенка, Ю. Шишкова, О. Шниркова та ін. Однак багатоплановість проблеми вимагає посилення уваги науковців до пошуку оптимальних механізмів включення в інтеграційні угруповання окремих галузей з урахуванням національних особливостей останніх.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження особливостей та еволюції спільної аграрної політики Європейського Союзу та досвіду включення й функціонування аграрної економіки постсоціалістичних країн — членів ЄС з метою його перспективного використання в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що інтеграція до європейських та євроатлантичних структур передбачає в економічній царині досягнення трансформаційними країнами макроекономічної стабільності, здійснення структурних реформ, лібералізацію торговельних режимів, поліпшення умов конкуренції, структури й диверсифікації експорту, здійснення промислової політики, спрямованої на зниження матеріало- й енергомісткості виробництва. Серед зазначених завдань особливе значення для України має процес створення необхідних передумов для успішного розвитку в межах ЄС однієї з пріоритетних галузей — сільського господарства. В цьому контексті може бути корисним досвід адаптації до умов ЄС аграрного сектору країн Прибалтики та Центральної Європи. Країни Центральної та Східної Європи члени ЄС ще з кінця 90-х рр. минулого сторіччя почали запроваджувати щодо аграрного сектору політичні інструменти, аналогічні до тих, що застосовуються в ЄС для подальшого приєднання до спільної сільськогосподарської політики, метою якої є:

а) підвищення продуктивності сільського господарства через сприяння технічному прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимальне використання виробничих факторів, зокрема робочої сили;

б) забезпечення належного рівня життя сільськогосподарської спільноти, зокрема збільшуючи особистий прибуток людей, що працюють у сільському господарстві;

с) стабілізація ринків;

д) забезпечення доступності постачання;

е) забезпечення надходження постачання до споживача за прийнятними цінами.

Під час розробки спільної сільськогосподарської політики та окремих методів її застосовування належить враховувати:

а) особливу природу сільськогосподарської діяльності, що впливає із соціальної структури сільського господарства та зі структурних і природних відмінностей між різними сільськогосподарськими регіонами;

б) потребу здійснювати належне допасовування поступово;

с) той факт, що в державах-членах сільське господарство становить сектор, тісно пов'язаний з усією економікою [1].

Для досягнення означених цілей заснована спільна організація сільськогосподарських ринків. Ця організація займається регулюванням цін, надає

виробникам маркетингові послуги, сприяє стабілізації обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. Впроваджується єдина цінова політика. З метою підтримки сільськогосподарських виробників у 1962 р. утворено Європейський фонд орієнтації й гарантування сільського господарства — ФЕОГА (Funds European of orientation and agricultural guarantee, FEOGA). Фонд засновано в рамках плану «Зелена Європа», що передбачав утворення спільного аграрного ринку. Він субсидує експорт сільськогосподарської продукції за межі ЄС і, таким чином, сприяє продовольчій інтервенції країн Союзу на зовнішні ринки [2].

САП базується на трьох принципах:

– єдиному ринку, що має подвійне значення: застосування до сільськогосподарських продуктів правил вільного пересування товарів між країнами-учасницями і встановлення спільних цін і підтримки в євро;

– преференціях ЄС, що реалізуються: через захист спільного ринку від імпорту сільськогосподарської продукції з третіх країн за низькими цінами з метою гарантування доходів європейських фермерів; через захист від коливань світового ринку для підтримки стабільності;

– солідарних фінансах: витрати на впровадження САП повинні здійснюватися всіма членами на загальних підставах незалежно від національних інтересів. У 1962 р. був заснований єдиний сільськогосподарських фонд.

Основними механізмами САП є:

1. Інтервенційні ціни. Метою встановлення інтервенційної ціни є підтримка цін і гарантування доходів фермерів. За цими цінами скуповується продукція у випадку перенасичення ринку того чи іншого продукту, а також збуваються накопичені запаси у випадку, коли ринкові ціни перевищують контрольні.

2. Імпортні мита. Вони необхідні для того, щоб не допускати заповнення європейських ринків дешевшою імпортною продукцією [3].

3. Експортні субсидії використовуються з метою компенсації товаровиробникам ЄС різниці у вартості їхньої продукції при експорті за нижчими цінами на світових ринках. Проведена ЄС політика підтримки в значній мірі стимулювала експорт сільськогосподарської продукції і за низкою товарних позицій сприяла перетворенню ЄС із нетто-імпортера в нетто-експортера.

Історія реалізації спільної сільськогосподарської політики містить такі події:

1. Реалізація Плану С. Мансхольта (1960 р.), який передбачав ліквідацію малих фермерських господарств і організацію великих, більш ефективних виробництв. Ферми вважалися життєспроможними у разі, якщо могли давати середньорічний дохід своїм господарям, порівняний з доходом інших працівників регіону.

2. У 1992 р. були запропоновані реформи Р. Мак Шеррі. Ставилася мета підвищити конкурентоспроможність фермерів як на території Союзу, так і на світових ринках. Важливим елементом аграрної політики стало зниження цін на основні продукти, що призвело до обмеження зростання виробництва. Одночасно були вжиті заходи щодо сприяння руху до більш вільного сільськогосподарського ринку. Реформи скоротили рівень підтримки виробництва деяких сільськогосподарських продуктів, створили систему виплат за невикористані землі для їх виводу з виробництва і застосували заходи заохочення виходу фермерів на пенсію.

Наприкінці 90-х рр. очікувалося, що майбутнє розширення ЄС на схід означатиме приєднання до реалізації САП десяти країн із суттєво нижчим рівнем розвитку аграрної економіки, ніж у 15 країнах Євросоюзу. Під впливом такої події проводиться чергова реформа «План дій 2000». Вона містила чотири головних елементи:

- подальше зменшення рівня цін на певні сільськогосподарські продукти;
- стабілізацію сільськогосподарського бюджету на 2000–2006 рр.;
- збереження квот на молоко до 2008 р.;
- збільшення фінансування заходів, спрямованих на розвиток сільських територій [4].

Оскільки вищезазначені реформи не змогли розв'язати багатьох проблем спільної аграрної політики, 26 червня 2003 р. міністри ЄС прийняли план фундаментальної реформи Спільної сільськогосподарської програми. Найважливішою складовою реформування було скасування залежності розмірів субсидій від обсягу продукції, виробленої у фермерському господарстві. Реформа спонукає фермерів орієнтуватися на потреби ринку, підвищення якості аграрної продукції та дотримання екологічних стандартів.

Із суттєвим розширенням Євросоюзу у 2004 р. число фермерів зросло із 7 до 11 мільйонів, сільськогосподарські площі збільшилися на 30 % і виробництво на 10–20 %. Колишні країни соціалістичного табору одразу отримали цінову підтримку (експортне фінансування та інтервенційні закупки). Нові країни – члени ЄС отримали доступ до фонду сільського розвитку (для підтримки тих, хто рано йде на пенсію, найбідніших територій, для охорони довкілля та технічної допомоги).

У кінці 2013 р. у ЄС була схвалена нова спільна аграрна політика на період 2014–2020 рр., спрямована на всебічний розвиток сільського господарства. Якщо у 70-ті рр. аграрний бюджет складав 70 % усього бюджету ЄС, то у 2014–2020 рр. на це виділять 38 %, але від 960 млрд євро. За сім років європейські фермери отримають допомогу у розмірі 408,3 млрд євро. При цьому на субсидії буде витрачено 312,7 млрд євро. Це 76,6 % усього аграрного бюджету. 23,4 %, або 95,6 млрд євро буде виділено на розвиток сільських

територій. У документах Єврокомісії передбачається, що буде значно посилена підтримка облаштування молоді в сільському господарстві з наданням додаткової допомоги у 25 % упродовж перших п'яти років роботи. Здійснюватиметься підтримка власників дрібних господарств і фермерів, що практикують органічне (натуральне) сільське господарство.

Крім цього, до 30 % субсидій отримають фермери, що застосовують сівоозміну, зберігають пасовища і природу. Додаткову допомогу матиме сільське господарство в неблагополучних зонах. Більше 100 млрд євро буде інвестовано у 2014–2020 рр. на поліпшення якості ґрунтів, води, розвиток біологічної різноманітності і боротьбу з наслідками кліматичних змін. Значна увага приділятиметься збереженню екології. Зміни відбудуться і в механізмі виплат фермерам нових і старих членів Євросоюзу. Там, де зараз отримують в межах менше 90 % у середньому по Європі, виплати поступово збільшуватимуть [5].

Приєднання постсоціалістичних країн до Спільної сільськогосподарської програми потребувало суттєвої підготовки до вимог ЄС. Заходи, спрямовані на адаптацію аграрної економіки до правил ССП, у кожній трансформаційній країні мали свою специфіку. Однак можна вирізнити загальні напрями реформ, які створювали передумови для майбутньої участі країн Прибалтики, Центральної Європи, а нині й Хорватії в реалізації Програми:

- стимулювання структурних змін у розвитку аграрного виробництва;
- застосування механізму державної підтримки галузі;
- регулювання ринків сільськогосподарської продукції і ринку землі;
- оптимізація зовнішньоторговельної політики.

Наприклад, у Польщі аграрні перетворення були складовою частиною процесу реформування, який розпочавшись у 1990 р., тривав протягом 10 років. За цей час країна у надзвичайно важких умовах падіння виробництва, гіперінфляції, великого зовнішнього боргу змогла успішно завершити перехідний період, збільшивши промислове виробництво у 2,5 раза. Своїм успіхам Польща завдячує ефективній стратегії розвитку країни, яка будувалася на таких засадах:

1) макроекономічна стабільність на основі скорочення дефіциту державного бюджету, подолання дефіциту на національних ринках;

2) макроекономічна лібералізація, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, залучення іноземних інвестицій, створення конкурентного середовища шляхом відміни пілг, скорочення субсидій, лібералізації цін;

3) інституціональна структурна перебудова, приватизація державних підприємств, проведення антимонопольної політики, забезпечення незалежності національного банку, реформування фінансового сектору [6, с. 318].

Готуючись до вступу в ЄС, уряд Польщі посилив Бюджетну підтримку сільського господарства. Протягом 2001–2003 рр. допомога фермерам становила понад 59 млрд злотих. Активізувалася програма підтримки сільських регіонів, яка сприяла розвитку малого бізнесу, підвищенню рівня життя та відродженню соціальної інфраструктури, наданню сільськогосподарським працівникам інформації про умови аграрного виробництва в ЄС [7, с. 206].

У травні 2004 р. у Польщі були запроваджені ринкові правила ЄС, які передбачали надання виробникам зернових, олійних, кормових культур як прямої підтримки, так і підтримки стандартів на виробництво. Після того як Польща приєдналася до ЄС, і польські фермери підпорядкувалися загальній торговельній політиці, збільшився рівень захисту зернового ринку. На цьому ринку навіть невеликі обсяги імпортованої або експортованої продукції підлягають ліцензуванню. Раніше, коли ціни на зернові в країнах — членах ЄС були значно вищі, ніж на світовому ринку, організувати експорт було неможливо без додаткових форм субсидування. Протягом останніх років важливість експортних субсидій зменшилася, адже конкурентоспроможність зернових культур, що вирощуються в країнах — членах ЄС на світовому ринку зростає внаслідок зменшення або навіть зникнення цінових розбіжностей. Хоча після вступу Польщі до ЄС польські експортери зерна мали можливість отримати чималий зиск від субсидій [8].

Польське продовольство відіграє усе більшу роль у світі завдяки своїй якості, смаку, безпечності й екологічності. Саме тому сьогодні ціни на продукцію АПК Польщі є цілком конкурентоспроможними. Наприклад, ціна виробництва літра сирого молока становить 73 % від середньої ціни в ЄС, кілограма птиці — 74 % і яловичини — 75 %. Нині три чверті польського продовольчого експорту припадає на країни Євросоюзу. Дуже перспективним для країни є ринок Китаю і Далекого Сходу, де проживає значна кількість населення планети [9].

Увійшовши до складу Європейського Союзу, Естонія також активізувала політику модернізації сільського господарства і сприяння розвитку сільських регіонів. У країні з'явилася можливість використовувати різні сільськогосподарські субсидії та субсидії на сільське життя ЄС, поліпшився фінансовий стан підприємств, розширилися можливості для міжнародного співробітництва, виробники сільськогосподарської продукції змогли за допомогою субсидій застосувати нові технології й обладнання, що сприяло підвищенню продуктивності виробництва і якості продукції [10].

У процесі включення у європейське об'єднання постсоціалістичні країни зіткнулися з такими проблемами: зростання роздрібних цін на продовольство понад 10 % майже у всіх країнах — нових членах ЄС; присутність ажіотажного попиту (створення населенням запасів продуктів тривалого зберігання);

нерівність умов конкуренції фермерів країн ЦСЄ з фермерами ЄС внаслідок інтервенції дешевшої агропродовольчої продукції; зростання ставок ПДВ на основні та оборотні засоби виробництва; скорочення обсягів іноземного інвестування; загострення соціальних проблем та зростання кількості безробітних [11, с.17].

Важливим завданням для країн Центральної та Східної Європи при вступі до ЄС була адаптація стандартів якості та безпеки агропродовольчої продукції до вимог СОТ та законодавства ЄС. Впровадження європейських стандартів у галузі тваринництва в Польщі супроводжувалося ліквідацією базарів через невідповідність стандартам ЄС щодо безпеки продукції (чистоти, гігієни). Забій тварин здійснюють професійні забійники, що працюють за затвердженими стандартами на пункті забою. Як для м'ясної, так і для молочної продукції важливим стало її походження. Дорóга свинини чи молока до столу господаря задокументована і може бути простежена, оскільки тварини зареєстровані. Це гарантує як сумлінність самого фермера, так і переробника. Європейські вимоги до якості продуктів призвели до зміни раціону харчування тварин та його подорожчання. Зросли також витрати на послуги ветеринара, реєстрацію худоби, на модернізацію господарства, яка на 50 % компенсується урядовими програмами підтримки фермерства. Тому фермеру необхідно досягати набагато вищої продуктивності праці, ніж до запровадження європейських стандартів. Однак, як вважають польські фермери, в результаті приєднання до ЄС села оновилися, значно підвищився статус фермера. Він часто живе в більш комфортних умовах, ніж мешканець міста [12].

Досвід трансформації аграрної економіки Польщі доцільно використати в процесі створення умов для приєднання українського сільського господарства до Спільної аграрної політики ЄС. Суттєвою передумовою руху держави у зазначеному напрямі є та обставина, що за останні 12 років торговельний оборот сільськогосподарської продукції у торгівлі України з ЄС збільшився майже в 10 разів із 864 млн дол. США до 8,3 млрд дол. США. Значні перспективи в цьому напрямі відкривалися перед Україною у разі підписання Угоди про Асоціацію між Україною і ЄС. Однак в умовах створення зони вільної торгівлі Україна зобов'язана гармонізувати своє законодавство в сфері сільського господарства до вимог 59 регламентів та директив. Проте, як зазначив міністр аграрної політики та продовольства України М. В. Присяжнюк, на Громадській раді при Міністерстві аграрної політики та продовольства України 28 листопада 2013 р., гармонізація потребує великих витрат, а Україна не отримала «обіцяної європейською стороною технічної та фінансової допомоги на гармонізацію законодавства та стандартів» [13].

Маючи на увазі необхідність продовження євроінтеграційного курсу України, важливого фактора очікуваних прогресивних змін в аграрному сек-

торі економіки України, значення галузі для забезпечення продовольчої безпеки держави, збільшення експортного потенціалу у Законі України «Про Державний бюджет України на 2014 рік» збережена й істотно збільшена порівняно з минулим роком державна підтримка сільського господарства і, в першу чергу, тваринництва. На розвиток тваринництва передбачається направити 900 млн грн проти 650 млн грн, врахованих у бюджеті 2013 р.

Більш ніж удвічі збільшені витрати (201,8 млн грн) на підтримку розвитку заходів в агропромисловому комплексі, зокрема, збереження і збільшення поголів'я великої рогатої худоби, компенсацію процентної ставки за кредитами, розвиток обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів тощо. У зв'язку з цим для підтримки програм забезпечення оновлення техніки через лізинг передбачені витрати в сумі 192,0 млн грн, у тому числі за рахунок засобів загального фонду державного бюджету — 140,0 млн грн, що в 2,5 раза більше фактичних витрат 2013 р. У 2014 р., як і в попередні роки, збережена пільгова система оподаткування в сільському господарстві, завдяки чому товаровиробники отримають пільги на суму більше 20 млрд грн у 2014 р. [14].

Надзвичайно велике значення для впровадження європейських стандартів в аграрному секторі України і забезпечення його ефективності має створення обслуговуючих кооперативів. Слід зазначити, що теорія і практика цієї форми господарювання на терені колишнього СРСР не є новою. Теорія сільськогосподарської кооперації й конкретні практичні рекомендації щодо її організації та функціонування були розроблені видатним російським ученим А. В. Чаяновим, репресованим сталінським режимом. На основі його вчення успішно працюють сучасні селянські господарства на всіх континентах світу.

Російський кооперативний рух почався у 1908 р. на Першому всеросійському з'їзді представників кооперативних установ. Він прийняв до того часу широкі масштаби і проник у найвіддаленіші частини російської держави. На 1 січня 1924 р. сільськогосподарська кооперація Радянського Союзу налічувала 25000 кооперативів усіх видів (12 % загальної кількості селянських господарств). А. В. Чаянов завжди підкреслював, що сільськогосподарська кооперація є доповненням до самостійного селянського господарства, обслуговує його і без такого господарства не має сенсу [15, с. 8].

Нині відбувається процес відродження цієї форми організації аграрного виробництва, яка довела свою ефективність у всьому цивілізованому світі. Практика організації роботи сільськогосподарської обслуговуючої кооперації поширена по всьому світу. У Франції нараховується 3,5 тис. сільськогосподарських кооперативів з переробно-збутової діяльності, 13,3 тис. кооперативів у цій країні спеціалізуються на спільному використанні техніки. Торік у Канаді нараховувалося понад 1,3 тис. сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Сьогодні в Україні зареєстровано 953 сільськогосподарських

обслуговуючих кооперативів, але працюючими є всього 618 кооперативів. Решта не має достатніх коштів для розгортання своєї діяльності.

З метою активізації та удосконалення роботи з утворення обслуговуючих кооперативів і підвищення їх ефективності був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”», де визначаються види обслуговуючих кооперативів, умови членства в них, правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, напрями їх державної підтримки. Важливим є положення про те, що сільськогосподарські кооперативи здійснюють обслуговування своїх членів — виробників сільськогосподарської продукції, не маючи на меті одержання прибутку, і є неприбутковими організаціями [16].

Наблизити українську аграрну продукцію до стандартів ЄС і одночасно підвищити її конкурентоспроможність на ринках Союзу можливо на основі органічного землеробства. Україна має всі умови для реалізації відповідних технологій. Це система вирощування сільськогосподарських культур та утримання сільськогосподарських угідь, котра передбачає відмову від хімічних засобів захисту рослин від шкідників та хвороб, відмову від гербіцидів, мінеральних добрив та інших хімічних засобів, які є токсичними або мають тривалий період розкладання в навколишньому середовищі, відмову від ГМО, синтетичних стимуляторів росту, інокулянтів. У 2012 р. налічувалося 164 сертифікованих органічних господарства, і вони обробляли 278,8 тис. га сертифікованих органічних сільськогосподарських земель.

Фахівці вважають, що застосування системи органічного виробництва має ще багато перешкод, пов'язаних з відсутністю ринку землі, недостатнім правовим, фінансовим та інституційним забезпеченням зазначеного виробництва. Проте поряд зі здобутками органічне землеробство має ще багато перешкод у своєму поширенні. До них належать: несформований ринок землі та органічної продукції, недосконале законодавство і проблеми із відкотними схемами в забезпеченні виробників засобами виробництва гальмують розвиток цієї прогресивної системи. Однак тенденції світових продовольчих ринків демонструють зростання попиту на екологічно чисті продукти, що відкриває перед нашою позитивно динамічною галуззю значні експортні перспективи.

Висновки. Еволюція аграрної економіки Європейського Союзу свідчить про надзвичайну суперечливість цього процесу. Проте на основі Спільної аграрної програми, долаючи труднощі, приймаючи компромісні рішення, європейські країни впевнено реалізують головні цілі: зростання продуктивності праці та конкурентоспроможності продукції, підвищення її якості та екологічності, поступове вирівнювання параметрів економічного розвитку регіонів, модернізації галузі, використовуючи кошти як національних, так і загального бюджету ЄС.

Прикладом країни, яка успішно приєдналася до реалізації Спільної аграрної політики ЄС, може бути Польща. Але досягнення країни в сільському господарстві значною мірою обумовлювалися ґрунтовою підготовкою до вступу в Союз на основі суттєвої бюджетної допомоги та інформації селян про умови господарювання в ЄС.

Сільське господарство України завдяки надзвичайно сприятливим природним умовам, наявності працелюбного населення має всі передумови для виробництва конкурентоспроможної на світових ринках сільськогосподарської продукції. Міністерству аграрної політики та продовольства України, дипломатичному корпусу необхідно послідовно і професійно здійснювати підготовчу роботу, спрямовану на підвищення результативності переговорного процесу щодо підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом з урахуванням інтересів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Договір про заснування Європейської Спільноти [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_017.
2. Спільна сільськогосподарська політика ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.icr.org.ua/files/174_cappresentation.doc.
3. Козак Ю. Г. Міжнародні організації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://b-ko.com/book_253.html.
4. Гоголь Т. В. Становлення Спільної аграрної політики Європейського Союзу та регулювання розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12GTVRST.pdf>.
5. В ЕС одобрена новая единая аграрная политика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agroconf.org/content/v-es-odobrena-novaya-edinaya-agrarnaya-politika>.
6. Козяк В. Д. Використання досвіду Республіки Польща у процесі трансформації господарської системи України [Текст] / В. Д. Козяк, О. Р. Саніна // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». — 2013. — № 767. — С. 317–325.
7. Стрільчук Д. Р. Трансформація аграрної політики Польщі напередодні її вступу до Європейського Союзу [Текст] / Д. Р. Стрільчук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. — 2008. — № 6. — С. 205–209.
8. Кваша С. Постулати аграрної політики ЄС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://a7d.com.ua/agropoltika/1235-postulati-agrarnoyi-politiki-yes.html>.
9. Твердь польського продовольства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.agroprofi.com.ua/statti/1030-tverd-polskogo-prodovolstva.html>.
10. Жиденко Н. А. Політика фінансування аграрного сектору європейського союзу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=460>.
11. Зінчук Т. О. Євроінтеграційна перспектива аграрного сектора економіки України: теорія, методологія, практика : автореф. дис. ... д-ра екон. наук / Т. О. Зінчук. — Київ, 2009. — 40 с.

12. Кузик В. Україна-ЄС: Котлета по-європейськи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://economics.lb.ua/state/2013/11/26/242856_kotleta_poievropeyski.html.
13. Громадська рада аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/11220>.
14. В госбюжете Украины на 2014 год увеличена поддержка АПК [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://agroobzor.ru/news/a-21804.html>.
15. Чайанов А. В. Краткий курс кооперации / А. В. Чайанов. — М. : Кооперативное издательство, 1925. — 77 с.
16. Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»: Закон України // Відом. Верхов. Ради. — 2013. — № 50. — Ст. 698.
17. Вернигора М. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація потребує сприятливого оподаткування України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kirovograd.net/economy/2013/10/25/silskogospodarska_obsługovuyucha_kooperacija_potrebuje_sprijatlivogo_opodatkuwannja.htm.
18. Україна стане одним зі світових лідерів із виробництва органічної продукції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.info-kmu.com.ua/2013-09-04-000000am/article/15902467.html>.

ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ В СИСТЕМЕ АГРАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ ЕС И ПРИОРИТЕТЫ УКРАИНЫ

Макуха С. Н.

Исследованы особенности и эволюция Общей аграрной политики Европейского Союза (ОАП), ее изменения, вызванные присоединением к ЕС пост-социалистических стран. Проанализирован процесс успешного аграрного реформирования Польши. Доказана необходимость использования ее опыта в создании предпосылок для перспективного включения аграрного сектора Украины в реализацию (ОАП).

***Ключевые слова:** Общая аграрная политика ЕС, импортные пошлины, экспортные субсидии, сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы, органическое земледелие.*

POST-SOCIALIST COUNTRIES IN EU AGRARIAN RELATIONSHIP SYSTEM AND PRIORITIES OF UKRAINE

Макуха С. Н.

Peculiarities and evolution of the General Agrarian Policy of the European Union (GAP), its changes caused by accession of post-socialist countries to EU have been studied. The process of successful agrarian reformation of Poland has been analyzed. The necessity to use its experience in development of prerequisites

for perspective inclusion of the agrarian sector of Ukraine for implementation (GAP) has been proven.

Key words: EU General Agrarian Policy, import duties, export subsidies, agricultural servicing cooperatives, organic farming.

УДК 330.1:330;341,1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРАУДФАНДИНГУ В УКРАЇНІ

О. С. Марченко, доктор економічних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Обґрунтовано наявність в Україні значного потенційного попиту на мікроінвестиції домогосподарств та розкрито головні соціально-економічні фактори, що обмежують їх пропозицію: низький рівень доходів населення та орієнтація їх використання на поточне споживання, відсутність мотивації до мікроінвестицій, недостатня розвиненість ринку платіжних карток, мінімізація фінансового сектору. Доведено необхідність здійснення заходів, спрямованих на підвищення довіри домогосподарств до колективного мікрофінансування.

Ключові слова: краудфандинг, колективне мікрофінансування, доходи, міжчасовий споживчий вибір, ринок платіжних карток, довіра.

Постановка проблеми. Краудфандинг (від англ. *crowdfunding*: *crowd* — натовп, *funding* — фінансування) — новітня технологія залучення коштів великої кількості інвесторів — користувачів Інтернету, пов'язаних соціальними мережами, з метою фінансування різноманітних проєктів. Це технологія соціального фінансування через Інтернет, залучення соціальних інвестицій, що здійснюють особи, які не є інституційними інвесторами.

Розвиток краудфандингу в Україні обмежується не тільки техніко-технологічними чинниками, такими як відсутність краудфандингових платформ, недостатнє поширення Інтернету [1], а й соціально-економічними, культурними, правовими, управлінськими та ін. Їх аналіз є актуальним щодо визначення шляхів створення умов для впровадження краудфандингу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасний період дослідження краудфандингу знаходиться на етапі накопичення, аналізу, первинного узагальнення практики колективного фінансування. Уперше ця технологія

отримала розкриття у творі Дж. Хау як одна із форм краудсорсингу — технології масової співпраці у соціальних мережах через Інтернет, що спрямовується на сумісне здійснення різноманітних проектів на основі інтеграції інтелектуальних, фінансових та інших ресурсів великої кількості людей [2].

Формулювання цілей. Зазначена стаття є продовженням викладення результатів проведеного автором аналізу сутності, видів, умов та напрямів розвитку краудфандингу [1; 3; 4]. Метою статті є визначення соціально-економічних умов та обмежень розвитку краудфандингу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз соціально-економічних умов впровадження краудфандингу в Україні охоплює такі взаємопов'язані напрями: з'ясування обсягу потенційного попиту на колективні мікроінвестиції; виявлення головних соціально-економічних чинників, що сприяють/обмежують пропозицію фінансових ресурсів з боку домогосподарств як мікроінвесторів, визначення рівня розвиненості фінансової інфраструктури краудфандингу. Здійснення наукового аналізу у цих напрямках дозволить з'ясувати соціально-економічні можливості і проблеми розвитку краудфандингу в Україні.

1. Фактори попиту на колективні мікроінвестиції населення. По-перше, як було розкрито раніше, одним із видів краудфандингу є краудінвестинг — колективні інвестиції домогосподарств з метою отримання частки в прибутках майбутнього проекту [4]. Отже, на нашу думку, одним із показників, на базі якого можливо прогнозувати рівень попиту на мікроінвестиції домогосподарств у системі краудфандингу, є дані про обсяг попиту на інвестиції у стартапи. Так, у 2013 р. тільки київські стартапи (70 % українських стартапів) залучили понад 45 млн дол. інвестицій. При цьому київські стартапи на краудфандинговій платформі Kickstarter зібрали близько 390 тис. дол. [5]. Відповідно до даних Біржі інвестиційних проектів STARTUP.UA, функціями якої є пошук проектів і інвесторів, в Україні у сучасний період існує значний попит на венчурні інвестиції з боку авторів різноманітних проектів. Зараз на сайті Біржі зареєстровано 2618 інвестиційних пропозицій в різних галузях економіки (табл. 1).

Таблиця 1

**Приклади інвестиційних пропозицій
на Біржі інвестиційних проектів STARTUP.UA**

Проект	Запит інвестицій
1	2
<i>Екологічне харчування: виїзна кухня для дитячих садків, можливо для шкіл (молодших класів) з екологічно чистими продуктами</i>	10000 дол.

Закінчення табл. 1

1	2
Фітнес-студія	776000 грн
<i>Віртуальний секретар</i> : персоналізований E-commerce сервіс «читає думки» і пропонує варіанти рішення, нагадує про майбутні події, моніторить і автоматизує закупівлю товарів першої необхідності й збирає цікавий контент	60000 дол.
<i>Біржа інформації</i> : будь-хто має інформацію, яка є корисною для будь-кого	Договірна
<i>Прибутковий фріланс</i> : платформа для різних компаній, будь-якого профілю, які зможуть на ній знайти виконавців для їх роботи (замовлень, проектів, завдань), а самі фрілансери зможуть знайти проект під свої вміння та навички	34000 дол.
Он-лайн туризм	100000 дол.
<i>Конструктор для дорослих</i> : виготовлення будинків-конструкторів, екологічних та енергозберігаючих, який буде здатний зібрати будь-хто	20000 дол.
<i>Дует</i> : на українському ринку шоу-бізнесу станом на січень 2013 р. присутні 4 комерційні чоловічі дуети. Завдання інвестиційного проекту — просування дуету на перше місце серед чоловічих дуетів за всіма показниками	250000 євро

Складено: [6].

Як видно з табл. 1, запит на інвестиції тільки по 8 проектах складає 776 тис. грн, 250 тис. євро, 224 тис. дол. Значний попит на інвестиції з боку стартапів дає підстави для висновку про затребуваність в Україні краудфінансової технології колективного мікрофінансування.

По-друге, в Україні інструментальні можливості фінансового ринку щодо забезпечення інвестування та заощаджень домогосподарств дуже обмежені. Головними інструментами є депозити і цінні папери. Динаміку депозитів домогосподарств в Україні відображено у табл. 2.

Таблиця 2

Депозити домогосподарств України
за грудень 2013 — січень 2014 рр.

Показники	Грудень 2013		Січень 2014	
Обсяг депозитів				
	Залишки на кінець періоду, млрд грн	Зміна в річному обчисленні, %	Залишки на кінець періоду, млрд грн	Зміна в річному обчисленні, %
Усього, у т. ч.	441,95	19,7	437,56	15,8
гривня	257,83	38,0	256,36	33,1
долар США	150,71	1,0	148,97	-1,4
євро	31,20	1,2	30,09	-4,9
інші валюти	2,22	-6,7	2,14	-11,4
на вимогу	87,72	13,7	84,19	10,7
строком до 1 року	121,34	-3,4	118,06	-9,5
від 1 до 2 років	218,31	56,5	220,09	53,2
більше 2 років	14,58	-46,1	15,22	-45,0
Процентні ставки				
Гривня	17,49		17,32	
Долар США	7,13		7,01	
Євро	6,0		5,99	

Складено: [7].

Як видно з табл. 2 темпи приросту депозитів домогосподарств на кінець січня 2014 р. становили 15,8 % у річному обчисленні, при цьому темпи приросту депозитів строком до 1 року, 1–2 роки, більше 2 років склали відповідно: -9,5 %, 53,2 %, -45,0 % у річному обчисленні. Отже, обсяг депозитів строком до 1 року і більше 2 років скорочується. На нашу думку, це пояснюється тим, що населення надає перевагу готівці порівняно з поточними депозитами, а депозити строком більше 2 років трансформуються у депозити строком 1–2 роки, оскільки вони, внаслідок ризиків і загальної недовіри до банківської системи, не забезпечують зростання вартості. За III квартал 2013 р.

доходи населення дорівнювали 382124 млн грн, а його витрати на приріст фінансових активів (приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах та іноземній валюті) — 4247 млн грн, тобто 1,1 % доходів [8]. Як бачимо, депозити і цінні папери не оцінюються домогосподарствами як дієві фінансові інструменти збереження вартості та отримання доходу.

По-друге, за даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) у 2013 р. частка операцій із цінними паперами, які вільно обертаються на фондовому ринку, складала тільки 10,42 % від їх загального обороту, більшість операцій здійснювалась у його позабіржовому сегменті. Зокрема, у 2012 р. питома вага операцій, здійснених організаторами торгів, становила: акції — 3,64 %, державні облігації — 14,69 %, облігації підприємств — 21,10, облігації місцевих позик — 85,43 %. Як визначає НКЦПФР, на фондовому ринку спостерігається дефіцит цінних паперів, що вільно обертаються на ринку, та операцій з ними, що перешкоджає установленню об'єктивної вартості та дохідності вітчизняних цінних паперів [9]. Фондовий ринок практично є закритим для приватних мікроінвесторів-домогосподарств. Особливо це стосується акцій, облігацій держави та підприємств. Облігації місцевих позик є більш доступними, але їх поширення має вартісні і територіальні обмеження. Наприклад, у січні-листопаді 2013 р. питома вага муніципальних облігацій у структурі операцій організаторів торгів цінними паперами складала тільки 0,2 %, державних облігацій — 74,7 %, облігацій підприємств — 10,0 %, акцій — 9,2 % [9]. Крім того, протягом січня-грудня 2013 р. НКЦПФР не зареєстровано жодного випуску облігацій місцевих позик [10].

Як бачимо, в Україні банківські депозити і цінні папери не забезпечують реалізацію інвестиційних можливостей домогосподарств. Тому поява на фінансовому ринку специфічних посередників — краудфандингових платформ буде сприяти: 1) диверсифікації форм інвестування тимчасово вільних коштів населення; 2) підвищенню інвестиційної активності домогосподарств.

Але чи існують для краудфандингу необхідні соціально-економічні умови?

Головними соціально-економічними умовами розвитку краудфандингу є рівень доходів населення країни, ступінь диверсифікації об'єктів, форм, інструментів їх накопичення, заощадження та використання, розвиненість мережі та інфраструктури мікрофінансування, розвиток системи розрахунків. Але наявність економічних умов не є гарантією розвитку краудфандингу в країні, якщо є відсутнім соціальний капітал колективного фінансування, ядро якого складає довіра потенційних інвесторів до творців проектів, які фінансуються.

По-перше, досить обмеженими є фінансові ресурси населення, що обумовлює їх спрямування переважно на цілі споживання. У 2012 р. 72,3 % населення України мали середньодушові еквівалентні загальні доходи на місяць

від 1200,1 грн до 2280,0 грн, середньодушові доходи понад 3700 грн на місяць мали тільки 4 % населення. На протилежному полюсі 3,4 % населення з доходами від 480,1 грн до 840,0 грн, 0,3 % — до 480 грн [11]. У 2012 р. 9,1 % населення України мали середньодушові доходи нижчі прожиткового мінімуму [12]. Такий рівень доходів та їх розподіл в Україні не сприяють розвитку колективного мікрофінансування.

По-друге, як відомо, дохід домогосподарств розподіляється між поточним і майбутнім (заощадження) споживанням, вибір між якими визначається міжчасовими перевагами споживача. В Україні цей вибір здійснюється на користь поточного споживання, що обумовлено багатьма соціально-економічними чинниками, серед яких низький рівень доходів, відсутність впевненості у збереженні вартості заощаджень у часі, загальна недовіра до банківських установ тощо. Оскільки краудфандинг пов'язаний із відволіканням певної частки доходу домогосподарств від поточного споживання, їх міжчасовий вибір на користь останнього суттєво обмежує можливості залучення коштів населення для здійснення колективного фінансування проектів. Цей висновок підтверджується даними табл. 2. Депозити на вимогу та депозити строком до 1 року — це транзакційні гроші, зарезервовані на нетривалий період для забезпечення поточного споживання домогосподарств. Як видно з табл. 1, сума транзакційних грошей домогосподарств складала у грудні 2013 р. 209,06 млрд грн (47,3 % усіх депозитів), у січні 2014 р. — 202,25 млрд грн (46,2 % усіх депозитів). Отже, альтернативне використання цієї суми (майже 50 % обсягу всіх депозитів) для мікрофінансування, у тому числі і за моделлю краудфандингу, неможливе, оскільки це призвело б до суттєвого обмеження поточного споживання. Заощадження строком від 1–2 років і більше мають за мету збереження вартості та обумовлені мотивом обачливості, що також виключає їх альтернативне використання на краудфандингові проекти.

По-третє, низькі доходи переважної частки домогосподарств спрямовуються на поточне споживання, а прошарок населення з високими доходами не має економічної мотивації до колективних мікроінвестицій, оскільки: 1) у нього є можливості для здійснення власної інвестиційної програми, у тому числі і за межами країни; 2) винагороди в сфері краудфандингу не є високими та постійними, тому колективне фінансування не може забезпечити реалізацію підприємницького мотиву інвестицій; 3) краудфандинг як мікрофінансування не виконує функції «відмивання» тіншових доходів, що також відвертає від нього певний прошарок населення України.

По-четверте, *низькою є і гуманітарна мотивація* колективного фінансування: допомога у здійсненні інноваційних проектів, зацікавленість у поширенні певних знань, у розвитку науки, культури тощо. Краудфандинг не є благодійністю, але стан та спрямованість останньої в Україні може бути ін-

дикативним показником можливого сприйняття домогосподарствами з відносно високим рівнем доходів ідеї колективного фінансування. Зараз у світовому індексі благодійності Україна займає 151 місце серед 153 країн. Як бачимо, допомога без розрахунку на певні компенсації, вигоди та доходи поки що не є характерною ознакою українського суспільства. «Благодійність в Україні не регулюється морально-етичним кодексом і не підтримується законодавством з боку держави... Але крім законодавчої бази перешкоджає розвитку благодійності наш український менталітет. Адже не почесно в Україні «працювати безкоштовно» або «давати гроші абикому» [13].

По-п'яте, колективне мікрофінансування здійснюється через Інтернет-мережі у формі електронних розрахунків, тому *розвиток ринку платіжних карток* є однією з найважливіших умов поширення краудфандингу. В Україні рівень розвитку системи електронних розрахунків є недостатнім, хоча у сучасний період є значні позитивні зрушення. У I кварталі 2013 р. кількість держателів карток збільшилась на 2,2 % та станом на 1 квітня 2013 р. становила 45,3 млн. Кількість активних платіжних карток (тобто карток, за якими протягом останніх 3 місяців проводились видаткові операції) з початку року досягла 48,7 % від загальної кількості карток. Загальний обсяг операцій з використанням платіжних карток за I квартал 2013 р. становив 189,9 млрд грн. Розвивається й інфраструктура електронних розрахунків. За перший квартал 2013 р. кількість торговельних терміналів збільшилась на 7,3 % (із початку 2009 р. — на 69 %) та станом на 1 квітня 2013 р. становила 143,7 тис. Кількість банкоматів зросла на 2 % (із початку 2009 р. — на 32 %) — до 36,86 тис. Загалом на початок квітня 2013 р. на 10 тис. активних платіжних карток припадало 11 банкоматів, 9 банківських терміналів та 43 торговельні термінали. Кількість торговельних терміналів у розрахунку на 1 підприємство торгівлі та послуг зросла з 1,14 на початок 2013 р. до 1,63 станом на 1 квітня 2013 р. [14]. Наведені дані свідчать про зростання ролі ринку платіжних карток як чинника розвитку колективного мікрофінансування.

По-шосте, поширення краудфандингу в Україні обмежує значна питома вага тіньових операцій у господарському обігу, що, по-перше, формує мотивацію до використання джерел позазаконних, квазізаконних і незаконних джерел зарплат, доходів та ін. По-друге, є чинником тінізації і криміналізації краудфандингу.

По-сьоме, краудфандинг базується на довірі авторів і інвесторів проектів один до одного та до краудфандингової платформи як віртуального фінансового посередника. В Україні рівень довіри населення до діяльності фінансових установ є вкрай низьким. Отже, для впровадження краудфандингу необхідно забезпечити необхідний рівень інформаційного забезпечення, обізнаності

широких кіл населення з метою створення суспільно позитивного іміджу колективного мікрофінансування.

Висновки. У сучасний період в Україні існує потенційно високий попит на інвестиції, що здійснюються на базі технології краудфандингу. Але не створено ще необхідних соціально-економічних умов для широкого впровадження краудфандингу. Недостатнім є рівень доходів населення. Обмежують розвиток краудфандингу такі чинники, як орієнтація населення на використання доходів переважно на поточне споживання, низький рівень мотивації до здійснення колективного мікрофінансування, недостатня розвиненість ринку платіжних карток, тінізація фінансового сектору та низький рівень довіри до фінансових установ та посередників.

Однією з найважливіших умов поширення краудфандингових технологій є створення правового поля мікрофінансування проєктів через Інтернет, формування культури колективного фінансування. Використання краудфандингу інноваційними фірмами обумовлює необхідність створення дієвої системи управління зазначеними технологіями. Зазначені проблеми складають предмет подальшого дослідження умов краудфандингу в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марченко О. С. Техніко-технологічні умови розвитку краудфандингу в Україні / О. С. Марченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. — 2014. — № 1 (16). — С. 22–34.
2. Хау Дж. Краудсорсинг. Коллективный разум как инструмент развития бизнеса / Джефф Хау : пер. с англ. — М. : Альпина Паблишер, 2012. — 288 с.
3. Марченко О. С. Краудсорсинг як технологія інтеграції знань // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. — 2013. — № 2 (13). — С. 23–33.
4. Марченко О. С. Краудфандинг: соціально-економічний зміст та види / О. С. Марченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право. — 2013. — № 4 (15). — С. 26–35.
5. Стартапи Києва виявилися найбільш успішними [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://business-tv.com.ua/news/startapi_z_kieva_viyavilisyay_naybilsh_uspishnimi-127.html.
6. Биржа инвестиционных проектов STARTUP.UA. Инвестиционные предложения [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://startup.ua/investor/investitsionnye-predlozheniya/>.
7. Статистичний випуск «Кредити та депозити домашніх господарств, січень 2014 року» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66236>.
8. Доходи та витрати населення України за III квартал 2013 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. Загальний огляд фондового ринку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58126.
10. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>.
11. Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: Веб-сайт Держстату України: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Диференціація життєвого рівня населення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: Веб-сайт Держстату України: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Благодійність в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://prozrenue.com.ua/ua/poleznaya-informatsiya/novosti/1-blagodijnist-v-ukrajini>.
14. НАБУ: роль безготівкових розрахунків в Україні зростає [Електронний ресурс]. — Режим доступу: lasnasprava.info/ua/business_news.html?_m=publications&_t=rec&id=15335&fp=161.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ КРАУДФАНДИНГА В УКРАИНЕ

Марченко О. С.

Обосновано наличие в Украине значительного потенциального спроса на коллективные микроинвестиции и раскрыты основные социально-экономические факторы, ограничивающие их предложение: низкий уровень доходов населения и ориентация их использования на текущее потребление, отсутствие мотивации к микроинвестициям, недостаточная развитость рынка платежных карт, тенезация финансового сектора. Доказано необходимость осуществления мероприятий, направленных на повышение доверия домохозяйств к коллективному микрофинансированию.

***Ключевые слова:** краудфандинг, коллективное микрофинансирование, доходы, межвременной потребительский выбор, рынок платежных карточек, доверие.*

SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF CROWDFUNDING IN UKRAINE

Marchenko O. S.

The significant potential demand on collective microfinance in Ukraine is proved. The main socio-economic constraints of the implementation of crowdfunding in Ukraine are disclosed. Among them are the low level of incomes and their orientation on current consumption, absence of motivation for investing, insufficient

development of the market of payment cards, shadowing of the financial sector. The significant role of trust of the households to the development of crowdfunding is proved.

Key words: *crowdfunding, collective microfinance, income, consumer choice in time, the market of payment cards, trust.*

УДК 330.341

ІННОВАЦІЇ, ІНІЦІЙОВАНІ СПОЖИВАЧАМИ: МОЖЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ

*Л. І. Федулова, доктор економічних наук, професор
Київський національний торговельно-економічний університет*

Розкрито сутність теоретико-методологічних засад концепцій споживчих інновацій та еволюцію їх формування. Визначено особливості споживчих інновацій у сфері послуг. Обґрунтовано можливості залучення торговельних мереж до реалізації концепції інновацій, ініційованих споживачами, в умовах України при реалізації інноваційної моделі розвитку та формуванні мережевої економіки.

Ключові слова: *сфера послуг, споживчі інновації, торговельні мережі.*

Постановка проблеми. Сьогодні інновації є двигуном економічного розвитку, появи нових технологій і, як наслідок, підвищення якості товарів і забезпечення конкурентоспроможності усіх галузей національної економіки, у тому числі й сфери послуг. Роздрібні торговельні мережі є найбільш сучасним і розвиненим видом торговельного бізнесу (дослідження показують, що більша частина нововведень і технологій у роздрібній торгівлі розробляються й впроваджуються в основному саме на цих підприємствах), тому їхню значимість у цій сфері складно переоцінити. Впровадження інноваційних рішень у галузі мережевого бізнесу полягає в постійній необхідності торгових мереж удосконалювати свої конкурентні переваги, що в остаточному підсумку призводить до більш високоякісного задоволення потреб споживачів.

Актуальність теми дослідження обґрунтовується тим, що зараз роздрібні торговельні мережі розвиваються в основному екстенсивно, здебільшого за рахунок збільшення торговельних площ. Однак у зв'язку із підвищенням рівня концентрації торговельного бізнесу, зростанням рівня конкуренції на ринку мережевої торгівлі, зростанням і диференціацією купівельних потреб з'являється необхідність актуалізації організації та розвитку послуг роздріб-

них торговельних мереж. Крім того, необхідним вбачається формування комплексного підходу до забезпечення інноваційного розвитку торговельних структур як фактора конкурентоспроможності з урахуванням вимог споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія й методологія розвитку сфери послуг в умовах ринкової економіки розглянуті в дослідженнях вітчизняних фахівців: А. Мазаракі, І. Бланка, а також зарубіжних авторів Д. Балларда, Д. Белла, К. Бланшара, М. Вебера, В. Зомбарта, Д. Сміта, Л. Якобсона та ін.

Питання розвитку торговельних мереж як найбільш ефективного шляху організації торгівлі є предметом дослідження зарубіжних науковців, серед яких: П. Хью, М. Портер, Г. Армстронг, Р. Д. Блекуелл, Х. Віссем, Г. Джоунз, П. Дойль, Дж. Енджел, Ф. Котлер, Ж. Ламбен, В. Дж. Лемб, М. Мак-Дональд, П. У. Мініард, В. Харпер. Теоретичні й практичні аспекти розвитку послуг роздрібних торговельних мереж і роздрібною торгівлі в цілому системно розглядаються в працях українських вчених І. Бланка, А. Мазаракі, Т. Мельник, Т. Москвітіної, Є. Ромат та ін.

Проте недостатньо вивчені й опрацьовані питання розробки моделей управління інноваційним розвитком суб'єктів господарювання в цілому та торговельних мереж, зокрема, на основі залучення споживачів.

Формулювання цілей. Мета статті — розкрити теоретико-методологічні засади концепцій споживчих інновацій та визначити й обґрунтувати можливості залучення торговельних мереж до її реалізації в умовах України.

Виклад основного матеріалу. Ринки у сфері послуг регулюються попитом та пропозицією, — так само, як і товарні ринки. Однак специфіка полягає в тому, що споживачі вимагають більш високого рівня обслуговування, більш зручного доступу до більш повного обсягу інформації та висувають свої умови стосовно відношення до нематеріальних активів (зокрема, наявність узаконеної торговельної марки, співвідношення її ціни, користування програмним продуктом і т. ін.). Специфіка діяльності торговельної мережі як провідного зараз представника сфери послуг, окрім того, обумовлюється особливостями форматів торговельних об'єктів, що входять до її складу. (Під форматом торговельного підприємства розуміють сукупність соціально-економічних характеристик (асортименти, площа, форми обслуговування, облікова кількість персоналу і т. ін.), що визначають її місце на ринку товарів й надають можливість ефективно функціонувати й розвиватися) [1].

До факторів, що впливають на розвиток торговельних мереж в Україні, слід віднести: антимонопольне регулювання їхньої діяльності й державну політику формування внутрішнього ринку; розвиток інформаційних технологій; концентрація торговельних площ в окремих регіонах; пропозицію інноваційного устаткування для торговельних структур виробничими підпри-

ємствами; кваліфікацію персоналу; нестачу фінансових коштів; складність адаптації нововведень до традиційних підходів організації роздрібної торгівлі; повільний розвиток сучасної торговельної інфраструктури в країні. В умовах швидкозростаючого ринку мережевої роздрібної торгівлі в Україні й появи великої кількості гравців спостерігається слабка консолідація бізнесу в галузі. У зв'язку з цим заслуговує на увагу твердження, що закономірним стратегічним рішенням торговельних роздрібних мереж є курс на довгостроковий інноваційний розвиток за рахунок як технологічних (ланцюжка постачання, управління запасами, власне виробництво, технології мерчандайзингу й реклами, інформаційні технології й ін.), так і організаційних рішень (навчання, злиття й поглинання, стратегічні альянси, франчайзинг, регіональна експансія). У той же час торговельні роздрібні мережі стають головним каналом реалізації інноваційної продукції, що поряд із виконанням виробничих функцій зміцнює лояльність як з боку постачальників, так і з боку споживачів [2].

За таких умов ключове завдання нововведень у торгівлі — забезпечити високу якість процесів купівлі-продажу й просування товарів, торговельного обслуговування й торговельної діяльності в цілому. Вкрай важливим є впровадження технологій, які дозволяють більш ефективно використовувати торговельні площі, торговельне устаткування, технічні засоби, програмні продукти, а також створювати необхідні умови для зростання продуктивності праці, зниження витрат і підвищення ефективності роботи організацій у цілому.

Упровадження певних видів інновацій (продуктових, процесних, управлінських, маркетингових) обумовлюється специфікою діяльності торговельних мереж, що полягає в масштабах діяльності й складності бізнес-процесів: використання стратегії регіональної експансії сприяє актуалізації організаційно-управлінських інновацій; застосування роздрібними торговельними мережами мультиформатного підходу сприяє розвитку маркетингових інновацій; розвиток політики консолідації торговельних мереж спричиняє появу й розвиток інновації щодо управління логістичними потоками та ін.

Досліджуючи нововведення в роздрібній торгівлі, що впроваджуються з метою підвищення ефективності їх діяльності, необхідно враховувати такі особливості: у торгівлі інновації більшою мірою пов'язані з появою нової або вдосконаленням існуючої послуги або технології її надання. Інновації в оптовій і роздрібній торгівлі з'являються не як результат НДДКР, а як результат стратегічного аналізу й (або) бенчмаркінгу; у торговельних підприємствах впроваджуються нововведення, пов'язані з появою нових елементів торгово-технологічного процесу або маркетингу; створюються й впроваджуються інновації, як розроблені в самій галузі, так і в інших галузях, у першу чергу

в промисловості. (Для України характерним є той факт, що значна частина інновацій у торговельній галузі є запозиченням закордонного досвіду.)

В умовах поширеного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес розвитку зовнішніх і внутрішніх інформаційних мереж виникає необхідність використання нової конкурентної переваги торгових організацій, що створюється на основі використання можливостей Інтернет і обчислювальних (цифрових) платформ. Такі організації стали називати кіберкорпораціями — бізнес-структурами, у яких всі ключові процеси, у тому числі й управлінські, у взаємозв'язку із суб'єктами ринку реалізуються в електронній формі. Характерними ознаками кіберкорпорацій є реалізація перш за все функцій маркетингу в комп'ютерному форматі; маркетинговий процес розробляється й виконується в електронній мережі; ключові корпоративні маркетингові ресурси — інтелектуальна власність, компетентність, витрати на маркетинг і якість персоналу — керуються засобами електроніки; спрощується доступність одержання інформації, необхідної для ключових маркетингових рішень; висока швидкість сприйняття вхідної інформації й передачі вихідної інформації; більш висока ймовірність забезпечення прибутковості й конкурентоспроможності; можливість обліку неформальних маркетингових комунікацій і більш гнучка організація оперативного й стратегічного планування маркетингу. Отже, кіберкорпорації є продуктом перебудови й модернізації організацій на базі бурхливого зростання комп'ютерної техніки й розвитку комп'ютерних мереж. Безперешкодне поширення інформації як усередині, так і за межами організації сприяє інформатизації ключових функцій бізнесу, до яких варто віднести й функцію маркетингу [3]. За таких умов розкриваються широкі перспективи для залучення споживачів/користувачів до розвитку бізнесу.

Класик менеджменту Пітер Друкер, формулюючи завдання науки управління XXI ст., стверджував: «Існує лише одне правомірне обґрунтування мети бізнесу: створення задоволеного клієнта». Він вважав, що здатність організації продовжувати свій бізнес залежить від її конкурентоспроможності й уміння залучати до себе клієнтів конкуруючих організацій. Клієнт — це основа бізнесу, і тільки він дає йому життя [4].

Слід зазначити, що традиційне розуміння ролі виробника й споживача в промислових інноваціях передбачає надання ініціативи нових продуктових розробок першому з названих суб'єктів (парадигма активного виробника). При цьому роль виробника полягає у відборі й обстеженні груп споживачів, щоб одержати ідеї нових або модифікованих продуктів, аналізувати ринкові характеристики й розробляти продукт, що відповідає їх потребам. Проте існує й інший підхід: у певних умовах (наприклад, коли дане підприємство не може постачати вчасно традиційні технології) розробку нового промислового про-

цесу слід здійснити швидше споживачеві, ніж виробникові (парадигма активного споживача). Користувач здійснює розробку, дизайн, виробництво, застосування й внутрішній контроль. У подальшому користувач-інноватор може залучити виробника до своєї ідеї й прототипу. Виробник, якщо він усвідомлює сприятливі можливості комерційної експлуатації (з позицій змісту виробництва) нового обладнання, ініційованого споживачем, може впровадити його не тільки для користувача-інноватора, але й для широкого ринку. Але в цій ситуації споживач часто залишається по суті винахідником і інноватором нововведення-процесу, але не інноватором нововведення-продукту і не його продавцем, що на підприємницькій основі включається в процес дифузії. Звичайно, він може одержувати роялті від комерційної експлуатації устаткування, яке він винайшов, його головний інтерес полягає в охороні його власного інтелектуального капіталу, що забезпечує його власний виробничий процес.

Існує ще й третя парадигма аналізу промислових інновацій, висунута Г. Фокселлом, що передбачає підприємницьке включення споживача в комерційне споживання новації, яку він раніше винайшов і використовував як інновацію-процес [5]. Тобто користувач бере на себе деяку або всю антрепренерську роль (на відміну від традиційного бізнесу ризиковий підприємець — антрепренер вибирає сфери діяльності з високою невизначеністю (а, отже, і ризиком), що стає основним джерелом його прибутку), притаманну виробникові (описано першими двома парадигмами). У цьому випадку споживач-винахідник включається в проектування, розробку дослідного зразка, контроль, а також у проведення досліджень з метою підвищення привабливості його винаходу для інших перспективних споживачів і збільшення в результаті цього одержуваного доходу, передбачаючи подальші дії щодо продажу винаходу як продукту. Користувач-інноватор може йти далі, здійснюючи дослідження ринку, прогнозування попиту, захищаючи права інтелектуальної власності (патентування або ліцензування).

Проте сьогодні класичні методи конкурентної боротьби вже всі випробувані, незважаючи на технологічні та інші можливості, багато сучасних компаній не можуть повністю задовольнити потреби клієнтів на основі лише технологічних інновацій. Причина полягає в такому: здебільшого компанії не до кінця усвідомлюють, що радикально змінилася сама природа конкуренції. Про це свідчать і досить незадовільні дані щодо комерціалізації технологій. У середньому 46 % ресурсів, що спрямовуються на розробку продуктів, не реалізуються у вигляді продуктів взагалі або не забезпечують адекватне фінансове повернення [6]. Кінець ХХ ст. ознаменувався для людства вступом у нову еру й охарактеризувався двома важливими подіями, що здійснили значний вплив на подальший розвиток економічних відносин. Це глобалізація

ринків та інформаційна революція. Завдяки цим фактам клієнти одержали справжню свободу вибору. З одного боку, глобалізація сприяла різкому збільшенню кількості компаній, що конкурують в одній товарній категорії, за рахунок виходу на внутрішні ринки іноземних гравців. З другого боку, інформаційні технології, у першу чергу Інтернет, забезпечили легкий доступ основної частини населення розвинених країн до необхідної інформації про товари й послуги. Отже, зниження вхідних бар'єрів у багатьох галузях сприяло появі на ринку великої кількості нових гравців і стрімкому зростанню пропозиції, у результаті в багатьох галузях виникла ситуація, подібна до моделі ідеальної конкуренції. Проявилася глобальна тенденція — влада над ринком упевнено переходить до рук споживачів.

Із цих позицій важливо приділяти більшу увагу споживчій складовій інновації. Ідея, пропозиція, проект, результат дослідження, винахід, поліпшення і т. ін. хоча й виступають як новий продукт, у чистому вигляді не є інновацією, і тільки втілюючись у виробі, послугах, технологіях, які сприйняті споживачами як нові, вони стають інноваціями [4; 7]. Додатковими аргументами на користь виокремлення споживчої складової інновації є розгляд їх економічної природи з позицій доведення інновації до ринку [8]. І якби в теоретико-методичних розробках не вважалося, що найбільше впливають на економічне зростання технологічні інновації, розгляд споживача як джерела інновацій, на нашу думку, актуальна тенденція розвитку концепції управління інноваціями, особливо в умовах формування постіндустріального суспільства, де сфера послуг є визначальною.

Більшість експертів на основі аналізу основних тенденцій зміни ситуації на різних корпоративних ринках зробили висновок, що ринок змінився, тобто «ринок продавця», що панував у світі не одне сторіччя, непомітно зник і з'явився «ринок споживача». Ф. Кроуфорд і Р. Метьюс при вивченні сучасного споживача вивели таке твердження: «Він — інставид» (*instavidual* — від слів *instant* і *individual*, що означають відповідно «мить, момент» і «індивідуум»), тобто потреби «інставидів» змінюються з кожним днем, а отже простежується тенденція до індивідуалізації споживання. Сьогодні споживач має практично необмежений доступ до будь-якої інформації, і він, використовуючи цю інформацію, бажає знати про товар все й бажає брати участь у створенні продукту, який потім йому доведеться купувати. Зазначені автори також вивели нову концепцію «споживчої актуальності», в основу якої покладено три головних принципи [9]: 1) людські цінності — це сучасна валюта; 2) комерційна цінність визначається людськими цінностями; 3) для сучасного споживача цінності набагато важливіші за вигоду. Отже, актуальність положень інноваційної культури, формування відповідного інституційного середовища все більше посилюється.

Грунтуючись на дослідженнях Г. Фоксвелла, російські вчені В. Аньшин і А. Дагаєв розглядають споживчі інновації з погляду ситуації, що має місце в тому випадку, «коли фірма використовує власні винаходи для розробки інновацій — процесів, а потім ці нововведення продаються у формі інновацій-продуктів. Останні можна назвати інноваціями, ініційовані споживачем» [10, с. 515]. У цьому випадку сутність споживчих інновацій розглядається тільки стосовно промислових споживачів і виробників. У роботі Н. В. Моїсєєвої також відзначається необхідність введення класифікації інновацій за суб'єктом ініціалізації інновацій на промислові і споживчі, але як споживач розглядається тільки приватний споживач, а процес виробництва інновації за участю споживача обмежується його участю в генерації інноваційної ідеї [11].

Якісно новим кроком у розкритті особливостей інноваційної діяльності на початку ХХІ ст. стало визнання високої інтерактивності й мультидисциплінарності цього процесу [12]. У підсумку з'явилися концепції «відкритих інновацій» [13] і «інновацій, ініційованих користувачами» [14]. Поширення моделі відкритих інновацій змінило попередній формат інноваційних ланцюжків і надало нові можливості активізації співробітництва з користувачами як для приватного, так і для державного сектору. Оскільки інновації, ініційовані користувачами, у більшості випадків пов'язані зі зростанням попиту на індивідуалізовані блага, їх активізація сприяє посиленню нецінової конкуренції, що позитивно позначається на макроекономічному розвитку країни. А з позицій удосконалення технології управління інноваційною діяльністю й особливістю організаційно-технологічних змін важливим стає розвиток колаборативних інноваційних моделей (колаборація — співробітництво), де співробітництво на добровільній основі виявляє більшу вигоду, ніж вилучення прибутку. У зв'язку із зазначеними вище положеннями дослідження інноваційного поведіння населення стають особливо актуальними для розкриття сутності так званої «економіки вільного доступу» й адресної розробки інструментів стимулювання інновацій, що не переслідують комерційної вигоди.

Окрім того, важливою загальною специфічною рисою зазначених вище підходів є розуміння інноваційної діяльності як процесу, який все частіше виходить за межі організації, країни або сфери діяльності, що вимагає розробки адекватних інструментів управління, які володіють достатньою організаційною, фінансовою, інституціональною й просторовою гнучкістю. Мова йде про якісні зміни, пов'язані з можливостями багатоканального одержання даних ззовні (*inside-out approach*) і передачі власних знань у зовнішнє середовище (*outside-in approach*) — через партнерства, венчури, інновації, що ініціюються користувачами [15].

Ретроспектива показує, що концепція інновацій, ініційованих споживачами, має свою історію. Так, ще у 70–80-х рр. ХХ ст. (в період активного зародження сфери послуг) досліджувалися особливості взаємодії виробників і споживачів послуги, у результаті чого було доведено, що вони відрізняються не тільки тривалістю в часі, а іноді і в просторі. Надання послуги часто вимагає спільного виробництва (співвиробництва), коли споживач не просто фізично є присутнім при наданні послуги, але й бере активну участь у її створенні. Подібна взаємодія описується терміном «залученість замовника» (*consumer-intensity*) [16] або «співобслуговування» (*servuction*) [17–18] («паспорт користувача»). Тобто мова йде про інтерактивність, що вимагає обміну інформацією між контрагентами і тому передбачає застосування відповідних інформаційних технологій, до того ж не тільки для здійснення адміністративних та організаційних функцій допоміжних.

Ерік фон Хіппель у своїй класичній роботі «Час творчого споживача» як споживчі інновації розглядає інновації, ініційовані користувачами, які виступають генераторами й (або) розроблювачами інноваційних ідей, і наводить огляд успішних інновацій реалізованих на підприємствах США [19]. (Під користувачами-інноваторами зазначений автор розуміє індивідуумів й фірми, що розраховують за допомогою інновацій вирішити певні проблеми й вилучити переваги від використання інноваційного дизайну, продукту або послуги, а виробники-інноватори прагнуть одержати вигоду від їх продажу). А в більш пізній праці [20] автор пропонує механізми управління такими інноваціями, проте конкретних шляхів і стратегії управління споживчими інноваціями, у рамках загальної стратегії інноваційного розвитку, не розглядаються.

Таким чином, у теорії і практиці все більше закріплюється сервіс-домінуюча логіка, яка поки що недостатньо поширилася на аналіз інновацій у сфері послуг, але все-таки вона спонукає переглянути подання про: по-перше, вкладені постачальником і споживачем у співвиробництво ресурси; по-друге, вигоди, які ті й інші отримують від процесу співвиробництва; по-третє, дії і взаємовідносини сторін у процесі співвиробництва [21]. Сьогодні у практиці закордонних компаній помітною є тенденція так званого «клієнтоорієнтованого управління інноваціями», представлена великою кількістю прикладів включення споживача-ініціатора в інноваційний продукт, інформацію про які можна знайти на сайтах відомих компаній, зокрема, це — нове напівпровідникове обладнання, удосконалення технологій нафтоочищення, продукти харчування, банківські послуги, численні продукти, розвинені на базі інформаційних технологій в Інтернет-середовищі (вільна енциклопедія Вікіпедія, сервіси для розміщення фотографій (Flickr), відео (YouTube)) та ін. Добре

відоме програмне забезпечення з відкритим кодом; компанія Bell, американський виробник велосипедних шоломів, набрала сотні ідей для нових продуктів від своїх клієнтів і поступово запускає їх у виробництво; Electronic Arts (EA), творець комп'ютерних ігор, відправляє інструменти програмування своїм покупцям, розміщує їхні модифікації на сайті й навіть вставляє їх розробки в нові ігри; інженери компанії BMW створили прототип телематики (системи, що з'єднує засоби зв'язку й обчислювальну техніку) і онлайн-обслуговування для нового покоління своїх автомобілів.

З економічної точки зору інновації, ініційовані користувачами (*user innovations*), відрізняються від інновацій, що генеруються виробниками (*producer innovations*), перш за все первісною мотивацією до інноваційної діяльності. Так, виробники прагнуть встановити монополію на інновацію для одержання максимальної віддачі від вкладених інвестицій, що закріплюється правами інтелектуальної власності, механізмами патентування й ліцензування. А за так званою «економікою вільного доступу» (*economics of free revealing*) [20] користувачі-інноватори можуть одержувати вигоду всупереч або навіть завдяки безоплатному поширенню інформації про впроваджене нововведення. Як згадувалося вище, вони розраховують насамперед на задоволення специфічних потреб, а не на одержання прибутку від продажу інновацій. Часто для користувачів набагато ефективніше забезпечити не захист, а поширення інформації про новацію для подальшого обміну відомостями із зацікавленим е-суспільством користувачів, для розвитку мережевих зв'язків і зміцнення репутації.

У сучасних умовах прискорений розвиток таких інновацій відбувається під впливом цілої низки змін, серед яких: поширення комп'ютерного й модульного дизайну, доступність недорогих засобів комунікації, активне поширення цифрового формату й ін. Доступність усе більш просунутого комп'ютерного й програмного забезпечення та розширення можливостей пошуку й обміну інформацією через мережу Інтернет дозволяють користувачам вирішувати технічно більш складні завдання, розширюють можливості координації й комбінування зусиль великої кількості людей. У цілому зменшення видатків на комунікацію й дизайн — головні фактори, що сприяють інтенсифікації інноваційної діяльності поза рамками формального виробництва. Крім того, розвитку цього типу інновацій сприяє поширення особливого організаційно-технологічного підходу, що стає усе більш популярною бізнес-схемою. Як таку можна назвати управлінську технологію здійснення споживчих інновацій — CRM-технологію — технологію ведення бізнесу, яка започаткована на принципах довгострокового партнерства й спирається на системний підхід, що має комп'ютерну підтримку. По мірі швидкого переходу компаній у нову «клієнтську» економіку, завдання інте-

градії CRM-систем та інноваційного менеджменту стають пріоритетними для успіху компаній.

Слід зазначити, що підтримка інновацій, ініційованих споживачами, передбачає ефективне використання некодифікованих знань, отриманих і накопичених у результаті досвіду користувачів. В умовах сьогодення, особливо при здійсненні пошуку шляхів функціонування економік країн так званого «наздоганяючого розвитку» на макрорівні, це відповідає запитам політики інклюзивного інноваційного зростання в інтересах усього суспільства, однією з цілей якої є скорочення інноваційного розриву між різними соціальними групами, підвищення якості життя й розвиток людського капіталу найбільш уразливих з них, а також забезпечення можливості участі в інноваційному процесі широких верств населення. Зокрема, існує цілком обґрунтована гіпотеза, що розвиток інновацій, ініційованих споживачами, може стати механізмом для компенсації низького рівня інноваційної активності в країнах з незадовільним станом матеріально-технічної бази й дефіцитом знань (у тому числі кодифікованих). Вже сьогодні ключову роль у політиці провідних країн мають заходи щодо розвитку мережевих зв'язків між учасниками інноваційної діяльності.

Зокрема, спеціальна група рекомендацій Світового банку торкається питань стимулювання інновацій для інтегрування в економіку найбільш вразливих верств населення (*pro-poor innovations*). Під цим поняттям розуміють як заходи «допомоги самим собі», так і виробництво знань із залученням різних акторів і стейкхолдерів, розширення можливостей і здатностей бідного населення. При цьому враховуються особливості економіки з високою часткою неформального сектору й просування інституційних реформ. Інклюзивний розвиток виключає підхід «зверху-вниз» (*top-down approach*). Навпаки, передбачається спільне визначення пріоритетів з різними гравцями національної інноваційної системи (НІС), включаючи представників бідних груп населення, а також надання різних стимулів для врахування їх інтересів іншими гравцями. Експерти вважають, що адекватними цим рішенням можуть стати ініціативи, ініційовані на базі співтовариств (*community-based development initiatives*) [22].

Узагальнення існуючих теоретичних досліджень [15; 23] та практичних підходів дозволяє констатувати, що політика, спрямована на підтримку ініційованих користувачами інновацій, повинна дотримуватись таких принципів: стимулювання індивідуальних ініціатив, орієнтованих на більш активне задоволення потреб споживачів; забезпечення вільного доступу до результатів інноваційної діяльності користувачів через різні грантові схеми, конкурси й т. ін.; вироблення нових правил регулювання прав інтелектуальної власності, що гарантують виробникам захист від піратських копій і дозволяють корис-

тувачам удосконалювати продукцію; активне сприяння розвитку мереж, що поєднують користувачів і виробників (широкодоступний Інтернет; відкриті стандарти і платформи обміну інформацією; «живі лабораторії») для інтерактивного навчання й тестування інновацій, ініційованих споживачами, спільно з університетами й виробниками); надання інформаційно-організаційної підтримки взаємодії виробників і користувачів (інформування виробників про можливу вигоду від подібного співробітництва; заохочення виробників, що надають користувачам інструментарій для тестування й модифікації продукції); надання адресної підтримки користувачам-інноваторам, які стають підприємцями-виробниками; здійснення комплексу заходів щодо розвитку інноваційних навичок у населення; розробка показників/індикаторів для виміру зазначеного типу інновацій.

Основна стратегічна мета перетворень у сфері послуг — прямий і рівний доступ до електронних послуг для всіх громадян у всіх місцях. Інтернет став одним із найбільш стратегічно важливих елементів інфраструктури XXI ст. і є одним із ключових інструментів, що забезпечують універсальне обслуговування населення не лише на рівні соціальних стандартів, але й на основі сприятливої оптимізації бізнес-процесів, забезпечуючи зв'язок із постачальниками й споживачами продукції, здійснення розрахунків, одержання замовлень і поширення електронної продукції. У майбутньому розширення спектра телекомунікаційних послуг і тим самим створення нових устроїв, удосконалювання телекомунікаційних мережевих концепцій, будуть визначатися не тільки технологічним прогресом, але й високою конкурентною динамікою і постійно зростаючими вимогами користувачів до комунікаційних засобів. Нові можливості комунікаційних технологій дозволяють нарощувати кількість мережевих варіантів не тільки між технічними системами, але й членами соціальної системи. Тому досягнення багатоспрямованого комунікаційного потоку між членами соціальної системи є однією із специфічних цілей комунікаційних технологій і мережевих систем. Щоб створити максимальну кількість варіантів мереж, необхідна сумісність поєднаних у мережу елементів. Зокрема, на рівні споживчих товарів ефект, що виникає у випадку, коли споживачі оцінюють товар вище, якщо він сумісний із товарами інших споживачів, М. Катц і К. Шапіро характеризують як мережеву зовнішню сумісність, цей ефект називають мережевим ефектом, або ефектом мережевої вигоди [24].

Враховуючи суттєву роль торговельних мереж, які безпосередньо зацікавлені в результатах доведення товарів до кінцевого споживача, й особливо тих із них, що представляють інтереси конкретних виробників та сповідують політику лояльності до споживачів, можна з певним переконанням констатувати про їх безпосередню причетність до реалізації концепції інновацій, ініційованих споживачами. За таких умов можливості для застосування зазна-

ченої концепції в Україні обумовлені рівнем комп'ютерних навичок і ступенем участі в безперервній освіті, що буде свідчити про заділ знань, що сформувався й дозволяє прогнозувати динамічний розвиток ініціатив користувачів за обов'язкової умови поліпшення матеріально-технічної бази на основі ІКТ. Покупців Інтернет залучає можливістю заощадити час, а підприємців — мінімальними податками й низьким порогом входження. Зростаюча тенденція використання мережі для здійснення покупок може пояснюватися рівнем залученості суб'єктів економіки у сучасні канали поширення продукції.

За різними експертними даними, протягом останніх п'яти років український ринок електронної комерції показував щорічне зростання на рівні 50–60 % [25] незалежно від постійних економічних коливань. Справедливо вважається, що при цьому ринок володіє серйозним потенціалом. Наприклад, у Німеччині ємкість ринку електронної комерції становить близько 36 млрд дол. В Україні аналогічний показник становить не більше 400–500 млн дол. У той же час експертні оцінки основних гравців також досить приблизні, і не можуть вважатися досить надійними при проведенні, наприклад, маркетингових досліджень. Тим часом попередні оцінки обсягу ринку електронної комерції в країні варіюються від 400 млн до 1,5 млрд дол. Впливає на ринок і розпливчатість понять: в українському законодавстві відсутні чіткі визначення електронної торгівлі, Інтернет-магазину, електронних грошей і багато чого іншого, без них кількісний і якісний облік торгівлі в Інтернеті просто неможливий.

Отже, необхідна державна політика стимулювання: держава повинна сприяти руху діяльності компаній в Інтернеті як додатковому варіанту збуту. Це чергова наочність того, що інструменти, які ґрунтуються на підтримці користувачів, дозволяють підвищувати ефективність державного регулювання одночасно у сферах пропозиції та попиту.

За підрахунками компанії InMind на замовлення Інтернет-асоціації України кількість Інтернет-користувачів, які використовують мережу раз на місяць і частіше — близько 20 млн чол. серед населення старше 15 років (станом на перший квартал 2013 р.). Частка активних Інтернет-користувачів України старше 15 років склала 50 %, що відповідає рівню третього кварталу 2012 р. Мобільним Інтернетом користуються 14,1 млн чол. З них 52 % користувачів проживають у містах з населенням понад 100 тис чол. За іншими експертними даними, кількість Інтернет-користувачів в Україні, за різними даними, коливається в межах 8–15 млн чол. [26]. Згідно з дослідженням «Інформаційно-комунікаційні технології як каталізатор розвитку під час рецесії», проведеного Світовим економічним форумом, країни із сильною та стабільною економікою — ті, у котрих високий рівень комп'ютерної грамотності та впровадження інновацій. За результатами зазначеного дослідження Україна

знаходиться на 62 місці за рівнем проникнення інформаційних технологій в інфраструктурні рішення, бізнес та державні структури [27].

Більш конкретно таку ситуацію можна побачити за даними таблиці субіндексів показника «Середовище» індекса мережевої готовності України у 2010–2011 рр. Зокрема, вкрай низькими є оцінки експертів за такими складовими, як розміри і вплив податкового навантаження, тягар державного регулювання, наявність венчурного капіталу, незалежність судової системи, ефективність правової системи у врегулюванні спорів, права власності. Тобто бачимо ті ж самі загальні для суспільства проблеми.

Т а б л и ц я

Складники субіндексів показника «Середовище» України у 2010–2011 рр.

Субіндекси	Складники	Рейтинг	Значення
1	2	3	4
Ринкове середовище	Наявність венчурного капіталу	120	1,9
	Рівень розвитку фінансового ринку	114	3,1
	Наявність новітніх технологій	91	4,5
	Стан розвитку кластерів	105	2,9
	Тягар державного регулювання	124	2,6
	Розміри і вплив податкового навантаження	135	2,3
	Загальна податкова ставка	112	55,5
	Кількість часу, необхідного для започаткування своєї справи	89	27,0
	Кількість процедур, необхідних для започаткування своєї справи	104	10,0
	Свобода слова	109	4,1
Політичне та нормативно-правове середовище	Ефективність законодавчих органів	133	2,0
	Законодавство стосовно ІКТ	97	3,4
	Незалежність судової системи	133	2,0
	Захист інтелектуальної власності	112	2,6
	Рівень порушення авторських прав на програмне забезпечення	96	85,0

Закінчення таблиці

1	2	3	4
	Ефективність правової системи у врегулюванні спорів	137	2,3
	Ефективність правової системи у сумнівних нормах	137	2,3
	Права власності	134	2,6
	Кількість процедур, потрібних для укладення контракту	16	30,0
	Кількість часу, потрібного для укладення контракту	20	345,0
	Конкуренція в галузях Інтернету та телефонного зв'язку	62	5,0
Інфра-структура	Телефонні лінії	45	28,5
	Мережа мобільного покриття	73	96,2
	Захищені Інтернет-сервери	89	6,0
	Виробництво електроенергії	51	4217,2
	Наявність науковців та інженерів	53	4,3
	Якість науково-дослідних установ	68	3,6
	Рівень охоплення вищою освітою	8	79,4
	Наявність досліджень та послуг із навчання	84	3,9
	Поширеність Інтернету	96	2,1
	Доступність цифрового контенту	57	5,1

Джерело: The Global Information Technology Report 2010–2011.

Проте показники власне технологічної інфраструктури є дещо кращими. Серед них також проявляється загальноновизнана як задовільна для України тенденція — рівень охоплення вищою освітою. Із цією тенденцією тісно корелює показник «рівень грамотності дорослого населення» (найбільш високий рейтинг серед показників субіндексу «Індивідуальна готовність» у 2010–

2011 рр.). Заслужують на увагу середні за значенням показники якості математичної та природничо-наукової освіти (рейтинг 43), хоча не зовсім задовільним є рейтинг якості самої системи освіти (рисунок).

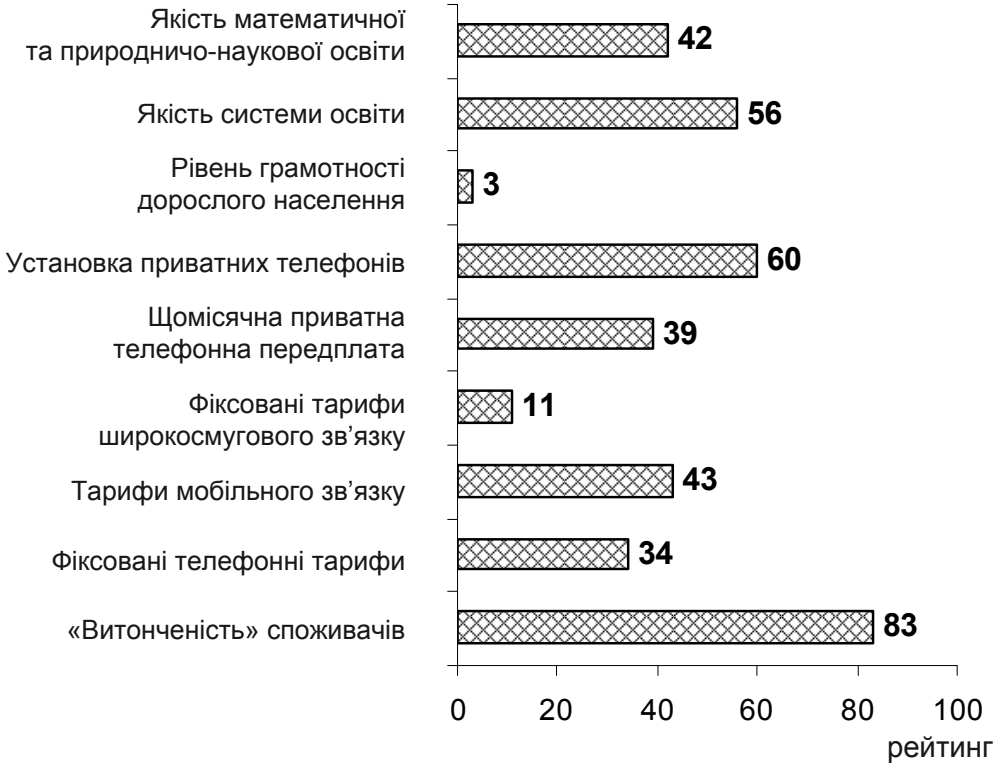

Рис. Рейтинг показників субіндексу «Індивідуальна готовність» у 2010 р.

Джерело: The Global Information Technology Report 2010–2011.

Як і попередня група показників, рейтинги показників субіндексу «Індивідуальне використання» мають вкрай строкату картину: від досить задовільного щодо абонентів мобільних телефонів до досить низьких стосовно використання віртуальних соціальних мереж та впливу ІКТ на доступ до основних послуг. Так, порівняно з державою й бізнесом більш високі оцінки одержує використання ІКТ громадянами. Так, зростання оцінок за цією складовою дозволив Україні піднятися на 12 позицій за рік у рейтингу 2012 р. Досить високі позиції за рівнем навичок населення як «провідника» ІКТ (39-те місце) Україна одержала завдяки високій грамотності населення (5-те місце) і якості викладання математики й природничих наук (36-те місце).

Значному попиту на ІКТ з боку населення сприяє також і висока технологічність приладів, якими користуються українці. І навіть незважаючи на те, що затримується перехід (видача ліцензій) на протокол стандарту 3G, споживання послуг мобільного Інтернету зростає навіть при застосуванні протоколу 2G — більше 11 млн абонентів (понад 40 % всієї бази абонентів) користувалися мобільним Інтернетом у 2012 р. [28]. Загалом дослідження показують, що зараз складається ряд сприятливих передумов, що формують потенціал прискореного зростання сектору інформаційно-комунікаційних технологій в Україні, пов'язаного як зі збільшенням величини попиту на продукцію сектору на внутрішньому й зовнішньому ринках, так і з досить ефективними конкурентними перевагами бізнесу в цій сфері.

Висновки. В еру інформаційного суспільства й мережевої економіки конкурентоспроможними можуть бути тільки ті компанії, які здатні адаптувати свою діяльність до нових умов постійно мінливого ринку й спрямувати їх на розвиток методів ефективного співробітництва зі споживачами.

У сучасних ринкових умовах споживач є одним із найбільш перспективних джерел інноваційних ідей. Відповідно інновації, ініційовані споживачами (споживчі інновації) потрібно розглядати як один із інструментів управління інноваційними процесами в торгових підприємствах. Використання споживчих інновацій дозволяє одночасно підвищити лояльність клієнтів, виявити їхні переваги і поповнити портфель інноваційних ідей, що є важливим чинником конкурентоспроможності підприємств. Для вироблення рекомендацій з управління споживчими інноваціями необхідно досліджувати специфіку інноваційного процесу й розробити класифікацію споживчих інновацій у торгівлі, а також визначити проблеми й труднощі управління цим видом інновацій і можливі шляхи їх вирішення. Розроблені й науково обґрунтовані підходи та конкретний методичний інструментарій до вирішення питань, пов'язаних з організацією інноваційної діяльності, дозволять суттєво вплинути на підвищення конкурентоспроможності компаній на ринку за рахунок підвищення рівня споживчої задоволеності й лояльності, що в підсумку безпосередньо вплине на загальну ефективність компаній.

Розглянуті концептуальні положення стосовно ролі споживачів в інноваційному процесі повинні бути включені в стратегію управління інноваціями й маркетингу в сфері торгівлі, а також у програми підготовки фахівців у вищих навчальних закладах економічного спрямування.

Результати нашого дослідження ще раз підтвердили необхідність державних зусиль, спрямованих на розвиток інноваційної інфраструктури. В умовах недостатньої мережевої взаємодії учасників української інноваційної системи такі заходи вкрай актуальні не тільки для стимулювання інновацій, ініційованих споживачами. Детальні рекомендації для заходів державного регулю-

вання заслуговують окремого аналізу й предметних досліджень інноваційних навичок користувачів, можливостей і бар'єрів для комерціалізації інновацій, ініційованих споживачами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мартынова О. В. Основные аспекты инновационной деятельности торговых предприятий // О. В. Мартынова, Ю. С. Валева // Интеллект. Инновации. Инвестиции. — 2010. — № 4. — С. 29–33.
2. Майлс Й. Сервисные инновации в XXI веке / Й. Майлс // Форсайт. — 2011. — Т. 5, № 2. — С. 4–31.
3. Солодилов К. В. Инновации в розничных торговых сетях / К. В. Солодилов // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Серия 10. Инновационная деятельность. — Вып. 7. — 2012. — С. 29–32.
4. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке : [пер. с англ.] / П. Друкер. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2003.
5. Лобастова О. В. Инновационный маркетинг как инструмент повышения конкурентоспособности промышленных предприятий / О. В. Лобастова // Проблемы современной экономики. — 2008. — № 3 (27) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2127.
6. Андерсон К. Менеджмент, ориентированный на потребителя : пер. с англ. / К. Андерсон, К. Керр. — М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. — 288 с.
7. Ламбен Ж-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок : [пер. с англ.] / Ж-Ж. Ламбен. — СПб. : Питер, 2006. — 800 с.
8. Первова Н. Ю. Управление потребительскими инновациями на предприятиях : монография / Н. Ю. Первова. — Минск : БГТУ им. В. Г. Шухова (СКФ) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.cfin.ru/management/strategy/competit/innovation_sources-1.shtml.
9. Кроуфорд Ф. Миф о совершенстве : [пер. с англ.] / Ф. Кроуфорд, Р. Мэтьюс. — М. : РОСМЭН-Пресс, 2005. — 218 с.
10. Аньшин В. М. Инновационный менеджмент : учеб. пособие / В. М. Аньшин, А. А. Дагаев. — М. : Дело, 2003. — 528 с.
11. Моисеева Н. Н. Потребительские инновации в рыночной экономике / Н. Н. Моисеева // Маркетинг в России и за рубежом. — 2006. — № 1. — С. 34–38.
12. Гросфелд Т. Логика открытых инноваций. Создание стоимости путем объединения сетей и знаний / Т. Гросфелд, Т. Роландт // Форсайт. — 2008. — № 1 (5). — С. 28–34.
13. Chesbrough H. W. Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. — Boston : Harvard Business School Press, 2003.
14. Hippel E. von Lead Users: A Source of Novel Product Concepts // Management Science. — 1986. — Vol. 32, № 7. — P. 791–805.
15. Зайцева А. С. Новые акценты в развитии инновационной деятельности: инновации, инициируемые пользователями / А. С. Зайцева, О. Р. Шувалова // Форсайт. — Т. 5, № 2. — 2011. — С. 16–32.

16. Gartner A. The Service Society and the New Consumer Vanguard / A. Gartner, F. Reissman. — New York : Harper and Row, 1974.
17. Eiglier P. Servuction / P. Eiglier, E. Langeard. — Paris : McGraw-Hill, 1987.
18. Belleflamme C. Innovation and Research and Development Process Analysis in Service Activities / C. Belleflamme, J. Houard, B. Michaux // Occasional papers. — 1986. — № 116; Brussels : EC, FAST.
19. Eric von Hippel. The rise of the creative consumer / Eric von Hippel // The Economist. — 2005. — 10 March.
20. Gault F. The prevalence of user innovation and free innovation transfers: implications for statistical indicators and innovation policy / F. Gault, E. von Hippel. — Cambridge, MA, USA : MIT Sloan School of Management, 2009.
21. Майклс Й. Сервисные инновации в XXI веке / Й. Майклс // Форсайт. — 2011. — Т. 5, № 2. — С. 4–31.
22. World Bank Innovation Policy. A Guide for Developing Countries. Washington, DC, 2010.
23. Jong J.P.J de. Open, distributed and user-centered: towards a paradigm shift in innovation policy // J.P.J. de Jong, E. von Hippel // Working paper. — 2010.
24. Дениэл Э. Электронный бизнес: революция и/или эволюция : [пер. с англ.] / Э. Дениэл. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2001. — 428 с.
25. Купи-продай // Инвестгазета. — 2013. — № 42. — С. 30–32.
26. Торговля в интернете: ежегодный рост на 50 % [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://intercredit.com.ua/94/article6387>.
27. Савицький О. Будуючи економіку знань / О. Савицький // День. — 2009. — № 88 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/274652/>.
28. Будь готов к сетевой активности [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.tehnicka.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1244:byd-gotov-k-setevoi-aktiv.

ИННОВАЦИИ, ИНИЦИИРОВАННЫЕ ПОТРЕБИТЕЛЯМИ: ВОЗМОЖНОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ТОРГОВЫХ СЕТЕЙ

Федулова Л. І.

Раскрыта сущность теоретико-методологических основ концепций потребительских инноваций и эволюцию их формирования. Определены особенности потребительских инноваций в сфере услуг. Обоснованы возможности привлечения торговых сетей к реализации концепции инноваций, инициированных потребителями, в условиях Украины при реализации инновационной модели развития и формировании сетевой экономики.

Ключевые слова: сфера услуг, потребительские инновации, торговые сети.

INNOVATION TRIGGERED BY THE CONSUMER: ABILITY TO ATTRACT RETAILERS

Fedulova L. I.

In the film reveals the essence of the theoretical and methodological basis of the concept of consumer innovation and evolution of their formation. The features of consumer innovation in the service sector. Substantiated the possibility of attracting retailers to implement the concept of innovation initiated by consumers in terms of Ukraine in the implementation of innovative models of development and the formation of the network economy.

Key words: *services sector, consumer innovation, trading networks.*

УДК 339.9

ФОРМУВАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ БАЗИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*Г. Ю. Дарнопих, кандидат економічних наук, доцент
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Розглянуто проблеми формування нематеріальної економіки як сучасної бази людського розвитку в умовах глобалізації. Відстежено й зазначено головні закономірності цього процесу. Визначено нові риси нематеріальної економіки, набуті під впливом глобалізаційних чинників. Охарактеризовано суперечливий вплив процесу глобалізації на розбудову основ постіндустріального суспільства.

Ключові слова: *людський розвиток, нематеріальна економіка, економіка знань, інформаційна економіка, постіндустріальне суспільство, глобалізація.*

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сьогодення є формування системного наукового уявлення щодо специфіки, тенденцій і закономірностей розвитку сучасної економіки знань, відмінною рисою якої є випереджаючий розвиток нематеріальної сфери й нематеріального середовища господарської діяльності. Аналіз впливу глобалізаційних чинників на нематеріальну економіку набуває особливої важливості з точки зору побудови ефективного механізму управління інтелектуальним капіталом як суспільства в цілому, так і окремої організації.

Курс на інноваційний розвиток національних економік на основі впровадження відкритих інновацій, перспективних розробок сучасних технологічних укладів, які мають соціальну спрямованість, є пріоритетним серед стратегічних напрямів подолання останньої фінансово-економічної світової кризи.

Поширення продукції нематеріальної економіки на світових ринках у сучасних умовах значною мірою визначає конкурентоспроможність національної економіки, і тому об'єктивно вимагає створення дієвого системного механізму державної підтримки інноваційної діяльності у невиробничій сфері на фундаментальній науковій основі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз методологічних засад дослідження інституту нематеріальної економіки, факторів її формування в просторі і часі, впливу глобалізаційних чинників на її розвиток є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них можна виділити Н. Апатову, О. Білоруса, Н. Васильєву, В. Гейця, Р. Грінберга, А. Гриценка, А. Даниленка, В. Іноземцева, А. Колота, Д. Лук'яненка, Б. Малицького, В. Тарасевича, О. Урсула, Л. Федулову, О. Чубукову, І. Шовкуна та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз реального стану формування нематеріальної бази людського розвитку, дослідження впливу різноманітних глобалізаційних чинників на становлення нематеріальної економіки як сучасної основи постіндустріального суспільства, узагальнення закономірностей і проблем цієї сфери, пошук шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Людський розвиток розглядається передусім як система відносин, якими відзначається процес постійного зростання можливостей особистості за умов оптимального економічного забезпечення зростаючих потреб життєдіяльності [1, с. 4]. Такий розвиток є метою сучасного суспільства, у якому відбувається перехід до нового (постіндустріального, неоіндустріального) типу економічного зростання з новими характерними рисами:

- переважним розвитком сфери виробництва духовних цінностей та послуг порівняно зі сферою виробництва товарів;
- переходом від капіталомісткого до переважно наукомісткого типу економічного зростання;
- упровадженням новітніх технологій, інноваційних процесів, продуктів, засобів, форм управління;
- розвитком здібностей людей, освіти, науки, охорони здоров'я як важливої форми накопичення, що супроводжується різким зростанням інвестицій у виробництво знань, інтелектуального капіталу. Наукові знання стають реальним ресурсом, фактором і джерелом розвитку економіки;

- пануванням безвідходної, ефективної економіки, яка всебічно використовує новітні технології переробки вторинної сировини;
- зростанням експорту патентів, продукції знань, творчості в обмін на товари матеріальної, індустріальної економіки;
- удосконаленням структури ВВП, ВВП, НД і НБ у напрямі виробництва товарів і послуг, які спроможні забезпечити досягнення «чистого економічного добробуту», тобто зростання життєвого рівня населення, їх вільного часу, збереження довкілля;
- відтворенням природних ресурсів, їх ефективним використанням [2, с. 23–24].

Необхідність прискорення такого переходу актуалізується в сучасних умовах новими викликами, які раніше не спостерігалися в історії людства. Представники різних наук все більше схиляються до думки, що світові глобалізаційні процеси протягом принаймні найближчих десятиліть будуть відбуватися в умовах системної цивілізаційної кризи, що пов'язана з вичерпанням можливостей розвитку, орієнтованого на зростання матеріального споживання. Це означає появу систематичних різноманітних проявів фінансових дисбалансів, економічних рецесій, економічну неієздатність держав і наддержавних утворень. До того ж вчені-економісти звертають увагу на кризогенну роль так званої «технологічної паузи», коли V технологічний уклад уже досяг фази насичення свого життєвого циклу і його продукція вже не є такою прибутковою, як у фазі зростання; технології ж VI укладу ще не є такими прибутковими, і тому вони надзвичайно ризиковані для бізнесу [3, с. 7].

У таких умовах поступово відбувається процес розбудови нової економіки, рушійною силою якої є інновації, а джерелом і ресурсом суспільного розвитку, збільшення національного багатства — знання, освіта, професіоналізм, наука. Як система господарювання це нематеріальна економіка — виробництво нематеріальних продуктів та послуг, що спирається на нематеріальні ресурси — знання та інформацію. Вона набуває власних специфічних ознак, а саме:

- джерелом багатства суспільства стають знання, інтелект;
- прискорення темпів створення, накопичення і використання знань, що, зокрема, виражається у розширенні системи освіти й обсягу наукових досліджень;
- новий тип конкурентоспроможності, що базується на використанні переваг лідерства у певних сегментах і володінні певними елементами інтелектуального капіталу;
- зростання у складі виготовленої продукції частки вартості, доданої за рахунок інтелектуальної складової;
- зміна характеру людської праці на користь творчої й інтелектуальної діяльності;

– мережевий характер продуктів нематеріальної економіки, підприємництва та всієї структури;

– виникнення нових суперечностей у соціальній структурі: з одного боку, необхідність збільшувати обсяги людського капіталу спонукає приділяти велику увагу можливостям доступу кожного індивіда до знань, а з другого — неможливість усереднення прибутку на людський капітал призводить до появи нової форми соціальної нерівності, робить нерівним доступ до суспільних благ [4, с. 225–226].

Економіці знань притаманні дискретність знань як продукту та їх доступність для кожної фізичної і юридичної особи; інформаційна природа продукту; формування у більшості працівників специфічної економічної поведінки, яка спонукає до безперервного підвищення здібностей і кваліфікації. В ієрархії трудових відносин перше місце поступово посідає інтелектуальна і творча праця, яка змінює і робітників, і менеджерів, і власників великого і малого бізнесу. Працівники створюють інтелектуальний продукт, примножують інтелектуальний капітал. Для них безперервний процес освіти, підвищення кваліфікації, інтенсивне відтворення знань, ідей, умінь, раціональних пропозицій, схильність до новаторства стають жорсткою необхідністю, умовою їх зайнятості та затребуваності на ринку праці. Капітал компаній все більше починає складатися з «невідчутних активів» (знання, бренд, людський капітал тощо). Змінюється система методів ведення бізнесу та побудови компаній: від виділення та стандартизації бізнес-процесів до реінжинірингу і стратегічного менеджменту та менеджменту самонавчальних систем. Найефективнішими є витрати на придбання та виробництво знань, розвиток здатності до їх використання, відтворення і передавання.

Менеджери приймають рішення в умовах швидкої мінливості внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства, тому управління розвитком на швидкозростаючих ринках висувається на перший план. Поширюється демократична структура менеджменту та висока маркетингова культура, де саме клієнт виступає головною дійовою особою. Впроваджуються маркетингові технології на основі Інтернету, які забезпечують відчутне зростання валового доходу. У підприємців, особливо малого і середнього бізнесу, підвищується інтерес до захисту прав інтелектуальної власності та створення умов для інтелектуальної праці. Постійні еволюційні та трансформаційні зміни потребують гнучкості, мобільності, адаптивності до нових умов існування. Останні тридцять років, коли виникло 90 % усіх сучасних інновацій, демонструють загострення конкуренції та швидкість морального старіння технологій, професій, ринків, продуктів. Інноваційний процес перетворюється не тільки на достатній, але й на необхідний (критичний) елемент успіху компанії.

Крім прискорення постіндустріального, інформаційного розвитку формування нематеріальної економіки пов'язують із глобалізацією економічних та соціальних інститутів. Під впливом міжнародного науково-технічного співробітництва, лібералізації міжнародного руху капіталів і міграції робочої сили, відтоку умів від застарілих до передових економік, частка в них людського капіталу (у загальному обсязі капіталу) прогресивно зростає. Якщо подібне зростання дорівнювало у XVIII ст. — 10 %, у XIX ст. — 33 %, у другій половині XX ст. — до 57 %, то у теперішній час — майже 70 %. Глобалізаційні й інтеграційні чинники активно впливають на посилення гуманізації та соціалізації економіки і суспільства у світі загалом. За оцінюваннями Світового банку фізичний капітал у сучасній світовій економіці формує 16 % загального обсягу національного багатства, природний — 20 %, а людський — 64 % [4, с. 318].

У нематеріальній економіці традиційні чинники виробництва відходять на другий план. У постіндустріальних країнах спостерігається випереджальне зростання обсягу інвестицій у галузі освіти і науки порівняно з інвестиціями в основні фонди. Держава не стільки посилює свій прес на економіку, скільки розширює і поліпшує зміст соціально спрямованих функцій, унаслідок чого бюджетні витрати на їх виконання у 3–4 рази перевищують витрати на виконання традиційних функцій. У багатьох розвинених країнах уже створено національні інноваційні системи, наразі таке завдання стоїть перед Україною. Економіка знань має перетворитися на національну ідею, яка об'єднає усіх громадян країни з метою сталого економічного зростання, гідного позиціонування на світовій арені, дійсного забезпечення сучасних стандартів добробуту населення.

В останні десятиріччя дослідники визначили глобальну тенденцію до поступової трансформації постіндустріальних економік у високотехнологічні економічні системи, у яких ключовими факторами розвитку є інформаційні й наукові послуги. Ця тенденція зумовлює зміни у структурі капіталу й характері трудових відносин у сфері послуг. У XXI ст. найбільш виразно вона простежується у формуванні нової системи міжнародного поділу праці, за якої у розвинених країнах концентруються вже не просто різноманітні галузі сфери послуг (що було характерно для другої половини XX ст.), а її найпередовіші сектори — наука, освіта, інформаційні послуги, охорона здоров'я [5, с. 49]. Ця тенденція збереглася навіть в умовах світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.

Розширення сфери застосування елементів нематеріальної економіки відбувається у тісному зв'язку з розвитком процесів комп'ютеризації та інформатизації різних галузей виробничої і невиробничої сфери. Тим самим підвищується значення швидко зростаючого інформаційного сектору, а особли-

во — такої його функції, як інформаційне обслуговування корпорацій, малого бізнесу та адміністративних органів, зокрема, створення локальних комп'ютерних мереж, їх програмне забезпечення, консультації on-line та інші види послуг. Експерти вважають, що саме така діяльність є перспективною для розвитку сфери послуг в умовах глобалізації [5–7].

Фахівці зазначають, що завдяки застосуванню інформаційно-комп'ютерних технологій поступово зникають межі між окремими галузями і сферами людської діяльності. Нові види Інтернет-послуг динамічно увійшли в усі сфери бізнесу, торгівлі, фінансів, дистанційної освіти, державного управління, ЗМІ. Від упровадження інформаційних технологій істотно виграли такі галузі послуг, як логістика, туризм, банківська сфера. Ці технології прискорюють глобальний обмін ідеями, а також створюють сприятливі умови для динамічного розвитку нових галузей науки [5, с. 50].

Ще однією новою тенденцією є зростання міжнародної торгівлі різними видами послуг. В експорті США торгівля послугами займає 30 %, а частка США у світовому експорті послуг складає 20 % (переважно транспортні, фінансові, комп'ютерні, інформаційні, бізнес-послуги). Загальний обсяг експорту послуг з країн ЄС становить близько 40 % світового експорту послуг. Це здебільшого транспортні, фінансові, страхові, туристичні послуги [5, с. 50]. Щорічно на третину зростає торгівля комп'ютерними, інформаційними, бухгалтерськими, інженерними, освітніми та науковими послугами. І в загальній структурі світової торгівлі експорт послуг зростає випереджаючими темпами (насамперед, високотехнологічних і наукомістких їх категорій). У США з 1995 по 2005 р. обсяг таких видів послуг в експорті зріс на 143 %, тоді як інших категорій — тільки на 44 % [5, с. 51].

Ці показники втілюються в реальні здобутки. Так, наприклад, США залишаються одним із світових промислових лідерів і в той же час утверджуються у ролі постачальника сучасних послуг у міжнародному поділі праці. Причому високоефективна сфера послуг не замінює галузі матеріального виробництва, а ефективно доповнює їх і таким чином підвищує конкурентоспроможність країни на міжнародних ринках.

Зазначені глобальні тенденції не оминули й Україну. У структурі зовнішньої торгівлі наукомісткі послуги складають 35 % (7 млрд дол.) від загального обсягу торгівлі послугами, у тому числі 30 % — у сукупному експорті послуг і 50 % — в імпорті. На світовому ринку Україна виступає нетто-експортером високотехнологічних послуг і має понад 1 млрд дол. додатного сальдо платіжного балансу. Значний внутрішній попит на високотехнологічні послуги забезпечує реалізацію більшої їх частини на ринку країни, і тому вартісний обсяг їх експорту є відносно невеликим — 0,3 % ВВП [5, с. 54].

Структура цього виду експорту представлена переважно ринковими послугами (56 %). Значно менша частка високотехнологічних послуг вищого рівня наукомісткості — 28 %. Суттєво зменшується останніми роками частка фінансових послуг (з 18 % у 2008 р. до 10 % у 2011 р.). Слабко представлені інші наукомісткі послуги (до 6 %), хоча в Україні є значний потенціал для розширення подібних послуг у сферах НДДКР, освіти, медицини, лікувально-курортної інфраструктури, культурно-спортивної рекреації тощо. В українському імпорті високотехнологічних послуг переважне місце займають два їх види — ринкові (41 %) та фінансові (36 %) [5, с. 54–55].

Зростання обсягів світової торгівлі науково-технічними послугами в умовах глобалізації сприяє розширенню міжнародного науково-технічного співробітництва (МНТС) організацій і підприємств, розташованих у різних країнах. Утворюються і зміцнюються сучасні напрями МНТС:

- створення координаційних міжнародних програм, спільних науково-технічних досліджень;
- міжнародне ліцензування, обмін науково-технічними документами, патентами, ліцензіями;
- міжнародний інжиніринг;
- співробітництво у підготовці наукових та інженерно-технічних кадрів;
- проведення міжнародних науково-технічних конференцій, симпозіумів;
- створення та функціонування міжнародних науково-дослідних інститутів, організацій;
- розробка науково-технічних прогнозів.

Основними формами науково-технічного співробітництва є: координація наукових і технічних досліджень; спільне проведення досліджень; кооперація робіт у галузі наукових і технічних досліджень.

Окреслені тенденції ґрунтуються на одній спільній основі, що характеризує стан економіки, — підвищенні рівня її наукомісткості. В цьому плані зростають витрати на НДДКР, удосконалюються їх структура та кадрове забезпечення, підвищується ступінь комп'ютеризації та інформатизації наукової діяльності. Як свідчать дослідження компанії Battelle, світові валові витрати на НДДКР протягом 2012–2013 рр. зросли на 2,7 % (з 1517 млрд дол. за ПКС до 1558 млрд дол.), а у 2014 р. передбачається їх зростання порівняно з 2013 р. ще на 3,9 % (до 1618 млрд дол.). Порівняно з докризовим 2007 р. вони зросли у 2013 р. на 38,6 % [8].

Світовими лідерами за обсягом витрат на НДДКР є США, Китай та Японія. Їх сукупна питома вага у відповідному світовому показнику становить близько 56 %. Найвищими темпами протягом останніх років зростали інвестиції у цю сферу в Китаї. За 2000–2013 рр. темп їх зростання склав 147,5 %, тоді як у США — 127,5 %, Японії — 113,6 % [8].

Щодо українських валових інвестицій в інноваційну сферу (близько 3 млрд дол.), то вони за показником 2013 р. у 150 разів менше, ніж у США [9, с. 12]. Як наслідок, Україна невпинно втрачає свій інноваційний і науковий потенціал. У розрахунку на 10 тис. чол. економічно активного населення чисельність дослідників в Україні протягом 2005–2011 рр. зменшилася у 1,2 раза. За матеріалами Держстату України, на протигагу світовій тенденції в країні кількість установ, що здійснювали науково-технічну діяльність протягом 2005–2012 рр. постійно скорочувалася. У 2005 р. їх було 1510, а у 2012 р. — 1208 [9, с. 12]. Обсяг державного фінансування науково-технологічної сфери діяльності у 2011 р. становив 9,6 млрд грн, або 0,81 % ВВП (у 1990 р. цей показник становив 3,11 % ВВП, у 2006 р. — 1,07 % ВВП). Крім того, існує суттєвий розрив між темпами витрат на освіту, етапом продукування знань та їх використанням в економіці у зв'язку з уповільненням та недостатнім фінансуванням усіх стадій накопичення та використання знань в економіці. Так, законодавством України встановлено не менше 10 % ВВП витрат на освіту (фактично — 4–5,6 %); на НДДКР — 1,7 % ВВП (фактично — 1,2 %). На інноваційну діяльність за досвідом зарубіжних країн вони мають бути в 10 і більше разів вище, ніж на НДДКР, а фактичне співвідношення витрат між цими стадіями досягає лише 1:1,15. Зокрема, хронічним є недофінансування як освітньої, так і науково-технічної сфери економіки [10, с. 8–9]. Все це суттєво ускладнює перехід української економіки до інноваційної моделі розвитку. Крім того, звертаючи увагу на глобалізаційні тенденції і враховуючи взаємозв'язок між науковими дослідженнями й розробками з економічним зростанням, вчені вважають відношення до науки в українській державі цілком неадекватним. Адже за міжнародними оцінками одне робоче місце у сфері НДДКР забезпечує функціонування понад два робочих місця в інших сферах економіки. Зокрема, за оцінками Battelle, у 2014 р. валові витрати на наукові дослідження й розробки у розмірі 465 млрд дол. забезпечують у США 2,7 млн робочих місць у сфері НДДКР і додатково підтримують функціонування в інших секторах понад 6 млн робочих місць [8].

Глобалізаційні процеси зумовлюють кардинальні зміни в рушійних силах економіки, під впливом яких значній трансформації піддаються форми, види зайнятості, а також зміст і характер праці:

- розвиваються нетрадиційні форми зайнятості та організації праці — дистанційна зайнятість, підрядна, позичальна праця тощо;
- змінюється загальна структура зайнятості (зменшується частка працівників, що виробляють масові матеріальні блага; натомість збільшується частка зайнятих наданням інформаційних, консультативних, інтелектуальних, інноваційних послуг);

– відбувається зрушення у професійній структурі персоналу — зростає частка працівників, що мають нові, знанне- та інтелектонасичені професії. Формується нова ознака нематеріальної економіки: утворення еліти — «золотих комірців», до яких відносять юристів, лікарів, аналітиків, консультантів, фінансистів, інженерів, комп'ютерних програмістів, професорів ВНЗ та ін. Вони утворюють домінуючий вид зайнятих, замінюючи «синіх» і «білих комірців», про що свідчить їх зростаюча частка у складі зайнятих;

– змінюється зміст праці. Зменшується частка стандартних, масових, стереотипних операцій. Підвищується роль інноваційної, творчої праці;

– зростає значущість фізичного і психічного здоров'я персоналу, його соціально-психологічних, морально-етичних якостей;

– здійснюється індивідуалізація економічно активної людини. В соціально-трудовій сфері спостерігається своєрідне просування по спіралі — від універсального працівника до вузькоспеціалізованого і далі до працівника, який володіє знаннями, компетенціями в суміжних галузях;

– змінюються складові управління персоналом (підбір, організація, мотивація, оцінка, контроль діяльності тощо) [11, с. 12].

У той же час формування елементів нематеріальної економіки під впливом глобалізаційних процесів породжує нові виклики і суперечності, серед яких такі, як надлишковість інформації для людини, збільшення невизначеності, невпевності та ризику, необхідність швидкого прийняття рішень у режимі on-line; продукування криз; засміченість каналів інформації матеріалами, зміст яких не регулюється; зростання комп'ютерної злочинності та її перетворення на один із найбільш поширених видів міжнародної злочинності та інші.

Окремо слід виділити значний розрив між традиційними й інформаційними секторами економіки, який продовжує збільшуватися. Такий феномен уже визнає світова громадськість. Це випливає з того, що економіка умовно поділена на дві частини: стару, де зростання продуктивності і прибутковості залишилося на стабільному рівні, і нову — де воно становить іноді 10 % на місяць. Під час попередніх технологічних революцій такої розбіжності не було. Спеціальне дослідження з цього приводу зробила американська аудиторсько-консалтингова компанія McKinsey. Вона дійшла висновку, що в економічній структурі розвиваються дві протилежні тенденції: питомі витрати на нову економіку зростають, але водночас із цим питома додана вартість її знижується. Інакше кажучи, обсяги виробництва в інформаційних технологіях, і, відповідно, витрати на них зростають, а можливості галузей, що їх виробляють, зменшуються. З аналізу динамічного міжгалузевого балансу економіки США, проведеного у цьому дослідженні, впливала кількісна оцінка диспропорції, що викликана невідповідністю потоків нової економіки на її вході та виході. Так, швидкість зростання інвестицій у нову економіку

перевищує темп зростання її частки у ВВП у 1,5 раза. Ці диспропорції викликають структурну перебудову американської економіки, що може призводити до тимчасового спаду ВВП.

Різноманітність моделей розвитку нематеріальної економіки свідчить про те, що її послуги мають стати загальними вже найближчим часом. Ця тенденція відіграє важливу роль під час визначення її майбутніх потенційних доходів. Однією з її основних складових є маркетингові технології на основі Інтернету, у разі впровадження яких реально забезпечується зростання доходів. Характерною рисою цих Інтернет-технологій є те, що їх впровадження потребує значних попередніх інвестицій, а окупуються вони лише великим обсягом проектів. При цьому зростання прибутків залежить від кількості продаж через експоненту — після досягнення масштабів окупності навіть невелике зростання продаж призводить до значного збільшення прибутку. У класичній промисловій економіці зростання обсягів продаж теж спричиняє, за рахунок зменшення витрат, зростання прибутку. Однак величину цього зростання навіть віддалено не можна порівняти із параметрами нематеріальної економіки.

Специфікою сучасного світового економічного розвитку є домінування фондового ринку, тому продукція нематеріальної економіки знаходить своїх споживачів переважно у фінансовому секторі. Могутній симбіоз фінансових та інформаційних технологій вивів ситуацію на новий рівень і прагне доходів, що створює матеріальна сфера. Зростання капіталізації суб'єктів нематеріальної економіки призвело до того, що деякі з них за своєю віртуальною вартістю перевищили таких гігантів старої економіки, як «Дженерал Моторз». При цьому реального прибутку немає, він побудований на потенційних маркетингових розрахунках, що передбачають стійке зростання протягом десятиліть. Тому будь-яке істотне уповільнення темпів зростання фондового ринку може спричинити великомасштабну кризу, яка триває останніми роками.

Поява і розвиток нематеріальної економіки висувають ряд теоретичних проблем економічної теорії, зумовлених особливостями інформаційних продуктів і технологій. Вчені ставлять під сумнів постулат нормативного індивідуалізму, згідно з яким будь-які потреби соціуму зводяться до переваг окремих індивідів. У зв'язку з цим суттєво змінюється зміст категорії «інтерес суспільства». Крім того, домінуючі в нематеріальній економіці продукти, проявляючи властивості суспільних благ, не узгоджуються із загальноекономічним принципом обмеженості ресурсів, а включення в економічний аналіз «необмежених» ресурсів створює труднощі в застосуванні інструментарію, що спирається на теорію граничної корисності, зокрема, у вирішенні звичайного ринкового завдання визначення цін та обсягу продукції.

Окремо постає проблема оцінки інтелектуального капіталу. Як відомо, результати творчої праці належать до благ, що мають соціальну корисність,

але наявність цієї соціальної компоненти не дістає належного відбиття у стандартних вартісних вимірниках продуктів творчої праці.

Глобалізаційні чинники через інтеграційні процеси активно впливають на посилення гуманізації та соціалізації економіки і суспільства. В економіках західних країн, які найуспішніше просуваються в напрямках нематеріальної економіки, за останню чверть століття істотно змінилася система державних пріоритетів. На перше місце висуваються цільові завдання, пов'язані із охороною здоров'я нації, збільшенням активної тривалості життя, розвитком науки, підвищенням рівня освіти, рівня і якості життя населення.

Висновки. Розглядаючи формування нематеріальної економіки в умовах глобалізації, дослідники виділяють насамперед такі її характерні риси:

– своїм становленням нематеріальна економіка зобов'язана появі нових продуктивних сил, які докорінно змінили матеріально-технічну базу виробництва, додавши до неї автоматизацію, інформаційний ресурс і комп'ютеризацію зі світовою системою Інтернет. Останній фактор сприяв появі загальних продуктивних сил, що створюються і використовуються тільки колективно. Якщо в індустріальній економіці пріоритет був у машин, і при цьому виникала проблема відчуження людини від результатів її праці, то в нематеріальній економіці високоінтелектуальна розумова праця повернула людину на чільні позиції стосовно засобів праці та зняла тим самим проблему відчуження [12, с. 60];

– використання інформаційних технологій у всіх сферах економіки і комп'ютерних мереж Інтернету є базою для створення сітьових підприємств і сітьового інтелекту. Інформаційні та сітьові технології сьогодні визначають новий технологічний спосіб виробництва;

– зміни у характері праці зумовлюють виникнення нових форм організаційно-економічних відносин. Зміні характеру праці сприяють також децентралізація і деурбанізація виробництва;

– в умовах нематеріальної економіки сама праця перестає бути економічним примусом, а суспільна організація виробництва зазнає значних змін;

– у нематеріальній економіці відбуваються структурні зміни на макро- і макрорівнях системи господарювання, а також глобалізація бізнесу;

– глобалізаційні чинники через інтеграційні процеси активно впливають на посилення гуманізації та соціалізації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Томчук Н. В. Система соціально-економічного забезпечення людського розвитку в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.01 / Н. В. Томчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — К., 2009. — 22 с.

2. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз : монографія / за ред. Л. С. Шевченко. — Х. : Право, 2010. — 448 с.
3. Тарасевич В. М. Про орієнтири і напрями виходу з кризи / В. М. Тарасевич // Економіка України. — 2013. — № 9. — С. 4–17.
4. Нематеріальна економіка та управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу : навч. посіб. / за ред. Л. С. Шевченко // Вісн. НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право. — 2013. — № 3 (14). — С. 217–349.
5. Шовкун І. А. Високотехнологічні послуги у зовнішній торгівлі: світовий досвід та українські реалії / І. А. Шовкун // Економіка України. — 2013. — № 9. — С. 47–72.
6. Супян В. Б. США: уроки кризиса / В. Б. Супян // США — Канада. Экономика, политика, культура. — 2010. — № 8. — С. 3–18.
7. Давыдов А. Структурные изменения в американской экономике / А. Давыдов // Мировая экономика и международные отношения. — 2009. — № 11. — С. 35–47.
8. Global R & D funding forecast, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.battelle.org/docs/tpp/2014_global_rd_funding_forecast.pdf.
9. Головатюк В. Инновационное развитие украинской экономики: мировой контекст / В. Головатюк // Зеркало недели. — 2014. — 7 марта (№ 8).
10. Федулова Л. І. Напрями вдосконалення системи державного забезпечення інноваційної діяльності в Україні / Л. І. Федулова // Вісн. Нац. ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право. — 2013. — № 1 (12). — С. 6–23.
11. Колот А. М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / А. М. Колот // Економічна теорія. — 2007. — № 2. — С. 3–13.
12. Патова Н. А. Методологічні основи дослідження інформаційної економіки / Н. А. Патова // Економіка України. — 2005. — № 7. — С. 58–64.

ФОРМИРОВАНИЕ НЕМАТЕРИАЛЬНОЙ БАЗЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Дарных Г. Ю.

Рассмотрены проблемы формирования нематериальной экономики как современной базы человеческого развития в условиях глобализации. Отслежены и обозначены главные закономерности данного процесса. Выявлены новые черты нематериальной экономики, приобретенные под влиянием глобализационных факторов. Охарактеризовано противоречивое воздействие процесса глобализации на создание основ постиндустриального общества.

Ключевые слова: человеческое развитие, нематериальная экономика, экономика знаний, информационная экономика, постиндустриальное общество, глобализация.

FORMATION OF IMMATERIAL BASIS OF HUMAN DEVELOPMENT UNDER GLOBALIZATION

Darnorykh G. U.

This paper considers the problems of the formation of immaterial economy as a modern framework of human development in the context of globalization. The main trends of this process are tracked and identified. New features of the intangible economy which acquired under the influence of globalization factors are revealed. Contradictory effects of globalization on the creation of the principles of postindustrial society are characterized.

Key words: human development, immaterial economy, knowledge economy, information economy, post-industrial society, globalization.

УДК 330.341.1

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В. В. Короленко, кандидат економічних наук

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Викладено аналіз інноваційної діяльності як такої, що вдосконалює організацію виробництва, надання послуг, соціальної сфери. Використано статистичні матеріали 2011–2012 рр. по підприємствах Харківської області. Запропоновано напрями забезпечення створення та впровадження інновацій.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, фінансування інновацій, науково-технічні роботи.

Постановка проблеми. Важливість проведення інноваційної політики зумовлена сучасними темпами науково-технічного прогресу. Від якості та ступеня відповідності вимогам платоспроможного ринкового попиту залежить насамперед конкурентоздатність товарів та послуг, а через це — розвиток економіки країни в цілому. Прискорення оновлення виробничої бази, інфраструктури, соціальної сфери, накопичення, обміну, обробки інформації має

сприяти підвищенню ефективності вкладень в усіх видах суспільної та господарської діяльності. Тому забезпечення впровадження інновацій є одним з основних напрямів вдосконалення організації економічного відтворення як на мікро-, так і на макрорівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного розвитку присвячені багато праць вітчизняних та закордонних науковців, зокрема Б. Є. Патон визначає інновації як процес і результат ефективного просування у виробництво і суспільну практику високих технологій. Він підкреслює, що витрати бізнесу на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи в Україні в два рази менші за загальні асигнування в науку в розвинених країнах і пропонує здійснювати податкове стимулювання витрат підприємств на проведення НДДКР, а також удосконалення амортизаційної політики [3].

Л. І. Федулова зосереджує увагу на необхідності технологічної модернізації виробництва, якості інновацій, виділяє такі їх типи, як технологічні, організаційні, маркетингові, аналізує фактори і перспективи інноваційного розвитку промисловості [5]. І. А. Шовкун розглядає світовий та вітчизняний досвід надання високотехнологічних послуг [7]. М. Бутко зазначає, що інноваційна політика реалізується у формах та методах державного стимулювання науково-технічної діяльності з метою широкого втілення досліджень і розробок у кінцевий виробничий результат — нові види продукції, технологічні процеси, організаційні рішення [1]. О. І. Ковтун досліджує інноваційні стратегії підприємств, результатами яких має стати зростання ефективності виробництва, ресурсозбереження та захист екології [2]. Л. П. Червінська та М. І. Кальницький визначають такі складові інноваційної трудової діяльності: професійна освіта; інноваційний потенціал підприємства, галузі, держави; мотивація трудової діяльності, освітньо-професійне зростання; інноваційна культура тощо [6]. Т. А. Тетеринець вивчає склад позаоборотних активів у галузевому і територіальному розрізі з позицій формування виробничого та інноваційного потенціалу, аналізує структурні зміни основного капіталу в умовах модернізації економіки Білорусі, досліджує динаміку руху основних засобів [4].

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження проблеми впровадження інновацій як загальнодержавної, так і на прикладі підприємств Харківської області.

Виклад основного матеріалу. Згідно з усталеним визначенням винаходом є створений або перетворений матеріальний об'єкт чи процес, що відрізняється новизною і має практичне застосування, а саме: пристрій (конструкція, виріб); спосіб (процес виконання дій — операцій, прийомів), що приводять до створення нових або зміни відомих об'єктів; речовина (хімічна сполука, композиції, продукти перетворення), біотехнологічний продукт.

Нова технологія — та, що не має аналогів розробки, сукупність ефективних способів отримання, перетворення, розвитку корисних для життя об'єктів, продуктів, засобів, методів тощо.

Соціальний інноваційний проект — це план, ідея організації, устрою, заснування важливих для суспільства способів взаємодії, що будуть сприяти ефективному розвитку соціуму, зазначення реальних шляхів досягнення цього плану.

В Україні щорічно проводилися міжнародні салони винаходів і нових технологій. Інновації розробляються та впроваджуються, наприклад, за такими напрямками: фундаментальна і прикладна наука, енергетика й електротехніка, загальна та інженерна механіка, робототехніка, оптика, екологія і захист оточуючого середовища, біофізика, біотехнології і біоінженерія і навіть технологія здоров'я і безпеки життєдіяльності, а також підприємництво [8, с. 75–76].

Інновацію в економіці можна визначити як науково обґрунтовану систему перетворень і впровадження нових елементів в організації господарської діяльності з метою її вдосконалення.

Передумовою здійснення інновацій є підготовка кадрів системою освіти; формування інфраструктури наукової діяльності: технічної, матеріальної, фінансової; координація використання результатів розробок з комерційними цілями та в державному управлінні. Безпосереднє інвестування має бути доповнене податковими знижками, а також пільгами для компенсації ризиків вкладень у венчурний капітал.

Економічні інновації базуються на дослідженні показників господарської діяльності, прогнозуванні можливих змін, плануванні впливу нововведень на прибутковість комерційних проектів або виникнення соціального ефекту, подальшому моделюванні існуючої системи матеріального та нематеріального виробництва.

Інновації реалізуються через оптимізацію використання перш за все техніки та технологій, методів регулювання розвитку економіки, ведення господарської діяльності тощо.

За даними Головного управління статистики у Харківській області налічується 158 підприємств, які протягом 2012 р. впроваджували інновації, з них 66 впроваджували інноваційну продукцію, 130 — інноваційні процеси; нові або вдосконалені методи виробництва продукції застосовували 114 підприємств; реалізовували інноваційну продукцію 88 підприємств, придбали нові технології 29 підприємств.

Найбільше інновацій втілено у машинобудуванні — на 53 підприємствах, у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів — на 38 підприємствах, у хімічній та нафтохімічній промисловості — на 21 підпри-

ємстві тощо. І в добувній, і в переробній промисловості впроваджувалися в основному інноваційні процеси [9, с. 8].

У цьому ж році впроваджено 943 нових технологічних процесів, з них маловідходних та ресурсозберігаючих — 70; реалізовано 276 інноваційних видів продукції, придбано 120 видів нових технологій.

Найвищі показники кількості нових технологічних процесів — у машинобудуванні (676), особливо у виробництві машин та устаткування (573). У цій галузі та підгалузі промисловості також впроваджено багато інноваційних видів продукції (151 та 48 відповідно) [9, с. 6].

Загальний обсяг витрат на інновації на промислових підприємствах Харківської області склав у 2012 р. 738232,1 тис. грн [9, с. 10]. Більшість із них вкладено у розвиток машинобудування — 46,58 %, а також у виробництво неметалевої мінеральної продукції — 20,03 %.

За напрямками формування інновацій у Харківській області загальний обсяг витрат був розподілений таким чином: внутрішні науково-дослідні розробки — 12,24 %; придбання науково-дослідних розробок — 1,25 %; придбання машин, обладнання, програмного забезпечення — 79,97 %; придбання інших технологій — 0,75 %; інші витрати — 5,79 %. Тобто основним напрямом витрат стало придбання машин, обладнання, програмного забезпечення — 590 336,7 тис. грн. Така структура витрат схожа в усіх видах промислової діяльності.

Аналіз джерел фінансування інновацій дає змогу з'ясувати, що за власний рахунок створюється 91,27 % нововведень (673 844,4 тис. грн), за рахунок державного та місцевого бюджетів — 0,20 % (1 455,8 тис. грн), за кошти вітчизняних інвесторів — 0,65 % (4 828,0 тис. грн.), іноземних інвесторів — 0,32 % (2 326,7 тис. грн), наданих кредитів — 7,56 % (55 777,2 тис. грн) [9, с. 12].

Таким чином, сфера інновацій у машинобудуванні підтримується вітчизняними інвесторами, вдвічі менше — іноземними інвесторами й активно кредитується, але основний обсяг витрат фінансується за рахунок власних коштів. Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води не фінансується та не кредитується зовні, проте набагато більше коштів ніж у машинобудуванні було отримано з державного та місцевого бюджетів. У цілому переробна промисловість Харківської області характеризується тим, що інноваційні розробки переважно відбуваються за власні кошти.

Обсяг реалізованої інноваційної продукції досяг 2 878 042,0 тис. грн, але становив лише 4,8 % від загального обсягу реалізованої промислової продукції [9, с. 4].

Дані щодо обсягів реалізації інноваційної продукції свідчать про те, що новою для ринку з неї є 3,1 % (1 861 633,4 тис. грн), новою тільки для підпри-

ємств, де вона вироблена — 1,7 % (1 016 408,6 тис. грн); у переробній промисловості ці показники — 4,3 % та 2,3 % відповідно, причому значно відрізняються, є набагато вищими загального рівня — у виробництві машин та устаткування — 21,1 % та 6,8 %, у виробництві транспортних засобів — 14,3 % та 5,9 % [9, с. 14].

У 2012 р. у промисловості освоєно 2 600 279 тис. грн капітальних інвестицій, з них у галузі добування паливно-енергетичних корисних копалин — 595 444 тис. грн (2,3 %); у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів — 647 946 тис. грн (24,9 %); у машинобудуванні — 797 429 тис. грн (30,7 %), у тому числі у виробництві транспортних засобів та устаткування — 282 409 тис. грн (10,9 %), найменші вкладення за статистичними даними — в обробленні деревини та виробів з неї, крім меблів — 685 тис. грн.

Капітальні вкладення в добувну промисловість у цілому складають лише 2,6 %, у переробну — 79,8 %, у виробництво та розподіл електроенергії, газу та води — 17,6 %.

Динаміка капітальних інвестицій у промисловості Харківської області свідчить про збільшення їх загального обсягу у 2012 р. порівняно з 2011 р. — на 25,4 %.

У добувній промисловості інвестиції зросли на 102,6 %, у переробній — на 29,1 %, у виробництві та розподілі електроенергії, газу та води — на 5,9 %.

Найвищими темпами нарощувалися вкладення у виробництво шкіри та виробів з неї — 858,0 % порівняно з 2011 р. Також зростання вкладень у добування паливно-енергетичних корисних копалин сягає — 294,3 %; у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів — 179,2 %; у виробництво транспортних засобів та устаткування — 173,0 % тощо [9, с. 16].

Підґрунтям проведення інноваційної діяльності є забезпечення функціонування наукових закладів. Статистичні дані дозволяють провести аналіз у розрізі виконання робіт за галузями наук, видами економічної діяльності, у яких вони здійснювалися, секторами (державний, підприємницький, вищої освіти), а також за видами робіт тощо.

Наукова та науково-технічна діяльність у Харківській області організована як на рівні вищих навчальних закладів, академій, так і на галузевому, а також безпосередньо заводському. Усього по області у 2012 р. виконано робіт обсягом 2 371 391,0 тис. грн, у тому числі власними силами — 2 257 904,3 тис. грн (95,2 %). Структура наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій, така: в організаціях галузевого профілю — 62,1 %; у наукових установах академічного профілю — 24,7 %; заводська наука — 6,8 %; у вищих навчальних закладах — 6,4 % [10, с. 4].

Розподіл валових витрат на виконання науково-технічних робіт поданий у табл. 1 [10, с. 15].

Таблиця 1

**Валові витрати на виконання наукових
та науково-технічних робіт за галузями наук, тис. грн**

Галузі наук	Усього	У тому числі		Внутрішні витрати за рахунок держбюджету
		внутрішні витрати	зовнішні витрати	
Усього по області	2 117 375,7	2 004 956,5	112 419,2	609 840,8
у тому числі природничі науки	735 787,7	699 971,9	35 815,8	417 785,7
з них: фізико-математичні	273 915,9	271 549,6	2 366,3	23 6576,7
хімічні	128 501,1	117 310,6	11 190,5	11 526,7
біологічні	141 018,8	121 336,2	19 682,6	21 875,8
сільськогосподарські	80 309,8	80 201,8	108,0	58 647,6
медичні	68 517,8	68 314,4	203,4	64 099,2
фармацевтичні	9 422,1	9 412,1	10,0	3 530,6
технічні науки	1 248 317,2	1 174 658,4	73 658,8	91 388,5
суспільні науки	41 413,5	40 547,6	865,9	36 794,4
з них: економічні	7 663,5	6 818,1	845,4	3 488,4
юридичні	26 954,8	26 954,8	—	26 673,3

Таким чином, можна визначити структуру витрат за галузями наук (табл. 2).

За розрахунками табл. 3 основна частина витрат на наукові дослідження — внутрішні (94,69 %), з них витрати за рахунок держбюджету — 30,42 %. Більше всього коштів витрачається на технічні науки — 58,96 % від загального обсягу; найменше асигнувань йде на економічні науки.

Валові витрати на виконання науково-технічних робіт за видами економічної діяльності вказані в табл. 4 [10, с. 16].

Таблиця 2

Структура валових витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за галузями наук

Галузі наук	Внутрішні витрати, %	Зовнішні витрати, %	Внутрішні витрати за рахунок держ-бюджету (% від внутрішніх витрат)
Усього по області	94,69	5,31	30,42
у тому числі природничі науки	95,13	4,87	59,69
з них: фізико-математичні	99,14	0,86	87,12
хімічні	91,29	8,71	9,83
біологічні	86,04	13,96	18,03
сільськогосподарські	99,87	0,13	73,13
медичні	99,70	0,30	93,83
фармацевтичні	99,89	0,11	37,51
технічні науки	94,10	5,90	7,78
суспільні науки	97,91	2,09	90,74
з них: економічні	88,97	11,03	51,16
юридичні	100	–	98,96

Таблиця 3

Загальний розподіл валових витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за галузями наук

Галузі наук	Усього, %
1	2
Усього по області	100
у тому числі природничі науки	34,75

Закінчення табл. 3

1	2
з них: фізико-математичні	12,94
хімічні	6,07
біологічні	6,66
сільськогосподарські	3,79
медичні	3,24
фармацевтичні	0,44
технічні науки	58,96
суспільні науки	1,96
з них: економічні	0,36
юридичні	1,27

Таблиця 4

**Валові витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт
за видами економічної діяльності**

Види економічної діяльності	Усього, тис. грн	У тому числі		Внутрішні витрати за рахунок держбюджету, тис. грн
		внутрішні витрати, тис. грн	зовнішні витрати, тис. грн	
1	2	3	4	5
Усього по області	2 117 375,7	2 004 956,5	112 419,2	609 840,8
Переробна промисловість	144 029,3	135 530,8	8 498,5	–
Інформація та телекомунікації	2 620,6	2 613,1	7,5	2 485,6
Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження	41 015,9	32 351,3	8 664,6	85,0

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5
Наукові дослідження та розробки	1 773 752,9	1 681 799,0	91 953,9	519 153,8
Освіта	147 702,0	145 187,5	2 514,5	87 774,6
Інші види діяльності	8 255,0	7 474,8	780,2	341,8

Таблиця 5

Загальний розподіл валових витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	Усього, %
Усього по області	100
Переробна промисловість	6,80
Інформація та телекомунікації	0,12
Діяльність у сферах архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження	1,94
Наукові дослідження та розробки	83,77
Освіта	6,98
Інші види діяльності	0,39

Отже, з табл. 5 видно, що максимальна кількість фінансових ресурсів у 2012 р. була виправдано витрачена у сфері наукових досліджень та розробок (83,77 %), у той же час фінансування наукових розробок закладами освіти здійснювалося менш інтенсивно (6,98 %), витрати на інформаційні та телекомунікаційні дослідження склали найменшу частку від загального обсягу (0,12 %).

Висновки. Таким чином, незважаючи на значні витрати, яких потребують нововведення, передумовою економічного розвитку є постійна заміна технологій, що використовуються, на більш досконалі; оптимізація організації господарської діяльності; здійснення проектів, спрямованих на отримання соціального ефекту тощо. Складовими інновацій стають як матеріальна база, фінансові кошти, так і вкладення в підвищення кваліфікації працівників, посилення наукового потенціалу всіх рівнів — виробничого, академічного, загальнодержавного. Сучасні системи збору, обробки,

передачі інформації суттєво прискорюють вирішення теоретичних та практичних наукових проблем.

Серед основних напрямів створення та впровадження інновацій можна виділити такі:

- стимулювання зростання інтелектуального капіталу;
- модернізація техніки, що використовується для досягнення наукових результатів;
- управління як процесом виникнення інновацій, так і доведенням їх до структур, які забезпечують прибутковість виробництва або надання послуг;
- фінансування фундаментальних досліджень як бази перспективних, у тому числі економічно вигідних розробок;
- додержання принципу ефективності вкладень у розвиток інноваційної діяльності, тобто забезпечення віддачі від витрачених ресурсів, здійснення перевірки комерційної доцільності прикладних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутко М. Проблеми реалізації інноваційної моделі розвитку економіки на регіональному рівні / М. Бутко // Економіка України. — 2002. — № 11. — С. 11–17.
2. Ковтун О. І. Інноваційні стратегії підприємств: теоретико-методологічні засади / О. І. Ковтун // Економіка України. — 2013. — № 4. — С. 44–56.
3. Патон Б. Є. Наука — інноваціям / Б. Є. Патон // Наука та інновації. — 2008. — № 5. — С. 19–20.
4. Тетеринець Т. А. Структурні зміни основного капіталу як фактор комплексної модернізації економіки Білорусі / Т. А. Тетеринець // Економіка України. — 2013. — № 11. — С. 61–76.
5. Федулова Л. І. Інноваційний вектор розвитку промисловості України / Л. І. Федулова // Економіка України. — 2013. — № 4. — С. 15–23; № 5. — С. 30–37.
6. Червінська Л. П. Інноваційна трудова діяльність: сутність та особливості / Л. П. Червінська, М. І. Кальницький // Економіка, фінанси, право. — 2010. — № 9. — С. 11–15.
7. Шовкун І. А. Високотехнологічні послуги у зовнішній торгівлі: світовий досвід та українські реалії / І. А. Шовкун // Економіка України. — 2013. — № 9. — С. 47–72.
8. V Міжнародний салон винаходів і нових технологій // Наука та інновації. — 2008. — № 4. — С. 74–77.
9. Інноваційна діяльність у Харківській області за 2012 рік : Комплексний статистичний бюлетень ; відп. за вип. З. О. Ярошенко. — Х. : Головне управління статистики у Харківській області, 2013. — 19 с.
10. Наукова діяльність у Харківській області за 2012 рік : Комплексний статистичний бюлетень ; відп. за вип. З. О. Ярошенко. — Х. : Головне управління статистики у Харківській області, 2013. — 35 с.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ПРЕДПОСЫЛКА УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Короленко В. В.

В статье изложен анализ инновационной деятельности, нацеленной на совершенствование организации производства, предоставления услуг, социальной сферы. Приведены статистические материалы 2011–2012 гг. по предприятиям Харьковской области. Предложены направления обеспечения создания и внедрения инноваций.

Ключевые слова: *инновация, инновационная деятельность, финансирование инноваций, научно-технические работы.*

INNOVATION ACTIVITIES AS BACKGROUND OF THE STABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Korolenko V. V.

The analysis of innovation activities that improve the organization of the production, representation of services and of social sphere has been set up in the article. The statistical materials for the period of 2011–2012s of the Kharkov region has been used. The directions of the providing of the innovation creation and introduction has been proposed.

Key words: *innovation, innovation activities, innovation funding, scientific and technical work.*

УДК 330.341.1

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

*Н. В. Можайкіна, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова*

Проведено аналіз сучасних тенденцій розвитку інноваційної діяльності підприємств України. Розглянуто основні проблеми, які стримують інноваційну активність українських підприємств і визначено пріоритетні напрями їх активізації.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність підприємств, інноваційний потенціал, мотиви інноваційної діяльності, висококваліфіковані фахівці, державна політика стимулювання інновацій.

Постановка проблеми. Для вчених і економістів багатьох країн світу стає очевидним той факт, що необхідною умовою економічного зростання є перехід економіки в інноваційну фазу розвитку. При цьому головним інструментом технологічного прориву є поворот інвестицій до інновацій, інноваційного підприємництва, на що варто спрямувати наявні державні сили й засоби.

Із цією метою в багатьох державах здійснюються зусилля щодо розвитку національних інноваційних систем, збільшення державних і приватних інвестицій у наукові розробки, створення спеціальних кластерів інноваційного розвитку (вільних економічних зон, технопарків, центрів переваги й т. п.) та інші економічні й політичні заходи. Щоб не затриматися на периферії світового розвитку для промисловості України необхідне прискорення впровадження інноваційних програм і створення власних ефективних національних інноваційних систем. Важливість проблеми багаторазово зростає через консервацію морально й фізично застарілого виробничого апарата, сировинної спрямованості виробництва й експорту, відставання України в інноваційному розвитку від передових країн. У цих умовах особливого значення набуває завдання підвищення ефективності розвитку й функціонування підприємств на основі інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем, пов'язаних з інноваційною діяльністю, присвячені праці багатьох закордонних і вітчизняних вчених: В. Андріанова, В. Амітан, Ю. Бажал, А. Гальчинського, В. Гейця, Н. Герасимчук, С. Глазьєва, А. Голікова, П. Друкера, М. Долишнього, С. Дорогунцова, О. Кухленко, В. Лушкіна, В. Осецького, В. Семіноженка, В. Симоненко, И. Шумпетера, Ю. Яковця й ряду інших.

Усе більша увага вчених зосереджується на ролі інноваційного потенціалу й дослідженні проблем впровадження інновацій для розвитку підприємства. Свої роботи присвятили цій проблемі І. Коршикова [1], Є. Соколова [2] й інші вчені.

Формулювання цілей. Предметом дослідження є аналіз проблем інноваційної діяльності промислових підприємств і визначення основних напрямів щодо активізації розвитку інноваційного потенціалу. Цей напрям дослідження є досить актуальним, оскільки зростаюча роль інноваційної діяльності висуває нові вимоги до питань про вибір найбільш ефективних механізмів регулювання інноваційної діяльності й засобів активізації інноваційного потенціалу підприємств.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку в Україні існує значна кількість передумов для досягнення високих показників інноваційного розвитку. Насамперед це розгалужена мережа вищих навчальних закладів із давніми традиціями викладання природничих і технічних наук; велика кількість осіб з вищою освітою і науковим ступенем; загальна сприйнятливість населення до інновацій, точних наук і техніки; наявність значної кількості підприємств, орієнтованих на випуск високотехнологічної продукції, які зберегли унікальні висококваліфіковані кадри й т. д.

Згідно з даними Інвестиційного центру інтелектуальної власності (ІЦІВ) з 1992 по 2012 р. в Україні зареєстровано 203 294 патентів. На один мільйон жителів припадає більше 2 тис. винаходів. Із таким показником, за даними Глобального рейтингу інновацій-2012, Україна, поряд із Китаєм та Індією, виявилася в групі «новачків». Як відзначається у звіті, незважаючи на слабку економіку з низьким і середнім рівнем доходів громадян, у державі спостерігається зростання досягнень у сфері інновацій. Цьому сприяє вдосконалення інституціональної структури, наявність кваліфікованих фахівців та інтеграція у світовий фінансовий ринок [3]. Незважаючи на це показники інноваційного розвитку України є досить низькими (табл. 1) [4].

Таблиця 1

Інноваційна активність підприємств

Роки	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Загальна сума витрат, млн грн.	Дослідження і розробки	У тому числі		Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення
				внутрішні НДР	зовнішні НДР	
2007	14,2	10850,9	986,5	793,6	192,9	7471,1
2008	13,0	11994,9	1243,6	958,8	284,8	7664,8
2009	12,8	7949,9	846,7	633,3	213,4	4974,7
2010	13,8	8045,5	996,4	818,5	177,9	5051,7
2011	16,2	14333,9	1079,9	833,3	246,6	10489,1
2012	17,4	11480,6	1196,3	965,2	231,1	8051,8

Це пов'язано, насамперед з тим, що сучасна українська економіка усе ще характеризується як нестійка, з великим показником ризику і тому несприятлива для іноземних інвесторів. Основними причинами цього явища є:

- незавершеність економічних перетворень;
- слабкість ринкових інструментів економіки;

– збереження економічних відносин із зовнішнім світом, заснованих на імпорті високотехнологічного устаткування, машин, товарів народного споживання в обмін на експорт паливно-сировинних ресурсів;

– зростання нерівномірного розвитку регіонів;

– катастрофічний спад виробництва;

– відсутність на всіх рівнях управління систем менеджменту, орієнтованого на підвищення якості, ресурсозбереження, соціальний розвиток, конкурентоспроможність;

– орієнтація розвитку української економіки не на активацію інноваційної діяльності, а на фактори виробництва й інвестиційну політику [5, с. 25].

У сьогоднішній структурі експорту українських товарів питома вага паливно-сировинної, металургійної та сільськогосподарської груп досягає 63 %, з яких майже половина (більше 25 %) припадає на металургію й сировину, що свідчить про досить низький рівень розвитку машинобудування та скорочення експортної спеціалізації України (табл. 2) [6].

Таблиця 2

Товарна структура експорту України у 2012 р.

Товари	Відсоток
Металопродукція	27,5
Продовольство й сільськогосподарське виробництво	24,3
Продукція загального й спеціального машинобудування	10,6
Хімікати	8,8
Транспортні засоби	8,7
Мінеральна сировина	5,8
Паливо	5,3

Сформована структура експорту відображає в достатній мірі відсталу внутрішньогалузеву структуру економіки. Варто припустити, що основа наших проблем лежить не в площині залежності економіки від фінансового ринку, а в структурно-технологічному відставанні економіки від розвинених країн так званого 5-го й 6-го технологічного ядра.

За експертними висновками ефективність використання в економіці України ресурсів має такий вигляд: природні — на 25 %, людські — на 15 %, фінансові — на 10 %, інтелектуальні — на 3,3 %. У цілому рівень освоєння потенціалу країни — на 18 %. Для порівняння: в США він становить 76 %,

а за динамікою витрат на інновації США посідає друге місце після Китаю. В Україні зберігається недозволено низький рівень інноваційної активності, незважаючи на свій інтелектуальний і креативний потенціал, порівняно з іншими країнами [6].

Аналіз інноваційної діяльності підприємств України свідчить про те, що, на відміну від іноземних компаній, які надають великого значення вкладенню коштів в інноваційну діяльність, інноваційна активність українських підприємств поступово зростає, але поки що залишається вкрай низькою. Адже далеко не у всіх українських підприємствах підготовлена соціальна, технічна й ціннісна база під інноваційні процеси. Аналізуючи причини досить низького рівня інновацій у практику підприємницької діяльності, дуже важливо знати, які саме фактори здатні гальмувати або прискорювати інноваційний процес. Основні фактори, що впливають на розвиток інноваційного процесу, наведені в табл. 3 [7].

Таблиця 3

Фактори, що впливають на розвиток інноваційного процесу

Група факторів	Фактори, що перешкоджають інноваційній діяльності	Фактори, що сприяють інноваційній діяльності
1	2	3
Економічні, технологічні	Нестача коштів для фінансування інноваційних проєктів, слабкість матеріальної й науково-технічної бази, відсутність резервних потужностей, домінування інтересів поточного виробництва	Наявність резерву фінансових і матеріально-технічних засобів, прогресивних технологій, необхідної господарської й науково-технічної інфраструктури
Політичні, правові	Обмеження з боку антимонопольного, податкового, амортизаційного, патентно-ліцензійного законодавства	Законодавчі міри (особливо пільги), заохочувальні інноваційну діяльність, державна підтримка інновацій
Соціально-психологічні, культурні	Супротив змінам, які можуть викликати такі наслідки, як зміна статусу співробітників, необхідність пошуку нової роботи, перебудова нової роботи, перебудова усталених способів діяльності, порушення стереотипів поведінки та сформованих традицій, страх невизначеності, побоювання покарань за невдачу	Моральне заохочення учасників інноваційного процесу, суспільне визнання, забезпечення можливостей самореалізації, забезпечення творчої праці. Нормальний психологічний клімат у трудовому колективі

1	2	3
Організаційно-управлінські	Усталена організаційна структура компанії, зайва централізація, авторитарний стиль керування, перевага вертикальних потоків інформації, відомча замкнутість, труднощі міжгалузевих і міжорганізаційних взаємодій, жорсткість у плануванні, орієнтація на сформовані ринки, орієнтація на короткострокову окупність, складність узгодження інтересів учасників інноваційних процесів	Гнучкість оргструктури, демократичний стиль керування, перевага горизонтальних потоків інформації, самопланування, допущення коригувань, децентралізація, автономія, формування цільових робочих груп

Серед проблемних напрямів можна виділити: фінансові, економічні, виробничі, політичні, екологічні, організаційні, соціальні, психологічні й ін. Стосовно організації одні фактори можуть бути внутрішніми, а інші — виступати як зовнішні.

У табл. 4 наведені результати опитування керівників організацій, які оцінили окремі фактори, що перешкоджають технологічним інноваціям [8, с. 43]. Для аналізу використовуються дані досліджень минулих років, але виявлені тенденції практично зберігаються і є цікавими для сучасних досліджень. Аналіз наданих даних свідчить про те, що основними факторами, які перешкоджають технологічним інноваціям, є: брак власних коштів, брак фінансової підтримки з боку держави, низький інноваційний потенціал організацій, брак законодавчих і нормативно-правових документів, що регулюють і стимулюють інноваційну діяльність.

На основі першорядних економічних труднощів такий фактор, як брак кваліфікованого персоналу, має невисокий рейтинг (1,6). Незважаючи на те, що спад виробництва минулих років викликав значний відтік кваліфікованих кадрів із промисловості, підприємства ще не усвідомили повною мірою значимості цього явища. Подібне відношення обумовлене якістю самих інновацій, які не відрізняються високим рівнем новизни, не пов'язані у достатній мірі із принципово новою продукцією та тяжіють переважно до менш радикальних змін.

Найнижчий рейтинг мають фактори несприйнятливості підприємств до нововведень і невизначеності строків інноваційного процесу, що свідчить про усвідомлення підприємствами необхідності підвищення технологічного рівня виробництва й про їх моральну готовність до подібного роду змін.

Таблиця 4

Рейтинг факторів, що перешкоджають технологічним інноваціям

Фактори	Період		
	1993–1995	2003–2006	2007–2011
<i>Економічні фактори:</i>			
Брак фінансової підтримки з боку держави	2,6	2,4	2,1
Низький попит на нові товари, роботи, послуги	2,2	1,8	1,6
Висока вартість нововведень	2,1	2,2	2,2
Високий економічний ризик	1,7	1,8	1,9
Внутрішні фактори	–	–	–
Низький інноваційний потенціал організації	1,5	1,8	1,8
Брак кваліфікованого персоналу	1,3	1,5	1,6
Брак інформації про нові технології	1,4	1,4	1,5
Брак інформації про ринки збуту	1,6	1,4	1,4
Нерозвиненість коопераційних зв'язків	1,4	1,4	1,4
Брак законодавчих і нормативно-правових документів, що регулюють і стимулюють інноваційну діяльність	1,7	1,6	1,6
Нерозвиненість інноваційної інфраструктури (посередницькі, інформаційні, юридичні, банківські, інші послуги)	1,5	1,5	1,5
Невизначеність економічної вигоди від використання інтелектуальної власності	1,5	1,5	1,5

У складі факторів виробничого характеру, що перешкоджають інноваціям, найбільше занепокоєння підприємств викликає їх власний низький інноваційний потенціал (рейтинг 1.8), обумовлений слабким рівнем розвитку дослідницької бази на виробництві, неготовністю підприємств до освоєння новітніх науково-технічних досягнень. Брак інформації про нові технології (рейтинг 1,5) і ринки збуту (рейтинг 1,4), можливості для кооперування з іншими підприємствами й науковими організаціями (рейтинг 1,4) — усі ці негативні обставини є наслідком розриву сформованих раніше виробничо-економічних і інформаційних зв'язків.

У сучасних умовах української економіки (висока вартість сировини, енергії й кінцевої продукції, висока частка імпортової продукції, усе ще фіскально-орієнтована податкова система, деформований фінансово-кредитний механізм і т. п.) у промислових підприємств відсутні значні обсяги вільних грошей, необхідних для здійснення інноваційної діяльності. Коштів катастрофічно не вистачає навіть для фінансування поточних потреб діючих виробництв. Із цих причин витрати вітчизняних товаровиробників на інноваційну діяльність не дозволяють забезпечити розробку, освоєння й випуск конкурентоспроможної на світовому ринку продукції. Статистичні дані свідчать про досить низькі витрати організацій на інноваційну діяльність (табл. 5) [4].

Таблиця 5

Джерела фінансування інноваційної діяльності

Роки	Загальна сума витрат, млн грн	У тому числі за рахунок			
		власних коштів	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
2007	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	42,77
2009	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2
2012	11480,6	7335,9	224,3	994,8	2925,6

Багато підприємців, на жаль, не можуть оцінити ролі закордонних партнерів (важко відповісти на це запитання), але більшість із тих, хто висловився, вважають, що закордонних інвесторів цікавить тільки прибуток, тому вони не схильні до надання постійного фінансування в освоєнні інновацій. У той же час сам факт роботи із закордонними інвесторами, як показано в табл. 6, уже орієнтують підприємство на активізацію інноваційного менеджменту [8, с. 44].

Так само неоднозначне ставлення підприємців до участі в державних інноваційних програмах, зміст яких полягає саме в тому, щоб полегшити освоєння й реалізацію інновацій (табл. 7) [8, с. 45].

Таблиця 6

Розподіл думок керівників підприємств про роль іноземних партнерів
(у % до числа опитаних)

Думка про роль закордонних партнерів	Згодні	Не згодні	Не дали відповіді
Закордонні партнери постійно сприяють плануванню й здійсненню інновацій	13,8	65,9	20,3
Закордонні партнери рідко допомагають в освоєнні інновацій	19,4	59,7	20,9
Закордонних партнерів цікавить тільки прибуток	31,9	29,6	38,6

Таблиця 7

Оцінка ефективності державних програм
(у % до числа опитаних)

Твердження	Згодні	Не згодні	Не дали відповіді
Участь у програмах приносить користь	21,9	51,8	26,4
Участь у програмах не дає результату	15,8	47,9	36,3

Багатьом керівникам важко оцінити ефективність програм. Отримані ж відповіді суперечливі: керівники не можуть однозначно не підтвердити, не спростувати ефективність участі в державних інноваційних програмах.

Така низька інноваційна активність бізнесу обумовлена як відсутністю стимулів до інновацій і відносно низьким рівнем конкуренції на місцевих і регіональних ринках, так і слабким розвитком інноваційного потенціалу підприємства. Інноваційний потенціал організації варто розуміти як ресурси всіх видів, які можуть бути використані для досягнення цілей підприємства. Оцінка показників інноваційного потенціалу підприємства дозволяє:

- адекватно оцінити стан і готовність підприємства до інноваційних перетворень;
- проаналізувати й спрогнозувати тенденції розвитку, виявити основні переваги й «слабкі» місця;
- підготувати рекомендації з формування інноваційної стратегії підприємства й механізмів її реалізації, що дозволить зміцнити позиції на ринку;
- створити й розвивати інформаційні потоки для прийняття ефективних управлінських рішень.

Оцінка інноваційного потенціалу здійснюється в усіх сферах діяльності організації: виробничій, науково-технічній, маркетинговій, ресурсній, організаційній й т. д. (рисунок).

Рис. Структура системи оцінки інноваційного потенціалу підприємства

Будь-які зміни, пов'язані з удосконалюванням техніко-технологічного рівня виробництва, освоєнням виробництва принципово нової продукції, зміною напрямку бізнесу, засновані, насамперед, на визначенні інноваційної складової наявного потенціалу. При цьому варто розрізнити інноваційний потенціал і науково-технічний потенціал.

Якщо науково-технічний потенціал характеризує здатність організації до виробництва нових знань і технічних рішень (винаходів, промислових зразків, ноу-хау), то інноваційний потенціал характеризує *ступінь готовності підприємства до реалізації нововведення* (інноваційного проекту), як «свого» (створеного самотужки в підрозділах НДДКР), так і «чужого» (придбаного у вигляді патентів, ліцензій на винаходи й ноу-хау й т. д.). Між інноваційним потенціалом й іншою складовою загального потенціалу підприємства існують складні діалектичні зв'язки. Метою оцінки інноваційного потенціалу є можливість визначення напрямів інноваційного розвитку, що забезпечують умови переходу промислових підприємств на випуск конкурентоздатної продукції, істотно підвищивши свою стійкість і гнучкість стосовно змін у зовнішньому середовищі.

Якби успішно не функціонувало підприємство, але якщо його керівництво не націлене на освоєння нових технологій, що дозволяють робити нові види продукції більш високої якості і з найменшими витратами, воно через певний проміжок часу ризикує стати неконкурентоспроможним. У таких умовах жодне підприємство не зможе довго існувати, не вносячи помітних удосконалень у свою роботу. Компанії, що зневажають інноваційним розвитком, по суті, гранично уразливі в ситуації динамічного й стабільного зростання конкурентів, скорочення життєвого циклу товарів і погіршення ринкової

кон'юнктури. Для визначення інновації як основної мети фірми звернемося до статистичних даних підприємств (табл. 8) (оскільки керівники могли висунути кілька цілей, сума відсотків не дорівнює 100) [8].

Таблиця 8

Структура заявлених керівництвом підприємств цілей функціонування
(у % до числа опитаних)

Мета підприємства	Відсоток
Випуск продукції, що відповідає світовому рівню	53,8
Збереження трудового колективу	45,1
Забезпечення високих заробітків працівників	22,2
Підвищення вартості фірми	7,6
Освоєння закордонних ринків	12,3
Підтримка репутації підприємства	40,9
Освоєння нових ринків збуту усередині країни й інших країн	37,7
Розвиток інноваційної діяльності	19,5

Як видно з таблиці, пріоритетними цілями є: випуск продукції, що відповідає світовому рівню; збереження трудового колективу; підтримка репутації. Розвиток же інноваційної діяльності фірми як основну мету назвати складно.

Основним стимулом до інновацій, як впливає з відповідей керівників підприємств, є конкуренція на ринку, що змушує випереджати конкурентів, орієнтуючись на думку споживачів. Господарські партнери, особливо вітчизняні, не мають великого впливу на інноваційну діяльність (табл. 9).

В умовах швидко мінливої економіки керування інноваціями особливо актуальне. Але більшість вітчизняних компаній підходять до цього процесу поки що не системно. Для української дійсності й менталітету також характерний опір інноваціям, і цей опір часто завуальований.

З метою збереження й розвитку інноваційного потенціалу підприємств необхідна розробка стратегії інноваційного розвитку, яка повинна бути виведена на корпоративний рівень. Це є необхідною умовою того, що інноваційна діяльність припинить бути приватним завданням окремого підрозділу й стане стратегічно важливою метою розвитку всього підприємства в цілому.

**Ступінь згоди керівників підприємств
із окремими твердженнями про мотиви інноваційної діяльності
(у % до числа опитаних)**

Інновації викликані	Згодні	Не згодні	Не дали відповіді
Бажанням випередити конкурентів	70,0	11,0	19,1
Тиском з боку господарських партнерів	19,4	56,6	24,0
Прагненням керівників і фахівців до проведення експериментів	49,2	23,8	27,0
Тиском з боку споживачів	77,5	10,3	12,2
Тиском з боку закордонних партнерів	47,3	19,0	33,7

У сучасних умовах *стратегічними цілями* є виживання, збільшення прибутку, підвищення конкурентоздатності, експансія, завоювання нових ринків. Зазначимо, що в ринковій економіці мета максимізації прибутку й підвищення конкурентоздатності продукції є пріоритетними. В сучасних умовах близько 30 % інноваційно активних підприємств своєю стратегічною метою вважають підвищення конкурентоздатності продукції, у той час як у 25 % інноваційно активних підприємств основна стратегічна мета — експансія, завоювання нових ринків [9, с. 47].

При остаточному виборі й формулюванні стратегії інновацій важливо виявити можливості підприємства (організації). Тому необхідний *аналіз сильних і слабких сторін* його діяльності. Сильною стороною підприємства може бути науковий потенціал і рівень технічних розробок, а слабкою — рівень витрат виробництва й собівартості продукції. У таких випадках стратегію інноваційного розвитку доцільно базувати на розробці й випуску принципів нововведень.

Висновки. Таким чином, основними проблемами, які стримують інноваційну активність українських підприємств, є:

- нестача власних коштів підприємства, труднощі із залученням фінансових ресурсів;
- низький інноваційний потенціал підприємства, нестача кваліфікованого технічного й управлінського персоналу;
- нерозвиненість ринку технологій; незрілість інноваційної інфраструктури організаційно-комунікаційного характеру;

– відсутність або неприступність систематизованої інформації про нові технології, що мають потенціал комерціалізації, а також про стан і прогностичні оцінки кон'юнктури ринків збуту інноваційної продукції інформаційного характеру;

– висока вартість нововведень, невизначеність строків інноваційного процесу, високий економічний ризик інноваційної діяльності, тривалі строки окупності нововведень, низький платоспроможний попит на вітчизняну інноваційну продукцію (ринкового характеру).

Тому особливими пріоритетами розвитку інноваційного потенціалу на сучасному етапі розвитку економіки можна виділити такі умови: підготовка висококваліфікованих кадрів, які зможуть забезпечити розвиток інноваційної діяльності; підтримка умов впровадження інновацій; належний рівень захисту інтелектуальної власності. Основними шляхами активізації інноваційної діяльності в Україні може бути:

– створення пільг підприємствам для розвитку й впровадження інноваційної продукції;

– створення сприятливого для інновацій клімату;

– грамотний розподіл фінансових ресурсів на різні сфери розвитку НТП [10].

При цьому державна політика повинна передбачати використання ефективних форм активізації інноваційного підприємництва й стимулювання інновацій:

– створення резерву фундаментальних наукових ідей і сприяння підготовки відповідних фахівців для розробки нових технологій;

– зниження фінансового ризику науково-технічних проєктів;

– здійснення посередництва при організації взаємодії академічної й прикладної науки;

– виправлення диспропорцій у науковій сфері, ліквідація відставання матеріально-технічної бази науки, розвиток інформаційної бази наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коршикова И. А. Инновационная деятельность предприятий Донецкой области / И. А. Коршикова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <http://masters.donntu.edu.ua/2010/iem/bogdanov/library/article3r.htm>.
2. Соколова Е. Значение стадии внедрения в инновационном развитии / Е. Соколова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <http://institutiones.com/innovations.html>.
3. Дубровык А. Украина — в двадцатке лидеров научно-технического прогресса / А. Дубровык [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <http://www.day>.

kiev.ua/ru/article /panorama-dnya/ukraina-v-dvadcatke-liderov-nauchno-tehnicheskogo-progressa.

4. Державний комітет статистики України. Наукова та інноваційна діяльність в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [//www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
5. Геец В. М. Инновационные перспективы Украины / В. М. Геец, В. П. Семиноженко. — Харьков : Константа, 2006. — 272 с.
6. Товарная структура экспорта Украины в 2012 году. По данным Консалтинговой компании «Влант» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <http://www.vlant-consult.ru/information/board/341>.
7. Инновационный менеджмент [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <http://estudying.sifbd.ru/mat/tab111.html>
8. Официальный статистический материал // Вопросы экономики. — 2011. — № 7 — С. 35–48.
9. Касич А. О. Досвід формування національних інноваційних систем у країнах, що розвиваються / А. О. Касич // Актуальні проблеми економіки. — 2013. — № 5. — С. 46–50.
10. Каюмова В. Инновационное развитие в Украине: региональный уровень [Электронный ресурс] / В. Каюмова, А. Кучеренко. — Режим доступа: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/5665-2012-12-23-16-34-45>.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Можайкина Н. В.

Проведен анализ современных тенденций развития инновационной деятельности предприятий Украины. Рассмотрены основные проблемы, сдерживающие инновационную активность украинских предприятий, определены приоритетные направления их активизации.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность предприятий, инновационный потенциал, мотивы инновационной деятельности, высококвалифицированные специалисты, государственная политика стимулирования инноваций.

THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF UKRAINIAN ENTERPRISES

Mozhaikina N. V.

The analysis of modern trends of innovation activity development of Ukrainian enterprises is conducted. The key problems which restrain the innovative activity of Ukrainian enterprises and primary directions of their activation are considered.

Key words: innovations, innovative activity of enterprises, innovative potential, reasons of innovative activity, highly skilled specialists, public policy of innovations stimulation.

УДК 330.8

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРОГРАМА ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: СТАНОВЛЕННЯ ТА СТРУКТУРА

О. М. Носик, кандидат економічних наук, доцент
Національний фармацевтичний університет

На базі історичного методу й теорії розвитку науки розкрито головні етапи становлення науково-дослідної програми людського капіталу та її перспективи. Доведено, що формування концепції людського капіталу є науковою новацією, яка складає ядро сучасної науково-дослідної програми. Обґрунтовано перспективу формування міждисциплінарної науково-дослідної програми людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, науково-дослідна програма, ядро та захисний пояс науково-дослідної програми, наукова новація, наукова революція.

Постановка проблеми. У сучасний період концепція людського капіталу набула форми конкуруючої науково-дослідної програми відповідно до моделі розвитку науки англійського математика, логіка і філософа Імре Лакатоса. Формування та розвиток цієї програми становить історичний процес накопичення, аналізу, верифікації та фальсифікації наукових поглядів та теорій, що розкривають роль людини в економічному зростанні. Дослідження етапів розвитку концепції людського капіталу є основою визначення її сучасного стану та напрямів подальшого розвитку. Актуальним цей аспект дослідження людського капіталу є також для обґрунтування змісту та факторів соціально-інноваційного розвитку економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція людського капіталу складає предмет дослідження фахівців з економічної теорії, соціології, психології, права. Її засновники — Т. Шульц, Г. Беккер заклали теоретичний фундамент теорії інвестицій у людський капітал, його оцінки та чинників розвитку й ефективності. У теперішній час різні аспекти формування, функціонування та розвитку людського капіталу розкрито у творах вітчизняних і зарубіжних вчених: А. Гальчинського, А. Гейця, А. Гриценка, І. Гуськової, Ж. Дерія, Р. Капелюшнікова, Т. Кір'яна, С. Клімова, Л. Федулової, А. Шастітко, О. Яременко та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття на методологічній основі історичного підходу та теорії розвитку науки витоків, змістовного ядра та

головних характеристик і перспектив науково-дослідної програми людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Застосування історичного методу дослідження є необхідною умовою з'ясування не тільки суто історії економічної думки, а і змісту, напрямів і перспектив розвитку певних теорій. Відомий англійський філософ, логік та соціолог К. Поппер підкреслював, що «серед багатьох методів, які філософ може використовувати — звичайно, кожного разу залежно від проблеми, підлягає вирішенню — один метод здається мені гідним особливої згадки. Це певний варіант сьогоdnішнього зовсім немодного історичного методу. Він полягає у з'ясуванні того, що думали і говорили з приводу проблеми, яка розглядається, інші люди, чому вони з нею зіткнулися, як формулювали її, як намагалися її вирішити. Все це здається мені істотним, оскільки являє собою частину загального методу раціональної дискусії. Якщо ми ігноруємо те, що люди думають зараз чи думали в минулому, то раціональна дискусія повинна зникнути, хоча кожен з нас може цілком успішно продовжувати розмовляти із самим собою» [1, с. 36–37].

Історичний метод дослідження охоплює такі взаємопов'язані напрями наукового аналізу:

- історико-генетичний — з'ясування теоретичних витоків наукових поглядів, концепцій, теорій та їх історична ідентифікація;
- історико-теоретичний — аналіз сучасного розвитку теорії під впливом внутрішніх чинників — саморозвиток теорії і зовнішніх чинників, серед яких важливу роль відіграє поява та поширення нових, конкуруючих наукових підходів до розв'язання певної наукової проблеми;
- історико-прогнозний — обґрунтування історичних перспектив наукових концепцій, теорій.

Зв'язок економічних категорій є *історико-генетичним* — наукові категорії, розроблені вченими у певний історичний період, виступають вихідними клітинками, на базі яких формуються теоретичні погляди нового етапу суспільного розвитку. При цьому зазначені теорії можуть належати до різних, навіть альтернативних, економічних шкіл і течій. Категоріальний зв'язок є *історико-теоретичним*, відображає змістовну еволюцію наукових підходів і концепцій, обумовлену історичним розвитком певних шкіл і течій економічної науки. *Історико-прогнозний напрям* дослідження розвитку певної теорії передбачає визначення її можливих трансформацій, обумовлених явищами та процесами, притаманними новому етапу суспільного розвитку.

Поєднання зазначених складових історичного методу із аналізом еволюції теорії людського капіталу дозволить виявити її нові характеристики, форми, структурні складові, функції, чинники та перспективи.

В історико-генетичному аспекті вихідними клітинками теорії людського капіталу є положення та погляди представників різних шкіл і напрямів економічної науки, серед яких треба виділити:

- класичний і неокласичний напрям: В. Петті, А. Сміт, А. Маршалл та ін.;
- теорію продуктивних сил Ф. Ліста (історична школа);
- марксистську теорію відтворення робочої сили.

В. Петті підкреслював, що людина як «жива діюча сила» є складовою багатства країни та продуктивною силою [2, с. 82]. А. Сміт складовою основного капіталу вважав «придбані і корисні здібності усіх жителів або членів суспільства». Він підкреслював роль навчання у формуванні цієї складової капіталу, доводив, що для осіб, праця яких потребує певної кваліфікації, «тривалий час і великі витрати, необхідні для їх навчання, ще більше підвищують ціну їх праці» [3]. А. Маршалл визначав людину і багатством суспільства, і творцем багатства. Він вважав, що знання є капіталом. «Значну частину капіталу складають знання... Знання — це наш найбільш потужний двигун виробництва. Воно дозволяє нам підпорядковувати собі природу і змушувати її сили задовольняти наші потреби» [4, с. 208]. Історико-генетичний зв'язок із теорією людського капіталу притаманний також поглядам Дж. Мілля, який багатством вважав здатну до накопичення сукупність інструментів, машин і кваліфікацію робочої сили, теорії «всеосяжного капіталу» І. Фішера, який вважав капіталом все, що здатне приносити дохід.

Історично-вихідними клітинками людського капіталу як специфічної економічної категорії періоду постіндустріальних перетворень є категорії: вартості робочої сили, обґрунтованої К. Марксом у період індустріального розвитку суспільства; продуктивних сил Ф. Ліста, розробленої в епоху становлення машинної індустрії.

Історичний процес накопичення поглядів та ідей щодо ролі людини в економічному розвитку закономірно призвів до виникнення теорії людського капіталу. Уперше термін «людський капітал»¹ запровадив у 1961 р. американський економіст — представник чиказької школи, лауреат Нобелівської премії з економіки Теодор-Вільям Шульц у статті «Капіталовкладення в людський капітал» (1961 р.), аналізу людського капіталу присвячено його книгу «Капіталовкладення в людський капітал: роль освіти і наукових досліджень» (1971 р.). Людський капітал, який є фактором добробуту, він визначив як набуті людиною цінні якості, які можуть бути посилені відповідними вкладеннями та розвиваються за допомогою певних видів діяльності, що мають атрибути інвестицій [5]. До таких видів діяльності Т. Шульц відносив освіту, у тому числі професійну, навчання на робочому місці, охорону здоров'я.

¹ Також термін «освітній капітал» у контексті інвестицій в освіту.

Т. Шульц доводив, що для країн, які розвиваються, саме інвестиції у людський капітал, насамперед в освіту, є факторами подолання бідності та економічного зростання.

Мікроекономічний аналіз інвестицій у людський капітал здійснив американський економіст, професор економіки і соціології Чиказького університету Гарі-Стенлі Беккер — лауреат Нобелівської премії з економіки (1992 р.), який у 1962 р. видав статтю «Освіта як джерело формування капіталу», а у 1964 р. відомий фундаментальний твір «Людський капітал: теоретичні й емпіричні дослідження». Методологічну основу аналізу склав економічний підхід до характеристики людської поведінки, засновником якого Г. Беккер вважав А. Сміта. Людський капітал Г. Беккер визначав як запас знань, навичок і здібностей, що є у кожної людини, який може використовуватися нею або для одержання доходів, або в інших відносинах, який змінюється завдяки інвестиціям в освіту, кваліфікацію, знання, охорону здоров'я та ін., які будуть компенсовані зростаючим потоком доходів у майбутньому.

Зараз теорія інвестицій у людський капітал Г. Беккера набула значення методу наукового дослідження закономірностей розвитку економіки не тільки на мікро-, а й на макроекономічному рівні. Як підкреслив Г. Беккер у своїй Нобелівській лекції (1992 р.): «Через деякий час стало зрозуміло, що аналіз людського капіталу допомагає зрозуміти багато закономірностей на ринку праці і в економіці в цілому. Виявилось можливим розробити більш загальну теорію людського капіталу, яка поряд з індивідами включала б фірми і яка дозволяла б робити макроекономічні висновки» [6, с. 592]. Зазначена теорія є методологічною основою досліджень також у галузях економіки та організації праці, теорії організацій (фірми), теорії контрактів, менеджменту, права та ін.

Треба підкреслити значний внесок американського економіста Дж. Мінцера, який ще у 1958 р. написав статтю «Інвестиції у людський капітал та персональний розподіл доходу». Г. Беккер відмічав: «Емпіричні дослідження інвестицій у людський капітал отримали потужний імпульс завдяки класичній роботі Дж. Мінцера. Він доповнив просте рівняння регресії між заробітками і рівнем освіти, ввівши в нього наближену, але дуже корисну змінну, що вимірює тривалість підготовки на робочому місці і обсяг накопиченого досвіду — число років після завершення навчання... І дійсно, регресивні рівняння заробітків стали, мабуть, найбільш поширеною формою емпіричного аналізу в мікроекономіці» [6, с. 593].

Американський економіст Л. Туроу в роботі «Майбутнє капіталізму: як сьогоднішні економічні сили формують завтрашній світ» (1996 р.) визначав людський капітал, який він трактував як кваліфікацію, освіту і знання, домінуючим фактором виробництва [7].

Складовою теорії людського капіталу слід вважати концепцію перманентного доходу Нобелівського лауреата (1976 р.) Мілтона Фрідмена, згідно з якою людський капітал є активом (складовою майна людини, як і гроші, облігації, акції, предмети споживання довгострокового використання), який забезпечує отримання доходу [8, с. 25–29].

Представник неоінституціонального напрямку економічної думки Ш. Розен доповнив теорію людського капіталу аналізом головних компонентів інвестицій у фірмово-специфічний людський капітал, серед яких витрати пристосування робітників до фірми і формування робітничих бригад [9, с. 114].

Лауреат Нобелівської премії (1971 р.) Саймон Кузнець розглядав накопичений національний людський капітал як найважливіший фактор економічного розвитку. С. Кузнець вказував на зв'язок рівня накопичення людського капіталу країни із її технологічним розвитком, формуванням нових технологічних укладів.

Значний внесок у теорію людського капіталу зробили Й. Бен-Порет, Ф. Махлуп, М. Блауг, Е. Лезер, Р. Лейард, Дж. Псахаропулос, Ф. Уелч, Б. Чизуїк та ін.

Процес формування теорії людського капіталу на фундаментальній основі різних шкіл і напрямів економічної теорії відповідає, по-перше, кумулятивістській моделі розвитку науки французького фізика, історика і філософа науки П. Дюгема, австрійського фізика Е. Маха, зміст якої розкривають поняття накопичення, спадкоємності, індивідуального внеску, безперервності і поступовості у розвитку наук та ін.; по-друге, фальсифікаційній моделі, обґрунтованій К. Поппером. За цією моделлю наукове знання має гіпотетичний характер, а розвиток науки є процесом висунення гіпотез, їх верифікації чи спростування, тобто фальсифікації старих припущень і формулювання нових. Характеризуючи критерій фальсифікації, К. Поппер зазначає: «Ми вибираємо ту теорію, яка найкраще витримує конкуренцію з іншими теоріями, ту теорію, яка в ході природного відбору виявляється найбільш придатною до виживання. Інакше кажучи, ми вибираємо теорію, яка тільки досі витримала найбільш суворі перевірки, але також і таку, що перевірялася найбільш жорстким чином. Теорія є інструментом, перевірка якого здійснюється в ході його застосування та про придатність якого ми судимо за результатами таких застосувань» [1, с. 144].

Історико-теоретичний аналіз розвитку теорії людського капіталу у сучасний період дає підстави для висновку: зараз уже сформована й інтенсивно розвивається науково-дослідна програма людського капіталу, що відповідає моделі розвитку науки І. Лакатоса — моделі конкуруючих науково-дослідних програм. На його думку, історія науки є історією конкуруючих науково-дослідних програм, представлених:

1) «жорстким ядром», яке складають концептуально визначені теоретичні основи та методологічні принципи, що вважаються незаперечними в межах цієї дослідної програми;

2) «захисним поясом» — теоретичними положеннями, які перевіряються, постійно розвиваються, змінюються, удосконалюються, корегуються та оновлюються під впливом наукової критики. І. Лакатос підкреслював: «Якщо негативна евристика використовує “тверде ядро” програми, яке за рішенням її прихильників вважається “незаперечним”, то позитивна евристика складається з ряду доказів, більш або менш зрозумілих, і припущень, більш чи менш вірогідних, спрямованих на те, щоб змінювати й розвивати “варіанти, що можуть бути спростованими”, дослідницької програми, як модифікувати, уточнювати захисний пояс, “який може бути спростованим”» [10].

«Жорстке ядро» теорії людського капіталу складають положення, розроблені її фундаторами — Т. Шульцем, Г. Беккером, Дж. Мінцером та ін. Ці положення є концептуально-методологічною основою науково-дослідної програми людського капіталу, а її розвиток пов'язаний, у першу чергу, з формуванням, накопиченням, модифікаціями її «захисного поясу».

Окремо треба розглянути питання, чи є формування науково-дослідної програми людського капіталу науковою революцією? Модель «наукових революцій» обґрунтована американським фізиком, істориком і філософом науки Т. Куном. Ця модель характеризує розвиток науки як послідовні етапи:

– накопичення знань — «нормальна наука». «Нормальне дослідження є кумулятивним, зобов'язане своїм успіхом вмінню вчених постійно відбирати проблеми, які можуть бути вирішені завдяки концептуальному та технічному зв'язку з уже існуючими проблемами» [11];

– висунення та обґрунтування нової гіпотези — етап теоретичної новизни. «Наукові революції розглядаються тут як такі некумулятивні епізоди розвитку науки, під час яких стара парадигма замінюється цілком або частково новою парадигмою, несумісною зі старою... Кумулятивне накопичення непередбачених нововведень в науці виявляється майже не існуючим винятком в закономірному процесі її розвитку. Той, хто серйозно розглядає історичні факти, повинен мати на увазі, що наука не прагне до ідеалу, який підказується нашим уявленням про кумулятивність розвитку» [11]. На нашу думку, формування «жорсткого ядра» теорії людського капіталу було, за Т. Куном, «не кумулятивним епізодом розвитку науки», етапом висунення «наукової новації». Але ще раз треба підкреслити, що цей етап був підготовлений довготривалим історичним періодом накопичення та відбору теоретичних поглядів та положень щодо ролі людини у суспільному розвитку.

У теперішній час категорія людського капіталу як специфічна економічна категорія відображає соціально-економічні явища і процеси, притаманні сучасному етапу трансформації індустріального суспільства у пост-індустріальне. На базі *історико-прогнозного підходу* можна визначити таку перспективу розвитку теорії, як формування цілісної міждисциплінарної науково-дослідної програми людського капіталу, яка охоплює та реалізує не тільки економічні, а й соціологічні, правові, психологічні та інші підходи та методи дослідження змісту, факторів та ролі людини у сучасному світі (рисунок).

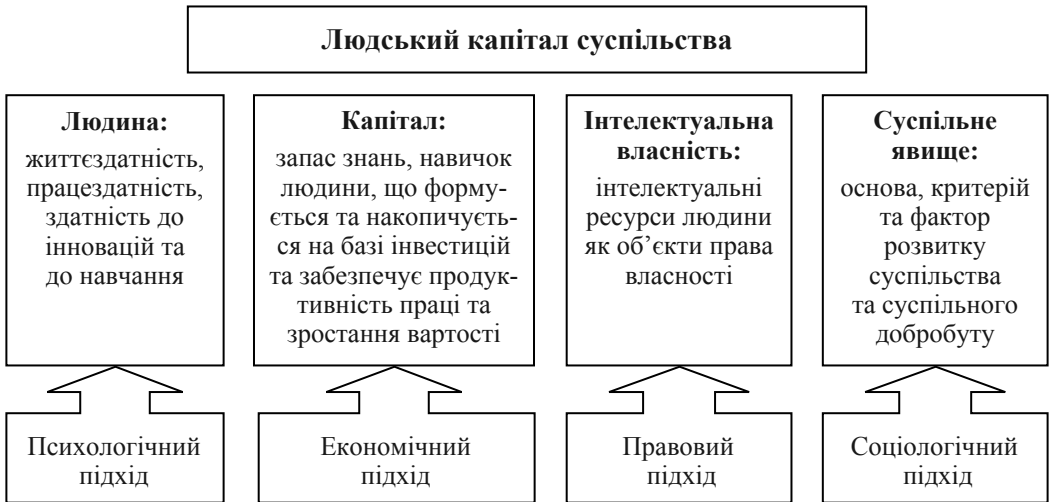

Рис. Багатоаспектність змісту людського капіталу суспільства

Висновки. Становлення та розвиток теорії людського капіталу охоплює такі етапи:

– кумулятивістсько-фальсифікаційний: накопичення знань на базі критерію фальсифікації ідей, поглядів та положень, що розкривали ті чи інші аспекти ролі людини у розвитку економіки та умов і чинників її підвищення та реалізації;

– науково-революційний: формулювання наукової новації — теорії людського капіталу як «ядра» науково-дослідної програми. Теорія людського капіталу набуває методологічної ролі щодо подальших досліджень;

– програмний: розробка та розвиток підходів, ідей і положень науково-дослідної програми людського капіталу на базі кумулятивістської і фальсифікаційної моделей розвитку науки. Перспективою є формування цілісної міждисциплінарної науково-дослідної програми людського капіталу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поппер К. Р. Объективное знание. Эволюционный подход / К. Р. Поппер ; пер. с англ. Д. Г. Лахути ; отв. ред. В. Н. Садовский. — М. : Эдиториал УРСС, 2002. — 384 с.
2. Петти В. Экономические и статистические работы : в 2 т. / В. Петти : пер. с англ. — М. : Соцэкгиз, 1940. — 324 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс] / А. Смит : пер. с англ. — М. : Соцэкгиз, 1962. — 684 с. — Режим доступа: http://royallib.ru/book/smit_adam/issledovanie_o_prirode_i_prichinah_bogatstva_narodov.html.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1 / А. Маршалл : пер. с англ. — М. : Изд. гр. «Прогресс», 1993. — 416 с.
5. Schultz T.W. Investment in Human Capital // American Economic Review. — 1961. — Vol. 51. — № 1. — P. 1–17.
6. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Гэри Стенли Беккер [пер. с англ. Е. Батраковой, Р. Капелюшниковой, О. Шибалкина и др.] ; сост. науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников, предисл. Н. И. Левина. — М. : ГУ-ВШЭ, 2003. — 672 с.
7. Туроу Л. Будущее капитализма: как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир [Электронный ресурс] / Л. Туроу. — Режим доступа: http://www.libok.net/writer/4702/kniga/13258/turou_lester/buduschee_kapitalizma.
8. Фридмен М. Если бы деньги заговорили... / Милтон Фридмен ; пер. с англ. Л. С. Микша, А. М. Семенов. — М. : Дело, 1999. — 160 с.
9. Розен Ш. Трансакционные издержки и внутренние рынки труда / Ш. Розен // Природа фирмы : пер. с англ. — М. : Дело, 2001. — 360 с.
10. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ [Электронный ресурс] / Имре Лакатос. — М. : Медиум, 1995. — Режим доступа: <http://www.scorcher.ru/art/theory/any/lacatosh.php>.
11. Кун Т. С. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями [Электронный ресурс] / Т. С. Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова. — М. : Прогресс, 1975. — 300 с. — Режим доступа: http://vk.com/doc119020581_162484685?hash=5cd38bf7cb72ba0904&dl=28aabb49a7217e1962.

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ПРОГРАММА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: СТАНОВЛЕНИЕ И СТРУКТУРА

Носик О. М.

На базе исторического метода и теории развития науки раскрыты основные этапы становления научно-исследовательской программы человеческого капитала и ее перспективы. Доказано, что формирование концепции человеческого капитала является научной новацией, которая составляет

ядро современной научно-исследовательской программы. Обоснована перспектива формирования междисциплинарной научно-исследовательской программы человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, научно-исследовательская программа, ядро и защитный пояс научно-исследовательской программы, научная новация, научная революция.

SCIENTIFIC RESEARCH PROGRAMME OF THE HUMAN CAPITAL: FORMATION AND STRUCTURE

Nosik O. M.

The main stages of formation of the research programme human capital and its prospects on the basis of historical method and the theory of development of science are disclosed. The formation of the concept of human capital is a scientific innovation, which constitutes the core of modern scientific research program is proved. The perspective of development of interdisciplinary research programme human capital is justified.

Key words: human capital, research program, the core and the protective zone of the research programme, scientific innovation, scientific revolution.

УДК 330.1:331

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

*Л. М. Яворська, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Досліджено сутність категорії «людський капітал», її місце в системі понять та категорій суспільного розвитку, проаналізовано основні методи його оцінки з точки зору можливості застосування при аналізі розвитку та ефективності використання людського капіталу в Україні. Розкрито особливості вияву людського капіталу в трансформаційній економіці та проаналізовано передумови, що заважають повноцінно формувати людський капітал перехідного суспільства.

Ключові слова: людський капітал, людські ресурси, критерії оцінювання, концепція розвитку, людський фактор.

Постановка проблеми. Роль людського фактора в економіці завжди була велика й тому привертала до себе увагу представників різних напрямів економічної науки. Однак сучасний етап розвитку світового господарства характеризується перетворенням людини на провідний чинник і джерело економічного росту й розвитку, а також переходом до визнання благополуччя й розвитку людської особистості як основної мети соціально-економічної еволюції. Теорія людського капіталу цілісно підійшла до проблем оцінки ролі людини щодо забезпечення економічного росту і викликала як потік бурхливої критики, так і захопленої підтримки з боку представників гуманітарних наук.

Концепція людського капіталу, яка відкрито визнає активну й провідну роль людини в господарському процесі, а також підкреслює значення знань, досвіду, здібностей, мотивації та інших характеристик особистості для економічного розвитку, набула в останні роки нового імпульсу розвитку.

Постіндустріальна економіка як широке розроблення і використання інформаційно-інтелектуальних технологій, впровадження новітніх форм організації виробництва й управління є головною умовою перебудови української економіки, її випереджального розвитку та підвищення на цій основі культурно-технічного, науково-технологічного рівнів людського потенціалу країни, який стає головним чинником розвитку, метою і критерієм суспільного прогресу.

Теорія розвитку людського капіталу, яка набула поширення у глобальному масштабі наприкінці ХХ ст., виходить з визнання неможливості звести суспільний прогрес до зростання грошового доходу чи примноження матеріального багатства і ґрунтується на такому принципі: економіка існує для розвитку людей, а не навпаки. Суспільний прогрес є неможливим за жодних темпів економічного зростання, якщо не реалізовані важливі для людини можливості, серед яких головні:

– прожити довге і здорове життя; здобувати, розширювати й оновлювати знання;

– мати доступ до засобів існування, що забезпечує гідний рівень життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На пострадянському просторі проблеми людського капіталу вивчаються науковцями в межах таких основних напрямів: подальшого поглиблення методології дослідження людського капіталу (В. Близнюк, В. Геєць, А. Гриценко, А. Добринін, С. Дятлов, Г. Задорожний, Р. Капелюшніков, М. Критський, В. Марцинкевич, В. Мочерний, В. Тарасевич, О. Циренова, В. Щетинін та ін.); відтворення робочої сили та інвестицій у людський розвиток (В. Басів, Д. Богиня, Ю. Васильчук, В. Гойло, О. Гришнова, І. Каленюк, М. Кім, С. Курганський, Е. Лібанова, В. Мандибура, О. Марченко, Л. Харкянен та ін.); нові тенденції світового розвитку,

значущість духовності для господарського розвитку (О. Вебер, А. Вижлецев, Г. Дмитренко, В. Іноземцев, В. Медведєв, Г. Пуляєв, С. Тютюннікова, Ю. Шишков, В. Чухно та ін.).

На сьогодні вже сформовано певну характеристику теорії людського капіталу, що визнає людину як об'єкт капітальних вкладень, які приносять особисту й суспільну, поточну й довгострокову вигоди, ведуть до росту матеріального й нематеріального багатства особистості, родини, фірми, суспільства, що дає можливість говорити саме про «людський капітал».

Однак існує ряд чинників, що зумовлюють гостру необхідність подальшого розвитку теорії людського капіталу, особливо у країнах із трансформаційною економікою.

Формулювання цілей. Метою статті є уточнення змісту людського капіталу, обґрунтування основних напрямів його розвитку та використання в країнах із перехідною економікою; розкриття особливостей вияву людського капіталу в трансформаційній економіці та виділення передумов, що заважають повноцінно формувати людський капітал перехідного суспільства.

Вклад основного матеріалу. Людський потенціал (ЛП) відображає минуле, тобто є сукупністю властивостей, накопичених людською економічною системою у процесі її становлення, та зумовлює її можливості щодо функціонування і розвитку.

Проте поняття «потенціал» і «ресурси» не варто протиставляти, бо потенціал є узагальненою характеристикою ресурсів відповідно до місця і часу. ЛП може характеризувати сучасне з практичного погляду використання наявних економічних можливостей, що дає змогу розмежувати реалізований і нереалізований потенціал.

Людський потенціал і людські ресурси варто розрізняти з погляду залучення в економіку. Людські ресурси — це «присвоєні» потенціали людей (соціально-демографічні, освітньо-професійні, інтелектуальні, духовно-інформаційні, інноваційні, креативні, культурні, мотиваційні тощо), які стали реальною власністю. Людський потенціал — здібності людини взагалі, які не залежать від їх використання у матеріальному чи нематеріальному виробництві. Очевидно, що ЛП є за величиною більшим, ніж людські ресурси, тому помилково ототожнювати людські ресурси і людський потенціал [1, с. 31], бо людський потенціал — це можливості, надані людськими ресурсами у певний час і у майбутньому, які можуть бути використані чи не використані для досягнення певної мети.

Концепції людського розвитку та людського капіталу також мають багато спільного, але вони не тотожні. Якщо у концепції людського капіталу інвестиції в людину є передусім засобом збільшення продуктивності праці і до-

ходу, чим і визначається їх економічна ефективність, то у концепції людського розвитку високоосвічена, розвинена, благополучна людина — це мета.

Тобто людський потенціал є не засобом досягнення добробуту людей, а обов'язковим компонентом їх добробуту.

Докорінна відмінність індустріальної та постіндустріальної стадій цивілізаційного поступу потребує не тільки використання, але й забезпечення взаємодії індустріальних та постіндустріальних процесів.

Отже, людський капітал є за структурою одним із елементів людського потенціалу, який реалізується в ринковій економіці (у широкому розумінні). Це запас знань, здібностей і мотивацій, що є у кожного, які становлять капітал, бо формування їх потребує виділення коштів із поточного споживання, які багаторазово буде компенсовано потоком доходів у майбутньому (у вузькому розумінні). Людський капітал як складова ЛП трансформаційного суспільства засвідчує перехід української економіки до ринкової економіки.

Вичерпність матеріальних чинників виробництва як джерела економічного зростання української економіки зумовлює її перехід до інноваційної стратегії розвитку. Це передбачає модернізацію виробничого базису країни на основі інформаційно-комунікаційних технологій, тобто розвиток інформаційної (постіндустріальної) економіки.

Людина, з одного боку, є не тільки і не стільки споживачем економічних ресурсів, скільки їх активним творцем. Вона не тільки відтворює себе завдяки навколишньому світу, а й творить довкілля у доступних межах і формах, тобто ноосферу, власний простір. З другого — подолання ресурсних обмежень пов'язане з поступовою космізацією виробництва, усієї господарської діяльності.

Інформація як базовий системоутворювальний чинник надає принципово нові можливості, пов'язані з характером виробництва (модульність, багатофункціональність, мініатюризація та ін.), особливостями праці (зокрема, віртуалізація процесів, підвищення креативності), специфікою соціальних відносин (формування мережевих систем, глобалізація та ін.). Особливо актуальною є проблема цілеспрямованої трансформації українського суспільства, акцентує Л. Мельник, бо волею долі воно змушене буде за лічені роки подолати значну дистанцію — одну епоху [2].

В останні роки на урядовому рівні представниками провідних економічних шкіл України формується система теоретико-методологічних візій адаптації концептуальних парадигм економіки знань до умов побудови інноваційної моделі національної економіки. В українських програмних документах серед пріоритетів економічного розвитку задекларовано побудову конкурентоспроможної, заснованої на знаннях економіки. Зокрема, про це йдеться в Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004–2015 рр. «Шляхом

європейської інтеграції», в Універсалі національної єдності та в інших документах [3]. На державному рівні усвідомлено необхідність побудови національної інноваційної системи — нового виміру економічних, соціальних відносин, які базуються на пріоритетному розвитку наукових знань, технологій та їх оперативному використанні.

Сьогодні (і це доведено успішним економічним розвитком ряду країн світу) переваги в конкурентній боротьбі вже не визначаються ні розмірами країни, ні багатими природними ресурсами, ні міццю фінансового капіталу. Тепер усе вирішують рівень освіти, обсяги накопичених суспільством знань, темпи та можливості їх практичного застосування, тобто ефективного суспільного використання накопиченого науково-освітнього потенціалу.

Керівник європейського підрозділу всесвітньо відомої корпорації Дженерал електрик, віце-президент корпорації Клауді Сантьяго в одному з інтерв'ю зазначив, що люди — це єдина конкурентна перевага, що мають сьогодні компанії. Протягом багатьох років такою конкурентною перевагою було володіння технологіями. Це до деякої міри правильно і зараз. Але технології сьогодні можуть дуже швидко копіюватися конкурентами. Тому, щоб бути завжди на півкроку попереду, треба постійно пропонувати щось нове. Подібний темп розвитку можна зберігати тільки за рахунок високоякісного людського капіталу. І це справедливо для будь-якого бізнесу [4, с. 30].

У структурі національного багатства розвинутих країн, що демонструють сталі темпи прогресу економіки, частка людського капіталу помітно більша, ніж, наприклад, в Україні. А з огляду на те, що після 2000 р. в українській економіці намітилася тенденція до скорочення цієї частки, дана проблема набуває особливої актуальності.

Щоб створити моделі економічного зростання з людським капіталом як впливовим фактором, необхідно відповісти на теоретичні запитання, що мають прикладне значення:

- як правильно оцінити обсяг людського капіталу;
- як здійснюється і в чому виявляється його накопичення;
- якими є структурні елементи (складові) людського капіталу;
- як впливає ресурс «людський капітал» на продукт (випуск)?

Зрозуміло, що відповіді на сформульовані запитання визначатимуться тим, яку оцінку отримає внесок людського капіталу в економічне зростання. Сучасна наука дає приклади різних відповідей саме завдяки створенню різних моделей економічного зростання. Їх аналіз може сприяти створенню прийнятної інструментарію оцінки та розвитку людського капіталу в умовах конкретної країни [5, с. 20].

Багато вчених-економістів в різний час пропонували для цього використовувати різноманітні методи й інструменти, серед яких переважали поточні

показники оцінки. Ці підходи знайшли своє вираження в існуванні таких понять, як цінність людини, вартість праці, вартість і ціна товару «робоча сила», вартість послуг праці, вартість людського капіталу, ціна послуг людського капіталу, вартість освітнього фонду, вартість життя та ін. У рамках сучасної теорії людського капіталу виникає необхідність визначення критеріїв виміру та оцінки не тільки обсягу вкладень у людський капітал, але й обсягу акумульованого індивідуумом людського капіталу. Економічна та соціальна рада ООН уніфікувала принципи розрахунків таких показників людського капіталу, як середня тривалість життя одного покоління, активний трудовий період, чистий баланс робочої сили, цикл сімейного життя та інші складові [6, с. 122]. При цьому підраховують вартість загального обсягу людського капіталу як для одного індивідуума, так і для всієї країни, тобто розглядають людський капітал на рівні індивідуального й суспільного відтворення.

При визначенні величини людського капіталу застосовують як вартісні (грошові), так і натуральні оцінки. Суттєвим моментом визнається врахування вартості виховання, освіти та підготовки нових робітників поряд із підвищенням кваліфікації, продовженням періоду трудової діяльності тощо. Найпростішим способом, що використовує натуральні (тимчасові) оцінки, є вимір людського капіталу (освіти) у людино-роках навчання. Чим більше людина вчилася, чим вищий у неї рівень освіти, тим більшим обсягом людського капіталу вона володіє. При цьому вносяться поправки, що враховують неоднакову тривалість навчального року протягом аналізованого періоду, а також нерівнозначність року навчання на різних рівнях освіти (наприклад, середня освіта в школі і вища освіта в університеті) [5, с. 28].

Зміни у структурі зайнятості та характері праці трансформують систему цінностей людей, переорієнтовуючи їх із зовнішніх на внутрішні, із матеріальних на нематеріальні. Новий зміст технологічної основи — це інформаційно-комунікаційні технології, що вимагають висококваліфікованих працівників, тобто застосування більш складної, інноваційної, творчої праці.

Оскільки сучасні економічні реалії підтверджують, як зазначалось, в Україні наявність елементів інформаційного суспільства, вважаємо, що важливою формою функціонування ЛП суспільства (поряд із робочою силою, людським капіталом) є людський інтелектуальний потенціал — потужна складова людського потенціалу інформаційного (постіндустріального) суспільства, а також необхідна передумова його реалізації. Хоча перехід до постіндустріальної стадії розвитку нашої країни є справою майбутнього, але це не означає, що ми не можемо якнайширше використовувати інформацію та знання як якісно новий виробничий ресурс і такі нові категорії, як інтелектуальна праця, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал.

Отже, для реалізації стратегії у людському розвитку на середньо- і довгострокову перспективу найважливішим є формування інтелектуального потенціалу суспільства.

Інтелектуальний потенціал суспільства виконує такі функції:

– надання кваліфікації та професійної підготовленості населення для продуктивної діяльності;

– розвиток творчих навичок, зокрема теоретичного мислення;

– масова трансформація наукових знань у буденне знання;

– протистояння процесам руйнування суспільної свідомості [7, с. 6–7].

Розвиток інтелектуального потенціалу суспільства відбувається за такими принципами:

– свобода творчості;

– недоторканність інтелектуальної власності;

– непротиставлення інтелектуалізації суспільства загальному перебігу прогресивних змін, їх синхронізація і взаємодоповнення;

– взаємопоєднання інтелектуалізації та інформатизації;

– надання нового змісту його структурним утворенням;

– активне залучення до міжнародного поділу праці [7, с. 6–7].

Інтелектуальний потенціал реалізується через інтелектуальну працю, яку М. Гуревичов визначає «як творчий процес взаємодії інтелекту з елементами культури, який є фундаментальним творчим ресурсом і створює інтелектуальну продукцію та відтворює творчу особистість» [8, с. 31]. У цьому визначенні подано розширення кількості елементів взаємодії інтелекту: галузь науки, техніки, виробництва і сфера культури.

У сучасних умовах інтелектуальна праця стає всеосяжною і впливає не тільки на матеріальні фактори виробництва, але й на людський потенціал, удосконалюючи та підвищуючи продуктивність кожного працівника.

Завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій сучасне виробництво вже не потребує просторової та часової єдності як обов'язкових ознак процесу праці. Інтелектуальна праця поєднує створення нових знань і відтворення відомої інформації. Необхідною умовою створення інтелектуальної власності, на відміну від матеріальної, є елемент креативності, освіченості, інтелекту.

Отже, інтелектуальний потенціал — це можливості, що надані інтелектуальними ресурсами у певний час і в майбутньому, які створені людським і (або) машинним (штучним) інтелектом, можуть бути використані для досягнення певної мети, хоча такі можливості не завжди будуть реалізовані.

З огляду на це варто розмежовувати як людський інтелектуальний потенціал, який є складовою людського потенціалу суспільства, так і штучний

(машинний) інтелектуальний потенціал. У дослідженні ми аналізуємо головним чином людський інтелектуальний потенціал.

Становлення постіндустріального суспільства передбачає зростання сукупності знань, норм, цінностей, що, з одного боку, ускладнює їх засвоєння людьми. З другого — суспільство, окремі особистості завдяки опануванню загальнолюдських, наукових, світоглядних та поведінкових норм, цінностей, які причетні до формування соціального капіталу, — передумови їх успішної координації і кооперації [9, с. 204].

Компоненти соціального капіталу:

- мережа горизонтальних зв'язків між рівними індивідами;
- норми взаємності та довіра;
- навички колективних дій;
- почуття причетності до суспільних справ [10, с. 81].

Адже як члени суспільства люди творять мережі спілкування і власні моральні якості, а як громадяни — їх застосовують, беручи участь у виборах, захищаючи свої свободи.

Отже, структура людського інтелектуального потенціалу суспільства, на нашу думку, складається з таких елементів: людський капітал творчої людини, духовно-інформаційний потенціал і соціальний капітал.

Водночас структура інтелектуального потенціалу суспільства в цілому має такий вигляд: людський капітал творчої людини, духовно-інформаційний потенціал, соціальний капітал, технологічний капітал (інформаційно-комунікаційні технології та об'єкти інтелектуальної власності). Як бачимо, вони різняться тільки на одну компоненту — технологічний капітал.

Функціональне визначення інтелектуального потенціалу суспільства (ІПС) подає С. Вовканич, який вважає, що це «здатність (спроможність) акумулювати накопичену традиційну інформацію, творити на її основі нові знання та досвід і приймати оптимальні рішення щодо якісно нових засад (догм) співжиття для людства як світової (а, можливо, і космічної) родини» [11, с. 12]. Вчений розглядає ІПС як чинник розвитку суспільства, людства.

Стисліше трактує ІПС В. Прошак, який стверджує, що це є «сукупність творчих здібностей індивідів та їх освітньо-кваліфікаційний рівень, які дають змогу використовувати уречевлені інтелектуальні засоби, засвоювати набуті та творити нові знання для ефективного соціально-економічного розвитку країни» [12, с. 7].

Висновки. Таким чином, вищезазначений аналіз поглядів вчених дозволяє зробити висновок про те, що особливу увагу варто приділяти організаційно-економічним та особистісно-професійним аспектам людського капіталу, оскільки ефективне використання накопиченого науково-освітнього і духов-

ного потенціалу України та його якісне оновлення є сьогодні головною умовою економічної і соціальної стабільності суспільства.

Серед економічних аспектів людського капіталу слід виділити економічні здібності кожного окремого власника капіталу. Загальновідомо, що кожний індивід від народження має певні економічні здібності. Однакові ресурси, вкладені у формування людського капіталу, можуть дати різним індивідам різні розміри цього ж людського капіталу. Це ще раз підтверджує, що процес перетворення людського ресурсу в людський капітал є дуже складним і багатогранним.

Усе це вимагає глибоких наукових досліджень, потребує відповідного теоретичного та науково-методичного забезпечення і розробки практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності формування, функціонування і використання вітчизняного людського капіталу в умовах переходу України до нового типу соціально-економічного розвитку та її ринкової трансформації. Без адекватної оцінки, якісного оновлення й ефективного, дбайливого використання вітчизняного людського капіталу в сучасних умовах неможливо цивілізовано подолати всі негаразди кризового періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір : монографія / Л. К. Семів. — Львів : ІРД НАН України, 2004. — 392 с.
2. Мельник О. Соціальні наслідки інфляції в період трансформації економіки України / О. Мельник // Україна: аспекти праці. — 2008. — № 1. — С. 50–53.
3. Добрынин А. И. Человеческий капитал в транзитивной экономике / А. И. Добрынин, С. А. Дятлов, Е. Д. Цыренкова. — СПб. : Наука, 2009. — 309 с.
4. Бородіна О. М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О. М. Бородіна. — К., 2003. — 275 с.
5. Радіонова І. Економічне зростання з участю людського капіталу / І. Радіонова // Економіка України. — 2009. — № 1. — С. 19–30.
6. Климко С. Г. Критерії та показники виміру людського капіталу в історичному розвитку розробки / С. Г. Климко, А. Д. Капустін // Економіка і управління. — 2008. — № 4. — С. 17–23.
7. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. Геєць // Економіка України. — 2003. — № 4. — С. 4–15.
8. Гуревичов М. Ринок інтелектуальних продуктів України / М. Гуревичов // Економіка України. — 1994. — № 5. — С. 31–35.
9. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Патнам, Р. Леонарді, Р. Нанетті : пер. з англ. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. — 302 с.
10. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні : монографія / А. Ф. Колодій. — Львів : Вид-во «Червона калина», 2012. — 272 с.

11. Вовканич С. Глобалізація, євроінтеграція та збереження її національної ідентичності: цивілізаційні виклики і націоцентричні імперативи : препринт наук. доп. / С. Вовканич. — Львів, 2010. — 60 с.
12. Прошак В. Інтелектуальний потенціал України в умовах ринкової трансформації економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук / В. Прошак. — Львів, 2012. — 18 с.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Яворская Л. М.

В статье исследована сущность категории «человеческий капитал», ее место в системе понятий и категорий общественного развития, проанализированы основные методы его оценки с точки зрения возможности применения при анализе развития и эффективности использования человеческого капитала в Украине. Раскрыты особенности проявления человеческого капитала в трансформационном хозяйстве и проанализированы предпосылки, мешающие полноценно формировать человеческий капитал переходного общества.

Ключевые слова: *человеческий капитал, человеческие ресурсы, критерии оценки, концепция развития, человеческий фактор.*

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN ECONOMY

Yavorska L. M.

The article investigates the nature of the category «human capital» and its place among concepts and categories of social development, and also the main methods of its assessment in terms of applicability in the analysis of the development and effective using in Ukraine. The features of human capital in the transformation economy and the conditions that hinder to form it fully in transitional society are analyzed.

Key words: *human capital, human resources, evaluation criteria, the concept of the development, human factor.*

УДК 330.341.1

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИМІРИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

О. В. Ярмак, кандидат економічних наук, доцент
Харківський фінансовий інститут Українського державного
університету фінансів і міжнародної торгівлі

Обґрунтовано необхідність удосконалення наукових підходів до визначення змісту та тенденцій інноваційного розвитку в умовах економічної глобалізації. Визначено головні напрями змін у світовому інноваційному середовищі. Доведено, що центром сучасного інноваційного розвитку є людина як його рушійна сила та головна мета.

Ключові слова: інновація, інноваційна економіка, інноваційний розвиток, економічна глобалізація.

Постановка проблеми. В останні десятиліття у світі відбулося багато процесів та змін, які мають якісний характер, але вони ще не набули загально-го поширення, не виділилися в єдину системну якість, а прокладають собі шлях як різноспрямовані й нелінійні тенденції. Спостережувані зміни пов'язані з усіма основними параметрами економіки і суспільства: пануючими технологічними укладами, економічною системою, соціальними відносинами, інститутами, типом суспільства й особистості та ін. Незважаючи на відмінності, наявні в різних оцінках найбільш істотних змін економічного і соціального розвитку, усі без винятку теорії сходяться на оцінці різко зростаючої ролі інновацій і інноваційного розвитку у визначенні сутності змін, що відбуваються. Суттєво актуалізуються дослідження нового змісту інноваційного розвитку в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія теорії інновації починається з Й. Тюнена, Ф. Найта, Ж. Б. Сея. Характеризуючи інноваційну підприємницьку діяльність, Й. Шумпетер зауважував: бути успішним інноваційним підприємцем означає робити не те, що роблять інші, і не так, як роблять інші. Саме Й. Шумпетером уперше був уведений у науковий обіг термін «інновація». Вона розглядалася як нова функція виробництва, як «нова її комбінація» [1, с. 7]. Якщо ми звернемо увагу на зміст основних течій у дослідженні сучасних тенденцій економічного розвитку, то виявимо, що всі вони тією чи іншою мірою спрямовані на вивчення інновацій. А в міру наближення до теперішнього часу значимість і роль інновацій в економічному розвитку зростає.

Сьогодні вчені всіх напрямів сходяться в оцінці того, що ХХІ століття можна вважати інноваційним. Ю. Яковець з приводу суті інноваційного розвитку висловився так: «Варто враховувати, що перша половина ХХІ століття — це епоха інновацій, період становлення гуманітарно-ноосферного постіндустріального суспільства з адекватними йому технологічним і економічним способами виробництва та інтегральним соціокультурним ладом» [2, с. 51].

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування необхідності комплексного соціально-економічного підходу до визначення змісту інноваційного розвитку в умовах економіки знань та розкриття його головних складових.

Вклад основного матеріалу. Сучасний світ — світ інновацій, що постійно змінюється, безупинно оновлюється. Один із відомих авторів, який зробив спробу концептуалізації якісних змін у навколишньому світі, А. Бузгалін зазначає, що сьогодні перед дослідниками стоїть завдання переходу від первинного напівемпіричного узагальнення деяких рис генезису «нової економіки» і теорій, що її досліджують, до систематичного «теоретичного дослідження змісту цього процесу» [3, с. 21]. Результати такого узагальнення відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні течії в дослідженнях постеконімічних тенденцій

Основні течії	Період		
	60-ті – 70-ті рр.	кінець 70-х – 80-ті рр.	кінець 80-х – початок 2000-х рр.
1	2	3	4
«Техніцистська»	Розквіт «техніцистських» концепцій постіндустріального суспільства	Дослідження конкретних аспектів проблеми	Зростання уваги до проблем високих технологій
«Соціальна»	Розквіт теорій соціалізації капіталізму	Збереження інтересу до деяких проблем (людський капітал, ESOP, кооперативи й ін.)	Положення дослідження приватних проблем («економіка участі», кінець роботи й ін.)
«Структурна»	Поява концепції структурних зрушень	Генезис теорії інформаційного суспільства	Розквіт теорії інформаційного суспільства (суспільства знань)
«Глобалістська»	Розквіт досліджень з глобальних проблем	Акцент на дослідженнях «часток» аспектів глобальних проблем	Розквіт теорій «стійкого розвитку», глобалізації / інтеграції

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
«Соціалістична»	Розквіт соціалістичних теорій постекономічних проблем	Застій у цих дослідженнях	Початок «нової хвилі» соціал-демократичних і неомарксистських досліджень проблем постіндустріального суспільства й глобалізації
«Слов'яно-фільська»			Відродження євразійських теорій, близьких до постекономічної проблематики
«Методологічна»			Генезис теорій суспільства «постмодернізму»

Джерело: [3, с. 22].

Звернемо увагу на те, що інновації — це не просто нововведення, а здатність до нового мислення, до переосмислення стереотипів і догм, традицій і усталених уявлень. Ніяке нововведення не відбудеться, якщо мислення саме не буде інноваційним. У сучасних умовах це особливо важливо, тому що все, що ускладнює і прискорює економічний розвиток, обумовлює зміну способів його розуміння.

Як правило, інновація здатна зруйнувати уявлення про навколишнє середовище, правила і норми життя, що усталилися. «Ми живемо в суспільстві і здатні легко орієнтуватися в ньому, — пише Ф. Хайек, — а наші дії з більшою часткою ймовірності призводять до успіху не тільки тому, що оточуючі нас люди керуються відомими цілями або відомими співвідношеннями між засобами і цілями, а і тому, що ми обмежені також правилами, призначення або походження яких нам невідоме, та і про їх існування ми далеко не завжди здогадуємося» [4, с. 32].

Інновація — це вихід за межі загально визнаних фактів. Сучасна епоха особливо має потребу в новому, навіть не просто новому, а кардинально новому. Як правило, потреба в інноваціях виникає в перехідні епохи.

Початок ХХІ ст. ознаменувався одночасно цивілізаційними, фінансово-економічними і соціокультурними зрушеннями, що повинно знайти відображення і в характері інновацій.

У цьому дослідженні нас цікавлять ті інновації, які реалізуються в економічній сфері, забезпечуючи вирішення завдань соціально-економічного роз-

витку, конкурентоспроможності підприємств і країни в цілому. Інновація — це не просто нове, втілене в господарську діяльність. Інновація — це практично освоєна новація, нове знання, реалізоване в практиці. Впровадження новацій підвищує не тільки економічну, а й соціальну ефективність. Звернемо увагу на те, що інновація — це втілене в господарську практику нове знання. А це означає, що інноваційний розвиток доступний суспільству, фірмі, що вміють отримувати користь від знань, не зрозумілих або не прийнятих іншими. Такі інновації ведуть до досягнення більш значимих цілей і результатів. Радикальна інновація може викликати переривчастість наукової, господарської, соціальної, політичної й іншої традицій. Це стає підставою відновлення цивілізаційного процесу, переваги і вигоди якого можуть прийти не відразу, а через деякий час.

До характеристик інноваційного розвитку треба віднести такі його відмінності, як виробництво нових знань та здатність їх передачі і трансформації в реальну господарську практику. Цей процес багато в чому визначається ринком інтелектуальних послуг, обсягом, якістю цих послуг, ефективністю механізму їх виробництва і споживання.

В економічній теорії звичайно під інноваціями розуміють нововведення, що приводять до ресурсозберігаючого, продуктивного або до споживчого чи просто до конкурентного, або суто до економічного (грошового, дохідного, фінансового) ефекту, зрозуміло, позитивного з погляду утворюючого нововведення суб'єкта. Вигода від інновації може бути різною, іноді з дохідного боку і провальною, а з позиції суспільства, його інтересів цілком необхідною [1, с. 5].

Говорячи про системний характер феномену інноваційного розвитку, слід підкреслити дві особливості: 1) всеохоплюючий характер нововведень, що стосується, як видно з вищенаведеного визначення, практично всіх сторін життєдіяльності людини; 2) спрямованість цих інновацій на зміст соціально-економічного розвитку.

Зміст поняття розвитку не зводиться до простого позначення протікання будь-якого процесу у часі, не зводиться до якоїсь тимчасової характеристики процесу безвідносно до його змісту. У розвиток ученими вкладається цілком конкретний зміст. Основне в його визначенні полягає в тому, що процес дійсного розвитку відбувається за особистою участі людини як у самому розвитку, так і у його результатах. Інноваційний розвиток у такий спосіб можна тлумачити не тільки як зміни, засновані на знаннях, інноваціях, а і як розвиток, що управляється людиною. Така оцінка сучасного розвитку спостерігається в підходах Всесвітнього банку, і, зокрема, ствердженні про активні, орієнтовані на накопичення знань, стратегії розвитку [5, с. 201], про те, що «знання» і є розвиток [5, с. 28], що «розвиток без знань неможливий», тому що «все,

що ми робимо, залежить від знань» [5, с. 25], що «світ переходить до економічних відносин, які будуються на основі знань» [5, с. 15].

Таким чином, у центрі інноваційної економіки, інноваційного розвитку перебувають системоутворюючі взаємозалежні ланки розвитку — людина, знання, економіка. Імператив сучасного розвитку не вимагає особливих пояснень, тому що людина є і головною умовою, і основним фактором, і провідним учасником, і користувачем результатів розвитку. Історичний досвід найбільш розвинених в економічному плані країн показує, що все більше важливим фактором розвитку стає людська діяльність, заснована на знаннях. У силу того, що виробляюча знання функція — це винятково людська функція, зростання ролі людини в розвитку об'єктивно обумовлено. Економіка сьогодні залишається головною сферою діяльності, де може реалізовуватися імператив розвитку. А інноваційна спрямованість розвитку є адекватною викликом глобальних трансформацій ХХІ ст. Ці трансформації базуються на виробництві, використанні та поширенні знань і реалізуються за безпосередньої та активної участі людини. В умовах переходу до інноваційного розвитку виникає потреба радикального переосмислення ролі як людини, так і людських співтовариств і організацій у процесі розвитку в умовах глобалізації, коли загострення конкурентної боротьби обумовлює зростання невизначеності, прискорення науково-технічних, технологічних і соціальних змін, що загострює та актуалізує проблему накопичення та ефективної реалізації людського потенціалу. Зростання значення людського потенціалу пов'язане також із формуванням інтелектуальних, заснованих на знаннях, суспільств. Більш того, ресурси знань, тобто освічені працівники, — це один із головних ресурсів суспільства. «І тільки знання (за винятком випадків абсолютної монополії), — підкреслює П. Друкер, — надають продукції будь-якої фірми ту лідируючу позицію, на якій, у кінцевому підсумку, і ґрунтується успіх і виживання» [6, с. 101]. Серед пріоритетів, що забезпечують конкурентні переваги на сучасному етапі розвитку світового господарства, особливе місце приділяється рівню розвитку технології, тому технологічні інновації відіграють особливу роль.

Зміни у світовому інноваційному середовищі зараз відбуваються у таких напрямках розвитку науково-технічного прогресу.

Перший напрям пов'язаний зі створенням економічного, фінансового і правового середовища для переважно інноваційного розвитку економіки. Основна роль у цьому процесі належить державі. Конкурентоспроможний розвиток національної економіки припускає підтримку в динаміці ефективного законотворчого процесу й контроль процесів реалізації стратегічних пріоритетів державної політики. Інноваційні пріоритети національного господарства трансформуються під впливом НТП. «Особливого значення на-

бувають наукомісткі технології обробної промисловості та сфера послуг, частка яких на сьогодні становить у середньому більше половини ВВП провідних країн світу. Саме ці галузі забезпечують найвищі темпи зростання обсягів виробництва, зайнятості, інвестицій, зовнішньоторговельного обороту. Бурхливе зростання впливу науки й нових технологій на соціально-економічний розвиток цих країн докорінно змінило саму структуру світової економіки. Результатом стали структурні трансформації світового експорту на користь продукції високо- та середньотехнологічних галузей країн-лідерів» [7, с. 7].

Світове лідерство США із упровадження нових технологій, що почалося після Другої світової війни, визначило НТП, основою розвитку якого стали постійно зростаючі капіталовкладення в науку. Державна наукова політика США реалізується за декількома найважливішими напрямками, серед яких доцільно виділити такі. По-перше, державне фінансування науки, причому джерелами коштів є асигнування з державного бюджету, власні й позикові кошти приватних фірм, ВНЗ і так званих неприбуткових дослідницьких організацій. По-друге, система державних пріоритетів у розвитку НДДКР (цільовий розподіл бюджетних коштів на НДДКР у сфері оборони, аерокосмічних й атомних розробок, медицини й освіти, торгівлі, охорони довкілля, суднобудуванні, обробної промисловості). По-третє, державне регулювання процесу передавання технологій у приватний сектор (контрактна система на НДДКР, дослідницька діяльність урядових лабораторій, забезпечення концентрації значних обсягів науково-технічної інформації в руках держави, механізм передачі результатів НДДКР, отриманих за рахунок держави, всім зацікавленим приватним фірмам країни). По-четверте, державна політика у сфері науково-технічної інформації (створення декількох федеральних органів наукової й технічної інформації, центрів аналізу інформації, реферування, мережі центрів документації). По-п'яте, розвиток освіти й підвищення кваліфікації наукових кадрів США (зміна фінансової бази шкіл і ВНЗ, система підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів, фінансування наукових досліджень у галузі освіти й підготовки кадрів). По-шосте, державне програмування економіки (антикризові заходи, політика стимулювання економічного зростання, кон'юнктурне програмування, створення системи органів і засобів антициклічного регулювання, використання індикативних методів, реформа податкової системи для проведення політики кількісної оцінки й напрямів зростання, довгострокове прогнозування, політика стимулювання науково-технічного прогресу, система «планування — програмування — розробка бюджету», планування й прогнозування у сфері реалізації державної наукової політики) [1, с. 238–239].

Другий напрям пов'язаний зі зростаючою роллю бізнесу в інноваційному розвитку. Бізнес, особливо великий, висуває попит на високотехнологічний продукт. Корпорації не тільки формують попит на інноваційну продукцію, а й здійснюють витрати на науково-дослідні й конструкторські розробки. В умовах глобалізації посилення конкурентної боротьби робить вищеописану тенденцію стійкою.

Третій напрям — перебудова науково-технічної політики безпосередньо в корпораціях. З одного боку, найбільш процвітаючі корпорації зосереджують створення технологій, здійснюючи повний цикл, включаючи вивід продукції на ринок і повне фінансування цього процесу. З другого боку, формуються інтеграційні дослідницькі структури, академічні й галузеві НДІ. Компанії виходять із замовленнями в наукові центри, формують кластерні групи розроблювачів з кафедр профільних ВНЗ, НДІ і КБ для загальної роботи над відповідними проектами. Правда, функція керування залишається все ж таки за замовниками.

В останні роки дослідниками відзначаються часті випадки використання великими компаніями аутсорсингу. Його використання можливе на різних етапах інноваційного процесу, але найбільш сприятливим для аутсорсингу є перша ланка — генерація ідей. Прагнучи до максимізації віддачі, великі компанії закидають за образним висловом «інноваційну мережу» далі й глибше з метою придбання й відбору найбільш перспективних нововведень.

Нові моменти характерні також і для такого етапу інноваційного процесу — комерціалізації нового проекту. Цей етап як і раніше залишається під безпосереднім контролем великої компанії. Тільки окремі функції, такі як дослідження цільових ринків і здійснення рекламних кампаній, може бути передано іншим компаніям. А основні, ключові моменти, пов'язані з позиціонуванням нового проекту, продукту або послуги, цінової політики, його просування на ринку тощо жорстко контролюються самою компанією.

Ринкова трансформація поставила перед Україною проблему вибору відповідної господарської моделі, що, у свою чергу, відображає внутрішній потенціал країни і його інноваційні можливості. За оцінкою А. Пилипенка, за базову модель в Україні був узятий варіант, що відштовхується від трьох основних джерел і детермінант:

- генетико-історичний корінь націй;
- реально існуюча структурно-онтологічна господарська система, що забезпечує певні економічні ресурси суверенного державного розвитку;
- глобальний, цивілізаційний економічний простір, що диктує чіткі параметри й критерії при формуванні національної економічної моделі [2, с. 54].

У цілому ж економічна модель України, що сформувалася в результаті суцільного переплетення суперечливих джерел і факторів внутрішнього й

зовнішнього характеру, в дійсності являє собою еkleктику, у якій діють і співіснують колишні радянські методи, елементи монетаризму й еволюційно-інституціональні принципи. Для кардинальної зміни ситуації з підвищенням конкурентоспроможності національної економіки й зростанням рівня добробуту на цьому історичному етапі в нас визнаний найбільш адекватним інноваційний тип економічного розвитку, реалізації якого повинні бути підпорядковані всі засоби й інструменти економічної політики. «Мова йде, — відзначає А. Пилипенко, — про глибоку і всеохоплюючу структурну трансформацію економіки, обличчя якої будуть визначати наука і технологія, знання й усілякі послуги. Цей стратегічний структурний маневр дозволить привести економіку у відповідність до наявної ресурсної бази, з національними потребами й інтересами, а також із провідними тенденціями світового економічного, політичного й соціального розвитку» [2, с. 57].

Висновки. Нове мислення в умовах глобалізаційних процесів насамперед пов'язане з відмовою від лінійного, спрощеного уявлення про дійсність. Проведене дослідження є підставою для визначення таких вимог до трактування сучасного інноваційного розвитку:

1) необхідність розширення і збагачення методології вивчення багатомірної реальності. Відхід від догматичного мислення — це не тільки шлях до створення інновацій, а й надія на те, що вони будуть втілені у дійсність;

2) потреба враховувати при виробленні стратегій сучасного розвитку національних особливостей, історичних традицій, соціальної структури суспільства;

3) людиноцентричність сучасного розвитку, яка полягає у взаємопов'язаній реалізації двох його складових — розвитку на основі продукування нового знання і розвитку для і за допомогою людини;

4) спрямованість, затребуваність індивідом, фірмою, суспільством інновацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Инновационная экономика : монография / под ред. Ю. М. Осипова, И. В. Шевченко, Л. Н. Дробышевской, Е. С. Зотовой. — М. : Краснодар, 2008. — 537 с.
2. Глобальное и национальное в экономике: по итогам Международной научной конференции — Малеого университетского форума, 25–27 февраля 2004 г., Москва; МГУ им. М. В. Ломоносова [и др.]. — М. : Центр общественных наук при МГУ им. М. В. Ломоносова, 2004. — 219 с.
3. Экономика знаний и инноваций: перспективы России / А. В. Бузгалин, М. Ю. Павлов, Н. Л. Фролова и др. ; под ред. А. В. Бузгалина. — М. : Экономический ф-т МГУ, ТЕИС, 2007. — 364 с.
4. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода / Ф. Хайек. — М. : ИРИСЭН, 2006. — 648 с.

5. Знания на службе развития. Отчет о мировом развитии 1998–1999. Включая выборочные показатели мирового развития. — М. : Весь мир : Всемирный банк, 1999. — 298 с.
6. Друкер П. Управление, нацеленное на результаты / Питер Ф. Друкер ; пер. с англ. М. Котельникова. — М. : Технолог. шк. бизнеса, 1992. — С. 282.
7. Інноваційно-технологічний розвиток економіки : монографія / за ред. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка. — К. : Фенікс, 2007. — 563 с.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ОСОБЕННОСТИ И КРИТЕРИИ В УСЛОВИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ярмак О. В.

Обоснована необходимость совершенствования научных подходов к определению содержания и тенденций инновационного развития в условиях экономической глобализации. Определены главные направления изменений в мировой инновационной среде. Доказано, что центром современного инновационного развития является человек как его движущая сила и главная цель.

***Ключевые слова:** инновация, инновационная экономика, инновационное развитие, экономическая глобализация.*

INNOVATIVE DEVELOPMENT: FEATURES AND CRITERIA IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC GLOBALIZATION

Yarmak O. V.

The necessity of improving the scientific approaches to the definition of the content and trends of innovative development in the conditions of economic globalization is proved. Main directions of changes in the global innovation environment is defined. The center of the modern innovative development is the man as its driving force and main goal is proved.

***Key words:** innovation, innovative economy, innovative development, economic globalization.*

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ПРАВА

УДК 368:339

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОТРЕБ СПОЖИВАЧІВ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ

*Л. В. Нечипорук, доктор економічних наук, професор
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Встановлено природу категорії потреби для дослідження системи переваг споживачів та їх вимог до асортименту і якості страхових послуг. Уточнено зміст страхування як механізму управління ризиком, що включає сукупність форм і методів формування цільових коштів і їх використання на відшкодування збитків за різних непередбачених несприятливих явищ (ризиків), а також на надання допомоги громадянам при настанні певних подій у їх житті.

Ключові слова: *потреба, ризик, страхування, страхова послуга.*

Постановка проблеми. Аналіз практичних результатів використання категорії потреби дає можливість виділити такі завдання: 1) побудова структури потреб, тобто структуризація суспільних потреб; 2) визначення кількісних значень окремих потреб та їх динаміки; 3) вивчення системи переваг споживачів щодо черговості реалізації окремих потреб, вимог до асортиментів і якості страхових послуг; 4) класифікація й вимірювання споживчих властивостей страхових послуг; 5) визначення структури задоволених і незадоволених потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження потреб здійснюється філософами, психологами, економістами. Потреби — це прояв необхідності мати певні блага, бажання володіти ними, відчуття нестачі, якщо бажання залишається незадоволеним. У сучасній економічній літературі автори наводять різні класифікації потреб. Для нашого подальшого аналізу варто розглянути найбільш поширені та загально визнані.

Економічні потреби — це частина суспільних потреб, задоволення яких пов'язане із функціонуванням суспільного виробництва, включаючи виробничу й невиробничу сферу. Економічні потреби надзвичайно різноманітні.

Існують різні критерії їх класифікації. Задоволення економічних потреб відіграє неоднакову роль у відтворенні здібностей людини. У зв'язку з цим виділяють:

– фізіологічні (матеріальні) потреби, задоволення яких забезпечує відтворення фізичних здібностей людини (продукти харчування, одяг, взуття, житло, товари господарсько-побутового призначення);

– духовні потреби, задоволення яких забезпечує відтворення та розвиток інтелекту людини (одержання освіти, підвищення кваліфікації, культурний відпочинок, предмети і послуги культурного призначення);

– соціальні потреби, задоволення яких пов'язане із функціонуванням соціальної сфери суспільства (охорона здоров'я, сімейно-побутові умови, умови праці, транспорт, зв'язок).

За способом задоволення виділяють потреби:

індивідуальні — це потреби в одязі, житлі, їжі та ін.;

колективні — ті, що спільно задовольняються у трудовому колективі (підвищення кваліфікаційного рівня працівників, будівництво спільних баз і будиночків відпочинку, колективне управління виробництвом та ін.);

суспільні — це потреби у забезпеченні громадського порядку, захисті навколишнього середовища тощо.

За ступенем реалізації потреби можна класифікувати на:

абсолютні — визначаються максимально можливим обсягом виробництва матеріальних благ і послуг (за найбільш сприятливих умов), які могли бути спожиті суспільством;

дійсні — відповідають рівню розвитку економіки певної країни;

платоспроможні — потреби, які людина може задовольнити відповідно до власних доходів та рівня цін (тобто вони визначаються співвідношенням цін на предмети споживання і грошових доходів населення).

Отже, численні потреби людини за спільністю ознак можна об'єднати у такі групи: матеріальні і духовні; загальні і конкретні; поточні та перспективні; задоволені і незадоволені; дійсні та абсолютні.

Потреби характеризують лише можливість споживання, але щоб ця можливість перетворилася на дійсність, слід виробити життєві засоби. Величезна роль економічних потреб полягає в тому, що вони спонукають людей до дії. Отже, виробництво забезпечує різноманітні блага, які становлять необхідні умови життя і розвитку людського суспільства на будь-якому історичному щаблі його існування. Інакше кажучи, блага, створені в процесі виробництва, утворюють різноманітні потреби, які становлять предмет інтересу.

Найбільш поширеною є ієрархічна класифікація потреб за А. Маслоу, відповідно до якої існує п'ять груп потреб: 1) фізіологічні потреби; 2) потреби в безпеці, що виражають прагнення людини зберегти певний життєвий рівень,

передбачуваність та контроль за власним життям; 3) соціальні потреби; 4) потреби у визнанні та повазі; 5) потреби в самореалізації, пов'язані із прагненням людини до розкриття своїх здібностей та задатків, до розвитку особистості та прихованого в ній потенціалу.

Формування цілей. Метою статті є використання категорії потреби для дослідження системи переваг споживачів та їх вимог до асортименту і якості страхових послуг.

Виклад основного матеріалу. Потребу в страхуванні в першу чергу викликає необхідність покриття можливих збитків, обумовлених реалізацією ризиків, що існують у життєдіяльності людини.

Визначаючи поняття «ризик», ми дослідили поширення в економічній літературі близького до нього поняття «небезпека», яке тлумачиться як таке, що «не є простим відчуттям загрози. Лише спочатку вона сприймається як потенційно загрозна ситуація, яка потім переростає у небезпечну дію (випадок), наслідком яких стає негативний результат» [1, с. 20].

Існують різні підходи щодо трактування самого поняття «ризик». У теоріях статистичного оцінювання рішень і розпізнання образів під ризиком розуміють математичне очікування функції негативних наслідків (шкоди) при розрахунку оцінки параметрів математичної моделі або структури [2, с. 20]. Вітчизняні дослідники наголошують, що «за таким підходом у випадку появи певної надзвичайної ситуації негативні наслідки матимуть окреслену величину і вже потім визначається ймовірність її появи. Ризик — це гіпотетична можливість шкоди» [3]. Нам імпонує визначення Л. С. Шевченко, яка зазначає, що ризик виникає лише тоді, коли має місце невизначеність, тобто:

а) немає однозначних, чітких уявлень про самі досліджувані процеси і явища;

б) відбуваються постійні зміни умов діяльності — переорієнтація виробництва, зміни законодавства або напрямів економічної діяльності уряду, кон'юнктури ринку, дій конкурентів тощо;

в) неможливо встановити й точно спрогнозувати наслідки впливу на досліджувані об'єкти багатьох факторів (НТП, стихійного лиха, поведінки конкурентів і споживачів), оцінити майбутній розвиток подій;

г) відсутня повна інформація про внутрішні й зовнішні умови прийняття рішень або є неточна, суперечлива інформація щодо об'єкта дослідження та його середовища; це може бути наслідком як технічних труднощів збору й обробки інформації, так і високих інформаційних витрат, які перевищують вигоди від володіння інформацією;

г) існує асиметрія інформації, тобто нерівний ступінь поінформованості економічних агентів про умови їх діяльності, предмет і умови угоди між ними. Деяка інформація іноді з різних причин узагалі приховується;

д) виникає багатокритеріальність і конфліктність в оцінці рішень, коли доводиться свідомо йти на компроміси [4, с. 57].

Близькими до поняття ризику є небезпека і уразливість, які аналізуються за умов надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Небезпека розраховується на основі теорії припущень, а уразливість залежить від ступеня підпадання певного об'єкта під вплив ризикової події.

У цілому зауважимо, що поняття ризик по-різному трактується в таких галузях знань, де воно є ключовим. Поширеною є така трактовка. Ризик — це об'єктивне явище, його вимірювання можна здійснити математичним шляхом за допомогою теорії ймовірності та закону великих чисел.

Визнання випадку ризиковим передбачає існування суттєвої небезпеки і встановлення середнього розміру можливих збитків за певний проміжок часу.

Конкретний ризик пов'язується з певним об'єктом (життя, здоров'я, майно і т. ін.), котрий може зазнати збитків на певний час та за обумовлених обставин.

Зауважимо, що слід розрізняти ситуацію ризику та невизначеності. «Ситуація невизначеності характеризується тим, що ймовірність настання результатів рішень або подій у принципі не може бути встановлена... ситуацію ризику можна схарактеризувати як різновид невизначеності, коли настання тієї чи іншої події ймовірне, причому існує об'єктивна можливість кількісно оцінити відповідну ймовірність» [5, с. 21].

Г. М. Коломієць визначає фактори, що породжують невизначеність господарської системи, визначаючи їх у певному порядку «першого порядку — зміни в природному середовищі; зміни у виробництві, техніці як природі, створеній людиною; зміни людини як предметно-діяльної істоти; другого порядку — недостатні дані про ці зміни, перешкоди, які виникають у процесі їх перетворення в інформацію. Обмежені можливості їх трансформування у знання; третього порядку — це асиметрія інформації, яка проявляється у грубому, природному чи стратегічному опортунізмі» [6, с. 4]. Схожого підходу щодо причин виникнення невизначеності та зумовленого нею ризику дотримуються В. В. Вітлінський та Г. І. Великоіваненко, які наголошують, що невизначеність можна трактувати як недостовірність (ефект «марева»), неоднозначність (ефект «нечіткості», «розпливчастості») [7, с. 34–35].

Т. Натхов визнає, що основна відмінність між категоріями ризику й невизначеності полягає в тому, що, коли мова йде про ризик, розподіл результатів відомий або завдяки апіорним уявленням, або розрахункам на основі статистичних даних про минулий досвід, у той час як у ситуації невизначеності немає можливості сформулювати яку-небудь групу випадків і вірогідно оцінити ймовірність настання того або іншого результату [8].

Поява у людини соціальних потреб, потреб у повазі та самореалізації також можуть супроводжуватися програмами страхового захисту (прикладом можуть бути програми страхування відповідальності).

Відповідно до директив ЄС із класифікацією ризиків пов'язані види страхування, відмінні від страхування життя. Ця класифікація має такий вигляд:

1. Нещасні випадки (у тому числі на виробництві та професійні захворювання); вид страхування — від нещасних випадків, що передбачають такі різновиди страхового забезпечення: фіксовані грошові виплати, виплати, обумовлені характером страхового випадку, поєднання двох вищезазначених різновидів, тілесні ушкодження пасажирів.

2. Хвороба; вид страхування — на випадок захворювання, що передбачають такі різновиди страхового забезпечення: фіксовані грошові виплати, виплати, обумовлені характером страхового випадку, поєднання двох вищезазначених різновидів.

3. Усі види шкоди, заподіяної автотранспортним засобам (крім залізничного), або їх втрата; вид страхування — страхування автотранспортного засобу.

4. Усі види шкоди, заподіяної залізничному транспорту, або його втрата; вид страхування — страхування залізничного транспорту.

5. Усі види шкоди, заподіяної повітряному транспорту, або його втрата; вид страхування — страхування повітряного транспорту.

6. Усі види шкоди, заподіяної водному транспорту (озерні та морські судна), або його втрата; вид страхування — страхування водного транспорту.

7. Усі види шкоди, заподіяної транзитним вантажам (у тому числі товари, багаж та всі інші види вантажів), або їх втрата, незалежно від виду транспорту; вид страхування — страхування транзитних вантажів або багажу.

8. Пожежі та стихійні лиха — покриваються усі види шкоди, завдані майну, або його втрата (крім майна, внесеного до 3–7-го класів) у результаті пожежі, вибуху, бурі, стихійного лиха, іншого, ніж буря, ядерного інциденту, осідання ґрунту.

9. Інші види матеріальної шкоди — усі види шкоди, завдані майну, або його втрата (крім майна, віднесеного до 3–7-го класів) у результаті граду, морозу, а також будь-якої іншої події, такої як викрадення, крім подій, згаданих у п. 8.

10. Відповідальність, пов'язана з використанням наземного транспорту, — усі види відповідальності, що виникають у зв'язку з використанням наземного автотранспорту, у тому числі відповідальність перевізника.

11. Відповідальність, пов'язана з використанням повітряного транспорту, — усі види відповідальності, що виникають у зв'язку з використанням повітряного транспорту, у тому числі відповідальність перевізника.

12. Відповідальність, пов'язана з використанням суден (морських, озерних, річних і каналних суден), — усі види відповідальності, що виникають у зв'язку з використанням кораблів, суден або човнів на морі, на озерах, річках, каналах, у тому числі відповідальність перевізника.

13. Загальна відповідальність — усі види відповідальності, крім перелічених у пп. 10–12.

14. Усі випадки неплатоспроможності по кредитах: експортний кредит, кредит із погашенням в розстрочку, іпотека, сільськогосподарський кредит.

15. Поручительство — пряме та непряме.

16. Інші види фінансових втрат: ризик втрати роботи, недостатній рівень доходу (загальний), погані погодні умови, втрата виплат, тривалі загальні витрати, непередбачені витрати, пов'язані з комерційною діяльністю, втрата ринкової вартості, втрата ренти або доходу, непрямі витрати, пов'язані з комерційною діяльністю, крім тих, які згадані вище, інші види фінансових втрат (не пов'язані з комерційною діяльністю).

17. Витрати, пов'язані з послугами юристів та із судовими процесами.

18. Труднощі під час подорожей, під час перебування далеко від домівки та далеко від місця постійного проживання, що передбачають надання допомоги.

Поряд з ризиковим страхуванням відповідно до директив ЄС виділяють такі види страхування життя:

1. Страхування життя:

а) лише дожиття до певного віку, страхування лише на випадок смерті, страхування дожиття до певного віку або смерті, що настає раніше цього віку, страхування життя з поверненням страхових премій;

б) ренти;

в) додаткові види страхування, пропоновані страховими компаніями, тобто, зокрема, страхування на випадок тілесного ушкодження, що призвело до неможливості працевлаштування; страхування на випадок смерті в результаті нещасного випадку; страхування на випадок втрати працездатності в результаті нещасного випадку або хвороби, якщо ці види страхування реалізуються додатково до страхування життя.

2. Страхування у зв'язку зі шлюбом, страхування у зв'язку з народженням дитини.

3. Страхування, про яке йдеться в 1 (а, б), пов'язане з інвестиційними фондами.

4. Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я).

5. Тонтіні (форма створення асоціацій учасників, що мають на меті спільну капіталізацію своїх внесків із подальшим розподілом накопичених таким

чином коштів серед тих, хто дожив до певного віку, або бенефіціантів померлих).

6. Операції з поверненням капіталу. При здійсненні операцій із поверненням капіталу, в основі яких лежать актуарні розрахунки, страхова компанія бере на себе обов'язки виплачувати певні суми протягом певного періоду в обмін на узгоджений одноразовий платіж або періодичні платежі.

7. Управління груповими пенсійними фондами, тобто операції, які для відповідної страхової компанії полягають в управлінні інвестиціями і, зокрема, активами, що представляють резерви компаній-учасниць, які здійснюють виплати у випадку смерті, дожиття до певного віку або у випадку припинення або обмеження діяльності.

8. Операції, що стосуються тривалості людського життя, які визначено або обумовлено в законах, де йдеться про соціальне страхування, якщо страхові компанії здійснюють такі операції або управляють їх здійсненням на власний ризик.

Страхування життя дозволяє зберегти певний життєвий рівень, реалізувати потреби у соціальних гарантіях (пенсійному забезпеченні, забезпеченні дітей за умов їх дожиття, наприклад до повноліття, шлюбу тощо). Зазначимо, що в Україні така класифікація ще не повністю впроваджена, хоча розподіл на ринок страхування життя (life) та іншого страхування (non-life) уже реалізується.

Український страховий ринок на сьогодні класифікується:

1) за галузями страхування. При цьому виділяють ринки:

- обов'язкового страхування;
- добровільного страхування майна;
- добровільного страхування відповідальності;
- добровільного страхування життя;
- добровільного особистого страхування (за винятком страхування життя);
- добровільного перестраховання;
- добровільного взаємного страхування;

2) за видами страхування. Найбільш вигідними для страхових компаній України є такі види страхування:

- майнове страхування (на випадок стихійних лих);
- страхування цивільної і загальної відповідальності;
- страхування фінансових ризиків (переривання бізнесу);
- страхування вантажів (КАРГО). КАРГО (cargo) — у міжнародній практиці вантажі чи майно, перевезені морським судном з метою одержання фрахту (плати за провезенням вантажу морем). У зовнішньоторговельних операціях поняттям КАРГО позначаються також

- вантажі у тих випадках, коли не вказується їх точне найменування. У цьому сенсі КАРГО має однакове значення в документації, що належить до операцій страхування, купівлі-продажу, морських перевезень;
- страхування будівельно-монтажних робіт;
  - страхування технічних ризиків, у тому числі устаткування від поломки;
  - страхування відповідальності роботодавця;
  - колективне страхування від нещасного випадку;
  - страхування професійної відповідальності;
  - медичне страхування.

На рішення клієнта купувати чи не купувати запропонований продукт впливає чимала кількість факторів і встановити більшість із них можна лише шляхом опитування самих клієнтів. Далі наведено деякі із найбільш поширених факторів, що впливають на купівельну активність.

Очікування щодо продукту: ціна; якість; упаковка; розмір; зовнішній вигляд (форма, колір, текстура тощо); економічність; безпечність; безпечність у користуванні.

Очікування щодо фірми: репутація; час роботи; метод торгівлі; умови продажу у кредит; асортимент пропонованих товарів і/чи послуг.

Інші міркування: зміни в економіці — бум, депресія, спад; погода, сезонність, циклічність.

Зазначені фактори є стандартними щодо прийняття рішення про придбання будь-якого товару чи послуги. Слід зазначити, що певні послуги пропонуються на обов'язковій основі. Для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок і правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум та максимальні розміри страхових тарифів або методу актуарних розрахунків.

Для проведення подальшого аналізу необхідно охарактеризувати поняття «страховий продукт» і «страхова послуга». Найбільш загальним поняттям є «страховий продукт», під яким розуміють результат людської діяльності, спрямований на здійснення економічного захисту від наслідків різних випадкових та імовірних (найчастіше несприятливих) природних і суспільних явищ [9, с. 24]. О. М. Зубець стверджує, що страховий продукт — це набір послуг із попередження і ліквідації наслідків конкретного переліку несприятливих подій, визначених у договорі страхування, що надається страхувальнику [10, с. 31]. Завданням виробників продукту є відшкодування збитку при настанні страхової події, що виражається у певному наборі основних послуг. Такої ж думки дотримуються російські вчені Р. Юлдашев та Д. Шапліко.

Водночас виробництво — споживання страхового продукту характеризує економічні відносини й укладання страхової угоди, яке фіксується підписанням страхового договору [11, с. 9].

Страхові послуги диференціюються з урахуванням особливостей забезпечення інтересів як юридичних, так і фізичних осіб. Перелік основних споживачів страхової послуги може складатися шляхом визначення суб'єктів господарювання, які мають значущі обсяги продажу та споживання товарів, які перебувають в обігу на відповідній території.

Розглянемо склад страхових послуг, що переважно пропонуються на страховому ринку non-life України.

Юридичним особам надаються такі страхові послуги:

- страхування авіаційних ризиків;
- страхування будівельно-монтажних ризиків;
- страхування вантажів;
- страхування автотранспортних засобів;
- страхування КАСКО (від ісп. casco — корпус, остов судна; шолом) автотранспортних засобів;
- обов'язкові види страхування на транспорті;
- обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів на території України;
- обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів на території країн Європи — «Зелена картка»;
- обов'язкове страхування від нещасних випадків водія, пасажирів та кондукторів;
- добровільні види страхування на транспорті;
- добровільне страхування цивільної відповідальності;
- добровільне страхування від нещасних випадків водія, пасажирів та кондукторів;
- страхування майна та відповідальності;
- страхування майна;
- страхування відповідальності;
- страхування морських ризиків;
- страхування професійної відповідальності та відповідальності за якість продукції;
- страхування сільськогосподарських ризиків.

Фізичним особам надаються такі страхові послуги:

- особисте страхування, страхування професійної відповідальності, страхування майна та відповідальності, страхування майна, страхування відповідальності, страхування автотранспортних засобів, страхування

- КАСКО автотранспортних засобів, обов'язкові види страхування на транспорті;
- обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів на території України;
  - обов'язкове страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів на території країн Європи — «Зелена картка»;
  - обов'язкове страхування від нещасних випадків водія, пасажирів та кондукторів;
  - добровільні види страхування на транспорті;
  - добровільне страхування цивільної відповідальності;
  - добровільне страхування від нещасних випадків водія, пасажирів та кондукторів.

Зараз Законом України «Про страхування» (ст. 4) передбачено поділ страхування на:

майнове, що забезпечує відшкодування збитків, пов'язаних із втратою чи ушкодженням матеріальних благ;

особисте, що гарантує виплати певних грошових сум при настанні смерті, каліцтва, хвороби, при дожитті до певного віку людини;

страхування відповідальності, пов'язане з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особистості чи майну фізичної особи, а також шкоди, заподіяної юридичній особі.

В Україні спостерігаються тенденції до зміни попиту на масові страхові продукти, зміни їх традиційних форм і видів. Якщо на розвинутих зарубіжних ринках це пов'язано, в першу чергу, з максимальним задоволенням потреб страхувальників, то в Україні скорочення загальних темпів приросту страхових премій (крім циклічних наслідків) викликано декількома факторами. По-перше, позначився «ефект масштабу», і ринок просто не спроможний зростати далі такими самими високими темпами, як у попередні роки. По-друге, на скорочення загальних темпів приросту страхових премій істотно вплинуло прагнення ліквідувати псевдострахування.

Висновки. Згідно з усталеною у світі практикою держава запроваджує обов'язкове страхування в тих випадках, якщо або певна група ризиків не страхується на комерційній основі внаслідок нерентабельності, або вартість комерційного страхування є надто високою для страхувальника, або страхувальник недооцінює ступінь небезпеки і можливі наслідки від настання страхового випадку, а суспільна потреба у страховому захисті таких ризиків існує. Подальше поширення добровільних видів страхування залежатиме від терміну і масштабів запровадження податкових стягнень для громадян, які страхують життя, здоров'я, майнові інтереси; забезпечення кращої інформованості потенціальних страхувальників про діяльність страхових компаній та

їх послуги; організації роз'яснювальної роботи щодо механізмів добровільних видів страхування; пропаганди досвіду розробки та реалізації страхових програм.

Першочергова увага має бути приділена стимулюванню страхування фізичних осіб і забезпеченню державного контролю над істотними фінансовими інвестиційними потоками, що виникають у результаті розвитку цього сегмента страхового ринку. Необхідними заходами щодо розвитку ринку страхування життя є формування адекватного режиму оподаткування; регулювання транскордонного перестраховування; державні гарантії щодо внесків із довгострокового страхування життя та щодо інвестиційних інструментів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків : монографія / М. С. Клапків. — Т. : Екон. думка : Карт-бланш, 2002. — 571 с.
2. Оценка последствий чрезвычайных ситуаций / Г. Л. Кофф, А. А. Гусев, С. Н. Козьменко, Ю. Л. Воробьев. — М. : РЭФИА, 1996. — 364 с.
3. Дорогунцов С. Ризик надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру / С. Дорогунцов, О. Бутрим // Економіка України. — 2001. — № 4. — С. 68–73.
4. Шевченко Л. С. Соціальні ризики та соціальна безпека праці : монографія / Л. С. Шевченко. — Х. : Право, 2009. — 280 с.
5. Гранатуров В. М. Ризики підприємницької діяльності: проблеми аналізу / В. М. Гранатуров, О. Б. Шевчук. — К. : Зв'язок, 2000. — 152 с.
6. Коломієць Г. М. Спряження невизначеності господарських систем та їх реформування : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.01.01 / Г. М. Коломієць ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2004. — 36 с.
7. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємництво : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. — К. : КНЕУ, 2004. — 480 с.
8. Натхов Т. Риск и неопределенность экономической среды как системные факторы страхования [Электронный ресурс] / Т. Натхов // Страховое Ревю. — 2005. — № 5. — Режим доступа: http://inrevu.ru/FAVORIT/theory_analysis/05_05-2.htm.
9. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками / И. А. Бланк. — М. : Ника-Центр, 2005. — 600 с.
10. Зубец А. Н. Страховой маркетинг : практ. пособие / А. Н. Зубец. — М. : Анкил, 1998. — 336 с.
11. Юлдашев Р. Клиентская база страховой компании: свойства и инструменты формирования / Р. Юлдашев, Д. Шаплыко // Страховое дело. — 2000. — № 2. — С. 30–36.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ СТРАХОВЫХ УСЛУГ

Нечипорук Л. В.

Определено содержание категории потребность для изучения системы предпочтений потребителей и их требований к ассортименту и качеству страховых услуг. Уточнено содержание страхования как механизма управления риском, который включает совокупность форм и методов формирования целевых средств и их использование на возмещение ущерба при различных непредвиденных неблагоприятных явлениях (рисках), а также на оказание помощи гражданам при наступлении определенных событий в их жизни.

Ключевые слова: *потребность, риск, страхование, страховая услуга.*

THEORETICAL ASPECTS OF THE STUDY POTREBNOSTI CONSUMERS OF INSURANCE SERVICES

Nechiporuk L. V.

The content categories of needs to explore the benefits of consumers and their requirements for the range and quality of insurance services are defined. The content of insurance as a risk management mechanism, which includes a set of forms and methods of forming the trust funds and use them to recover damages under various unforeseen adverse events (risks) as well as to provide assistance to citizens upon the occurrence of certain events in their lives are adjusted.

Key words: *needs, risk, insurance, insurance service.*

УДК 368:366.54

ПОЛПШЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У СФЕРІ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ

*Д. В. Кондратенко, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет будівництва та архітектури*

Проаналізовано сучасний стан, тенденції та проблеми системи захисту прав споживачів на вітчизняному ринку страхових послуг. Розкрито основні напрями поліпшення системи захисту прав споживачів у сфері страхування.

Ключові слова: захист прав споживачів страхових послуг, криза довіри споживачів.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується широким спектром економічних і політичних проблем, прояву ризиків у їх розмаїтті. Посилення уваги до захисту прав споживачів страхових послуг пояснюється особливостями страхових продуктів та послуг. Зазвичай споживачі не мають достатньої інформації та необхідних знань про особливості страхових послуг та якісні характеристики страхових продуктів, що, у свою чергу, не дає можливості порівняти їх умови. На основі недостатнього правового регулювання та агресивних методів просування страхових послуг споживачі не завжди належним чином можуть зрозуміти й оцінити ризики та їх наслідки, що призводить до істотного перекладення ризиків саме на споживачів. Тому питання захисту прав споживачів страхових послуг України є надзвичайно актуальними.

Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг) у Концепції розвитку небанківського фінансового сектору на 2013–2014 рр., зазначає однією із проблем низьку якість страхових послуг, що призводить до порушення прав споживачів та недостатнє охоплення страховими послугами населення внаслідок низького рівня знань, довіри та страхової культури [1].

Проблеми поліпшення захисту прав споживачів у сфері страхових послуг знайшли відображення в офіційних документах національних регуляторних органів. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 р. № 867-р схвалено Стратегію реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 рр. [2].

Одним із основних напрямів розвитку страхового ринку є реалізація стратегії захисту прав споживачів фінансових послуг, у рамках якої Нацкомфінпослуг передбачає розробку комплексу заходів щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України та формування відповідної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню захисту прав споживачів, зокрема у сфері страхування, приділено багато уваги у працях таких вітчизняних науковців і практиків, як В. Базилевич [3], Н. Внукова [4], О. Гаманкова [5], О. Залетов [6], С. Науменкова [7], Л. Нечипорук [8], В. Фурман [9]. Однак, незважаючи на значну увагу до цього питання з боку науковців та фахівців страхової справи, низка аспектів залишається недослідженою. Необхідним є проведення поглибленого аналізу та виявлення особливостей діючої системи захисту прав споживачів, вивчення та адаптація міжнародного

досвіду з питань захисту споживачів до вітчизняних умов функціонування ринку страхових послуг.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження системи захисту прав споживачів на ринку страхових послуг України та підвищення її результативності.

Виклад основного матеріалу. У сучасній економіці розвиток національного страхового ринку є невід'ємною складовою зростання економіки. Однак на сьогодні недостатня інформація про рівень якості страхових послуг, про переваги для страхувальників щодо отримання послуг, про особливості виділення системи страхових послуг, орієнтованих на надання максимальних зручностей клієнтам. Н. Внукова підкреслює, що криза недовіри є однією з головних проблем розвитку ринку страхових послуг. Вона зазначає про можливість формування довіри за наявності захисту прав страхувальників на стадії вибору страховика та укладання з ним договору (недопущення правопорушення) та на стадії неналежного виконання страховиком зобов'язань (захист порушених прав) [4].

На думку В. Фурмана, багато в чому рівень розвитку зумовлюється ступенем довіри страхувальників до страховиків [9]. Такої ж думки дотримується С. Науменкова, котра зауважує, що підходи фінансових установ до продажу фінансових продуктів і послуг на основі якомога повнішої реалізації принципів прийнятності є запорукою довіри клієнтів до фінансових ринків та спрямований на забезпечення захисту їх прав [7].

Поділяючи слушну думку сучасних вітчизняних вчених щодо довіри споживачів до страхування, зазначимо, що у 2013 р. парламент змінив закон про фінансові послуги, розширивши їх перелік, а уряд схвалив законопроект, який передбачає застосування фінансових санкцій за порушення прав споживачів фінансових послуг у відповідь на те, що науковці та експерти описують як «кризу довіри споживачів». Також у жовтні 2012 р. розпочалося запровадження програми USAID «Розвиток фінансового сектору». Це п'ятирічний проект, спрямований на підвищення фінансової грамотності споживачів та захист їх прав.

Нацкомфінпослуг продовжується розробка низки заходів щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення: для зручності та більшої обізнаності споживачів на сайті комісії розміщуються пам'ятки для споживачів небанківських фінансових послуг, де у доступній формі викладено основні моменти, на які варто звертати увагу при укладанні договорів. Упроваджуються такі форми роботи зі споживачами, як роз'яснення основних правил укладання договорів із фінансовими установами, публікуються довідкові матеріали (пам'ятки, реєстри фінансових установ, звітні дані, інформаційні

листи про статус компаній) та основні законодавчі документи, що регулюють роботу фінансових ринків.

З метою виконання законів України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про адміністративні послуги», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», Положення про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, інших нормативно-правових актів, які регулюють діяльність на ринках фінансових послуг у липні 2013 р. в Нацкомфінпослуг було відкрито Сервісний центр обслуговування учасників ринків фінансових послуг. Основними завданнями Центру є:

- спрощення процедури отримання заявниками адміністративних послуг та поліпшення якості їх надання;

- забезпечення інформування заявників про вимоги та порядок надання адміністративних послуг;

- організація прийому споживачів фінансових послуг із питань захисту їхніх прав та інтересів;

- надання споживачам фінансових послуг консультацій та роз'яснень із питань, що належать до повноважень Нацкомфінпослуг;

- акумулювання громадської думки про діяльність Нацкомфінпослуг, якість виконання покладених на неї завдань та функцій, у тому числі адміністративних послуг.

У рамках Сервісного центру також відкрито громадську приймальню, основними завданнями якої є:

- надання інформаційної допомоги, у тому числі про права та способи захисту інтересів споживачів фінансових послуг;

- систематизація пропозицій стосовно покращення функціонування ринків небанківських фінансових послуг для їх урахування у регуляторній та нормотворчій діяльності Нацкомфінпослуг;

- розгляд та розв'язання проблем громадян [11].

Відкриття Сервісного центру Нацкомфінпослуг значно покращило діалог зі споживачами страхових послуг — як юридичними, так і фізичними особами.

Тільки протягом лютого 2014 р. до нього звернулося 1313 осіб, з яких 144 фізичні особи — за захистом своїх прав та інтересів, 274 представника від юридичних осіб — за отриманням консультацій щодо порядку видачі ліцензій та інших документів дозвільного характеру, подано документів на реєстрацію від 470 осіб [12].

Проте відсутність прозорості, низької обізнаності про ризики і неухвалене поводження з конфліктами інтересів призвели до того, що частка скарг до Нацкомфінпослуг склала 48,3 % від усіх звернень упродовж 2013 р., у тому

числі додержання законодавства у сфері надання страхових послуг — 75,7 % (6615 звернень) від їх загальної кількості [13].

Л. Нечипорук підкреслює, що спостерігається різке зростання звернень громадян до Нацкомфінпослуг зі скаргами, що зумовлені затягуванням страховиком розгляду справи стосовно страхових виплат; зниження сум страхових виплат; повного невиконання страховиком своїх зобов'язань за договором. Отже, виникає питання щодо добросовісності діяльності страховиків, яке актуалізується через зростання звернень громадян зі скаргами [8].

Результатом розгляду таких звернень стали заходи Нацкомфінпослуг, спрямовані на посилення, оперативне регулювання та нагляд за ринками небанківських фінансових послуг з метою запобігання невиконання фінансовими установами своїх зобов'язань, а також захисту прав споживачів фінансових послуг та забезпечення безперервної діяльності фінансових установ.

В. Базилевич наголошує на посиленні ролі фінансових інститутів, підвищенні ефективності їх функціонування, підтриманні ринкової довіри, сприянні конкуренції, захисту інтересів інвесторів і споживачів, а також забезпеченні раціонального використання зростаючого потенціалу фінансового ринку [3].

Страховий ринок є важливою ланкою в системі фінансових послуг. Страхові компанії України у 2013 р. отримали валових страхових премій у розмірі 28,662 млрд грн, що на 33,3 % більше, ніж у 2012 р., у тому числі від фізичних осіб — 10,268 млрд грн, юридичних осіб — 12,873 млрд грн і перестраховиків — 5,521 млрд грн [10].

Незважаючи на переконання фахівців ринку у тривалій стагнації, цифри говорять про зростання ринку на третину. Водночас збільшення страхових платежів у 2013 р. свідчить не стільки про зростання довіри до страхування, скільки про псевдооперації зі страхування та перестраховування. Майже 5,5 млрд грн — це операції, пов'язані з оптимізацією оподаткування, але при цьому слід відзначити, що були й поліпшення валових показників [6].

Страхові компанії у 2013 р. виплатили 4,652 млрд грн (зниження на 9,7 %), у тому числі виплачено фізичним особам 2,638 млрд грн, юридичним особам — 1,902 млрд грн, перестраховальникам — 112,5 млн грн. Рівень валових виплат у 2013 р. зменшився до 16,2 %, зростання валових виплат спостерігалось зі страхування життя (81,7 %) і медичного страхування (12,1 %) [10].

Як зазначає О. Гаманкова, розвиток реального страхування в Україні ускладнюється через наявність домінуючого попиту на псевдострахові операції порівняно з попитом на страховий захист; через слабе залучення населення до страхових процесів; через відсутність достовірної інформації щодо макроекономічних показників розвитку ринку; через непрозору конкуренцію

в окремих сегментах ринку [5]. До схожого висновку доходить О. Залетов, який доводить, що страховий ринок, який у 2012 р. став позбавлятися псевдострахування, завдяки неприйняттю податкових змін щодо операцій зі страхування, повернувся у «звичний» стан, а реальний сектор страхування вимушений пристосовуватись до існуючих умов функціонування [6].

Саме якісний, а не кількісний аспект участі держави в регулюванні страхового ринку, зокрема захисту прав споживачів страхових послуг, визнається фахівцями як найважливіший у діяльності Нацкомфінпослуг. До сьогодні не вирішена проблема права споживача страхових послуг у частині відмови від подальшого отримання такої послуги. Споживачі страхових послуг знаходяться у нерівному положенні порівняно з правами споживача інших послуг. Так, для споживачів страхових послуг такого права не передбачено, а щодо зазначеної послуги його реалізація забезпечується неефективно. Єдиною можливістю відмовитися від подальшого отримання страхової послуги є дострокове припинення договору, при цьому споживач несе втрати, оскільки у разі відмови від послуги, надання якої передбачається протягом певного періоду, він, як правило, сплачує повну вартість такої послуги на момент відмови, що фактично є штрафною санкцією.

Крім того, захист прав споживачів страхових послуг, як основний напрям роботи Нацкомфінпослуг як регулятора страхового ринку, може стати своєрідним індикатором, що характеризує перспективність розвитку страхового ринку.

Нацкомфінпослуг розроблено проект плану заходів згідно зі Стратегією реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 рр. Регулятором вже ведеться робота для прийняття проектів законів України:

- Про внесення змін до Закону України «Про страхування» (нова редакція) та інших законодавчих актів України;
- Про Фонд гарантування страхових виплат за договорами страхування життя;
- Про заборону фінансових пірамід в Україні;
- Про внесення змін до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» щодо розкриття інформації.

Крім того, згідно з проектом плану заходів Нацкомфінпослуг визначено відповідальним виконавцем за підготовку законопроектів щодо:

- внесення змін до Закону України «Про рекламу» щодо посилення державного контролю за розповсюдженням реклами у сфері ринків фінансових послуг, притягнення до відповідальності рекламодавців та розповсюджувачів реклами у зазначеній сфері за порушення встановлених ним вимог;

– посилення відповідальності за порушення вимог законодавства про надання фінансових послуг фінансовими установами, юридичними і фізичними особами без відповідної ліцензії та/або реєстрації;

– запровадження саморегулювними організаціями на ринках фінансових послуг стандартів (кодексів) поведінки для застосування фінансовими установами — їх учасниками [12].

Висновки. Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що на сьогодні в Україні проблемі захисту прав споживачів страхових послуг приділяється достатньо уваги. Водночас питання створення механізмів оскарження або відмови страхувальника від подальшого отримання страхової послуги та відшкодування збитків, регулювання стандартів надання страхових послуг як добровільні кодекси (кодекси етики), визначені у Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 рр., сьогодні не отримали розвитку.

Отже, поліпшення захисту прав споживачів у сфері страхових послуг сприятиме вирішенню ключового завдання щодо відновлення довіри споживачів до страхових організацій, досягнення стабільності функціонування та зростання страхового ринку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепції розвитку небанківського фінансового сектору на 2013–2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/prezentacii.html/>.
2. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/867-2012-%D1%80/>.
3. Базилевич В. Д. Інституційний концепт модернізації фінансових інститутів / В. Д. Базилевич, В. Л. Осецький // Фінанси України. — 2013. — № 5. — С. 19–30.
4. Внукова Н. М. Формування системи довіри та захисту прав споживачів фінансових послуг : монографія / Н. М. Внукова. — Х. : АдВА, 2010. — 188 с.
5. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України : монографія / О. О. Гаманкова. — К. : КНЕУ, 2009. — 283 с.
6. Залетов О. М. Підсумки та стратегії розвитку корпоративного страхування в 2013 році / О. М. Залетов // Страхова справа. — 2013. — № 4(52). — С. 34.
7. Науменкова С. В. Підвищення доступності фінансових послуг: актуальні питання регуляторної практики / С. В. Науменкова // Фінанси України. — 2013. — № 10. — С. 20–33.
8. Нечипорук Л. В. Страховий ринок: закономірності становлення та розвитку в умовах глобалізації : монографія / Л. В. Нечипорук. — Х. : Право, 2010. — 280 с.

9. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку : монографія / В. М. Фурман. — К. : КНЕУ, 2005. — 296 с.
10. Страховой рынок Украины в 2013 году вырос на 33,3 % до 28,7 млрд грн (\$3,58 млрд) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://forinsurer.com/news/14/03/26/30700/>.
11. Положення про Сервісний центр обслуговування учасників ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/content/servisniy-centr.html/>.
12. Представники Нацкомфінпослуг взяли участь у Круглому столі «Нові перспективи захисту прав споживачів в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/news/494.html/>.
13. 75,7 % звернень громадян до Нацкомфінпослуг припадає на страховий ринок // Страхова справа. — 2013. — № 4(52). — С. 21.

УЛУЧШЕНИЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В СФЕРЕ СТРАХОВЫХ УСЛУГ

Кондратенко Д. В.

Проанализированы современное состояние, тенденции и проблемы системы защиты прав потребителей на отечественном рынке страховых услуг. Раскрыты основные направления улучшения системы защиты прав потребителей в сфере страхования.

***Ключевые слова:** защита прав потребителей страховых услуг, кризис доверия потребителей.*

IMPROVMENT OF CONSUMER PROTECTION OF INSURANCE SERVICES

Kondratenko D. V.

The current status, trends and challenges of consumer protection in the domestic insurance market are analyzed. The main areas for improvement of the consumer protection system in the insurance industry were disclosed.

***Key words:** protecting of the rights of the insurance services' consumers, the crisis of consumer confidence.*

УДК 368:339

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О. В. Тимощук, аспірант

Науково-дослідний економічний інститут

Міністерства економічного розвитку і торгівлі України

Визначено принципи податкового регулювання страхової діяльності, особливості та заходи щодо його лібералізації.

Ключові слова: *страхування, страхова діяльність, державне регулювання, оподаткування.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження теоретичних аспектів державного регулювання страхової діяльності обумовлена тим, що його зміст не є статичним, а набуває тих чи інших ознак залежно від часу, країни, типу державного устрою, обраної моделі економічної політики, процесів міжнародної економічної інтеграції тощо.

Для ефективного використання страхування в регулюванні соціально-економічних процесів необхідним є налагоджений механізм, який може оцінюватися як з позиції страхового ринку (тобто відповідно до його безпосереднього результату у сфері регулювання страхової діяльності), так і з урахуванням його подальшого впливу на економіку в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретичних положень, методологічних підходів та практику державного регулювання страхової діяльності зробили провідні вітчизняні вчені, серед яких В. Базилевич, О. Барановський, О. Гаманкова, О. Жабинець, О. Залетов, О. Козьменко, М. Мних, Л. Нечипорук, С. Осадець, А. Самойловський, В. Сулов, О. Філонюк, В. Фурман та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення особливостей податкового регулювання страхової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Податкове регулювання страхової діяльності на страхових ринках має багату історію і широкі перспективи вдосконалення.

Провідними принципами податкового регулювання страхової діяльності, що характерні для країн з розвиненими страховими ринками, є:

– переважання регулятивної функції оподаткування страхової діяльності над фіскальною. Передбачено, що здійснюється стимулюючий і дестимулюючий вплив як безпосередньо на страхову галузь, так і опосередковано на

інші сфери народного господарства. Метою регулювання в цьому випадку є посилення соціального ефекту від страхової діяльності, а при розрахунку податкової бази важливим є призначення страхового зобов'язання (кредит, повернення раніше сплаченого податку, залік раніше сплаченого податку). Наприклад, у всіх провідних європейських країнах із податкової бази з податку на страхову премію виключаються внески зі страхування життя; встановлюється пільговий режим оподаткування для компаній, на які в рамках обов'язкових видів страхування покладено тягар забезпечувати страховий захист тих категорій осіб, які найбільш схильні до ризику;

– переважання національного регулювання над наднаціональним у питаннях, що стосуються видів і елементів податків, з одночасним формуванням однакових підходів до визначення податкової бази.

Слід враховувати, що національне податкове регулювання унікальне в кожній державі і створювалося на основі традицій і особливостей фінансової системи. Незважаючи на активні інтеграційні процеси на страхових ринках та існування загальних підходів до оподаткування страхування в зарубіжних країнах все ще переважають індивідуальні рішення при виборі ставок та порядку сплати подібних податків. Практично єдиним прецедентом формування універсального підходу, принаймні в окремих аспектах оподаткування страховиків, є дворівнева система податкового регулювання страхової діяльності, в основу якої покладені принципи Європейського Союзу, рекомендовані до впровадження в національні законодавства держав-членів. Податок на страхову премію або його аналоги зустрічаються у всіх західноєвропейських державах і США (табл. 1) [1].

Таблиця 1

Особливості дворівневої системи податкового регулювання страхової діяльності в США

Зміст	Рівень регулювання	
	федеральний	на рівні штатів
1	2	3
Нормативно-правовий акт податкового регулювання страхової діяльності	Окремий розділ у кодексі внутрішніх доходів США (Internal Revenue Code, 1939)	Кодекси законів штатів (Кентуккі, Монтана тощо) або страхові кодекси штатів (наприклад Техас)
Вид податку, яким оподатковується страхова діяльність	Федеральний податок на прибуток страхових організацій	Податки на страхову премію окремих штатів

Закінчення табл. 1

1	2	3
Рівень ставки оподаткування	Прогресивна ставка (від 15 % до 30 %) залежно від обороту компанії	Від 0,5 % до 5 % від валової страхової премії залежно від штату
Основні засоби стимулюючого податкового регулювання	Пільгове оподаткування малих страхових організацій, товариств взаємного страхування і деяких видів страхування	Звільнення від оподаткування (або зниження тягаря) для важливих для штату видів страхування або окремих страховиків

Комплексність (багатовимірність) підходів до оподаткування страхової діяльності щодо об'єктів і суб'єктів-платників податків полягає у:

1) множинності видів податків, які застосовуються до страхової діяльності в закордонних країнах, оподаткування яких здійснюється на всіх рівнях національної державної системи (федеральному, регіональному та місцевому). В першу чергу використовуються податок на прибуток страхових організацій і податок на страхову премію. Також у зарубіжних країнах часто сплачують додаткові податкові платежі від зборів за окремими видами страхування;

2) існуванні різних підходів, що полягає в тому, що оподаткування окремих видів страхування (навіть одним і тим же податком) здійснюється з використанням різних елементів податків (податкові ставки, пільги, вилучення з-під оподаткування тощо). Так, наприклад, з метою державного регулювання оподаткування страхової діяльності поділяють страхові організації на компанії, що займаються страхуванням життя та страхуванням іншим, ніж страхування життя. Особливий податковий режим встановлюється щодо страховиків, організованих у формі товариств взаємного страхування і організацій, що здійснюють добровільне медичне страхування;

3) використанні особливого підходу до визначення податкового зобов'язання страховика, що обумовлений специфікою розрахунку фінансового результату діяльності страхових організацій у поточному податковому періоді, яка обумовлена тим, що момент обчислення страхової премії, її сплати, момент настання страхового випадку та здійснення страхової виплати, як правило, віддалені в часі між собою. При визначенні податкового зобов'язання з податку на прибуток страхової організації найважливішою складовою є страхові резерви.

У зарубіжних країнах існують різні види страхових резервів, проте важливими в науковому і практичному сенсі є такі: резерв незаробленої премії, резерв ризику, який ще не відбувся, резерви збитків (резерв збитків, що від-

булися, але не заявлених, резерв заявлених, але не врегульованих збитків), стабілізаційний резерв. Компанії, які займаються страхуванням життя, також використовують спеціальний вид резерву, що має назву резерву страхування життя (*life assurance provision*), або, як у Великій Британії, резерву довгострокового страхування (*long term business provision*) [2].

Останнім часом у світі відбувається лібералізація державного регулювання страхових відносин, що позначається й на системі оподаткування страхової діяльності (табл. 2) [3].

Таблиця 2

**Основні заходи лібералізації оподаткування
прибутку страхових організацій (провідні країни ЄС і США)**

Країна	Заходи лібералізації оподаткування прибутку страхових організацій
Німеччина	Зниження ставки податку з 26,5 % (до 2000 р.) до 15 %
Велика Британія	Зниження ставки податку з 30 % (до 2008 р.) до 28 %
Франція	Наявність прогресивної ставки податку і можливість вибору для сплати податку на прибуток компаній (макс. ставка 41 %) або податку на акціонерні товариства (макс. ставка 33 %) залежно від організаційно-правової форми
Іспанія	Основна ставка податку — 35 %, а для страховиків, організованих у формі кооперативів, передбачається знижена ставка — 26 %
Італія	Зниження ставки податку з 52,5 % (до 2004 р.) до 33 % (2008 р.) та до 27,5 % на сучасному етапі

Незважаючи на ефективне функціонування системи прямого оподаткування прибутку страховиків, надзвичайно поширене в податкових системах розвинених країн регулювання страхової діяльності через непряме оподаткування страхової премії. У країнах з розвиненими страховими ринками як найважливіший інструмент державного регулювання страхової діяльності використовується спеціальний податок на страхову премію. Об'єктом оподаткування із цього податку є будь-які платежі, що здійснюються страхувальником як плата за надання йому страхової послуги. Податком обкладається премія (або її аналог), отримана як оплата страхової послуги, наданої на території країни, а платником податку на страхову премію є страхові компанії, резиденти й нерезиденти, незалежно від їх організаційно-правової форми.

З точки зору теорії державного регулювання оподаткування страхової діяльності податок на страхову премію є абсолютно самостійним інструментом і повинен бути відокремлений від податку на додану вартість і податку з обороту, які також широко використовуються в зарубіжних країнах.

Зазначимо, що тенденція все частішого використання механізму непрямого податкового регулювання страхової діяльності обумовлена низкою причин. Так, в інформаційній доповіді Вісконсинського фінансово-юридичного бюро (Wisconsin Legislative Fiscal Bureau) перераховані такі переваги застосування податку на страхову премію:

- простота розрахунку, сплати та адміністрування;
- значні обсяги надходжень до бюджету (показники валового обсягу зібраної премії в більшості країн постійно зростають);
- можливість відсікання частини високоризикових клієнтів за рахунок збільшення остаточної вартості страхової послуги (за рахунок перекладення податкового навантаження на страхувальника);
- можливість використання податку на страхову премію як ефективний інструмент державного стимулювання укрупнень на страховому ринку (у результаті злиттів і поглинань) за рахунок створення податкового бар'єру для малих страхових організацій.

Отже, Концептуальну основу податкового регулювання страхової діяльності в Європейському Союзі складають дві Директиви Ради ЄС:

1) Директива Ради ЄС 90/435/ЄЕС від 23 липня 1990 р. «Про загальну систему оподаткування, що застосовується до материнських та дочірніх компаній в різних державах-членах» прямо встановлює список тих податків у державах-членах, які, по своїй суті, є податками на прибуток компаній, і перелік організаційно-правових форм страхових організацій, діяльність яких підлягає обкладанню цим податком;

2) Директива Ради ЄС 90/434/ЄЕС від 23 липня 1990 р. «Про загальну систему оподаткування, що застосовується до злиття, розділу, передачі активів та обміну акціями, щодо компаній у різних державах-членах», встановлює, що в країнах ЄС злиття і поділ страхових організацій не повинні викликати будь-якого оподаткування на приріст капіталу.

Зазначимо, що пільгова практика оподаткування є досить поширеною. Так, уряди європейських країн також сприяють розвитку недержавного пенсійного страхування, головним чином, у вигляді надання податкових пільг у разі внесення коштів на накопичувальні рахунки у недержавні пенсійні фонди та компанії страхування життя. Інша справа, що при використанні страхування співробітників тільки для потреб полегшення оподаткування

нівелюється сам його сенс як умови соціальної захищеності і підвищення лояльності службовців.

За даними Міністерства доходів і зборів України у 2013 р. 49 % страховиків формує 99 % податкових надходжень до бюджету, більше 20 % сплачених податків припадає на шість компаній — це тільки 0,5 % від загальної кількості учасників цього ринку. Рівень податкової віддачі від страхової галузі (співвідношення нарахованої суми податку і суми валових страхових премій) станом на 1 січня 2013 р. утримувався на рівні 3,6 %.

Зазначимо, що, незважаючи на означені проблеми існування пільгового оподаткування страховиків, Верховна Рада України з 2 жовтня 2012 р. закріпила норму, згідно з якою 3 % податком обкладається валовий дохід від страхової діяльності. Отже, страховий ринок не буде переходити на загальну систему оподаткування, як раніше декларувалося. Основною причиною прийняття урядом рішення закріпити оподаткування страховиків «з валу» стали результати роботи страхового ринку за останній рік.

Так, за II–IV квартали 2011 р. ринок показав прибуток у розмірі 1,484 млн грн. Різниця між податковими зобов'язаннями по валовому доходу та прибутку була несуттєвою. Однак I–II квартали 2012 р. ринок завершив із прибутком 29,137 млн грн. Це означає, що з валового доходу ринок, будучи на оподаткуванні «з валу», сплатив близько 350 млн грн податку. У той же час якби існувала загальна система оподаткування, то надходження в бюджет склали б 88 млн грн. Враховуючи таку збитковість для бюджету і були запропоновані ці зміни [5].

Висновки. Податкове регулювання страхової діяльності має базуватися на принципах: переважання регулятивної функції оподаткування страхової діяльності над фіскальною; переважання національного регулювання над наднаціональним у питаннях, що стосуються видів і елементів податків, з одночасним формуванням однакових підходів до визначення податкової бази; комплексність підходів до оподаткування страхової діяльності стосовно об'єктів і суб'єктів — платників податків; використання особливого підходу до визначення податкового зобов'язання страховика.

Незважаючи на ефективне функціонування системи прямого оподаткування прибутку страховиків, поширення набуває непряме оподаткування страхової премії.

На сучасному етапі в Україні для страховиків було б доцільніше оподаткування з прибутку. У той же час ринок звик працювати з валового доходу — ця система виправдана простотою розрахунків податкових зобов'язань та відсутністю необхідності підтвердження валових витрат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чудинов С. А. Налогообложение страховой деятельности в Соединенных Штатах Америки / С. А. Чудинов // Страховое дело. — 2009. — № 11.
2. Industry Overview [Электронный ресурс] // Insurance Information Institute. — Режим доступа: <http://www.iii.org/media/facts/statsbyissue/industry>.
3. Толстопятенко Г. П. Европейское налоговое право: Проблемы теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.14 / Г. П. Толстопятенко. — М., 2001. — 317 с.
4. 49 % страховщиков формирует 99 % налоговых поступлений в бюджет — Министерство доходов и сборов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://forinsurer.com/news/13/04/02/29084>.
5. Парламент Украины сохранил действующую систему налогообложения страховщиков [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://uainsur.com/massmedia/33705/>.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Тимошук О. В.

Определены принципы налогового регулирования страховой деятельности, особенности и меры по его либерализации.

Ключевые слова: страхование, страховая деятельность, государственное регулирование, налогообложение.

THEORETICAL ASPECTS OF THE TAX REGULATION OF INSURANCE ACTIVITY

Tymoshchuk O. V.

The principles of the tax regulation of insurance activity features and measures for liberalization are defined.

Key words: insurance, insurance activity, state regulation, taxation.

УДК 346.22:332.021

ЕКОНОМІЧНА ВЛАДА ТА КОНЦЕНТРАЦІЯ КАПІТАЛУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

*Д. В. Задихайло, доктор юридичних наук, доцент
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена актуалізації проблеми виникнення та реалізації відносин економічної влади, з'ясуванню її типів та форм впливу на сферу господарювання. Особливу увагу акцентовано на процес формування властивостей економічної влади з боку об'єднань підприємств холдингового типу шляхом нарощування концентрації капіталу.

Ключові слова: *економічна влада, типи економічної влади, концентрація суб'єктів господарювання, холдингова компанія, транснаціональна компанія.*

Постановка проблеми. Будь-яка суспільна влада набуває значення відносин політичного рівня та відповідно вимагає правової урегульованості. Адже реалізація суспільної влади — державної, політичної, економічної, інформаційної, духовної тощо фокусує навколо себе особливу гостроту конфігурації суспільних інтересів. Отже, правове регулювання відносин невідданого економічного впливу, що реалізуються між суб'єктами господарювання на диспозитивних засадах, відбувається за одними й тими ж правовими сценаріями (правовими режимами). Якщо ж у цьому самому сегменті господарсько-виробничих відносин виникають суб'єкти приватної макроекономічної влади, то парадигма правової регламентації відносин за їх участю має бути принципово іншою.

Економічна влада як комплекс суспільно-економічних відносин, на жаль, ще не стала об'єктом предметної правової регламентації. В цьому сенсі приватна економічна влада, яка, як уявляється, є різновидом суспільної економічної влади, що реалізується в економічних системах переважно ринкового типу між автономними суб'єктами в координатах відносин «попит — спо-

живання», у яких її носій за рахунок створення домінуючого положення використовує його для встановлення такої конфігурації ринкової рівноваги, яка дозволяє йому реалізувати власні інтереси, підпорядковуючи їм економічну поведінку та інтереси контрагентів. Характерним проявом приватної економічної влади є її макроекономічний рівень реалізації. Адже на цьому рівні максимально зачіпаються інтереси не тільки суб'єктів господарювання відповідних ринків, але і територіальних громад, споживачів, працівників, держави та українського народу в цілому.

Вирішення проблеми визначення кола типів економічної влади має вагомим інструментальним значенням, адже така типологія дає можливість скласти специфічну картину топографії економічної влади в масштабі національної економічної системи. Кінець кінцем саме розподіл умовно загальної економічної влади між основними типами суб'єктів економічної системи визначає її макроекономічну збалансованість. Держава має коригуюче значення в цій проблемі, в умовах економіки ринкового типу, навіть за надання їй надзвичайних регулятивних повноважень. І якщо в економічній системі створено дисбаланс на користь якогось одного типу економічної влади, то економічний розвиток країни відповідно буде спотвореним. У цьому сенсі механізм засобів державного макроекономічного регулювання є фактором другого порядку в проблемі забезпечення гармонійного та перспективного економічного розвитку країни. Але, зважаючи на топографію такого розподілу економічної влади, слід враховувати не тільки визначені її типи, але й інші критерії сегментації національної економіки.

Так, важливими сегментами розподілу сукупної економічної влади мають стати такі сфери її реалізації: 1) малого, середнього, великого та олігархічного бізнесу; 2) національного та іноземного капіталу; 3) державного та недержавного секторів національної економіки; 4) природних монополій і конкурентних ринків.

У балансуванні економічної системи за критерієм розподілу влади в її межах беруть участь також і такі різновиди, як: 1) ресурсно-сировинна влада; 2) паливно-енергетична влада; 3) влада приватних фінансів; 4) інфраструктурна влада тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика концентрації капіталу в національній економіці шляхом створення об'єднань підприємств не отримала необхідної уваги у вітчизняній юридичній літературі. Можна вказати на окремі ґрунтовні дослідження, в першу чергу І. В. Лукач [1], а також Г. В. Ільющенко [2], Ж. В. Чевичалової [3] та Б. В. Дерев'янка [4], однак критичної маси наукових досліджень для формування змістовної господарсько-правової політики в зазначеній сфері ще не створено.

Формулювання цілей. Особливу проблему для правової політики держави становить така форма концентрації активів, за якої відбувається їх об'єднання в єдину керовану і контрольовану з одного центру структуру, що утворює замкнений на виробництві кінцевого експортного продукту цілісний і відносно автономний сегмент національної економіки. Певною мірою мова йде про загрозу дезінтеграції національної економіки на окремі сегменти. У разі продажу прав на таким чином організовані активи іноземним ТНК існує загроза перетворення національної економіки на певну сукупність колоніальних за характером економічних анклавів. За такою схемою відбувається монополізація цілих галузей і сфер виробництва товарів та послуг, зокрема в металургійному, хімічному комплексах, тепловій електроенергетиці, у цивільній авіації, нафтопереробці тощо. Все це додатково актуалізує проблематику формування господарських організацій, що набувають ознак центрів приватної макроекономічної влади.

Вклад основного матеріалу. Слід зазначити, що сучасні об'єднання підприємств холдингового типу, які за ступенем консолідації активів, кількісними та якісними показниками їх питомої ваги в масштабі економіки України як такої утворені, структуровані та консолідовані у формах, що імперативно майже не врегульовані чинним законодавством України. Створення подібних груп у сфері господарювання ґрунтується на використанні диспозитивності правового регулювання відносин організації господарської діяльності такої форми, адже чинний Закон України «Про холдингові компанії в Україні» фактично врегульовує лише невелику кількість фрагментів системи холдингових відносин.

У той же час і правовий механізм державного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання містить суттєві недоліки, по-перше, щодо явно низьких вартісних параметрів активів учасників концентрації, що не становлять у такому вигляді загрози економічній конкуренції, а по-друге, вкрай оціночні підстави для видачі дозволів на концентрацію суб'єкта господарювання, як виняток із загального правила.

У цілому слід визнати, що процес концентрації капіталу, який відбувається в межах транснаціональних компаній, є ознакою світової глобальної системи господарювання. Отже, враховуючи концентрований характер властивостей, що притаманні надзвичайно великим ТНК, доцільно з'ясувати їх особливості саме як суб'єктів макроекономічної влади глобального масштабу. По-перше, такі структури характеризуються транснаціональністю, тобто наявністю пов'язаних підприємств щонайменше у двох країнах, але з економічною та організаційною єдністю, що дозволяє реалізовувати спільну економічну політику власного розвитку. По-друге, про ступінь економічної

могутності таких структур свідчить, як правило, олігополісний характер їх положення на ринках. Дійсно, світові ринки, наприклад, з виробництва автомобілів, телекомунікаційного обладнання, мобільних телефонів — це ринки від декількох до десяти основних виробників, якими саме і є надзвичайно великі ТНК. По-третє, за своєю правовою формою організаційна структура надзвичайно великої ТНК із відповідною світовою мережею дочірніх підприємств є об'єднанням холдингового типу. Більш точно — це структура, що очолюється центральним холдингом, якому у свою чергу підпорядкована низка субхолдингів за регіональною, або предметною ознакою діяльності. Саме така правова форма дозволяє кожній із таких ТНК знайти власний баланс між централізацією у проведенні єдиної економічної політики розвитку та забезпечення конкурентоздатності, з одного боку, та необхідною тактичною свободою дочірніх підприємств, що мають використовувати достатньо специфічні правові, політичні, ринкові, інфраструктурні та інші умови функціонування на регіональних та національних ринках, — з другого. По-четверте, важливою особливістю названого типу економічних структур є об'єднання в їх межах промислового та фінансового капіталу, включення до складу таких ТНК підсистем, що уособлюють транснаціональний фінансовий капітал. Таким чином, за характером капіталу такі структури здебільшого перетворюються на фінансово-промислові групи. По-п'яте, надзвичайно великі ТНК, як правило, активно проводять науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, адже інноваційність самої продукції та/або її виробництва є безумовним фактором підтримання високої конкурентоздатності поряд з економією на масштабі виробництва, використанням конкурентних переваг на кожному ринку дислокації елементів виробничих ланцюгів тощо.

Водночас щодо створення центрів приватної макроекономічної влади саме в Україні необхідно виходити з такого:

1) такі центри створені у процесі приватизації шляхом консолідації виробничих активів, що залишились із радянської епохи. Основними сферами виробничої діяльності таких економічних груп слід назвати: металургію, машинобудування, паливно-енергетичний сектор, хімічну промисловість, аграрне виробництво та харчову промисловість. У цілому їх об'єднує низький технологічний рівень виробництва та приналежність до 3 і частково 4 технологічних виробничих укладів;

2) названі промислові групи формувались в умовах довготривалої відносно стабільної сприятливої світової кон'юнктури на продукцію металургії та машинобудування, що активізувались завдяки масштабному будівництву житла, об'єктів інфраструктури, трубопроводів тощо в нових індустріальних країнах, та аналогічної кон'юнктури на товари аграрного виробництва й хар-

чової промисловості, що в умовах зростання населення планети і головне — зростання платоспроможного попиту в країнах Східної Азії, арабських країнах призвело до підвищення світового рівня споживання. Названа кон'юнктура створила стабільний попит також і на продукцію хімічної промисловості, зокрема на мінеральні добрива. Таким чином, консолідація виробничих активів сучасними економічними групами в Україні відбувалась в умовах швидкого включення їх у структуру світової економіки, що сформувало відверте експортне спрямування основного виробництва і відповідно залежність від коливань світової кон'юнктури на визначених ринках;

3) важливою особливістю такої швидкої інтеграції вітчизняних економічних груп до світової економічної системи в умовах технологічно застарілих виробничих фондів та відповідно низького рівня продуктивності праці є привласнення ними гірничої та земельної ренти, що незважаючи на існуюче ресурсне та земельне оподаткування, в умовах фіксації у ст. 13 Конституції України переліку відповідних об'єктів права власності Українського народу, створювало прийнятний рівень рентабельності металургійного та аграрного виробництва, навіть за умов достатньо гострої світової конкуренції.

Виникає питання щодо правової політики та її законодавчої форми реалізації в названій сфері. Так, слід зазначити, що розробники Господарського кодексу України (ГК України) цілком слушно включили свого часу в базовий нормативно-правовий акт положення про асоційовані підприємства як одну з правових форм об'єднання підприємств у широкому розумінні цього поняття. Зауважити можна лише те, що об'єднанням підприємств у вигляді асоціацій, корпорацій, консорціумів та концернів чи то державним, чи то господарським, приділено сім досить містких за обсягом статей у ГК України, у той час як ринкова, практично затребувана і така, що практично широко застосовується, форма створення об'єднань (груп) підприємств отримала увагу в обсязі лише однієї ст. 126 Кодексу. Як уявляється, подальша деталізація господарсько-правового регулювання холдингових відносин у сфері господарювання має стати одним із напрямів модернізації змісту ГК України, а разом з ним і суттєвої модернізації Закону України «Про холдингові компанії в Україні». (У цьому сенсі доцільно було б змінити назву розділу 12 ГК України з «Об'єднання підприємств» на «Групи підприємств» для того, щоб назва інституту не збігалася з назвою одного з його різновидів.) Таким чином, якщо залишити за дужками процеси створення та функціонування державних холдингів, необхідно з'ясувати, що саме законодавець залишив для приватного сектору економіки, у якому процеси концентрації суб'єктів господарювання та консолідації підприємств у групи із спільною економічною стратегією розвитку відбуваються надзвичайно активно.

До позитивних моментів кваліфікаційних вимог нової редакції ст. 126 ГК України слід віднести:

по-перше, встановлення для холдингової компанії вимоги стосовно залежності двох або більше підприємств, що таким чином дозволяє відмежувати холдингові відносини від відносин між двома асоційованими підприємствами з вирішальною залежністю одного від іншого;

по-друге, надано більший діапазон організаційно-правових форм залежних підприємств, куди потрапляють не тільки акціонерні товариства, але й товариства з обмеженою відповідальністю та інші суб'єкти господарювання корпоративного типу. Однак законодавець, визначаючи залежні підприємства, що входять до складу холдингу, як «корпоративні підприємства», відмовився від поняття «дочірні підприємства», а також виключив з їх складу унітарні підприємства, що згідно з пп. 1, 4 ст. 63 ГК України можуть бути засновані на приватній власності засновника;

по-третє, з нової редакції ст. 126 ГК України було виключено п. 6 її попередньої редакції, згідно з яким, якщо з вини контролюючого підприємства (а ним за тією редакцією могла бути і холдингова компанія) дочірнім підприємством було укладено (здійснено) не вигідні для нього угоди або операції, то контролююче підприємство повинне компенсувати завдані дочірньому підприємству збитки. Таким чином, за першого наближення до аналізу дефініції холдингової компанії (важливо звернути увагу — не холдингової групи підприємств, а саме компанії), що міститься у ст. 126 ГК України в її сучасній редакції, як найпоширенішої форми консолідації активів в єдину систему суб'єктів господарювання, слід зробити такі зауваження:

1. Господарська організація, що створена в будь-якій іншій організаційно-правовій формі, ніж публічне акціонерне товариство, навіть за умови володіння, користування та розпорядження холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) надзвичайно великої кількості відповідних підприємств, не може бути кваліфікована як холдингова компанія. Це не заважає визнавати такі компанії асоційованими підприємствами, афілійованими особами, пов'язаними особами згідно із ГК України, Законом України «Про акціонерні товариства», Податковим кодексом України (ПК України) тощо. Такий порядок, наприклад, виводить за межі правової кваліфікації численні випадки створення так званих сімейних холдингів. Важливо підкреслити інше: названим визначенням створюється ситуація, коли формально феномен холдингових груп суб'єктів господарювання законодавцем враховано, але таким чином, що застосувати створену конструкцію до реальних суспільних відносин консолідації економічних активів не є можливим.

2. Законодавець обмежив застосування поняття дочірнього підприємства загальним випадком відносин між асоційованими підприємствами з вирішаль-

ною залежністю. Водночас, формулюючи визначення холдингової компанії через її співвідношення з залежними підприємствами, законодавець використав поняття корпоративних підприємств замість дочірніх. Це не зовсім зрозуміло з огляду на зміст п. 8 ст. 63 ГК України, де зафіксовано, що «у випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених ст. 126 цього Кодексу, підприємство визнається дочірнім».

У цілому аналізуючи зміст Закону України «Про холдингові компанії в Україні», що має розвинути та деталізувати відповідні положення Господарського кодексу України, слід зауважити таке:

1. Його основним призначенням є створення правової форми функціонування державних холдингових компаній, визначення правового статусу державної керуючої холдингової компанії та визначення обсягу її організаційно-господарських повноважень. Загальні питання створення правової форми і для недержавних холдингових компаній, як це впливає з самої назви Закону та змісту його преамбули, не були на меті авторів цього законопроекту, що цілком явно позначилося на відповідних його фрагментах.

2. Концептуально не повно визначене коло основних об'єктів правового регулювання. Адже одним із них має стати сама група підприємств холдингового типу або холдинг як особлива економічна структура асоційованих підприємств. Другим — сам тип холдингових відносин за змістом, характером, метою. Третім — особливості холдингової компанії як господарської організації, враховуючи дуже різні шляхи виникнення в неї холдингового типу асоційованості, афілійованості з іншими, дочірніми підприємствами. Це принципово важливо, якщо мати на увазі створення груп холдингового типу саме в національній економіці, виходячи з тих конфігурацій асоційованості підприємств, що реально існують і які можуть виникнути в подальшому. І насамкінець, четвертим об'єктом — саме дочірнє підприємство. Щодо нього також виникає безліч питань. Наприклад, чи може на його місці бути субхолдинг зі своїми дочірніми підприємствами або чи можуть у такому холдинговому об'єднанні бути внучаті та правнучаті підприємства у випадку багатоступеневості вертикальної розбудови залежних підприємств тощо.

3. Законодавець не визначив коло приватних, а головне — публічних інтересів, що виникають навколо створення холдингових об'єднань підприємств. Мова має йти про узгодження та інтеграцію в єдиний макроправовий механізм як засобів забезпечення економічної конкуренції на ринку за участю таких об'єднань, так і засобів, що забезпечують умови необхідної концентрації активів з метою підтримання світового рівня їх конкурентоспроможності. Це важливо також і для забезпечення прозорості в податково-правових відносинах та уникнення відповідних зловживань з використанням

внутрішнього трансфертного ціноутворення (що особливо притаманно вертикально структурованим холдингам), а також і для створення кваліфікаційних вимог визначення межі, за якою консолідація активів у формі створення інтегрованих холдингового типу груп підприємств трансформується та отримує нову властивість — реальної макроекономічної влади і потребує встановлення іншого за природою типу відносин із державою.

Отже, з огляду на поставлені завдання сучасний стан українського господарського законодавства, що має забезпечити розвиток холдингових відносин у сфері господарювання, можна вважати імітаційним. Складається враження, що саме такий варіант законодавчої врегульованості відповідає інтересам існуючих в Україні холдингових груп та ними власне й інспірується через своїх представників у вищих органах державної влади.

Слід також враховувати, що масштаб проблеми прогалин законодавчого забезпечення холдингових відносин визначається зокрема не повним переліком їх можливих різновидів. Адже навіть галузева приналежність холдингових об'єднань утворює різну конфігурацію суспільних інтересів, що має бути обов'язково врахована законодавством. Так, не може бути абсолютно тотожних вимог до створення та функціонування холдингів у промисловості, у секторах фінансових послуг (банківському та страховому), паливно-енергетичному і зокрема електро-енергетичному, телекомунікаційному тощо. Слід також враховувати абсолютно різні процеси консолідації активів у випадку створення державних та недержавних холдингів і, зокрема, так званих сімейних холдингів, прикладів яких є чимало.

Не є тотожними правові вимоги до створення та функціонування національних і транснаціональних холдингів, заснованих вітчизняними інвесторами, а також транснаціональних холдингів, дочірні підприємства яких зареєстровані та здійснюють діяльність в Україні, а холдингові компанії знаходяться за кордоном. Слід враховувати можливість створення холдингів з багатоступеневою структурою консолідації, що вимагають формування правової позиції законодавця щодо оптимальності такої багатоступеневості, встановлення відповідних її меж. Окремо має бути визначена доцільність існування так званих чистих холдингів або існує потреба в допуску до ринку холдингових компаній, що окрім управління відповідними пакетами акцій здійснюють і безпосередню виробничу господарську діяльність. Кінець кінцем законодавство повинно враховувати й різницю в самій «технології» розбудови холдингових об'єднань, що можуть мати не тільки вертикальну структуру, але і горизонтальну та найбільш складну — диверсифіковану.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що економічний результат узгодженої діяльності з використання спільних корпоративно-пра-

вових зв'язків між окремими підприємствами вимагає встановлення на законодавчому рівні кваліфікаційних критеріїв таких зв'язків та створення складної правової конструкції холдингового об'єднання асоційованих підприємств. У цьому сенсі використання офшорних компаній — інвесторів усієї холдингової системи підприємств, перерозподіл витрат і доходів між дочірніми підприємствами, застосування всередині виробничого ланцюга «безприбуткових» суб'єктів господарювання за рахунок використання трансфертних цін на продукцію кожного з них та відповідно створення «центрів прибутків» у підприємств, що користуються пільговим податковим режимом тощо, створює суттєве напруження між приватними та публічними інтересами у сфері господарювання. Кваліфікація холдингового об'єднання, якщо вона здійснена законодавцем досконало, відкриває у свою чергу шляхи для напрацювання схем, наприклад, консолідованого оподаткування результатів господарської діяльності таких об'єднань тощо.

У політико-правовому контексті проблема сформованості в межах національної економіки надпотужних центрів приватної макроекономічної влади олігархічного типу ставить перед державою цілу низку таких проблем:

1) створення реальних правових бар'єрів, що унеможливають трансформації економічної влади в політичну, інформаційну та головне — державну і навпаки;

2) встановлення обмежень на диспозитивний порядок переходу прав власності на активи сучасних олігархічних холдингових груп суб'єктів господарювання в Україні, що фактично представляють цілісні експортоорієнтовані сектори національної економіки;

3) створення правових механізмів репатріації «іноземних інвесторів та їх інвестицій» з офшорних зон та взагалі із-за кордону до України зі створенням реальних правових і головне — політичних гарантій економічної безпеки для них;

4) створення широкого арсеналу правових форм реалізації соціальної корпоративної відповідальності, у тому числі і шляхом прийняття окремого Закону України «Про некомерційне інвестування»;

5) найшвидшого формування реального механізму реалізації конституційного права власності Українського народу на природні ресурси шляхом створення спеціальних державних фондів по кожному виду таких ресурсів, що використовуються окремо. Відповідним законодавством має бути врегульовано спеціальний порядок використання відповідних коштів, що не можуть просто зараховуватись до поточного Державного бюджету у вигляді надходжень від ресурсних платежів;

6) встановлення кола об'єктів державної власності, що складають основу державного економічного суверенітету, здійснення державою реальної еко-

номічної влади не тільки як публічно-правового регулятора економічних відносин, але і як носія макроекономічної влади на рівні господарсько-виробничих відносин.

Особливого значення набуває концентрація економічної влади держави як щодо об'єктів технічної інфраструктури — залізничний транспорт, трубопроводи, морські порти, так і об'єктів, що забезпечують національну економічну безпеку — електроенергетичний комплекс України тощо. Це створює необхідні важелі для балансування загальної конфігурації розподілу економічної влади в національній економічній системі. Вважаємо за доцільне створити загальні засади прямої участі держави у сфері господарювання на конституційно-правовому рівні;

7) окремим завданням господарсько-правової політики держави є створення спеціального, детального законодавства України щодо форм консолідації активів у межах груп асоційованих підприємств. Особливого значення набуває проблема цілісного, диференційованого за типами, детального законодавства про об'єднання підприємств холдингового типу;

8) суттєвого реформування вимагає чинний Закон України «Про державно-приватне партнерство». В умовах, коли примусовий розподіл консолідованих активів олігархічних груп може супроводжуватись втратою економічної динаміки розвитку, втратою ринків збуту, логістичних мереж тощо, вважаємо, що відносини між державою та відповідними холдингами повинні будуватися на рівні формування індивідуалізованих умов господарської діяльності для останніх, що мають стати довготривалим алгоритмом правового режиму їх сукупної господарської діяльності та відносин з приводу неї з державою. Для попередження використання ними свого впливу на державу доцільно ввести процедури затвердження умов таких договорів у формі прийняття спеціальних законів про основні форми державно-приватного партнерства, наприклад, з групою «Приват» або «СКМ» на період з 2014 по 2019 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лукач І. В. Правове становище холдингових компаній за законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / І. В. Лукач. — К., 2007. — 15 с.
2. Льющенко Г. В. Господарсько-правове регулювання економічної концентрації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. В. Льющенко. — Донецьк, 2011. — 18 с.
3. Чевичалова Ж. В. Правова природа дочірнього підприємства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ж. В. Чевичалова. — Х., 2008. — 17 с.
4. Дерев'янка Б. В. Правове регулювання створення та діяльності промислово-фінансових груп : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Б. В. Дерев'янка. — Донецьк, 2004. — 18 с.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ВЛАСТЬ И КОНЦЕНТРАЦИЯ КАПИТАЛА СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ (ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ)

Задыхайло Д. В.

Статья посвящена актуализации проблемы возникновения и реализации отношений экономической власти, уяснению ее типов и форм влияния на сферу хозяйствования. Особое внимание уделено процессам формирования свойств экономической власти применительно к объединениям предприятий холдингового типа путем наращивания концентрации капитала.

Ключевые слова: экономическая власть, типы экономической власти, концентрация субъектов хозяйствования, холдинговая компания, транснациональная компания.

ECONOMIC POWER AND THE CONCENTRATION OF CAPITAL OF BUSINESS ENTITIES (LEGAL ASPECTS)

Zadykhailo D. V.

Article is devoted to the problems of updating and implementation of economic power relations and to clarification the types and forms of its impact on the economic sphere. Particular attention is given to the formation properties of economic power in relation to business unions of holding type by increasing the concentration of capital.

Key words: economic power, types of economic power, concentration of economic entities, holding company, a multinational company.

УДК 346.7:339:621.31

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМПЕТЕНЦІ НКРЕ ЯК СУБ'ЄКТА ОРГАНІЗАЦІЙНО- ГОСПОДАРСЬКИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

О. Ю. Битяк, кандидат юридичних наук

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Розглянуто окремі положення Закону України «Про електроенергетику» в контексті реалізації НКРЕ своїх повноважень у сфері електроенергетичної

господарської діяльності. Визначено основні недоліки Закону України «Про електроенергетику» щодо ліцензування та вказані можливі шляхи вирішення спірних питань.

Ключові слова: електроенергетика, генеруюча компанія, ліцензування електроенергетичної господарської діяльності.

Постановка проблеми. Господарсько-правове забезпечення процесів та відносин державного регулювання економічної діяльності знаходиться в підсистемі організаційно-господарських відносин, але не є тотожною їм. Так, згідно зі ст. 3 Господарського кодексу України (далі — ГК України) під організаційно-господарськими відносинами розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Водночас слід констатувати, що законодавець у ГК України не встановлює чіткого нормативно-правового співвідношення понять «управління господарською діяльністю» та «державне регулювання господарської діяльності» [1]. Структурно Кодекс містить гл. 2 «Основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання», але в той же час не визначає регульовані відносини як, наприклад, основні засади регулювання організаційно-господарських відносин. У зазначеній главі врегульовано власне засади ролі держави у формуванні та реалізації економічної політики й окремих її напрямів через прогнозування та програмування економічного розвитку й основні засоби державного регулювання господарської діяльності.

Отже, можна сказати, що державне регулювання господарської діяльності є механізмом та окремою правовою формою організаційно-господарських відносин, управлінських за своєю сутністю у їх широкому розумінні. Безперечно, що в системі організаційно-господарських відносин відведене окреме місце управлінським, у вузькому значенні, відносинам, наприклад, між органами організаційно-господарських повноважень та державними казенними підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичному з'ясуванню співвідношення названих понять присвячено достатньо уваги в адміністративно-правовій та господарсько-правовій літературі. Зміст організаційно-господарських відносин у сфері господарювання в господарсько-правовій літературі досліджували В. К. Мамутов, О. П. Віхров [4], Д. В. Задихайло [5], І. М. Кравець [6].

Формулювання цілей. Метою статті є оцінка чинного господарського законодавства України щодо правового забезпечення ліцензування електроенергетичної господарської діяльності та визначення відповідних позицій для його подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Позитивним моментом у цьому контексті є те, що у статтях 12–18 ГК України законодавець встановлює основні засоби такого державного регулювання, що є нормативно-правовою базою для їх подальшої деталізації та спеціалізації відповідно до завдань такого регулювання у конкретних секторах національної економіки. Так, у ст. 12 ГК України прямо вказано, що держава для реалізації державної політики, виконання цільових економічних та інших програм, програм економічного й соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності. Основними з таких засобів Кодекс вважає: державне замовлення, державне завдання; ліцензування, патентування та квотування; сертифікацію і стандартизацію; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових і інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Необхідно ще раз підкреслити, що названі засоби державного регулювання господарської діяльності законодавець визначає як основні, встановлюючи таким чином умовно «диспозитивний» характер законодавчої діяльності щодо конкретних секторів економіки, особливих видів господарської діяльності.

Отже, у Законі України «Про електроенергетику» міститься розділ III, який присвячений саме державному регулюванню діяльності в електроенергетиці [2]. Слід вказати, що зазначений розділ містить усього три статті. Так, ст. 11 Закону прямо вказує на те, що державне регулювання в електроенергетиці провадиться шляхом надання ліцензій на здійснення окремих видів діяльності в електроенергетиці, формування тарифної політики, встановлення порядку здійснення контролю за діяльністю суб'єктів електроенергетики, інших учасників оптового ринку електричної енергії та відповідальність за порушення ними умов і правил здійснення діяльності на оптовому ринку електричної енергії.

Таким чином, серед засобів-механізмів державного регулювання на електроенергетичному ринку законодавець встановлює чотири типи регулятивних відносин: ліцензійні, тарифні, контрольні та відносини відповідальності.

Крім цього, Закон України «Про електроенергетику» встановлює, що органом державного регулювання в електроенергетиці є Національна комісія регулювання електроенергетики України. Таким чином, держава навмисно для виконання функції з державного регулювання та забезпечення таким чином нормальної діяльності електроенергетичного сектору національної економіки створила особливий орган державної виконавчої влади — суб'єкт організаційно-господарських повноважень [3].

Необхідно відразу підкреслити дві, на нашу думку, найхарактерніші правові особливості НКРЕ як суб'єкта організаційно-господарських повноважень. По-перше, це те, що НКРЕ є органом, який реалізує названі повноваження

практично по всьому колу господарських відносин, що потребують застосування засобів державного регулювання господарської діяльності і таким чином є органом умовно «виключної» та комплексної компетенції для електроенергетичного ринку. По-друге, слід зазначити, що враховуючи значну питому вагу природних монополій стосовно цілої низки діяльності на електроенергетичному ринку, зокрема щодо передачі електричної енергії, її розподілу споживачам, а фактично й щодо організації важливих функцій електроенергетичного ринку, а саме монопольних за своїм економічним та правовим становищем оптової біржі електричної енергії та здійснення диспетчерського забезпечення функціонування ринку електричної енергії, НКРЕ виконує паралельно функції такої національної комісії, яка передбачена Законом України «Про природні монополії» і має своїм призначенням мінімізувати негативні прояви монопольного становища суб'єктів господарювання у відповідних секторах економіки.

Законом України «Про електроенергетику» у ст. 11 прямо зазначено, що Національна комісія регулювання електроенергетики України регулює діяльність суб'єктів природних монополій у сфері електроенергетики та господарюючих суб'єктів, які діють на суміжних ринках [2].

Названі особливості правового положення та функціонального призначення НКРЕ визначені у ст. 12 Закону України «Про електроенергетику», але, на нашу думку, зовсім недосконало, маючи на увазі законодавчу техніку викладення завдань та повноважень. Так, названою статтею до завдань НКРЕ віднесено:

– участь у формуванні та забезпеченні реалізації єдиної державної політики щодо розвитку та функціонування ринку електроенергії України (назване завдання швидше є призначенням НКРЕ, його основною, синтетичною за змістом функцією, яка має розкриватися через перелік більш конкретних завдань. Законодавець, хоча і поставив назване завдання на перше місце, проте в одному переліку з багатьма іншими, що не є однопорядковими з ним за своїм масштабом та місцем в ієрархії цілей та завдань управлінської діяльності);

– державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в електроенергетиці (із такою постановкою завдання можна було б погодитись, якби законодавець в подальшому як на окремі завдання не вказував власне на окремі засоби реалізації такого державного регулювання);

– сприяння конкуренції у сфері виробництва та постачання електричної енергії (таке завдання ієрархічно має передувати завданню державного регулювання суб'єктів природних монополій, адже воно є більш загальним за своїм змістом і може включати в себе проблему обмеження природних моно-

полій як власне засіб сприяння конкурентному середовищу в електроенергетичному секторі економіки);

– забезпечення проведення цінової та тарифної політики в електроенергетиці (проведення цінової та тарифної політики реалізується переважно через встановлення відповідних повноважень НКРЕ щодо встановлення цін і тарифів на електричну енергію та послуги, пов'язані з її постачанням та розподілом. Слід зауважити, що встановлення цін і тарифів, їх регулювання, згідно зі ст. 12 ГК України, є засобами державного регулювання господарської діяльності, і навряд чи можуть розглядатися як самостійне завдання НКРЕ);

– захист прав споживачів електричної й теплової енергії;

– розроблення й затвердження правил користування електричної діяльності;

– видача суб'єктам підприємницької діяльності ліцензій на виробництво, передачу та постачання електричної енергії (аналогічне зауваження — видача ліцензій є згідно зі ст. 12 ГК України окремим засобом державного регулювання господарської діяльності);

– контроль за додержанням ліцензіатами умов і правил здійснення ліцензованої діяльності та застосування до них відповідних санкцій за їх порушення. Також слід зауважити, що назване завдання є підпорядкованим більш об'ємному за змістом поняттю — ліцензування господарської діяльності, яке включає в себе розробку ліцензійних умов, що є само по собі потужним чинником державного регулювання, яке вимагає від суб'єктів забезпеченості відповідними технічними, технологічними, кадровими професійними можливостями тощо, видачу ліцензій, контроль за виконанням ліцензійних умов ліцензіатами, призупинення та анулювання дії ліцензії тощо. Таким чином, це завдання є тісно пов'язаним із попереднім і потребує щонайменше використання узагальнюючого терміна.

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про електроенергетику» організаційно-господарські повноваження НКРЕ полягають також у: «прийнятті участі у регулюванні платіжно-розрахункових відносин оптового ринку електроенергії»; «встановленні обмежень щодо суміщення видів діяльності суб'єктами підприємницької діяльності»; «визначенні відповідності ліквідації, реорганізації у формі злиття, приєднання, участі в об'єднаннях, а також придбання або відчуження більше двадцяти п'яти відсотків часток (акцій, паїв) активів суб'єктів підприємницької діяльності умовам та правилам здійснення ліцензованої діяльності»; «розгляді справ про порушення умов ліцензій і за результатами розгляду прийняті рішень в межах своєї компетенції»; «застосуванні адміністративних стягнень до посадових осіб та майнові санкції до суб'єктів електроенергетики, інших учасників оптового ринку електричної енергії з урахуванням активних впорядкованих дій щодо забезпечення стабільного

фінансового становища електроенергетики та захисту прав споживачів», а також «здійснення безперешкодних перевірок дотримання умов ліцензованої діяльності» [2].

Висновки. Виходячи з того, що ст. 12 цитованого Закону має назву «Основні завдання та повноваження Національної комісії регулювання електроенергетики України», можна зробити висновок, що останні абзаци цієї статті присвячені саме окремим повноваженням НКРЕ, на відміну від попередніх, де законодавець прямо визначає, що мова йде саме про завдання. Вважаємо такий розподіл принциповою справою, адже досконалість юридичної техніки викладення правового положення та організаційно-господарської компетенції органу державної влади є запорукою ефективності встановленого правового регулювання, значно більш чіткої та логічної адміністративної та судової практики у відповідній сфері суспільних відносин. У цьому сенсі вважаємо за доцільне взагалі визначитись, по-перше, із функціями НКРЕ в системі електроенергетичного комплексу країни, і зокрема, в системі державного регулювання відносин, що складаються в ньому. По-друге, важливе значення має окреме визначення завдань такого органу, що стосуються його впливу на відносини, які складають предмет його компетенції. Такі завдання, як правило, мають на меті досягнення певних якісних характеристик функціонування, в нашому випадку, електроенергетичних відносин.

По-третє, законодавець має чітко визначитись із конкретними повноваженнями організаційно-господарської компетенції, зокрема НКРЕ, що логічно та системно призначені та є засобами реалізації встановлених функцій та завдань і в цьому сенсі їм кореспондують. Інша справа, це питання розподілу таких повноважень між нормативно-правовими актами різної юридичної сили, що мають своїм завданням урегулювати повноваження такого органу держави. Відповідно виникає запитання про розподіл таких повноважень на основні, другорядні, комплексні, допоміжні тощо. Але одне в цьому контексті можна стверджувати точно. Відповідно до положень ст. 19 Конституції України вказані вимоги, що органи держави та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Таким чином, усі повноваження НКРЕ повинні знайти чітку фіксацію у законах України, зважаючи, тим більше, на велике публічне значення нормально функціонуючої електроенергетики. До цього слід додати також і вимогу до чіткості законодавчої техніки викладення таких повноважень. Адже коли у ст. 12 цитованого Закону формулюється, що НКРЕ «бере участь у регулюванні платіжно-розрахункових відносин оптового ринку», то абсолютно незрозуміло, яку саме участь, у який спосіб, які саме договірні умови платіжно-розрахункових відносин є предметом «такої участі», з ким НКРЕ «бере участь у регулюванні», і хто у такому ви-

падку буде нести відповідальність, якщо така «участь» призведе до погіршення фінансового стану суб'єктів електроенергетики. В цьому контексті слід зазначити, що у ст. 15 Закону України «Про електроенергетику» встановлено особливості платіжно-розрахункових відносин на електроенергетичному ринку, що включають в себе особливий порядок відкриття енергопостачальниками в установах уповноважених банків поточних рахунків із спеціальним режимом використання, що є виключним інструментом для розрахунків споживачів за отриману електричну енергію. Таким чином, виникає запитання: у чому власне полягають повноваження НКРЕ щодо участі у регулюванні платіжно-розрахункових відносин. На нашу думку, логічно було б розподілити врегульовані питання таких платіжно-розрахункових відносин, що встановлені ст. 15 цитованого Закону на жорсткі — імперативні, наприклад, щодо здійснення таких розрахунків виключно у грошовій формі, виключно через уповноважені, а не будь-які банки, виключно через рахунки із спеціальним режимом використання, але цілу низку інших більш оперативних повноважень прямо віднести до компетенції НКРЕ, наприклад, визначення переліку уповноважених банків, спільне з НБУ визначення особливостей такого спеціального режиму поточних рахунків та порядку руху коштів на них тощо. Безперечно, це сприяло б більшій впорядкованості організаційно-господарських відносин на електроенергетичному ринку.

Щодо наведеного в названій статті Закону повноваження розглядати справи про порушення умов ліцензій та прийняття за результатами розглядів рішень, то слід зазначити, що необхідно на законодавчому рівні диференціювати завдання здійснення ліцензування як комплексного засобу державного регулювання господарської діяльності та окремих, хоча і взаємопов'язаних, правомочностей, в нашому випадку НКРЕ, щодо здійснення повноважень у процесі застосування цього засобу.

Таким чином, з точки зору законодавчої техніки у ст. 12 Закону України «Про електроенергетику» міститься ціла низка взаємопов'язаних, але ієрархічно різнопорядкових положень:

- видача суб'єктам підприємницької діяльності ліцензій на виробництво, передачу та постачання електричної енергії;
- контроль за додержанням ліцензіатами умов і правил здійснення ліцензованої діяльності і застосування до них відповідних санкцій за їх правопорушення (необхідно зауважити, що названі положення визначені як основні завдання НКРЕ);
- розгляд справ про порушення умов ліцензій і за результатами розгляду приймання рішення (це положення має, згідно зі структурою ст. 12 цитованого Закону, значення окремої правомочності, яка надана НКРЕ відповідно до покладених завдань);

– здійснення безперешкодно перевірки дотримання умов ліцензованої діяльності.

Таким чином, на прикладі реалізації НКРЕ своїх повноважень щодо ліцензування електроенергетичної господарської діяльності є очевидною потреба здійснити розподіл між завданням здійснення ліцензування як засобу державного регулювання господарської діяльності та окремими найважливішими повноваженнями, через яку таке ліцензування практично здійснюється. Важливо також розподілити такі повноваження на основні та допоміжні, матеріальні та процесуальні за змістом тощо. Надзвичайно важливо при викладенні зазначеного завдання співвіднести його зі змістом Закону України «Про ліцензування окремих видів господарської діяльності», у якому досить детально встановлено універсальний механізм ліцензування з його основними матеріально- та процесуально-правовими параметрами. За цієї умови Закон України «Про електроенергетику» з точки зору законодавчої техніки мав би посилатися на положення закону про ліцензування зі встановленням особливостей, що притаманні і необхідні саме для сфери електроенергетики, зокрема чітке визначення видів діяльності, що потребують окремих ліцензій, питань сумісництва окремих видів діяльності, врахування монопольного становища цілої низки суб'єктів електроенергетики, деталізації підстав для призупинення дії ліцензій тощо. Особливістю ліцензування електроенергетичної діяльності є вкрай небажане за публічними інтересами скасування дії ліцензії. Адже електроенергетичний ринок, де в цілій низці секторів діють природні монополісти, або діяльність окремих суб'єктів — виробників електроенергетики є вкрай важливою для підтримки загального балансу виробництва електроенергії, зважаючи на рівень попиту на неї з боку споживачів. У цих умовах на відміну від ліцензування, наприклад окремих видів торговельної діяльності, або приватної медичної практики — ринки яких є гостро конкурентними, а кількість суб'єктів господарювання надзвичайно численною, в електроенергетичній сфері ліцензування має бути поєднане з іншими засобами державного регулювання, у тому числі і засобами господарсько-правової відповідальності, що стимулювали б суб'єктів електроенергетики до добросовісного виконання встановлених вимог господарської діяльності без доведення справи до необхідності обмеження їх правосуб'єктності.

Цікавою особливістю змісту Закону України «Про електроенергетику» є те, що попри включення в обсяг основних завдань та повноважень НКРЕ, власне ліцензійних питань, в ньому передбачено ст. 13 — «Ліцензування діяльності в електроенергетиці», яка складається з п'яти частин і також не містить викладення повного механізму ліцензування, але і не містить детального викладення саме особливостей ліцензування в електроенергетиці. (Виятком є встановлення умов, за яких допускається діяльність з виробництва

електричної енергії без ліцензії, а також особливості ліцензування діяльності теплоелектроцентралей, пов'язані із забезпеченням потреб споживачів теплом).

Необхідно звернути увагу також на те, що Закон України «Про електроенергетику», встановлюючи у своєму розділі III «Державне регулювання діяльності в електроенергетиці», фіксує лише найголовніший із засобів господарсько-правового регулювання і в найзагальнішому викладенні. Окремо врегульовані законом лише цитовані завдання та повноваження НКРЕ, та лише один із засобів державного регулювання — ліцензування (враховуючи названі численні недоліки законодавчої техніки їх фіксації в тексті закону). Названі ж у ст. 11 Закону такі засоби регулювання, як тарифоутворення, засоби господарсько-правової відповідальності за порушення правил здійснення господарської діяльності у сфері електроенергетики не отримали в цьому розділі уваги, що не сприяє системному врегулюванню всіх засобів впливу держави на регульовані відносини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіц. вісн. України. — 2003. — № 11. — Ст. 462.
2. Про електроенергетику : Закон України від 16.10.1997 р. № 575/97-ВР // Офіц. вісн. України. — 1997. — № 46. — С. 1.
3. Про затвердження порядку здійснення державного нагляду в електроенергетиці : Постанова Каб. Міністрів України від 15.02.1999 р. № 189 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 7. — С. 125.
4. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / О. П. Віхров. — Донецьк, 2009. — 36 с.
5. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Д. В. Задихайло ; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». — Х. : б. в, 2013. — 38 с.
6. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / І. М. Кравець. — К., 2008. — 18 с.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОМПЕТЕНЦИИ НКРЭ КАК СУБЪЕКТА ОРГАНИЗАЦИОННО- ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПОЛНОМОЧИЙ

Битяк А. Ю.

В статье рассматриваются отдельные положения Закона Украины «Об электроэнергетике» в контексте реализации НКРЭ своих полномочий

в сфере электроэнергетической хозяйственной деятельности. Определены основные недостатки Закона Украины «Об электроэнергетике» в части лицензирования и указаны возможные пути решения спорных вопросов.

Ключевые слова: электроэнергетика, генерирующая компания, лицензирование электроэнергетической хозяйственной деятельности.

IMPROVEMENT OF COMPETENCE OF NKRE AS THE SUBJECT OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC POWERS

Bytiak A. Yu.

The certain provisions of the Law of Ukraine «About electric power industry» in the context of NKRE powers in electrical power economic activity are considered in the article. The main shortcomings about licensing of the Law of Ukraine «About electric power industry» and the possible ways of solving disputable issues are specified.

Key words: electric power industry, Generation Company, licensing of electrical power economic activity.

УДК 340.11

ПІЗНАННЯ ТА СУДЖЕННЯ ЯК ГЕРМЕНЕВТИЧНІ ДОМІНАНТИ В «ДОСВІДАХ» МІШЕЛЯ ДЕ МОНТЕНЯ

І. В. Гетьман, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Інститут державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України

Проведено системний аналіз однієї з актуальних методологій праворозуміння — герменевтики. Доведена перспективність герменевтичної методології праворозуміння за теперішніх соціальних і правових умов розвитку завдяки використанню історичного матеріалу. Аналітична діяльність була спрямована до епохи Відродження і праць самотубнього філософа того часу Мішеля де Монтьєна.

Ключові слова: герменевтична методологія, розуміння, пізнання, судження, мислення, доба Відродження, Мішель де Монтьєн.

Постановка проблеми. Актуальність обраної для дослідження проблематики обумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми тенденціями, що є характерними в епоху розвитку суспільства і права, прийняту позначати серед вчених-теоретиків як постмодерн. Не завжди, але зустрічається таке наукознавче бачення проблем теорії права, яке в певній мірі звужено локалізує увагу наукової спільноти на суто практичному контексті проблемних питань юридичної науки, віддаючи перевагу динамічному вирішенню останніх, превалюючим чином за допомогою юридичної техніки, тобто швидкому законодавчому врегулюванню прогалин, «слабких» місць, суперечностей, не вдаючись до більш глибокого вивчення проблеми, аналізу причин, й вважаючи певною розкішшю звернення до історичного контексту злободенної ситуації, застосування теоретичних надбань, розробку відмінних від існуючих методологій, концепцій, підходів тощо. Обстоюючи саме таку «розкішну» наукову позицію, автор вважає, що без розглядання ситуації на історичному тлі, запровадження нового методологічного «озброєння» (термінологія О. В. Петришина) для сучасної юридичної науки неможливе докорінне, повне і, головне, кінцеве вирішення усіх питань, які ставлять реалії сьогодення у тому числі й перед теорією права. Повністю обґрунтованим було згадування на початку статті ситуації, пов'язаної з нормотворчою діяльністю із врегулювання проблемних питань на практиці, подолання прогалин у нормативних актах. Означена діяльність, на нашу думку, буде поверхневою і суто технічною без звернення до процедури тлумачення вже існуючих норм права, відшарування від мисленнєвої й пізнавальної діяльності, тобто без надання належного значення у цій ситуації доробку загальної теорії розуміння — герменевтики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Герменевтична проблематика отримала популяризацію завдяки науковим пошукам В. Я. Тація, О. В. Петришина, П. М. Рабіновича, М. І. Козюбри, С. І. Максимова, В. Г. Графського, А. В. Полякова, І. Л. Честнова [1–8]. В. Я. Тацій привертає увагу наукової спільноти до актуальності й перспективності дослідження правової герменевтики з огляду на процеси переосмислення правової дійсності, побудови нової правової картини світу в епоху постмодерну [1, с. 20–21].

О. В. Петришин пояснює трансформації в методологічній компоненті правової науки та активне стимулювання державотворчих процесів: а) розробкою і прийняттям низки нових галузевих кодексів (зокрема, Цивільного, Кримінального, Кримінального процесуального, Сімейного, Адміністративного судочинства та ін.); б) діяльністю органів судочинства, у першу чергу, йтиметься про діяльність Конституційного Суду в напрямі офіційного тлумачення (роз'яснення з метою правильного застосування) норм Конституції й законів України [2, с. 133].

Глибокому синтезу та рефлексії піддаються ідеї юридичної герменевтики В. Г. Графським задля отримання помітного евристичного ефекту у зв'язку з вирішенням проблеми стосовно адекватного тлумачення норм права й подальшої їх адаптації до законодавства ЄС [6, с. 10].

П. М. Рабінович обстоює позицію, згідно з якою реформи у зовнішньополітичній позиції України викликають актуалізацію юридичної герменевтики, якій надається мало не визначальне значення в обґрунтуванні, оцінці та дослідженні природних явищ [3, с. 12].

Закономірним висновком щодо актуалізації герменевтичної проблематики могло б стати твердження С. І. Максимова, який у царині власних наукових інтересів цікавиться проблемою розуміння, згідно з яким науковим відображенням процесів визнання примату міжнародно-правових норм стосовно норм національного права є помітна актуалізація в юриспруденції інтерпретаційних проблем, розв'язання яких пов'язується герменевтикою як загальною теорією розуміння [5, с. 192].

Формулювання цілей. Керуючись у дослідницькій діяльності принципом, що без історичного минулого немає майбутнього, поставимо за евристичну мету аналітичний аналіз історичного доробку, у якому відображений стадійно-хронологічний генезис розвитку герменевтичних знань. Запропонованій проблемі герменевтичної методології на історичному тлі приділена вже не одна стаття автора, закономірно продовжити ознайомлення з того моменту, на якому тимчасово зупинилася пошукова діяльність, а саме: з доби Відродження й неординарного внеску до скарбниці знань доволі самобутнього філософа Мішеля де Монтеня.

Виклад основного матеріалу. У власному творчому здобутку Мішель де Монтень постав майстром психологічного аналізу, глибоко осягнув екзистенційну сутність процесів пізнання і розуміння, доклав зусиль у з'ясуванні місця судження, проаналізував процес формування умовиводів, здійснив аналіз піронізму як наукової течії, приділив увагу питанню можливості пізнати істину й сформулював власну цікаву теорію про аттарксію як мету процесу розуміння. Оригінальне вчення про пізнання М. Монтень вважає за необхідне розпочати не зі спроб з'ясувати екзистенційну сутність процесу пізнання, а з формулювання факторів, що здійснюють вплив на правильність і безперешкодність протікання останнього. У першу чергу філософ приділяє увагу явищу уяви, доречно зазначивши у зв'язку з цим: «...людям... заважають не стільки речі, скільки уявлення, які вони сформулювали власне собі про останні...» [9, с. 48].

На практиці це можна проілюструвати у такий спосіб: жодне явище навколишньої дійсності не є поганим або його антитезою, оскільки тільки уява індивіда створює за допомогою інструментарію мисленнєвої діяльності оцін-

ку сприйняття суб'єктом чогось як поганого, корисного, нікчемного тощо. Отже, першим фактором, що впливає на хід мислення, на пізнання й розуміння, а потім уже й на здатність тлумачення, є уява конкретно взятого індивіда. При цьому філософ у детермінізованому зв'язку з першим фактором формулює відповідний другий — ним є схильності індивіда. Неперевершений оригінал вказує у зв'язку з цим: «... всі люди за своєю природою наділені однаковими в тій чи іншій мірі здатностями і засобами пізнання й судження. Однак різниця в уявленнях про тотожні речі, котра має місце серед них, доводить, вочевидь, що різні уявлення в них формуються завдяки їх схильностям...» [9, с. 48]. Причому доволі рідко спостерігається така ситуація, за якої уявлення суб'єкта про об'єкт збігається з його істиною сутністю, оскільки в більшості випадків суб'єкт бачить зовсім іншу екзистенцію, яка не збігається з дійсною. Отже, другий фактор, що стоїть на заваді пізнавальної діяльності — схильності суб'єкта. Третій фактор знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку з попередніми. З метою його формулювання філософ замислюється над запитанням: «Чим обумовлені схильності суб'єкта, які формують у подальшому його уяву, а потім судження?». Відповідь лаконічна і містить у собі посилання на індивідуальність і неповторність психо-емоційного устрою кожної окремо взятої особи як суб'єкта пізнавальної діяльності. «... психологічний устрій особи багато у чому недосконалий... істота формується з усіляких властивостей, серед яких часто наріжне місце обіймають вади: жорстокість, пересичення, честолюбство, ревності, марновірство, відчай...» [10, с. 5].

З огляду на систематизовані вище фактори, на думку філософа, відбувається процес розмірковування. Категорія «розмірковування» виступає аналогом категорії «мисленнєва діяльність», яка використовується сучасними вченими частіше, ніж перша, започаткована Монтенем. Рефлексія наукового доробку Мішеля де Монтеня надає змогу стверджувати про створення ним власного вчення про розмірковувальну діяльність, практичне значення якого полягає у формулюванні оригінальних правил, за якими повинен відбуватися процес міркування, унаслідок чого виникає судження про щось.

Підтвердженням цього висновку в оригіналі є таке: «... розмірковування є зброєю, що використовується для кожного предмета, й застосовується усюди... так, якщо мова йде про предмет, незрозумілий мені, я саме через це застосовую цю зброю... Іноді я застосовую її відносно предмета зовсім невідомого мені, іноді відносно предмета пустого й нікчемного, щоб, по можливості, довести його обґрунтованість і серйозність, іноді — предмета, який часто виступає об'єктом розмірковування суб'єктів... при цьому моє мислення намагається торувати собі новий шлях, з тією метою, щоб не рухатись чужими слідами...» [9, с. 268].

У концентрованому вигляді правила розмірковування, що мають за мету формування судження, можуть бути подані у такому вигляді:

– ніколи не намагатися пізнати річ повністю, оскільки неможливо охопити річ у цілому;

– не брати безпідставно будь-що на віру, і навпаки, не піддавати будь-що абсолютній недовірі (так зване правило Хілона, одного із семи грецьких мудреців, що подавалося ним у вигляді «Нічого зайвого»);

– пам'ятати про складний характер будь-якої речі, що намагаєшся пізнати, це обумовлено тим, що кожна річ всесвіту без винятку складається з великої кількості частин та сторін;

– відкинути побоювання розглядати річ під незвичним кутом зору;

– на шляху до пізнання відносної істини й суті речі міркування повинно рухатися від усвідомлення власного невідання («знання про власне незнання» — згідно із сучасною дослідницькою термінологією) до усвідомлення власної обізнаності в ході мисленнєвої діяльності чи розмірковування (відповідно до термінології Монтеня) [9, с. 269].

Емпіричним шляхом розмірковування, із застосуванням наведених вище правил, М. Монтень доводить, що стереотипні судження про побоювання смерті чи бідності є оманливими. Квінтесенція, як результат таких міркувань Монтеня, полягає в акцентуації наслідків (тобто цілей) пізнання: першою метою пізнання є відносна істина, а другою — використання здатності до рефлексії тільки на власне благо. «...Мета пізнання вважається досягнутою, і в тому випадку, коли індивід використав власні сили й здібність до розуміння на користь собі... пізнання не повинне бути пов'язаним у кінцевому сенсі зі стражданнями та розгубленістю... у такому випадку краще для себе зупинитися на сумніві й відмовитися від кінцевого судження, у тому випадку, коли останнє дестабілізувало б емоційну рівновагу особи...» [9, с. 53].

У логічному зв'язку з правилами міркування перебуває самотутнє вчення філософа про істину. Монтень виділив як мету пізнання: 1) пізнання істини; 2) отримання знань; 3) доведення достовірності. Причому, на його думку, отримати знання чи довести достовірність — дії за своїм характером матеріальні, а процес пізнання істини має здебільшого ідеальний характер, тому на підставі наведеного формується висновок, що істина, згідно з вченням М. Монтеня, має тільки відносний характер.

Такий висновок слідує зі слів оригіналу про те, що безмірно помиляються ті, які вважають можливим пізнати істину, через те що людськими силами істину пізнати неможливо [9, с. 438]. Тому є закономірним акцентувати увагу на тому факті, що метою пізнання є не пізнання істини, а просування в процесі мисленнєвої діяльності логічно пов'язаними стадіями: невідання про об'єкт пізнання — усвідомлене невідання — невідання, що судить і засуджує

себе (неповне невідання). Указана тріада кореспондується з класичною герменевтичною квінтою, що виступає квінтесенцією мисленнєвої діяльності: первинне розуміння — пізнання — розуміння — тлумачення (пояснення) — правозастосування чи адаптація з подальшим застосуванням норм права [11, с. 20–23].

Виправдання відносного характеру істини здійснено філософом через ідеологічні стандарти філософського вчення піронізму. Нагадаємо, що найвищий принцип піроністів — це піддавати сумнівам, коливатися, займатися пошуками, ні в чому не бути впевненими й ні за що не ручатися. Серед трьох властивостей людської душі — уяви, бажання і твердження — піроністи визнають тільки дві перші, стосовно третьої вони висловлюються невизначено, не приймаючи та не спростовуючи її, оскільки вважають останню ненадійною [9, с. 439]. Зазвичай піроністи висловлювалися у такий спосіб: «...Я нічого не стверджую; це не те й не інше; я не розумію цього; і те й інше однаково можливо. Немає нічого істинного, що не могло б вдаватися хибним...» [9, с. 441]. Піроністи поважали понад усе словосполучення — «я утримуюсь» чи «я не схилюсь ні на чий бік». Мета піроністів — одностайна та повна відмова від остаточного судження. Розум вони використовували задля пошуків істини й дискусій щодо неї, але не для того, щоб робити вибір. Онтологія піронізму знаходиться в основі перспективного методологічного підходу до розуміння права через правове спілкування індивідів [12]. Водночас вона за допомогою примирювальних і погоджувальних механізмів, що складають її буття, захищає процес пізнання істини від суперечок і конфліктів. Аксіологічне значення піронізму лаконічно відображено у латинському вислові «*Dominus novit cogitationes hominum, quoniam vanae sunt*» («Вчені швидше за все мають гадку, ніж повне знання»).

Таким чином, вчення піроністів стало фундаментом не тільки для побудови Монтенем власного вчення про істину як мету пізнання, але представило методологічне підґрунтя для систематизації факторів, що перешкоджають коректному протіканню мисленнєвої діяльності («розмірковування», згідно з термінологією, прийнятною Монтенем).

Висновки. Евристичне значення творчої спадщини філософа М. де Монтеня полягає не тільки у закладенні наукознавчого фундаменту для перспективної у теперішній час герменевтичної методології праворозуміння, але у:

1) систематизованому поданні факторів, що чинять вплив на безперешкодний характер пізнання, серед яких: уява індивіда, його схильності та психо-емоційний устрій;

2) започаткуванні як аналога мисленнєвої діяльності при пізнанні категорії «розмірковування»;

3) проведенні аналітичного аналізу герменевтичних домінант: пізнання, судження, розуміння, що надало змогу сформулювати авторські, детерміновані правила міркування;

4) приверненні уваги до наслідків (цілей), що втілюють у собі результати пізнання;

5) доведенні відносного характеру істини, підсиливши цей висновок розгалуженим дослідженням явища піронізму;

б) встановленні й констатації кореспондуючого взаємозв'язку між універсальною герменевтичною квінтою мисленнєвої діяльності і власною пізнавальною тріадою у вченні про істину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тацій В. Я. Українська держава і правова система ХХІ ст. / В. Я. Тацій // Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. — Х., 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. — С. 19–43.
2. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки / О. В. Петришин // Право України. — 2010. — № 4. — С. 133–141.
3. Рабінович П. М. Проблеми трансформації методології вітчизняного правознавства: досягнення, втрати, перспективи / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2002. — № 4. — С. 8–18.
4. Козюбра М. І. Рівні праворозуміння: антропологічний аспект / М. І. Козюбра // Щорічник укр. права : зб. наук. пр. / відп. за вип. О. В. Петришин. — Х. : Право, 2010. — № 2. — С. 5–14.
5. Максимов С. И. Право и политика: в поисках баланса / С. И. Максимов // Пробл. філос. права. — 2003. — Т. 1. — С. 190–195.
6. Графский В. Г. Интегративная юриспруденция в условиях плюрализма подходов к изучению права / В. Г. Графский // Пробл. понимания права. — В сер.: Право России: новые подходы. — Саратов, 2007. — Вып. 3. — С. 8–18.
7. Поляков А. В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А. В. Поляков. — СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. — 864 с.
8. Честнов И. Л. Принцип диалога в современной теории права (проблемы понимания) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / И. Л. Честнов. — СПб., 2002. — 322 с.
9. Монтень М. Опыты в трёх книгах / М. Монтень ; изд. подгот. А. С. Бобрович, Ф. А. Коган-Бернштейн, Н. Я. Рыкова, А. А. Смирнов. — Кн. первая и вторая. — Изд. второе. — М. : Наука, 1979. — 703 с.
10. Монтень М. Опыты в трёх книгах / М. Монтень ; изд. подгот. А. С. Бобрович, Ф. А. Коган-Бернштейн, Н. Я. Рыкова, А. А. Смирнов. — Кн. третья. — Изд. второе. — М. : Наука, 1979. — 534 с.
11. Гусев С. С. Проблема понимания в философии: философско-гносеологический анализ / С. С. Гусев, Г. Л. Тульчинский. — М. : Политиздат, 1985. — 192 с.
12. Гетьман І. В. Концепція правового спілкування: зміст, витоки та перспективи : монографія / І. В. Гетьман. — Х. : Право, 2007. — 239 с.

ПОЗНАНИЕ И СУЖДЕНИЕ КАК ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКИЕ ДОМИНАНТЫ В «ОПЫТАХ» МИШЕЛЯ ДЕ МОНТЕНЯ

Гетьман И. В.

Проведен системный анализ одной из актуальных методологий правопонимания — герменевтики. Доказана перспективность герменевтической методологии правопонимания, в нынешних социальных и правовых условиях развития, благодаря использованию исторического материала. Аналитическая деятельность была направлена к эпохе Возрождения и трудам самобытного философа того времени Мишеля де Монтеня.

Ключевые слова: герменевтическая методология, понимание, познание, суждение, мышление, эпоха Возрождения, Мишель де Монтень.

COGNITION AND JUDGMENT AS HERMENEUTICAL DOMINANTS IN THE «EXPERIENCE» OF MICHEL DE MONTAIGNE

Getman I. V.

Systematic analysis of hermeneutics as one of the actual methodologies of law is held. Through the use of historical material the prospect of hermeneutical methodology of law in the current social and legal environment is proved. Analytical activity was directed to the Renaissance works and original philosopher of the time of Michel de Montaigne.

Key words: hermeneutical methodology, cognition, knowledge, judgment, thinking, Renaissance, Michel de Montaigne.

УДК 342.1:346.22

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН: РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

*Д. Д. Задихайло, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрНУ

Стаття присвячена проблемі системності та повноти конституційного забезпечення функціонування національної економічної системи, що є водночас базовим чинником розвитку господарського законодавства. Аналі-

зуються недоліки чинного законодавчого регулювання та висловлюються пропозиції щодо його модернізації, деталізації та подолання численних прогалин у регулюванні економічних відносин.

Ключові слова: економічна система; конституційне регулювання; економічні функції держави; правовий господарський порядок.

Постановка проблеми. Надзвичайно високий політичний градус внутрішніх та зовнішніх суспільних відносин в Україні свідчить про знаходження країни в умовному пункті біфуркації її цивілізаційного маршруту.

Актуалізація проблем модернізації та реформування більшості інститутів конституційно-правового регулювання, зокрема таких, як форма державного правління та форма державного устрою, співвідношення державної влади та місцевого самоврядування, проблематика забезпечення суверенітету держави та її позаблоковий зовнішньополітичний статус та багато інших, набули доленосного значення. Втім, за усіма названими проблемами як завжди стоять питання комплексу економічних інтересів та якості їх правового забезпечення, а також відносин конституційного і господарського правового порядку, базових принципів організації та функціонування економічного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні події політичного життя знову засвідчили необхідність політико-правового вирішення питань економічної влади, що постійно присутні в національній економічній системі у вигляді «олігархічних структур» — потужних об'єднань підприємств холдингового типу, що набрали вагу по суті найвпливовіших учасників не тільки економічної, але й політичної системи. Адже економічна влада в українських реаліях прямо конвертована у владу політичну та інформаційну. Ця проблематика має міждисциплінарний характер і розробляється, зокрема, у господарсько-правовій літературі [1]. Слід зазначити, що проблематика економічних відносин як об'єкта конституційно-правового регулювання хоча і зачіпається великою кількістю авторів, але серед комплексних наукових досліджень необхідно назвати, в першу чергу, роботи О. В. Скупінського [2].

У той же час конституційно-правові засади правового господарського порядку були розглянуті в колективній монографії Інституту економіко-правових досліджень НАН України [3].

Однак робіт, спрямованих на практичну модернізацію змісту та структурування чинного конституційно-правового регулювання господарських відносин, явно не вистачає.

Формулювання цілей. Отже, названі фактори суспільно-політичного життя вимагають, в першу чергу, базової системної, повної та ефективної конституційно-правової врегульованості відносин функціонування національної економічної системи, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Економічна система як об'єкт конституційно-правового регулювання, як уявляється, становить складний комплекс економічних відносин у сферах виробництва, обміну, розподілу та споживання, що реалізуються на підставі та внаслідок здійснення господарської діяльності на умовах встановленого державою механізму її координації між учасниками, функціонування яких забезпечується шляхом закріплення правових засад конституційного економічного порядку [4].

Ефективність законодавчого забезпечення функціонування економічної системи визначається, в першу чергу, його повнотою та системністю, а також прогностичним характером з огляду на великий темп динаміки розвитку самих відносин. Так, конституційно-правове забезпечення функціонування суб'єктів господарювання у мікрорівневому форматі щонайменше вимагає закріплення таких блоків правовідносин:

- правових режимів володіння, використання та розпорядження об'єктами майнових та немайнових прав, що використовуються у процесі залучення відповідних об'єктів у підприємницькій діяльності до виробничого процесу;
- правових засад організації обігу самих названих об'єктів;
- правових засад правового положення суб'єктів комерційного та некомерційного господарювання, включаючи аспекти їх створення, реалізації організаційно-установчих повноважень власників капіталу, особливостей організаційно-господарських відносин між ними та органами публічної влади, що наділені відповідною господарською компетенцією;
- правових засад підприємництва, що полягає в реалізації підприємницької свободи на правочини, що забезпечують процеси виробництва товарів та послуг, через фіксацію сфери диспозитивного правового регулювання форм реалізації приватних інтересів у сфері господарювання.

Щодо конституційно-правового регулювання економічних відносин слід констатувати, що у розділі 1 «Загальні засади» Основного Закону лише чотири його статті «відповідальні» за правові засади конституційного економічного порядку, виходячи із назви розділу та його місця в структурі Конституції України. За дужками таких засад залишились власне комерційна господарська діяльність, що є рушійною силою динаміки названої системи і представлена не тільки громадянами-підприємцями, але й господарськими організаціями різних типів і видів. Не знайшлося місця в розділі 1 Конституції України для такого системоутворюючого елемента, як державне регулювання економічних процесів як таких, а головне — економічної системи в цілому в її внутрішніх міжструктурних балансах. Не отримали свого закріплення в «Загальних засадах» і такі засадничі положення для організації економічного життя ринкового типу, як предметні зобов'язання держави щодо

забезпечення економічної конкуренції, контролю за діяльністю суб'єктів природних монополій, права держави та публічних інтересів щодо визначення змісту та обсягів державного сектору в національній економіці, права на приватизацію, але, що не менш важливо — права на націоналізацію активів, що, зокрема, можуть бути життєво необхідними для забезпечення економічної безпеки тощо.

Важливим і необхідним елементом системи правового регулювання економічних відносин є конституційно-правове закріплення принципів їх функціонування у форматі економіки ринкового типу.

У цілому до цієї категорії правових засобів можна віднести, наприклад, положення ст. 13 Основного Закону щодо «власність не повинна використовуватись на шкоду людині і суспільству», «усі суб'єкти права власності рівні перед законом». У той же час ціла низка загальних принципів господарювання, що зафіксовані у ст. 6 Господарського кодексу України за своїм значенням претендують на рівень конституційно-правової фіксації. Серед них можна зазначити «свободу підприємницької діяльності», «вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України», «захист національного товаровиробника» тощо. Суттєвого змістовного розширення, як уявляється, вимагає зміст закріпленого у ст. 15 Основного Закону принципу економічної багатоманітності. Економічна багатоманітність як принцип організації економічного життя в Україні має виявляти себе через забезпечення державою таких його складових:

– багатоманітності форм власності на економічні активи, що утворюють майнову основу господарювання і яка включає в себе власність Українського народу, державну, комунальну, приватну, корпоративну, кооперативну та інші форми власності;

– багатоманітності організаційно-правових форм підприємництва;

– багатоманітності форм економічної діяльності: господарсько-виробничої, як комерційної, так і некомерційної; інвестиційної; науково-технічної; трудової; споживчо-самозабезпечувальної та інших;

– багатоманітності укладів та сегментів національної економіки, включаючи малий, середній, великий бізнес, транснаціональний, іноземний, державний, кооперативний тощо.

При цьому важливо зазначити, що держава має гарантувати збереження та розвиток економічної багатоманітності, здійснювати моніторинг її стану та надавати у разі необхідності державну підтримку важливим її складовим як необхідній умові резистентності та потенціалу розвитку національної економіки.

До кола недоліків чинного конституційно-правового регулювання господарських відносин необхідно віднести численні дефекти конституційної

техніки. Зокрема, можна констатувати, що у ст. 13 Конституції України законодавець водночас змішав окремі фрагментарні аспекти систематики правових засад реалізації відносин власності і зокрема перелік об'єктів, що є у власності одного із суб'єктів цивільних прав — Українського народу та неповний перелік принципів, які мають забезпечувати статику, динаміку та захист права власності, що є негативним прикладом об'єднання абсолютно різних правових засобів та цілей регулювання узятих у позасистемному форматі.

Якщо ж розглядати названу проблему на прикладі окремих норм, присвячених конституційному забезпеченню відносин власності, то слід зазначити, що у ст. 41 Конституції України законодавець водночас визначив:

- зміст правомочностей власника, несподівано доповнивши їх вказівкою лише на один з можливих об'єктів — результати інтелектуальної творчої діяльності;
- основні форми власності, а саме приватну, державну та комунальну;
- окремі суспільно і зокрема ідеологічно важливі особливості правового режиму відносин власності.

Очевидно, що кожен із названих об'єктів регулювання має отримати масштаб окремих статей Основного Закону з детальним викладенням змісту відповідних юридичних конструкцій.

У цілому ж правові засади регулювання відносин власності опинились розпорошеними між різними розділами Основного Закону України, що перешкоджає їх системному застосуванню.

Аналогічно, констатуючи системоутворююче значення положень ст. 42 Основного Закону щодо права на підприємницьку діяльність, необхідно вказати на вади законодавчої техніки викладення відповідних конституційно-правових норм.

Так, згідно із змістом ст. 42 Конституції України в її положеннях зафіксовано:

- право громадян на підприємницьку діяльність, що фактично може бути реалізоване шляхом набуття ним статусу фізичної особи — підприємця, залишаючи за дужками власне організаційно-установчі права такого громадянина на створення господарської організації, або на участь у господарському товаристві, або іншому виді корпоративного підприємства, шляхом набуття корпоративних прав;
- застереження щодо підприємницької діяльності депутатів, посадових і службових осіб органів публічної влади, що обмежується законом;
- фактично три окремі функції держави в системі ринкових економічних відносин, а саме:

- а) забезпечення економічної конкуренції;
- б) захист прав споживачів;
- в) контроль за якістю продукції та усіх видів послуг і робіт.

Очевидно, що останні положення щодо конкуренції, прав споживачів та якості продукції дисонують з основним спрямуванням змісту розд. 2 Основного Закону і мали б бути розміщеними в розд. 1 чинної Конституції України, якщо виходити з існуючого структурування її тексту. Адже в них мова йде про якісні властивості функціонування відносин господарювання, умови здійснення господарської діяльності. Слід зазначити, що таке перевантаження змісту ст. 42 Основного Закону є результатом відсутності спеціального структурного підрозділу Конституції України, у якому б законодавець міг логічно зафіксувати названі положення.

Структура, функціональні зв'язки та динамічні властивості економічної системи суспільства не отримали в тексті чинної Конституції України системного викладення, що також не дозволяє зробити висновок про повний та цілісний характер конституційно-правового забезпечення відповідних відносин.

У цьому сенсі слід визначити як нагальну концептуальну проблему удосконалення законодавчого регулювання економічних відносин, необхідність закріплення на конституційному рівні низки якісних макроекономічних властивостей функціонування національної економіки та економічної системи в цілому. Серед них слід зазначити такі її властивості, як: резистентність; гнучкість та спроможність до структурних трансформацій; інноваційність та спроможність до переходу до нових технологічних укладів; екологічність; соціальна спрямованість. Названі властивості забезпечують стабільність та загальну конкурентоздатність сучасної національної економіки і є відповідно показниками ефективності конституційного економічного та правового господарського порядку, а також функціональності вищих органів державної влади в економічній сфері. Можна піти далі і вказати на необхідність переходу до оцінки стану національної економіки не тільки використовуючи показники обсягів ВВП та темпів його зростання, але і відповідні коефіцієнти та індекси інноваційності, конкурентоспроможності, економічної безпеки, розвитку окремих секторів економіки, що забезпечують якісне зростання тощо.

Чітке визначення економічних функцій сучасної української держави є принциповим для формування необхідної структури органів державної виконавчої влади і зокрема порядку взаємодії між ними. Це важливо для вирішення питань оптимізації системи, кількості і компетенції органів держави, а в цілому — для структурування усієї систематики правового забезпечення впливу держави на економічні відносини.

Слід зазначити, що проблематика визначення економічних функцій держави ускладнюється і через те, що Конституція України не містить окремого розділу, присвяченого системному конституційно-правовому регулюванню економічних відносин, який логічно і мав би визначити роль та місце держави у функціонуванні економічної системи. Зміст статей, зокрема 13, 14, 15, 17, 41, 42, 116 Конституції України дозволяє скласти лише фрагментарне уявлення про економічну систему як об'єкт конституційно-правового регулювання.

Одним із сутнісних недоліків чинного конституційно-правового регулювання економічних відносин є ігнорування процесів глобалізації сучасної економіки, а отже — відсутність політико-правової позиції держави щодо місця національної економіки у світовій економічній системі та принципів взаємодії з нею.

В умовах сучасної загостреної конкуренції держав за умови участі в економічному обміні, доступу до джерел енергоресурсів, сировини, питної води, новітніх технологій тощо на рівень універсальної та першочергової функції держави виходить забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, окремих її галузей та секторів, видів виробництв і, кінець-кінцем, конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання. Ця функція держави є не тільки економічною за змістом, але й універсальною, тому що конкурентоспроможними мають бути як різні сектори матеріального виробництва, так і нематеріальної сфери, зокрема освіти, медицини тощо. Сучасний досвід різних країн показує, що без організаційної, регулятивної, нормотворчої діяльності держави досягти сталої конкурентоспроможності неможливо. Досягнення конкурентоздатності національної економіки є інтегративним завданням державної законодавчої та виконавчої гілок влади у сфері економіки.

Функціональний аналіз повноважень Верховної Ради України, спрямованих на економічну сферу суспільних відносин, дозволяє зробити загальний висновок, що законодавчий орган держави наділений відповідними повноваженнями, які за формою є або нормотворчими, або контрольними, або пов'язані з установчими прерогативами щодо визначення політико-правових позицій стосовно змісту діяльності органів держави, або із визначенням алгоритмів державної діяльності, зокрема у сфері державних доходів та видатків, або пов'язані з персональними призначеннями керівництва відповідних органів державної виконавчої влади, або із наданням згоди в межах функціонування механізму стримань та противаг у системі розподілу державної влади.

Як уявляється, проблема змістовного предметного функціонального спрямування діяльності Верховної Ради України в економічній сфері полягає не

тільки в забезпеченні її відповідними конституційно-правовими владними повноваженнями, але і конституційно-правовими обов'язками. Так, зокрема, повноваженню Верховної Ради України «приймати закони» має кореспондувати обов'язок — підтримувати якісний стан законодавства, необхідний рівень його систематизації відповідно до сучасного рівня розвитку суспільних відносин, про що може свідчити мінімальний рівень правових конфліктів, у тому числі і конституційно-правових.

Якщо аналізувати в цьому сенсі зміст названої ст. 92 Основного Закону, то для системного забезпечення економічних відносин, як уже зазначалося, серед об'єктів законодавчого регулювання абсолютно не знайшли місце ні відносини неплатоспроможності боржника або визнання його банкрутом, ні організаційно-господарські відносини, що виникають у процесі створення та функціонування юридичних осіб, ні відносини з приводу державного регулювання економічної господарської діяльності, ні відносини, що випливають з господарської відповідальності тощо.

На завершення торкнемося проблеми, що формально не кваліфікується як економічна, але має фактичний економічний зміст, вимагає створення цілісного механізму правового забезпечення.

Необхідно констатувати, що фрагментарними зусиллями законодавцю все ще не вдалося вирішити одне з найважливіших системних питань конституційно-правового регулювання — забезпечення ефективної взаємодії держави та місцевого самоврядування у вирішенні нагальних проблем регіонального суспільного розвитку. Розбудова механізму та законодавчого забезпечення саме регіональної політики держави лише симптоматично актуалізує цю проблему. Її вирішення, як уявляється, потребує зусиль на рівні удосконалення конституційно-правової доктрини.

Розподіл публічної влади в суспільстві на сферу власне державної влади та на сферу повноважень органів місцевого самоврядування поставив питання не тільки щодо межі та чіткості такого розподілу, але й щодо необхідності визначення правових форм та механізмів взаємодії між ними. Симптоматичною ознакою в цьому сенсі є те, що зміст Закону України «Про місцеве самоврядування України» структурно не містить окремих підрозділів або навіть статей, якими б було врегульовано умовно «зовнішні» відносини із суб'єктами державної влади. Однією з форм постійної та системної взаємодії органів держави та місцевого самоврядування має стати проведення державою власної регіональної політики. За своїм змістом така політика є комплексною і торкається цілої низки сфер суспільних відносин, оскільки і її цілями є широке коло позитивних соціально-економічних ефектів, що виявляють себе в першу чергу в регіональному вимірі.

Для суверенної держави безвідносно до форми державного устрою регіональна політика, як уявляється, має бути постійною складовою її внутрішньої політики. Відсутність конституційно-правової інституціоналізації регіональної політики держави фактично розфокусовує законотворчу діяльність Верховної Ради України в цьому напрямі, залишає державне програмування регіонального розвитку на рівні факультативного напрямку діяльності держави, не створює підстав конституційної відповідальності за наслідки бездіяльності держави в цій сфері, провали регіонального розвитку територіальних одиниць.

Висновки. Таким чином, хоча проблеми конституційно-правового забезпечення компетенції вищих органів державної влади, розподілу влади між її гілками та визначення остаточної на сучасному етапі конфігурації форми державного правління та форми державного устрою вважаються сьогодні як першочергові. В той же час вирішення завдань конституційно-правового забезпечення економічних відносин є базовою для усіх інших, а отже і не менш актуальною правовою проблемою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Д. В. Задихайло. — Х., 2013. — 38 с.
2. Скупінський О. В. Конституційно-правові засади економічної системи України : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. В. Скупінський. — Х., 2011. — 35 с.
3. Конституційні засади економічної системи України : монографія / В. А. Устименко, Р. А. Джабраїлов, В. М. Кампо та ін. ; за ред. В. А. Устименко. — Донецьк, Юго-восток, 2011. — 365 с.
4. Задихайло Д. Д. Кабінет Міністрів України як суб'єкт економічної системи: конституційно-правові засади : монографія / Д. Д. Задихайло. — Х. : Юрайт, 2013. — 192 с.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ: РЕФОРМИРОВАНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Задыхайло Д. Д.

Статья посвящена проблеме системности и полноты конституционно-го обеспечения функционирования национальной экономической системы, которая является, в свою очередь, и базовым фактором развития хозяйственного законодательства. Анализируются недостатки действующего

законодательства и высказываются предложения по его модернизации, детализации и устранению многочисленных пробелов в регулировании экономических отношений.

Ключевые слова: экономическая система; конституционно-правовое регулирование; экономические функции государства; правовой хозяйственный порядок.

LEGAL REGULATION OF ECONOMIC RELATIONS: REFORMING LEGISLATIVE PROVISION

Zadykhailo D. D.

The article deals with systemic and completeness of the constitutional provision of the national economic system, which is, in turn, is the basic factor in the development and economic legislation. Analyzes the shortcomings of the current legislation are analysed and suggestions to modernize, detail and eliminate many gaps in the regulation of economic relations are made.

Key words: economic system, constitutional regulation, the economic functions of the state, the legal economic order.

УДК 346.543

ТЕХНОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРЕДМЕТА ДОГОВОРУ КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ

О. В. Гладка, здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Розглянуто правові особливості передачі технологій за договором франчайзингу, встановлено приналежність технологій до об'єктів інтелектуальної власності, визначено особливості оцінки технологій як об'єкта договору франчайзингу.

Ключові слова: інновації, інноваційний продукт, технологія, франчайзинг.

Постановка проблеми. Комерційна концесія (франчайзинг) є одним із способів передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності для використання їх у комерційній господарській діяльності.

До моменту закріплення інституту комерційної концесії в українському законодавстві правовідносини щодо комплексної передачі виключних прав

інтелектуальної власності оформлювались, як правило, у формі ліцензійних договірних зобов'язань.

Як свідчить міжнародна практика, договір розглядається як договір франчайзингу, якщо умовами договору передбачено передання права на використання засобів індивідуалізації і ноу-хау. У зв'язку з цим у комплексі прав, що передаються за договором франчайзингу, особливе місце займають права на використання торговельної марки, комерційного найменування та комерційної таємниці. Поряд із цим до вказаного комплексу прав можуть також входити права на використання інших об'єктів інтелектуальної власності (винаходи, промислові зразки, комп'ютерні програми, бази даних тощо).

Що стосується передачі виключних прав за договором комерційної концесії, слід зазначити, що інтерес становлять лише ті об'єкти інтелектуальної власності, що утворюють технологію як результат їх системного використання у виробничому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань, пов'язаних із втіленням технології та її зв'язку з об'єктами права інтелектуальної власності були присвячені роботи таких науковців, як Л. Л. Антонюк, С. Д. Ільєнкова, Л. М. Голберг, О. М. Давидюк, І. І. Килимник та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є встановлення зв'язку технології з об'єктами інтелектуальної власності та визначення місця технології в предметі договору комерційної концесії.

Вклад основного матеріалу. Одним із способів передачі прав інтелектуальної власності для їх використання у господарській діяльності є договір комерційної концесії.

Господарський кодекс України до об'єктів інтелектуальної власності у сфері господарювання відносить:

- винаходи та корисні моделі;
- промислові зразки;
- сорти рослин та породи тварин;
- торговельні марки (знаки для товарів та послуг);
- комерційне (фірмове) найменування;
- географічне зазначення;
- комерційну таємницю;
- комп'ютерні програми;
- інші об'єкти, передбачені законом [1, ст. 155].

Однак слід зазначити, що законодавство України не містить чітко визначеного переліку об'єктів права інтелектуальної власності, передання прав на використання яких є необхідним для кваліфікації відповідного договору як договору комерційної концесії.

Серед об'єктів інтелектуальної власності, які можуть бути предметом договору комерційної концесії, нас цікавлять не просто виключні права, що належать праволодильцю і можуть бути передані користувачеві, а такі, що у своїй системі складають технологію.

У лексичному значенні термін «технологія» походить від грецького *techne* — вміння, ремесло, майстерність, мистецтво та *logos* — наука, вчення, знання, тобто наука про ремесло, вміння [13, с. 22].

Велика радянська енциклопедія давала таке визначення технології — сукупність виробничих методів та процесів у певній галузі виробництва, а також науковий опис способів такого виробництва [15].

Тлумачний словник української мови розглядає технологію як опис виробничих процесів, інструкції з їх виконання, технологічні правила, вимоги, карти, графіки та інше [12].

Технологію у виробничій сфері розуміють як сукупність наукових та технічних знань про прийоми та засоби виробництва, його організації та управління, в умовах посилення поділу праці: розвитку застосування машин для отримання продукції з певними споживчими якостями [4, с. 16].

Виходячи з наведених вище визначень поняття «технологія», можна зробити висновок, що технологія є певною системою складових частин, спільною метою яких є виробництво певних товарів або надання послуг.

До складу технології можуть входити: виробничі методи і процеси; наукові знання, відомості про послідовність окремих виробничих операцій; результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, наукових досліджень, закріплені у відповідній технологічній документації; права на використання об'єктів права інтелектуальної власності, що можуть бути підтверджені відповідними охоронними документами, які вказують на правомірність їх використання [9, с. 7–15].

Оскільки основоположною основою будь-якої технології є нові знання, результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, можна з упевненістю говорити про те, що будь-яка технологія має тісний зв'язок із об'єктами інтелектуальної власності.

Незважаючи на те, що об'єкти інтелектуальної власності є складовими частинами технології, слід зазначити, що не всі з них мають можливість визначити характер та особливості технології, а також здатність входити до її складу.

Вчені, що досліджують питання, пов'язані із втіленням технології та інновацій, одноставно стверджують, що винаходи, корисні моделі та промислові зразки — це об'єкти права інтелектуальної власності, на яких ґрунтується технологія. Ця точка зору є прийнятною, оскільки базується на тому, що

у вказаних об'єктах наявний внутрішній технічний потенціал, який здатний обумовити структурні зміни у виробничій сфері національної економіки.

Ураховуючи, що технологія становить певну систему, яка характеризується різноманітним поєднанням її складових, такі російські вчені, як С. Д. Ільєнков, Л. М. Голберг та С. Ю. Ягудін виділяють три основні складові технології: матеріальний продукт, інтелектуальний продукт та енергетичний продукт. До матеріального продукту вони відносять сировину, з якої виробляється продукція за допомогою технології, матеріали, за допомогою яких ця продукція набуває певного оформлення і продукція, яка в незмінному вигляді входить до складу виготовленої продукції. До складу інтелектуального продукту входять складові технології, які через свої характеристики можуть отримати правову охорону як об'єкти права інтелектуальної власності. Енергетичним продуктом є енергетичні ресурси, що були витрачені на виробництво певної продукції [11, с. 181–182].

О. М. Давидюк вважає, що до складової частини матеріального продукту слід відносити ще і матеріальне втілення технології [8, с. 17].

Незважаючи на тісний зв'язок технології з об'єктами права інтелектуальної власності, все ж таки існує низка відмінностей між ними. Об'єкти права інтелектуальної власності містять у собі результати наукової і творчої діяльності та становлять один з найбільш наукомістких об'єктів господарського обігу, що наділені потенційною здатністю до досягнення високих економічних результатів від їх безпосереднього використання. Сама по собі творча діяльність є поняттям набагато ширшим, ніж поняття інтелектуальна діяльність [14, с. 29–32].

Діяльність, пов'язана зі створенням технологій, безсумнівно є творчою діяльністю, проте чинне законодавство України, яке регулює відносини, пов'язані з використанням об'єктів права інтелектуальної власності, не відносить технологію до їх числа [8, с. 24].

Відсутність законодавчого визначення місця технології серед об'єктів права інтелектуальної власності зовсім не означає, що зв'язок між нею та іншими об'єктами права інтелектуальної власності відсутній.

В. В. Титов, розглядаючи проблему співвідношення таких категорій, як технологія та об'єкти права інтелектуальної власності, зазначає, що передача технології включає в себе передачу прав на об'єкти права інтелектуальної власності, а також передачу досвіду тієї особи, яка створила таку технологію, спільну діяльність розробника технології, особи, яка її втілюватиме, та особи, яка буде використовувати результати її діяльності [16].

Використовуючи об'єкти права інтелектуальної власності, підприємства отримують економічну вигоду від виробництва і реалізації продукції, у якій

ці об'єкти використовуються, або в результаті яких ця продукція виготовляється. У зв'язку з цим багато господарюючих суб'єктів зацікавлені у придбанні нових технологій.

Правове регулювання відносин у сфері створення, втілення та передання прав на технологію відбувається в межах інноваційного законодавства, відповідно до якого вона розглядається як об'єкт інноваційної діяльності.

Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» інновації визначаються як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [2].

Основоположником класичної теорії інновацій є Й. Шумпетер, який вважав, що технічне нововведення є економічним способом, який застосовується підприємцем з метою збільшення свого прибутку. М. В. Дишкант виокремлює інший наслідок введення інновацій — випуск на ринок нових товарів і зазначає, що інновація, як вияв науково-технічного процесу, який завдяки практичному використанню продуктів інтелектуальної, розумової праці — ідей та винаходів, приводить до створення кращих за властивостями, нових видів продукції та нових технологій [10, с. 116].

Інновації прийнято розглядати в широкому та вузькому значеннях.

У широкому значенні інновації розглядаються як прибуткове використання ідей, винаходів у вигляді нових продуктів, послуг, організаційно-технічних та соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного характеру. У вузькому значенні інновації ототожнюються з новою технікою, технологією, промисловим виробництвом [6, с. 14].

Проаналізувавши чинне законодавство України слід вказати на те, що інновації можуть набувати статусу інноваційного продукту та інноваційної продукції.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» інноваційним є продукт, який відповідає таким вимогам: 1) він є реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, селекційного досягнення тощо), на які виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів. При цьому використаний об'єкт інтелектуальної власності має бути визначальним для цього продукту; 2) розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень; 3) в Україні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом,

представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники [2, ст. 14].

Виходячи з вищевказаного визначення, можна зробити висновок, що технологія є основним інноваційним продуктом, у зв'язку з чим діяльність, пов'язана зі створенням, передачею прав та впровадженням технологій є невід'ємною частиною інноваційної діяльності.

Ю. Є. Атаманова розглядає технологію як кінцевий результат реалізації інноваційних продуктів поряд з інноваційною продукцією та інноваційним виробництвом [5, с. 252].

Виробництво продукції за допомогою технології не завжди передбачає випуск товарів, які характеризуються наявністю унікальних споживчих властивостей, товар може бути наділений звичайними характеристиками, які притаманні такого роду товарам, проте використання технології такого роду створює можливість у значній мірі підвищити рівень конкурентоздатності отриманої продукції.

Оскільки в результаті функціонування технології виникає товар, наділений унікальними споживчими якостями нової технології, його «особливість» буде визначатися внутрішньою природою, в основі якої може бути також технологія. У цьому випадку маються на увазі товари, що за своєю природою є матеріальним втіленням технології, яке внаслідок масового розповсюдження набуває статусу товару на відповідному товарному ринку. Оскільки в цьому разі така технологія містить унікальні споживчі характеристики, ототожнити її зі звичайним товаром неможливо та, у зв'язку з цим, доречним є надання такої технології статусу інноваційної продукції.

Передача прав на технологію відбувається у вигляді трансферу технологій.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» трансфер технології — передача технології, що оформляється шляхом укладення між фізичними та/або юридичними особами двостороннього або багатостороннього договору, яким устанавлюються, змінюються або припиняються майнові права та обов'язки щодо технології та/або її складових [3].

Під час передачі (трансферу) технологій укладаються договори, визначені Цивільним кодексом України (ЦК України) щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності з урахуванням вимог, встановлених ст. 19 Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій».

В умовах, коли проблемою законодавства залишається визначення правових засад регулювання відносин, які виникають з приводу передання технологій, з незрозумілих причин із Закону України «Про державне регулювання

діяльності у сфері трансферу технологій» законодавцем був виключений перелік договорів, шляхом укладення яких може відбуватись трансфер технологій.

Доцільність таких законодавчих змін є сумнівною, оскільки це крок назад щодо ефективності регулювання відносин у сфері трансферу технологій.

На сьогоднішній день спеціальний нормативно-правовий акт у сфері трансферу технологій замість деталізації правового регулювання діяльності у сфері трансферу технологій робить відсилку до Цивільного кодексу України. Однак слід зазначити, що ЦК України не визначає технології як окремих об'єктів права інтелектуальної власності, а Господарський кодекс України, хоча і містить положення щодо технологій як окремого об'єкта правового регулювання у сфері господарювання, проте не визначає правові засади регулювання трансферу технологій.

Враховуючи викладене, доцільним є внесення до законодавства змін, спрямованих на деталізацію правових форм трансферу технологій та визначення особливостей їх укладення.

Незважаючи на те, що на сьогоднішній день законодавством України не деталізовані правові форми передання технологій, слід зазначити, що однією з таких правових форм є договір комерційної концесії (франчайзингу).

При характеристиці предмета договору комерційної концесії слід вказувати на те, що особливість предмета франчайзингового договору полягає в тому, що він включає не просто інвестиційні відносини, а відносини інноваційного інвестування, які полягають у передачі до майнового комплексу виключних об'єктів інтелектуальної власності, але не просто об'єктів інтелектуальної власності, а тих, які синтезовані в інноваційний продукт, що має забезпечити конкурентоспроможну господарську діяльність у відповідній сфері. З погляду договору комерційної концесії цікавими є об'єкти інтелектуальної власності, які опосередковують технологію.

Комерційна концесія (франчайзинг) є найбільш прогресивною формою господарського договору, за яким здійснюється передача технологій.

Технологія є специфічним інноваційним продуктом, який займає центральне місце у системі інноваційних об'єктів і має здатність виступати в господарському обігу як інноваційна продукція (товарно-функціональна технологія), і в той же час може бути результатом реалізації інших інноваційних продуктів (технологія як результат інноваційної діяльності).

Характерний для франчайзингових відносин інноваційний потенціал сприяє освоєнню нових ринків збуту товарів (послуг), завоюванню прихильності більшої кількості споживачів, та, через усе це, розкриттю внутрішнього потенціалу підприємства.

У зв'язку з цим до обсягу франшизи повинна входити передача інноваційних технологій, усі інші франшизи для предмета договору комерційної концесії не характерні.

Висновки. На сьогодні виробничий сектор української економіки характеризується технологічною відсталістю, у зв'язку з чим виникає гостра необхідність у створенні умов для розвитку високотехнологічних галузей економіки, у розробці нових технологій, їх втіленні та комерціалізації.

У цьому аспекті важливим є проведення державою стратегічної технологічної політики, спрямованої на інноваційний розвиток економіки, що ґрунтуватиметься на високих технологіях. У зв'язку з цим необхідним є створення умов для розвитку інституту трансферу технологій, упорядкування регулювання відносин франчайзингу та стимулювання учасників господарських відносин до укладення якомога більшої кількості договорів комерційної концесії. Для цього необхідно детально урегулювати ці відносини та особливо увагу приділити інтелектуальній складовій, шляхом законодавчого закріплення виділити окремий вид франчайзингу — інноваційний франчайзинг. Важливим також є встановлення критеріїв оцінки технологій як об'єкта договору франчайзингу, функціонально спрямованих на інноваційне інвестування.

Слід зазначити, що спроби врегулювати відносини комерційної концесії були зроблені в Цивільному та Господарському кодексах України, однак таке регулювання виявилось не тільки неповним, але і таким, що не відповідає сучасному стану розвитку відносин франчайзингу.

Науковцями неодноразово висловлювалася точка зору щодо необхідності прийняття спеціального закону у сфері регулювання відносин комерційної концесії. Слід приєднатися до цієї точки зору, однак зазначимо, що важливим є не просто прийняття спеціального закону, а включення до нього окремої глави, яка б передбачала інституалізацію такого окремого правового інституту, як інноваційний франчайзинг. Водночас необхідним є визначення на законодавчому рівні критеріїв, які б дозволяли розглядати договір комерційної концесії як форму інноваційного інвестування і, у зв'язку з цим, поширити на цей тип договірних зобов'язань відповідний спеціальний правовий режим їх реалізації. Відповідно до цього зміст та спрямування такого правового режиму інноваційної діяльності має отримати закріплення у спеціальному законі. В цьому сенсі необхідним є також встановлення на законодавчому рівні правових засад і гарантій учасників відносин комерційної концесії; визначення порядку укладання та виконання договорів інноваційної комерційної концесії; встановлення пільг для учасників відносин інноваційної комерційної концесії.

Крім того, одним із найбільш важливих завдань законодавчої політики в інноваційній сфері має бути нормативно-правове визначення критеріїв оцінки інноваційних технологій, закріплення переліку технологій, які у разі передання їх за договором комерційної концесії та практичної реалізації підпадають під спеціальний правовий режим. Також існує необхідність у деталізації самої процедури передачі технологій. Вирішення вказаних завдань створить передумови для створення спеціального правового режиму реалізації цих договірних відносин, враховуючи їх важливе суспільно-економічне значення на сучасному етапі розвитку національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 18. — № 19–20, № 21–22. — Ст. 144.
2. Про інноваційну діяльність : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. — 2002. — № 36. — Ст. 266.
3. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14 вересня 2006 р. № 143-V // Відом. Верхов. Ради України. — 2006. — № 45. — Ст. 434.
4. Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. — К. : КНЕУ, 2003. — 394 с.
5. Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : монографія / Ю. Є. Атаманова. — Х. : ФІНН, 2008. — 424 с.
6. Атаманова Ю. Є. Теоретичні проблеми становлення інноваційного права України : монографія / Ю. Є. Атаманова. — Х. : Факт, 2006. — 256 с.
7. Большая советская энциклопедия : в 30 т. [гл. ред. А. М. Прохоров]. — Изд. 3-е. — М. : Сов. энцикл., 1976. — Т. 25. — 573 с.
8. Давидюк О. М. Технологія як об'єкт господарсько-правового регулювання : [монографія] / О. М. Давидюк. — Харків : ФІНН, 2010. — 176 с.
9. Деречин В. В. Системы технологи / В. В. Деречин, Ф. Е. Дубровин, В. В. Павленко. — Одесса : Агитатор, 2001. — 300 с.
10. Дишкант М. В. До питання управління інтелектуальною власністю / М. В. Дишкант // Актуальные проблемы охраны интеллектуальной собственности : материалы выступлений 9-й междунар. науч.-практ. конф., 5–9 сент. 2005, Алушта. — К. : ТОВ «НВП «Поліграф-сервіс», 2005. — С. 115–118.
11. Инновационный менеджмент / [П. И. Завлин, А. К. Казанцев, Л. Э. Миндель и др. ; под ред. П. И. Завлина. — М. : СУМСК, 1998. — 568 с.
12. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущо]. — К. : Аконіт, 2000 — Т. 4 (РОБ-Я). — 2000. — 198 с.
13. Основи технологій виробництва в галузях народного господарства : навч. посіб. / [Євген Петрович Желібо, Дмитро Віталійович Анопко, Віктор Миколайович Буслик та ін.]. — К. : Кондор, 2005. — 716 с.
14. Право інтелектуальної власності : академ. курс : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Опанас Андрійович Підпригора, Олександр Борисович Бутнік-

Сіверський, Володимир Степанович Дроб'язко, Петро Павлович Крайнев та ін.] ; за ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2002. — 672 с.

15. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. — М. : Сов. энцикл., 1989. — 1632 с.
16. Титов В. В. Трансфер технологий [Электронный ресурс] / В. В. Титов. — Режим доступа: <http://www.metodolog.ru/00384/annot.htm>.

ТЕХНОЛОГИЯ КАК КЛЮЧЕВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРЕДМЕТА ДОГОВОРА КОММЕРЧЕСКОЙ КОНЦЕССИИ

Гладкая Е. В.

Рассмотрены правовые особенности передачи технологии по договору франчайзинга, установлена принадлежность технологии к объектам интеллектуальной собственности, определены особенности оценки технологий как объекта договора франчайзинга.

Ключевые слова: инновации, инновационный продукт, технология, франчайзинг.

TECHNOLOGY AS A KEY OBJECT OF A COMMERCIAL CONCESSION AGREEMENT

Gladka O. V.

Legal features of technology transfer as franchisees were considered, technology belonging to the intellectual property has been set, features technology assessment as an object of a franchising agreement were determined.

Key words: innovations, innovative product, technology, franchising.

УДК 346.1 (477)

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ЗАВДАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

А. І. Денисов, аспірант

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

На основі вітчизняного законодавства і наукових праць правників встановлено поняття «економічна безпека держави». Визначені ознаки й елементи

ти економічної безпеки України. Запропоновано законодавче закріплення основних функцій держави у сфері економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, функції держави, господарсько-правове забезпечення.

Постановка проблеми. Забезпечення економічної безпеки України є одним із головних завдань нашої держави. Для виконання цього завдання держава має створити необхідне господарсько-правове забезпечення. На жаль, зараз існують певні проблеми не тільки через відсутність такого забезпечення, але навіть і через недосконалість, а іноді й відсутність понятійного апарату. Відсутні визначені функції держави у цій сфері, що призводить до неможливості створення як загального програмного документа, що регулював би діяльність держави у сфері забезпечення економічної безпеки взагалі, так і документів, що регулювали б діяльність суб'єктів в окремих сферах відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему господарсько-правового забезпечення економічної безпеки держави вивчали Д. В. Задихайло, Д. Д. Задихайло, О. А. Олейникова, В. М. Пашков, Ю. І. Сизов та ін. Слід зазначити, що у науковій літературі відсутня одностайна думка стосовно поняття «економічна безпека», її функцій і елементів. Однак більшість дослідників проблеми одностайні у думці, що необхідне негайне реформування вітчизняного законодавства і створення єдиної визначеної стратегії із забезпечення економічної безпеки.

Формулювання цілей. Метою статті є з'ясування поняття економічної безпеки держави, її ознак та елементів, визначення основних функцій держави у сфері економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі відбувається стрімкий розвиток міжнародних економічних відносин. При цьому одним із головних завдань для України є забезпечення своїх національних економічних інтересів.

Під національними економічними інтересами слід розуміти сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки. Економічні інтереси є об'єктивним вираженням функціонування економічної сфери країни. Вони виступають як провідна складова системної сукупності національних інтересів, тому що економічна сфера є базовою.

Реалізація (захист) національних економічних інтересів дуже тісно пов'язана із забезпеченням економічної безпеки держави. Остання виступає як стан, за якого національні економічні інтереси захищені від внутрішніх

і зовнішніх загроз. По суті реалізація (захист) економічних інтересів і є змістом забезпечення економічної безпеки. Захист національних економічних інтересів є найважливішою функцією системи забезпечення безпеки економічної сфери.

Актуальність забезпечення економічної безпеки проголошена у Конституції, законах і підзаконних правових актах.

Проблемою є відсутність чіткого визначення поняття «економічна безпека», забезпечення якої є, відповідно до ст. 17 Конституції України, однією з найважливіших функцій держави. Таке визначення містилось у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України. Так, економічна безпека визначалась як стан національної економіки і кредитно-фінансової системи, який дає можливість:

а) гарантувати економічний розвиток держави на підставі досягнень науково-технічного прогресу;

б) забезпечувати стійке функціонування своєї кредитно-грошової системи і задоволення потреб суспільства за несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов.

Однак Концепція втратила чинність після прийняття Закону України «Про основи національної безпеки України». У цьому нормативно-правовому акті відсутнє визначення економічної безпеки.

Зі змісту ст. 6 цього Закону, де викладені пріоритети національних інтересів, можна зробити висновок, що під завданням економічної безпеки слід розуміти створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення, інтеграція України в європейський економічний простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України. Однак це лише тлумачення, прямого ж визначення у цій нормі немає.

Визначення економічної безпеки міститься у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р., де вказано, що економічна безпека — це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання. Однак ці рекомендації мають інформаційний, рекомендаційний, роз'яснювальний характер та не є обов'язковими. Крім того, це підзаконний нормативно-правовий акт, а не закон.

Отже, норма Конституція втрачає свій зміст, оскільки до кінця не зрозуміло, що таке економічна безпека і, відповідно, як її можна захищати.

Економічна безпека безпосередньо пов'язана з національною безпекою, оскільки є її частиною. Це комплексна система, бо економічна безпека складається з багатьох елементів: енергетичної, інноваційної, фінансової, продовольчої безпеки тощо.

У Законі України «Про основи національної безпеки України» міститься визначення національної безпеки. Відповідно до ст. 1 цього Закону національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Це визначення є досить близьким до поняття економічної безпеки, але є значно ширшим.

Проблема вбачається і в тому, що Закон України «Про основи національної безпеки» є надто загальним і регулює не тільки економічну безпеку, а й соціальну, оборонну, духовну тощо. Існуючі в ньому норми, що стосуються економічної безпеки, недостатньо повно розкривають її зміст, не визначають її чітку структуру і залишають багато прогалин.

Крім того, в Україні відсутня загальновизнана та узгоджена академічною та політичною спільнотами економічна доктрина [3, с. 17]. І хоча окремі положення містяться в окремих актах, однак не існує єдиної доктрини, що мала б стати методологічною базою, в першу чергу для нормотворчості, трактування існуючих норм та формування державної економічної політики.

Про значні загрози національній економічній безпеці свідчить рейтинг Світового економічного форуму за 2013–2014 рр. Україна посідає 84 місце (із 148 досліджуваних економік), причому за останній рік вона перемістилась

на 11 місць. Це при тому, що ми посідаємо 38 місце за розмірами ринку, 43 — за рівнем вищої освіти і 57 — за рівнем середньої освіти.

Основними проблемами України, як зазначено у Звіті «Індекс глобальної конкурентоздатності у 2013–2014 роках», є низька конкурентоздатність товарів і послуг (124 місце) і незавершеність реформ у банківській і фінансовій галузях (117 місце) [1, с. 7].

Пропонується таке визначення економічної безпеки держави — це такий стан держави, за якого відбувається підтримка стабільного правового господарського порядку, забезпечується сталий розвиток національної економіки, забезпечується відновлення економічного розвитку і відсутні внутрішні і зовнішні загрози національній економіці.

У зв'язку з відсутністю законодавчого визначення поняття «економічна безпека», наразі відсутні й визначення її ознак. Тому пропонується визначити такі ознаки:

– стабільність. Одним з основних завдань держави для забезпечення економічної безпеки є забезпечення сталого економічного розвитку національної економіки. Крім того, держава має проводити реформування господарсько-правових відносин у сфері забезпечення економічної безпеки. Такі реформи теж мають бути стабільними — переслідувати одні цілі, бути послідовними. Крім того, бажано, щоб реформи не були занадто різкими, бо навіть реформаторська діяльність, що мала позитивні наслідки, може призвести до колапсу національної економіки, у разі непередбачуваності до неї населення і державних органів;

– розвиток. Будь-яка система, що не розвивається, буде знаходитись у занепаді. Тому необхідною складовою частиною забезпечення економічної безпеки є забезпечення розвитку як правового регулювання, так і господарських відносин;

– забезпечення безпеки. Безпосередньо вжиття заходів із прогнозування, виявлення і протидії як внутрішнім, так і зовнішнім негативним явищам;

– спрямованість на інтеграцію до міжнародної економічної системи. Українська держава у багатьох нормативних документах закріпила цю ознаку. Країна поставила на меті стати рівноправним учасником СОТ, увійти до Європейського економічного простору тощо. Лише інтеграція національної економіки до міжнародної економічної системи може забезпечити економічну безпеку держави. Діяльність у цій сфері полягає як у приведенні вітчизняного законодавства до міжнародних стандартів, так і в модернізації економіки в цілому, щоб забезпечити її конкурентоздатність і виживання;

– системність. Економічна безпека існує як безпека всіх її елементів. Кожен елемент має свою специфіку і забезпечення його безпеки потребує у кожному випадку окремої стратегії.

У законодавстві й науці, на жаль, не існує чіткого розбиття на елементи економічної безпеки. Окремі елементи можна виділяти за галузями. Так, це є продовольча, енергетична, сировинна, екологічна, медична безпека тощо.

Іншим критерієм можна виділити компетенцію. Це економічна безпека, що забезпечується діяльністю Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів, окремими міністерствами, органами і посадовими особами місцевого самоврядування тощо.

За основу класифікації можна взяти і критерій властивостей конкретного виду безпеки. Так, це може бути забезпечення економічної безпеки шляхом здійснення заходів із підвищення конкурентоздатності, рівня інноваційності тощо.

Можливим є й поділ за наявністю законодавчого закріплення елементів. Так, існують елементи, що прямо закріплені у законодавстві (продовольча, енергетична безпека тощо). Однак існують елементи, які поки що не закріплені у законодавстві. Так, В. М. Пашков виділяє вітальну безпеку — спроможність системи охорони здоров'я забезпечувати реалізацію немайнового блага — права на здоров'я, у тому числі репродуктивного, як основи стабільності громадянського суспільства та конституційної основи правового господарського порядку в Україні, її здатність до сталого функціонування за будь-яких несприятливих умов, а також здатність держави до захисту національних інтересів у сфері охорони здоров'я від можливих загроз [8, с. 21]. Однак поняття вітальної безпеки не визначено законодавством і норми вітчизняного права прямо не регулюють відносини, пов'язані із забезпеченням саме вітальної безпеки (хоча й регулюють відносини, пов'язані з її складовими елементами — продовольчою, фармакологічною безпекою, безпекою у сфері товарів першої необхідності). Іншим прикладом є забезпечення економічного суверенітету. На жаль, ця категорія існує лише як доктрина. У жодному нормативно-правовому акті не закріплено його поняття.

Відсутнє також визначення функцій держави у цій сфері. У законодавстві можна виділити такі функції держави у сфері господарсько-правового регулювання:

1. Соціальна спрямованість — основним завданням держави є забезпечення добробуту народу України.

2. Забезпечення економічної, інформаційної, інноваційної, енергетичної безпеки держави.

Однак навіть ці функції містяться в різних нормах і не завжди чітко визначені. Це призводить до неправильного розуміння функцій держави у сфері забезпечення економічної безпеки органами державної влади, неможливості створення державної концепції забезпечення економічної безпеки і багатьох інших негативних наслідків.

Тому пропонується створити окрему норму, що закріплювала б усі функції держави у сфері економічної безпеки.

Важливим питанням залишається, які саме функції держави у названій сфері можна виокремити. Аналіз наукової літератури не дає однозначної відповіді на це питання. Однак вбачається перспективною позиція Д. Д. Задихайла, що виокремив функціональні завдання Кабінету Міністрів України в економічній сфері. Зазначені ним функції є ідентичними загальнодержавним.

Можна виокремити такі функції держави у сфері економічної безпеки:

- забезпечення національної економічної безпеки;
- підтримання стабільного правового господарського порядку;
- забезпечення сталого розвитку національної економіки на основі якісного підвищення рівня її конкурентоспроможності, інноваційності та екологізації;
- забезпечення відновлення економічного розвитку [5, с. 60].

Необхідним вбачається створення механізмів правового регулювання проблемних сфер. По-перше, необхідно дати законодавче визначення економічної безпеки. Життєво важливою є розробка спеціальної програми забезпечення як економічної безпеки в цілому, так і окремих її аспектів (енергетичної, іноваційної, продовольчої тощо). Необхідна правова регламентація всіх відносин у цій сфері.

Крім того, необхідним є або розширення повноважень існуючих органів державної влади, що здійснюють функції захисту економічної безпеки, або створення нового органу (органів) із широкими повноваженнями для здійснення цього завдання.

Оскільки економічна безпека є складовою частиною національної безпеки, то основні функції з її запровадження має здійснювати Президент та Кабінет Міністрів, а функції захисту — Служба безпеки України та інші органи.

Необхідно також систематизувати (наприклад, шляхом кодифікації) існуючі нормативні акти та доповнити нормативну базу шляхом прийняття нових актів для подолання існуючих прогалин і колізій у різних галузях економіки — інвестування, екологічності, енергетики тощо. Оскільки при існуючому становищі існує велика кількість невизначеностей, а більшість положень розкидані по різних нормативно-правових актах. Це різко знижує ефективність регулювання економічних відносин і відштовхує потенційних інвесторів.

Вважається за доцільне прийняти центральний нормативно-правовий акт, що чітко встановлював би правові засади захисту економічної безпеки, а також спеціальні закони, що регулювали б відносини в окремих сферах захисту економічної безпеки.

Висновки. Економічна безпека держави — це такий стан держави, за якого відбувається підтримка стабільного правового господарського порядку, забезпечується сталий розвиток національної економіки, відновлення економічного розвитку і відсутні внутрішні і зовнішні загрози національній економіці.

Зараз не існує чіткого законодавчого визначення як економічної безпеки взагалі, так і окремих її аспектів. Це призводить до неможливості створення загальнодержавного програмного документа, що регулював би діяльність органів держави у сфері забезпечення економічної безпеки і чітко визначав напрям розвитку держави у цьому напрямі. Також дуже слабким є механізм господарсько-правового забезпечення відносин у сфері економічної безпеки.

Щоб подолати існуючу проблему, доцільно створити єдину державну стратегію захисту економічної безпеки, а також розробити галузеві стратегії із забезпечення продовольчої, інноваційної, екологічної безпеки тощо. Крім того, необхідно внести зміни в існуючі нормативно-правові акти з метою подолання існуючих прогалин і колізій.

Необхідним вбачається створення нового єдиного нормативно-правового акта (наприклад, Закону України «Про засади економічної безпеки»), що чітко встановлював би правові засади захисту економічної безпеки, оскільки Закон України «Про основи національної безпеки» є надто загальним і регулює не тільки економічну безпеку, а й соціальну, оборонну, духовну тощо. Існуючі в ньому норми, що стосуються економічної безпеки, недостатньо повно розкривають її зміст, не визначають її чітку структуру і залишають багато прогалин. Крім того, недопустимим є стан, коли норми, що регулюють забезпечення національної економічної безпеки розкидані по багатьох нормативно-правових актах, як це відбувається зараз.

У новому Законі необхідно дати не тільки чітке визначення економічної безпеки, окреслити функції держави в цілому і функції окремих її органів, але й забезпечити регулювання відносин щодо встановлення імпортно-експортного балансу, надати державі більш широкий інструментарій для впливу на економічну обстановку (створити нові стимулюючі заходи і санкції, зробити більш гнучкою процедуру економічної інтервенції та державних закупівель не тільки в межах національного ринку, а й у міжнародному торговельному просторі), посилити антимонопольні механізми з метою недопущення монополізації вітчизняного ринку іноземними та українськими компаніями і холдингами тощо.

Доречно було б створити і систему спеціальних законів, що регулювали б відносини в окремих сферах економічної безпеки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. World economic forum. The Global Competitiveness Index 2013-2014: Country Profile Highlights [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/GCR2013-14/GCR_CountryHighlights_2013-2014.pdf.
2. Білоусов Є. М. Економічна безпека й інноваційний розвиток України (сучасні проблеми правового забезпечення) / Є. М. Білоусов // Правові проблеми переходу до інноваційної моделі економічного розвитку в Україні : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 25 листоп. 2011 р. — Полтава : Фірма «Техсервіс», 2011. — С. 19–25.
3. Задихайло Д. В. Визначальні політико-правові чинники економічної стратегії держави / Д. В. Задихайло // Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення : монографія. — Х. : Юрайт, 2013. — Т. 1. — С. 10–53.
4. Задихайло Д. В. Процеси концентрації капіталу в економіці України (господарсько-правові позиції) / Д. В. Задихайло // Засоби та механізми господарсько-правового регулювання : монографія. — Х. : Юрайт, 2013. — Т. 3. — С. 8–45.
5. Задихайло Д. Д. Функції уряду України в економічній сфері: модернізація конституційно-правового забезпечення / Д. Д. Задихайло. — Х. : Юрайт, 2013. — 121 с.
6. Экономическая и национальная безопасность : учебник / под ред. Е. А. Олейникова. — М. : Экзамен, 2004. — 768 с.
7. Пашков В. М. Економічна політика держави на фармацевтичному ринку: проблеми господарсько-правового забезпечення / В. М. Пашков // Галузева економічна політика держави: проблеми правового забезпечення : монографія. — Х. : Юрайт, 2013. — Т. 1. — С. 54–140.
8. Пашков В. М. Господарсько-правова політика у сфері охорони здоров'я: проблеми вітальної безпеки : монографія / В. М. Пашков. — К. : Моріон, 2007. — 152 с.
9. Сизов Ю. И. Экономическая безопасность региона: регионализация, устойчивость бизнеса, стратегия / Ю. И. Сизов. — М. : Наука, 2004. — 154 с.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА: ЗАДАЧИ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Денисов А. И.

На основе отечественного законодательства и научных трудов юристов установлено понятие «экономическая безопасность государства». Определены признаки и элементы экономической безопасности Украины. Предложено законодательное закрепление основных функций государства в сфере экономической безопасности.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, функции государства, хозяйственно-правовое обеспечение.*

STATE ECONOMIC SECURITY: FULFILLING THE TASK OF ECONOMIC AND LEGAL SUPPORT

Denysov A. I.

On the basis of national legislation and scientific works of lawyers a notion «state economic security» was established. Characteristic features and elements of economic security in Ukraine were revealed. The research offers providing a legislative framework for key functions of the state within the sphere of economic security.

Key words: *economic security; functions of the state; economic and legal support.*

УДК 346.7:669:001.895

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

К. В. Плавшуда, аспірант

Національній юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Присвячено питанням господарсько-правового регулювання інноваційного розвитку в галузі металургійного виробництва України. Проаналізовано найголовніші нормативно-правові акти, за допомогою яких здійснюється управління інноваційними процесами як у металургійній промисловості, так і на більш масштабному рівні. Розглянуто найбільш новітні технології, які використовуються в металургійній промисловості України. Акцентовано увагу на недосконалості законодавства в цій сфері, вказано на його недоліки та звернуто увагу на відсутність державних програм щодо інноваційного розвитку саме в металургійній промисловості, що за сучасних умов є дуже великою прогалиною в праві.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, новітні технології, державні програми.*

Постановка проблеми. Як відомо, металургійна промисловість є однією з основних рушійних сил української економіки. Зважаючи на той факт, що валютні надходження завдяки експорту металу до 117 країн світу складають більше 40 % від загальних валютних надходжень України, а на експорт по-

стачається до 80 % прокату чорних металів, що становить близько 3 % обсягу світової торгівлі цим видом продукції, можна зробити висновок, що в нашій країні саме металургійній промисловості має бути приділена особлива увага в сфері створення чіткого законодавства, за допомогою якого можна було б повно та всебічно керувати інноваційними процесами в промисловості. Проте сьогодні відсутня будь-яка державна програма цього зразка, що є неприпустимим, адже це дає можливість власникам підприємств на власний розсуд визначати інноваційні шляхи розвитку металургії і діяти не завжди в інтересах держави. Основними нормативними актами, що регулюють інноваційні процеси розвитку як у металургійній промисловості, так і в інших видах промисловості, є Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р., Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 8 вересня 2011 р., проте дані нормативні акти є досить поверховими і не розкривають у повній мірі основні засади інноваційного розвитку як металургійної промисловості, так і інших видів промисловості загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз інноваційних технологій у металургійній промисловості поки що залишився поза увагою юристів-господарників. Проте специфіка господарсько-правового забезпечення інноваційного розвитку, його пріоритетні напрями та особливості функціонування були повною мірою розглянуті у монографіях Ю. Є. Атаманової, О. М. Давидюка, Д. В. Задихайла тощо.

Формулювання цілей. Основною метою є визначення кола найбільш інноваційних технологій у металургійній промисловості як в Україні, так і у світовому масштабі, проблематики державної підтримки їх запровадження у виробництво, а також завдань законодавства щодо створення відповідних правових режимів інвестиційної діяльності, що сприяли б реалізації відповідних інноваційних проектів.

Виклад основного матеріалу. Одним із домінантних факторів розвитку вітчизняного металургійного виробництва та посилення конкурентоспроможності металургійних підприємств на зовнішніх ринках є насамперед ефективність інноваційної діяльності, під якою у цьому контексті слід розуміти впровадження в експлуатацію найновіших досягнень науки та техніки світового рівня. Оцінюючи стан такої діяльності і як підсумок досягнутий в її результаті інноваційний рівень виробництва, можна зробити висновок про конкурентоспроможність тих чи інших суб'єктів економіки. Це положення знаходить своє відображення у світових стандартах розвитку економічних систем усіх рівнів на базі застосування новітніх знань та інновацій як одного з основних джерел економічних ресурсів. Зниження попиту суб'єктів господарювання на інноваційні розробки та відсутність дієвої

мотивації підприємців є чинниками, що призводять до значного відставання країни у технологічному розвитку від економічно розвинутих країн і до консервації виробництва з більш низьким технологічним укладом. Основною метою розвитку інноваційної діяльності у виробничій сфері є підвищення конкурентоспроможності. Для досягнення цієї мети металургійні холдинги мають сформувати потужні науково-дослідні підрозділи, які б використовували фундаментальні та прикладні дослідження. Акцент має бути зроблено також на використанні технологічного досвіду країн з розвинутою економікою, у яких інноваційна діяльність ґрунтується саме на корпоративному секторі науки, про що свідчить великий обсяг витрат та кількість патентів, досліджень, а отже, і задіяних наукових кадрів.

Зрозуміло, що масове оновлення виробництва на вітчизняних промислових підприємствах може відбутися тільки у досить віддаленій перспективі. Не сприяє позитивному розвитку цього процесу і скасування у 2004 р. пільг для технопарків і підприємств, що займаються інноваційною діяльністю. Поте після прийняття Верховною Радою України Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [1] у виробників з'являються можливості для впровадження новітніх технологій. Суб'єкти господарювання державної та приватної форм власності, які вирішують впроваджувати сучасні конкурентоспроможні технології, можуть розраховувати на одержання державних гарантій при наданні кредитів комерційних банків, які направляються для купівлі ноу-хау. Крім того, за законодавством України товаровиробники можуть одержувати цільові державні субсидії. Законом України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій» [2] передбачається поряд з розвитком наукоємних технологій, поліпшенням технічних характеристик вітчизняної продукції, підвищенням її конкурентоспроможності створити ефективну систему фінансування науки та науково-технічних проектів, на основі чого активізувати інноваційну діяльність підприємств, що виробляють високотехнологічну продукцію. До 2013 р. передбачається змінити структуру промислового виробництва за технологічними укладами [3].

Слід зазначити, що сучасний стан накопичення суспільно-економічних проблем у країні свідчить про необхідність сутнісної «реструктуризації» національної економічної системи та властивостей її функціонування. Безперечно, що один із маркерів успішності завершення названого процесу має стати перехід національної економіки до опанування нових, більш високих технологічних укладів у виробничій сфері з утворенням критичної маси відповідних кластерів. Очевидно, що суспільство має генерувати сучасну національну життєздатну реалістичну економічну концепцію такої реструктуризації. Ціл-

ком очевидно також і те, що аналогічної реструктуризації вимагає і правова система суспільства [10, с. 9].

Отже, у вітчизняній практиці сформувалося коло економічних інструментів науково-технічної, інноваційної та промислової політики, за допомогою яких може бути здійснено якісне управління інноваційними процесами на всіх етапах його становлення. Проте слід зазначити, що перехід на будь-який новий, більш удосконалений етап виробництва потребує суттєвих інвестицій, які не завжди можуть бути залучені з огляду на стан вітчизняної економіки. Тому засоби інноваційної політики обов'язково мають бути поєднані із засобами інвестиційної господарсько-правової політики держави.

Сьогодні виробництво сталі в конвекторах і мартенівських печах є найбільш поширеним і усталеним видом технологій у металургійному виробництві України. На частку перших припадає біля 55 % виготовлення сталі в Україні і 67 % у світі. Що стосується мартену, то на нього припадає біля 41 % в Україні і 2 % у світі. Навіть відсоткове співвідношення говорить про те, що виробництво сталі в мартенівських печах є досить недосконалою технологією, яка в нашій країні витісняється конвекторним виробництвом і практично повністю втрачає свої позиції у світовому просторі. Його недоліками є:

- висока енергоємність процесу виплавки сталі;
- низький рівень виробництва (виплавка 100 т займає 7–10 год);
- дуже екологічно забруднене виробництво.

Крім того, повне виведення з експлуатації мартенівських печей дозволить знизити валові викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря більш ніж у 2,5 раза (порівняно з мартенівським способом виробництва).

Проте виробництво сталі в електричних печах — найбільш досконалий спосіб отримання спеціальних і високоякісних сталей. Сталь виплавляють у дугових або індукційних електропечах. Найбільш поширені дугові електропечі ємністю до 270. При електроплавці сталі використовують як сталевий скрап і залізну руду, так і рідкі сталі, що надходять з мартенівської печі або конвертера. Аналіз особливостей роботи електропечей показує, що на сьогоднішній день є невикористані резерви підвищення техніко-економічної ефективності ДСП. Одним із перспективних напрямів удосконалення електроплавки є розробка технологічних рішень щодо подальшого зниження витрат електроенергії і підвищення стійкості футеровки ДСП [4]. На жаль, в Україні виробництво сталі в електропечах займає біля 4 %, що порівняно зі світовою практикою (31 %) є дуже низьким показником. Такий низький показник викликаний тим, що повне впровадження інноваційних технологій на металургійних підприємствах України є не зовсім матеріально вигідним для власників цих підприємств. Для електроплавки характерний високий рівень виробництва сталі: виплавка 100 т займає 60 хв, що порівняно з мартенівським

видом виробництва є більш досконалою технологією. Основна перевага сучасної електроплавки — висока продуктивність (до 300 т/год) при роботі на ломі — досягається за рахунок введення в піч електричної енергії за допомогою трансформаторів високої питомої потужності до 1000 кВА/т і більше. До недоліків традиційних систем управління електричним режимом ДСП слід віднести відсутність інтуїтивно зрозумілої мнемосхеми подання інформації технологічному персоналу. Інформація подається у вигляді розмальованих статичних таблиць з мінімумом динамічно змінюваних параметрів. Наявність інтуїтивно зрозумілої мнемосхеми і можливість на її основі перегляду архіву параметрів попередніх плавок дозволить підвищити якість і скоротити терміни навчання плавильного персоналу. Запропонований новий підхід до контролю й управління процесами, що протікають в приелектродному просторі потужних триелектродних ДСП змінного струму полягає у виборі засобів і методів управління дуговим режимом ДСП на базі технічних можливостей, що надаються сучасною перетворювальною та комп'ютерною технікою, а також сучасними інформаційними технологіями.

Таким чином, перспективи металургійного виробництва відомі, а відставання від їх запровадження дуже велике, тому об'єктами державної інноваційної політики у сфері металургійного виробництва слід визнати найбільш ефективні з них в умовах української економіки.

Основне завдання держави в науково-технічній та інноваційній сферах полягає у забезпеченні умов для функціонування та сталого розвитку ефективної національної інноваційної системи, координації діяльності суб'єктів, що входять до неї, шляхом узгодження їх інтересів з інтересами й завданнями держави в соціально-економічній сфері, здійснення контролю за результатами роботи національної інноваційної системи та її підсистем із метою визначення їх впливу на рівень соціально-економічного розвитку країни [5, с. 113].

Визнання інноваційного шляху розвитку основним вектором соціально-економічного розвитку держави зумовлює постановку питання правового забезпечення інноваційної моделі національної економіки, яке, зважаючи на сучасні виклики світової економіки та внутрішні проблеми економічного характеру, заслуговує на віднесення його до актуальних завдань сучасної правової науки. За своїм змістом це комплексна проблема, яка потребує вирішення та правового врегулювання цілої низки питань, як загальних, так і конкретних, як публічно-, так і приватноправового значення [5, с. 71].

Серед заходів у сфері інноваційної політики, які мають бути вжиті державою, є в першу чергу розробка певних правових механізмів регулювання інноваційної діяльності, які б реалізовувалися через створення державних програмних документів, впровадження правових механізмів взаємодії всіх елементів національної інноваційної системи, з особливою увагою до вста-

новлення правових форм взаємодії суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, з одного боку, та суб'єктів господарювання промислового сектору економіки з метою практичного використання нових знань і технологій та впровадження у виробничу сферу інноваційних продуктів [5, с. 113], правове оформлення інноваційного ринку, встановлення контролю за дотриманням законодавчо встановлених вимог до здійснення інноваційної діяльності, встановлення захисту прав та інтересів учасників інноваційних систем.

Сьогодні основними нормативними актами, що регулюють відносини у сфері інноваційної діяльності, у тому числі і в металургійній промисловості, є закони «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. [6], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 8 вересня 2011 р. [7].

Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 4 липня 2002 р. пріоритетними напрямками інноваційної діяльності визнає науково, економічно й соціально обґрунтовані та законодавчо визначені напрями інноваційної діяльності, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній, конкурентоспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах і на збільшення експортного потенціалу держави з ефективним використанням вітчизняних та світових науково-технічних досягнень.

Однак, незважаючи на законодавче закріплення пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, у практичній площині вони не відбиваються на спрямованості інноваційної діяльності суб'єктів господарювання і фактично не є найбільш важливими та економічно доцільними напрямками розробки та реалізації інновацій [5, с. 132]. Як зазначає О. П. Орлюк, для України властивий певною мірою хаотичний, не підкріплений науковими прогнозами вибір пріоритетів, наслідком чого є те, що їх реалізації не надається особливого значення, не виділяється достатньо вагомих коштів і не досягається кінцева мета інноваційної та науково-технологічної політики, оскільки не зрозуміло, що стало кінцевим результатом [8, с. 101].

Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Законом передбачено, що головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних та правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження в країні екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництво та реалізація нових видів конкурентоздатної про-

дукції. Закон містить положення про державне регулювання інвестиційної діяльності, про правовий режим інноваційних проектів, продуктів і продукції, інноваційних підприємств та державну реєстрацію інноваційних проектів, фінансову підтримку інноваційної діяльності, особливості оподаткування та міжнародного співробітництва у цій сфері. Проте загалом даний нормативний акт є досить поверховим і не містить чітких положень, які б могли стати основою в управлінні інноваційною діяльністю в нашій державі.

Іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини у галузі інноваційного розвитку, є Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України» від 13 липня 1999 р. [9]. Постановою передбачені головні цілі науково-технологічного та інноваційного розвитку, пріоритетні напрями науково-технологічного та інноваційного розвитку, удосконалення його механізму, фінансове забезпечення наукової та інноваційної діяльності, організаційно-функціональну трансформацію науково-технологічного потенціалу, удосконалення управління в інноваційно-технологічних та наукових сферах. Перелік пріоритетних напрямів інноваційного розвитку є досить обширним, що ускладнює процес їх систематизації та вибору дійсно пріоритетних напрямів розвитку у цій сфері.

Ще одним документом, яким регулюються питання інноваційного розвитку в Україні, є Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України від 13 липня 1999 р. У цьому нормативно-правовому акті спостерігається нечіткість інноваційних пріоритетів, деякі розбіжності з пріоритетними напрямами розвитку із Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні».

Загалом, характеризуючи законодавство України про інноваційну діяльність у державі, можна зробити висновок про відсутність чітких ідей щодо перспективного напрямку розвитку України у цій сфері, її позиції на світовому рівні та відсутність науково обґрунтованого підходу з урахуванням реальних можливостей країни.

Стосовно власне металургійної промисловості, то дуже великою прогалиною в праві сьогодні є відсутність законодавства щодо інноваційного розвитку саме в цій галузі промисловості. Зважаючи на важливість металургії для економіки країни, на масштабність виробництва, імпорту та експорту металургійної продукції, на її стрімкий розвиток за останні роки, має бути створено нормативний акт, який би: регулював питання щодо засад регулювання інноваційної діяльності саме в металургійній промисловості України, встановлював напрями науково-технологічного та інноваційного розвитку в сфері металургійного виробництва, визначав форми стимулювання державою

інноваційних процесів, був спрямований на виведення української металургії на інноваційний шлях розвитку, відстежував світові інноваційні стандарти розвитку металургійної промисловості і визначав найбільш оптимальні їх різновиди саме для української металургії. Відсутність такого документа позбавляє державу можливості стати лідером в управлінні інноваційними процесами на численних металургійних підприємствах в Україні. Отже, в цьому випадку мова йде про те, щоб активізувати і стимулювати розвиток національної державної політики в економічному розвитку недержавних суб'єктів, незважаючи на тотальну приватизацію металургійних підприємств в Україні, а не залишати це питання на власний розсуд підприємців. Промислове виробництво саме такого укладу може бути продуктивним не лише для приватних інтересів, а й для країни загалом.

Висновки. Таким чином, інноваційні процеси в різних галузях національної економіки мають не тільки спільні риси та компетенцію виробничих відносин, але і суттєву їх специфіку. Зокрема в металургійній галузі інноваційно-інвестиційна політика має отримати конкретний адресний характер. Основними цілями державної інноваційної політики у галузі металургійного виробництва є:

1. Чітке законодавчо закріплене визначення для впровадження пріоритетних металургійних технологій та необхідних форм концентрації ресурсів для їх реалізації у промисловості.

2. Формування та реалізація науково-технічної державної програми у сфері металургійного виробництва з метою оновлення його технологічної бази.

3. Розробка та прийняття пакета нормативно-правових актів, що запроваджують спеціальний режим інноваційного інвестування в металургійне виробництво.

4. Встановлення заходів державної патентної підтримки вітчизняних суб'єктів господарювання в металургійній галузі.

5. Розробка правових заходів стимулювання створення в межах вітчизняних металургійних холдингів власних науково-технічних дослідних підрозділів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V // Відом. Верхов. Ради України. — 2006. — № 45.
2. Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій : Закон України від 09.04.2004 р. № 1676-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 32.
3. http://iee.org.ua/files/alushta/89-4ijov-innov_factor.pdf.

4. <http://www.bibliotekar.ru/spravochnik-33/104.htm>.
5. Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : монографія / Ю. Є. Атаманова. — К. : ФІНН, 2008. — С. 71–132.
6. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 р. № 40-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2002. — № 36.
7. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16 січня 2003 р. № 433-IV // Відом. Верхов. Ради України. — 2003. — № 13.
8. Орлюк О. П. Проблеми формування та реалізації науково-технологічної та інноваційної політики / О. П. Орлюк // Інноваційний розвиток України: наукове, економічне та правове забезпечення : всеукр. наук.-практ. конф., 27–28 жовт. 2006 р. : тези доп. [упоряд. О. В. Петришин, М. О. Кизим]. — Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007.
9. Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України : Постанова Верховної Ради України від 13.07.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-14.
10. Інноваційне інвестування в Україні: проблеми правового забезпечення : монографія ; за наук. ред. Д. В. Задихайла. — Х. : Юрайт, 2013. — С. 9.

ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА УКРАИНЫ

Плавшуда К. В.

Посвящено вопросам хозяйственно-правового регулирования инновационного развития в области металлургического производства Украины. Проанализированы основные нормативно-правовые акты, с помощью которых осуществляется управление инновационными процессами как в металлургической промышленности, так и на более масштабном уровне, рассмотрены новейшие технологии, которые используются в металлургической промышленности Украины. Акцентировано внимание на несовершенство законодательства в данной сфере, указано на его недостатки и обращено внимание на отсутствие государственных программ инновационного развития именно в металлургической промышленности, что в современных условиях является очень большим пробелом в праве.

***Ключевые слова:** инновационное развитие, новейшие технологии, государственные программы.*

ECONOMIC-LEGAL SUPPORT OF INNOVATION DEVELOPMENT OF METALLURGICAL COMPLEX OF UKRAINE

Plavshuda E. V.

The issues of the economic- legal regulation of the innovation development in the field of the metallurgical production in Ukraine are reviewed . The main legal acts, that regulate the innovative processes in the metallurgical industry and on a broader level, are analyzed. The latest technologies in the metallurgical industry of Ukraine and the imperfection of legislation in this area are reviewed. The large gap in the law is the absence of the state program of innovative development of the metallurgical industry are revealed.

Key words: *innovative development, the newest technologies, the state program.*

УДК 346.12

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ОБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

В. О. Усатий, здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено питання сучасного стану та тенденцій розвитку промисловості України в контексті становлення дієвої промислової політики держави. Розглянуто різні правові форми впливу держави на господарську діяльність у промисловості України як такої і зокрема в різних галузях національної економіки.

Ключові слова: *промисловість, промислова політика держави, організаційно-господарські відносини, модернізація та реструктуризація промислового комплексу.*

Постановка проблеми. Відповідно до Концепції державної промислової політики України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 272, державна промислова політика — це діяльність Уряду, спрямована на збереження, підтримку й розвиток вітчизняних товаровиробників у галузях і виробництвах, що забезпечують життєві інтереси країни, насамперед її економічну безпеку, а також соціальний та культурний рівень життя народу.

Аналіз стану промислового комплексу України, що був викладений у цій Концепції, свідчить про таке. Так, Україна на період здобуття незалежності мала великий інтелектуальний і технологічний потенціал майже в усіх основних галузях промисловості. Проте цей потенціал створювався не як єдиний комплекс України, а як частина народногосподарського комплексу колишнього СРСР. Це призвело до величезних диспропорцій між окремими галузями і підгалузями промисловості, високого рівня мілітаризації та концентрації виробництва, відсутності замкнених технологічних виробництв і багатьох видів сировини, необхідних для функціонування промисловості незалежної України.

За перші кілька років незалежності намітилися нові негативні тенденції.

Не було здійснено переорієнтацію підприємств військово-промислового комплексу на випуск товарів широкого вжитку, незважаючи на те, що виробництво військової техніки скоротилося більше ніж на 90 %. Різко зменшилося фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт промислового виробництва, яке у 1994 р. становило 17 % від обсягів 1990 р., а фінансування фундаментальної та прикладної науки становило близько 0,4 % внутрішнього валового продукту. Була знижена інноваційна активність, втрачався інтелектуальний потенціал країни. Значні структурні перекося у матеріальному виробництві та ціноутворенні створили величезну нішу для накопичення потенціалу інфляції витрат.

Зберігалася негативна тенденція підвищення кредиторської та дебіторської заборгованості, заборгованості підприємств перед бюджетом, збільшувався дефіцит власних обігових коштів підприємств, однією з причин якого стала жорстка кредитна політика. Тривав спад інвестиційної активності. Протягом 1991–1993 рр. обсяг капітальних вкладень зменшився на 47,6 %, причому найбільший спад був характерним для виробничих інвестицій. Існуюча законодавчо-нормативна база не стимулювала інвестицій у промислове виробництво з боку внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Механізм «сертифікаційної» приватизації не тільки не дав необхідних інвестиційних ресурсів, але й призвів до дроблення капіталу і власності.

Дуже повільно здійснювалися структурні перетворення у промисловості, особливо в галузях, спрямованих на виробництво товарів кінцевого споживання, тривала некерована конверсія, що призводила до зменшення високотехнологічних виробництв.

Стан промислового комплексу визначався такими негативними рисами:

- 1) недостатня орієнтація на виробництво продукції кінцевого споживання;
- 2) домінування видобувних і базових галузей з низьким ступенем переробки сировини;
- 3) застарілі технології у більшості галузей (за наявності унікальних високотехнологічних виробництв), технологічний розрив у рівнях розвитку

цивільних і оборонних галузей, надмірна мілітаризація за відсутності завершених технологічних циклів військового виробництва; 4) висока матеріало- та енергоємність виробництва при майже монопольній залежності від імпорту енергоресурсів; 5) втрата традиційних ринків збуту в СНД і країнах Східної Європи; 6) розрив кооперованих зв'язків у межах СНД; 7) високий ступінь зношеності основних фондів; 8) деформована структура виробництва; 9) неконкурентоспроможність більшої частини вітчизняної продукції через низьку якість і моральну застарілість, що поглибилась у зв'язку із встановленням світових цін на енергоносії; 10) відсутність платоспроможного споживчого попиту і недосконалість пропозицій через недорозвиненість системи дослідження кон'юнктури ринку і маркетингу.

Отже, існуюча система реалізації промислової політики не надавала можливості зберегти наявний промисловий потенціал і його науково-технічну базу, здійснювати структурні зміни, свідомо захищати і підтримувати вітчизняних виробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання промислової політики держави в господарсько-правовій науці досліджувалося епізодично в контексті окремих галузей народного господарства. Стосовно загальних досліджень в економіці, зокрема щодо збереження, підтримки й розвитку вітчизняних товаровиробників у галузях і виробництвах, що забезпечують життєві інтереси країни, насамперед її економічну безпеку, а також соціальний та культурний рівень життя народу, то такі дослідження не отримали належного розвитку. Питання розвитку промислової політики держави отримали розвиток в окремих сферах суспільного життя та були на порядку денному юристів-господарників, таких як: Д. В. Задихайло, В. К. Мамутов, В. М. Пашков, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко, В. С. Щербина тощо. Проте зазначені науковці не приділяли достатньої уваги узагальненню промислової політики держави та її впливу на економіку держави в цілому.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку промисловості України та промислової політики держави в цілому.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку українська економіка, орієнтована на ринкову систему економічних відносин, характеризується особливим типом економічної системи, критерієм якої є виживання в умовах нестабільності.

Як наслідок, реформування економіки України та орієнтація вітчизняних суб'єктів господарювання на ефективне функціонування за нових умов вимагають кардинального перегляду основ управління господарським механізмом, а також всеохоплюючої структурної трансформації як національної економіки в цілому, так і зміни структури економіки окремих галузей, регі-

онів та підприємств [1, с. 85]. Аксиоматично, що промисловість є одним із найважливіших структурних елементів національної економіки і має одне з ключових значень у забезпеченні економічної та політичної безпеки країни, її економічної незалежності, підвищенні добробуту населення. Вона є провідною галуззю економіки України, оскільки забезпечує всі галузі економіки знаряддями праці, сировиною і матеріалами, служить найбільш активним чинником науково-технічного прогресу і розширеного відтворення в цілому. Серед інших галузей народного господарства промисловість виділяється комплексуювальними функціями. Від того, як працює промисловість, багато в чому залежить функціонування всієї економіки. Тому темпи зростання, рівень розвитку і структура промисловості є найважливішими показниками не тільки кількісної, а й якісної характеристики економіки, а також життєвого рівня населення [2]. За таких умов найбільш структурно розбалансованим, а, отже, і пріоритетним для найінтенсивніших структурних перетворень, виявилось промислове виробництво України. Роль промисловості у формуванні ВВП та валової доданої вартості залишається вагомою як для розвинутих постіндустріальних країн, так і для постсоціалістичних держав. Так, частка промислового виробництва у ВВП держав з ринковим механізмом господарювання становить від 17,8 % (Данія) до 41,4 % (Японія). Питома вага промисловості у створенні валової доданої вартості галузей економіки складає від 20,0 % (США) до 38,0 % (Китай), а чисельність працівників, зайнятих у секторі промислового виробництва, становить близько третини зайнятого економічною діяльністю населення. В постсоціалістичних країнах промисловість формує від 26,8 % ВВП (Угорщина) до 53,9 % (Румунія), а частка доданої вартості, створеної промисловим виробництвом досягає 31,0 % (Росія) [3].

Промисловість в Україні має розгалужену соціально-економічну, організаційну, технологічну, територіальну структури, завдяки чому її можна віднести до числа складних систем. Вона інтегрує досягнення науково-технологічного прогресу, виступаючи локомотивом трансформаційних перетворень на макро- та регіональному рівнях і є показником економічного потенціалу країни [1, с. 86]. Вона є основою інтеграції економіки України у світову, виробляючи 91,2 % експортної продукції, а її експортно-імпортний оборот дорівнює майже 80 % ВВП. Завдяки промисловості держава отримує 2/3 валютних надходжень від загального експорту товарів і послуг [4, с. 134].

Поглиблення світової фінансової кризи спричинило згорання виробництва у багатьох країнах через суттєве падіння попиту. Українські базові бюджетотворюючі галузі є досить інтегрованими у світовий ринок, і тому високозалежними через свою експортоорієнтованість від ситуації на зовнішніх ринках. Як наслідок, усі світові тенденції знаходять своє відображення на динаміці

внутрішнього виробництва [5]. Саме тому найбільше падіння виробництва демонструють експортоорієнтовані галузі промисловості [1, с. 88].

У Посланні Президента України до Верховної Ради України від 30 квітня 2002 р. «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» наголошується, що Україна зможе посісти належне місце в Європі і світі за умови опанування інноваційного шляху розвитку, підвалини якого мають бути закладені в процесі структурної перебудови економіки. Тільки таким чином можна змінити сировинний вектор розвитку економічних процесів, що стихійно формується нині.

Отже, основою стратегічного курсу, його базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки, утвердження України як високотехнологічної держави.

Одним із завдань є формування конкурентного середовища, тобто розвиток конкуренції, посилення її впливу на ціноутворення, посилення державного регулювання суб'єктів природних монополій, підвищення прозорості їх діяльності, формування конкурентного середовища на ринках енергоносіїв, сільгосппродукції, транспортних перевезень, зв'язку, житлово-комунальних послуг, розміщення державного замовлення, централізованих капіталовкладень тощо. Актуалізується необхідність скасування пільг та преференцій окремим суб'єктам господарської діяльності, вирівнювання умов конкуренції на регіональному та місцевих рівнях, удосконалення правових механізмів добросовісної конкуренції.

Механізм відновлення платоспроможності боржника та банкрутства має стати ключовим при вирішенні питань заборгованості та фінансового оздоровлення підприємств, збереження робочих місць і виробничого потенціалу. Реструктуризація й ліквідація таким шляхом безнадійних підприємств-боржників сприятиме перерозподілу ресурсів на користь життєздатних підприємств.

Завдання полягає в тому, щоб сформувати правове середовище, яке забезпечить ефективний захист кредиторів та власників (інвесторів) від ризиків втрати контролю над власністю внаслідок недобросовісного застосування процедур банкрутства.

Основна мета стратегії макроекономічної політики — забезпечення умов стійкого довготривалого зростання, яке сприяло б структурно-інноваційній та соціальній переорієнтації економіки, формування сприятливого інвестиційного середовища. Це потребує збереження принципу пріоритетності макроекономічної стабілізації. Потрібно враховувати і зворотний зв'язок — залежність макроекономічної збалансованості від результативності політики

економічного зростання. Досвід попереднього десятиріччя показує, що надійна фінансово-бюджетна та грошова стабілізація без стабільного реально-го сектору економіки неможлива, вона може бути лише короткотерміною.

У контексті нової стратегії є нагальною потреба в ширшому впровадженні загальноприйнятих міжнародних механізмів захисту внутрішнього ринку та регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Це насамперед забезпечення зовнішньоторговельного режиму, спрямованого на створення рівноправних умов господарювання для вітчизняних та іноземних товаровиробників і ефективний їх захист від недобросовісної конкуренції.

Україна належить до промислово розвинених країн світу, має один із найбільших у Європі і структурно розгалужених промислових комплексів. Структура промисловості охоплює базові галузі — чорну і кольорову металургію, хімію та нафтохімію, машино- і приладобудування, легку та переробну промисловість. Серед наукоємних галузей — авіакосмічна, суднобудівна, виробництво військової техніки, важке і сільськогосподарське машинобудування, верстатобудівна та інструментальна, електротехнічна і приладобудівна, виробництво засобів зв'язку, інформатики та складної апаратури, медичного устаткування, радіо-, електронна, автомобілебудівна тощо. У їх арсеналі — усі відомі базові технології, що використовуються у світовій промисловості: виробництво матеріалів, переробні, заготівельні, металообробні, термічні, збиральні, нанесення покриттів та ін.

Доказами високотехнологічних та конкурентних можливостей української промисловості є серійне освоєння нових моделей літаків АН-70, АН-140 та АН-38. Також реалізація міжнародного проекту — програми ракетно-космічного комплексу морського базування «Морський старт» і «Глобал стар», де застосовуються вітчизняні ракетноносії «Зеніт» і «Циклон». Із 22 базових технологій ракетно-космічної галузі Україна володіє 17.

Основні механізми модернізації такі: 1) поглиблення інституційних перетворень, спрямованих на формування в промисловому комплексі динамічного і конкурентоспроможного приватного сектору, удосконалення системи корпоративного управління; 2) поліпшення прогнозування та державного програмування, реалізація державних цільових програм; 3) активний захист інтересів вітчизняних товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках; 4) фіскальне (податкове) стимулювання інновацій та експорту високотехнологічної продукції; 5) застосування сприятливих митних режимів імпорту технологічного обладнання; 6) освоєння механізмів державного довгострокового кредитування; 7) удосконалення системи державних замовлень та закупівель; 8) максимальне використання інвестиційних інструментів приватизації; 9) державне сприяння розвитку фінансового лізингу; 10) застосування додаткових стимулів розвитку малого та середнього бізнесу, венчурних

(у т. ч. зовнішніх) інвестицій; 11) сприяння всебічному розвитку спільних та іноземних підприємств, виробничій кооперації з підприємствами країн ЄС, Росії та інших держав у технологічному оновленні провідних галузей української економіки.

Пріоритетами політики модернізації промисловості мають стати: 1) державне сприяння розвитку наукоємних виробництв та галузей, що базуються на використанні інформаційних та комунікативних технологій; 2) освоєння виробництва продукції та систем машин, що забезпечуватимуть запровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, комплексне технічне і технологічне переоснащення виробництва, масове оновлення основних фондів; 3) виробництво імпортозамінної продукції; 4) освоєння системи машин для розвитку агропромислового комплексу; 5) розширення експортної бази, у тому числі високих технологій та товарів з високим ступенем обробки; 6) закриття, санація та перепрофілювання неефективних виробництв.

Отже, стверджує Д. В. Задихайло, для господарсько-правової науки завданням залишається створення та постійне удосконалення правового механізму регулювання макроекономічних процесів та встановлення щодо нього принципів вихідних положень, які базуються на суспільно-економічних цінностях. За таких умов сам економічний алгоритм такого регулювання має бути соціально орієнтованим і залишатися в системі суспільно сприйнятливих аксіологічних координат [6].

Так, відповідно до Концепції державної промислової політики, що схвалена Указом Президента України від 12 лютого 2003 р. державна промислова політика є важливою складовою загальнодержавної політики. Вона спрямована на досягнення промисловістю якісно нового рівня розвитку, посилення промислового потенціалу держави, задоволення потреб населення, зростання обсягів виробництва і підвищення конкурентоспроможності промислової продукції.

Однією з причин низької ефективності української економіки, уповільнення її динаміки та тінізації є криза системи корпоративного управління. За оцінками експертів Світового банку, система корпоративного управління в Україні є однією з найслабкіших серед країн із перехідною економікою і тому потребує глибокої реструктуризації. У питаннях корпоративного управління Україна відстає не лише від країн-претендентів на вступ до ЄС, а й перебуває позаду Росії і навіть Грузії, підкреслюється в Посланні Президента України до Верховної Ради України (2003 р.) «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році».

Метою розвитку промисловості, відповідно до Державної програми розвитку промисловості на 2003–2011 рр., було створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу, здатного в умовах

інтеграції та глобалізації розв'язувати основні завдання соціально-економічного розвитку та утвердження України як високотехнологічної держави.

Основними напрямками реформування системи управління промисловістю було: 1) застосування нових стратегій управління шляхом переходу від запізненого виправлення дефектів попереднього розвитку до випереджаючих багатовекторних спрямовуючих дій; 2) удосконалення механізмів ринкової самоорганізації підприємств на виконання стратегічних напрямів промислового розвитку; 3) формування повнофункціональної структури системи управління із включенням в неї центральних і регіональних органів; 4) законодавче розмежування повноважень із формування та реалізації державної і регіональної промислової політики; 5) перехід на функціонально спрямовану організаційну структуру органів управління з переважною орієнтацією державної промислової політики на створення сприятливих умов функціонування і розвитку промисловості; 6) поліпшення управління державною промисловою власністю; 7) створення умов для ринкової самоорганізації великомасштабних інноваційно орієнтованих об'єднань та передачі їм частини управлінських повноважень з реалізації промислової політики; 8) підготовка менеджерів нової формації для роботи в органах державного управління промисловістю та стимулювання впровадження лідерного менеджменту, сучасних методів бізнес-планування і стандартів інноваційного та інвестиційного проектування на промислових підприємствах; 9) впровадження комп'ютеризованих систем підтримки управлінських рішень та створення єдиної облікової бази даних.

Не випадково згідно із Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» стратегічними пріоритетами інноваційної діяльності в Україні на 2011–2021 рр. визначено такі: освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії; освоєння нових технологій високотехнологічного розвитку транспортної системи, ракетно-космічної галузі, авіа- й суднобудування, озброєння та військової техніки; освоєння нових технологій виробництва матеріалів, їх обробка та з'єднання, створення індустрії наноматеріалів та нанотехнологій; технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу; впровадження нових технологій та обладнання для якісного медичного обслуговування, лікування, фармацевтики; широке застосування технологій більш чистого виробництва та охорони навколишнього природного середовища; розвиток сучасних інформаційних, комунікаційних технологій, робототехніки.

Здійснення моніторингу реалізації пріоритетних напрямів покладено на Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України, яке, починаючи з 2013 р., щорічно подає результати проведення моніторингу

Міністерству освіти і науки для інформування до 15 червня кожного року Кабінету Міністрів України.

З метою забезпечення реалізації стратегічних пріоритетів Кабінету Міністрів України було розроблено та затверджено середньострокові пріоритети інноваційної діяльності загальнодержавного та галузевого рівнів, деталізовані у відповідних постановах.

Розвиток найважливіших напрямів інноваційної діяльності у промисловості має забезпечуватися завдяки реалізації відповідних державних програм.

Із цього приводу В. М. Пашков нагадує, що розвиток розвинутих країн свідчить, що структурна перебудова економіки постіндустріального суспільства, підвищення її конкурентоспроможності можливі лише за умови широкого впровадження інновацій, тобто активізації інноваційної діяльності [7].

Висновки. Отже, дослідження сучасного стану, структури та тенденції розвитку господарських правовідносин у національній промисловості у контексті сучасних соціально-економічних трансформацій засвідчили наявність диспропорцій у розвитку галузевої структури, її невідповідність пріоритетам розвитку правового господарського порядку, зокрема, унаслідок ігнорування необхідності поєднання державного регулювання макроекономічних процесів та ринкового саморегулювання у промисловості спостерігається руйнування балансу як приватних, так і публічних інтересів щодо: 1) зниження інноваційної активності, яка спричиняє подальшу втрату конкурентоспроможності промислової продукції і витіснення вітчизняних виробників із тих ринкових сегментів, які вони займали; 2) зменшення обсягів діяльності зумовлює низький рівень рентабельності у промисловості та нестачу коштів для фінансування техніко-технологічного оновлення і розвитку — з кожним роком у галузі скорочується кількість спеціалістів, підвищується зношеність основних засобів.

Очевидно, що для виходу із кризової ситуації у вітчизняній промисловості необхідно: 1) застосовувати ефективні макроекономічні регулятори, які б створювали певні преференції вітчизняним виробникам; здійснювати дії, спрямовані на поліпшення структури ресурсного потенціалу промисловості, передусім це стосується інноваційної складової, у тому числі належної законодавчої підтримки, яка має бути достатньою для реалізації завдань із підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств та їх продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пельтек Л. В. Розвиток регіональної промислової політики держави : теорія, методологія, механізми : монографія / Л. В. Пельтек. — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — 268 с.

2. Біла С. О. Структурна політика в перехідній економіці України: теоретико-методологічний аспект / С. О. Біла // Вісн. Укр. Акад. держ. управління. — 1999. — № 1. — С. 107–117.
3. Коротич О. Б. Принципи державної регіональної політики / О. Б. Коротич // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. — Х. : Вид-во ХарПІ-НАДУ «Магістр», 2009. — № 2 (36). — С. 156–162.
4. Прогнозування і розробка програм / [В. Ф. Беседін та ін ; за ред. В. Ф. Беседіна]. — К. : Наук. світ, 2000. — 468 с.
5. Продиус И. П. Устойчивое развитие и экономическая стратегия / И. П. Продиус, В. И. Захарченко // Экономические инновации. — Одесса : ИПР и ЭЭИ, 1999. — Вып. 5. — С. 30–37.
6. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Д. В. Задихайло. — Х., 2013. — 38 с.
7. Пашков В. М. Інноваційна складова ринку лікарських засобів: проблеми господарсько-правового забезпечення / В. М. Пашков // Вісн. Нац. акад. прав. наук України. — 2013. — № 3(74). — С. 204–213.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС КАК ОБЪЕКТ ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ

Усатий В. А.

Исследуются вопросы современного состояния и тенденций развития промышленности Украины в контексте становления современной промышленной политики государства. Рассматриваются различные правовые формы воздействия государства на хозяйственную деятельность в сфере промышленного производства в целом и в различных его сферах в частности.

Ключевые слова: *промышленность, промышленная политика государства, организационно-хозяйственные отношения, модернизация и реструктуризация промышленного комплекса.*

NATIONAL INDUSTRIAL COMPLEX AS AN OBJECT OF LEGAL POLICY

Usatiy V. A.

The questions of the current state and trends of the industry in Ukraine in the context of developing a modern industrial policy are investigated. The various legal forms of state influence on economic activity in industrial production as a whole and in particular in its various spheres.

Key words: *industry, industrial policy of the state, organizational and economic relations, modernization and restructuring of the industrial complex.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СКЛАД БУДІВЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

В. А. Ціленко, здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджуються питання правового регулювання відносин на будівельному ринку, регламентації діяльності його суб'єктів, включно з аспектами дозвільної системи. Досліджується сукупність форм і засобів правового впливу держави на діяльність суб'єктів будівництва.

Ключові слова: *будівельна діяльність, суб'єкти та об'єкти будівельної діяльності, відносини на будівельному ринку, будівельні правовідносини.*

Постановка проблеми. Поглиблення ринкових відносин, поступове і неухильне зміцнення ринку будівельної продукції в загальнонаціональному та регіональному масштабах, ставка на входження до системи світового ринку передбачають взаємозв'язок загальних цілей розвитку будівельного комплексу із заходами конкретного характеру, що забезпечують досягнення цих цілей у певні моменти часу. Звідси стратегічна спрямованість державного регулювання будівельним виробництвом при його зовнішньому поточному прояві. Аналізуючи результати реформування будівельного господарства за роки незалежності, можна зробити висновок про відставання можливостей будівельного комплексу від сучасних вимог ринку практично за всіма параметрами: товарним, господарським, матеріально-технічним, соціальним тощо. На практиці такий стан речей знайшов відображення в поверховому пристосуванні будівельних підприємств і організацій до умов ринкової економіки. Подолання цих вад зумовлює форми, структури, методи та інші характеристики державного регулювання галузі, здатні забезпечити системи прийняття рішень, ринкових за змістом і призначенням і доступних розумінню кожного працівника будівельних підприємств. В іншому випадку, що є характерним для сьогоденної ситуації, можливе превалювання адміністративного підходу над економічним, а це суперечить суті та вимогам ринкового саморегулювання. При цьому, як указує В. С. Щербина, при аналізі положень ГК та ЦК, що регулюють підрядні відносини в будівництві, привертають увагу не лише змістовні розходження в статтях, а і розбіжності в термінах [1, с. 414].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання відносин у різних сферах ринкової економіки завжди було на порядку

денному вчених-правознавців, зокрема, зазначені питання досліджували з різних точок зору О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, В. К. Мамутов, В. М. Пашков, О. П. Подцерковний, В. А. Устименко, О. В. Шаповалова, В. С. Щербина тощо. Проте вказані науковці не приділяли достатньої уваги дослідженням усіх напрямів правового регулювання на будівельному ринку.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження правових засобів, які забезпечують ефективність правового регулювання відносин, що виникають на будівельному ринку.

Виклад основного матеріалу. Загальна спрямованість економічних реформ в Україні, стратегія та економічна політика уряду на сучасному етапі дозволяють стверджувати, що тенденція поглиблення ринкових відносин в умовах гармонізації взаємодії ринкового механізму і правового регулювання є стійкою і збережеться в перспективі. Правове регулювання має конкретний характер, оскільки завжди пов'язане з реальними відносинами, спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права та здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність. Воно гарантує доведення норм права до їх виконання. Правове регулювання реалізується через механізми — систему правових засобів і форм, а саме: норми права, правовідносини, акти реалізації та застосування норм права тощо. Воно являє собою державно-владний вплив на суспільні відносини за допомогою правових засобів з метою їхнього впорядкування, утвердження, охорони й розвитку.

Під правовим регулюванням розуміється сукупність різноманітних форм і засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюється з метою підкорення цієї поведінки встановленому в суспільстві правопорядку. За його допомогою досягаються встановлення й організація процесу реалізації прав та юридичних обов'язків різними суб'єктами суспільних відносин. Не випадково Д. В. Задихайло підкреслює, що в будь-якому випадку універсальним інструментом формування нормативно-правового середовища є арсенал його законодавчої техніки, за допомогою якого і конструюються ті засоби та механізми, що мають бути адекватними завданням і масштабу господарсько-правового регулювання. За рахунок кваліфікованого комбінування таких засобів та механізмів формуються відповідні правові режими господарювання, що набувають галузевої, територіальної або якісно-предметної локалізації в загальній сфері правового господарського порядку. У свою чергу, за рахунок застосування різних специфічних комбінацій засобів та механізмів господарсько-правового регулювання і відбувається процес подальшої предметної спеціалізації в господарському законодавстві. Такі засоби і механізми господарсько-правового регулювання можна розподілити переважно на дві основні групи: ті, що

стосуються регулювання господарсько-виробничих відносин, і ті, що стосуються реалізації організаційно-господарських відносин [2, с. 5–6]. З точки зору О. М. Вінник, забезпечення врахування публічних інтересів (суспільства в цілому, держави, територіальних громад, економічної конкуренції) та типових приватних інтересів учасників цих відносин (якщо ці інтереси є законними) здійснюється державою як організатором господарського життя в країні. Держава при цьому використовує різні форми і засоби. Як і в інших сферах економіки держава використовує такі форми управління у сфері капітального будівництва: нормативне регулювання; планування (насамперед щодо: 1) діяльності суб'єктів господарських відносин, які функціонують за державною формою власності або контролюються державою в особі уповноважених органів, та/або 2) фінансування інвестиційних проектів будівництва за рахунок державних коштів, кредитів, отриманих під гарантію Уряду України); управління поточними справами у сфері капітального будівництва (ліцензування; надання дозволів, пов'язаних з будівництвом об'єктів; забезпечення державної експертизи інвестиційних проектів будівництва та ін.); контроль за дотриманням учасниками інвестиційної діяльності встановлених державою вимог у сфері капітального будівництва [3].

Із точки зору системного підходу, правове регулювання будівництва варто розглядати як комплекс заходів державних органів законодавчого, виконавчого і контрольного характеру, спрямованих на стабілізацію та адаптацію чинної економічної системи до мінливих умов розвитку країни. Таке його розуміння дає можливість розкрити зміст державного регулювання галузі з позиції системного підходу до організаційно-господарських повноважень, що включає такі положення: формулювання цілей та завдань розвитку будівельного комплексу; визначення об'єктів регулювання; організація організаційно-господарської системи; виділення суб'єктів організаційно-господарських повноважень і формування їх структури; розмежування функцій і вибір необхідних методів регулювання; оцінювання результатів правового регулювання.

Вирішення значних проблем підприємств будівельного комплексу, поставлених сучасним етапом економічного розвитку країни, вимагає від кожного регіону обґрунтованого вибору найбільш доцільних і перспективних напрямів наукових досліджень та створення умов для широкого практичного використання їх результатів. Будівельні правовідносини, підкреслює О. М. Вінник, можна характеризувати як врегульовані правом господарські відносини з організації, управління та безпосереднього здійснення капітального будівництва. Ці правовідносини є комплексними, що зумовлено складністю господарської діяльності в галузі капітального будівництва. Комплексність будівельних правовідносин полягає в тому, що вони включають: підрядні відносини щодо здійснення і виробництва вишукувальних і проектних

робіт; відносини щодо будівельних підрядів; відносини щодо будівельних поставок; відносини щодо надання послуг, пов'язаних із капітальним будівництвом. Комплексність правовідносин з капітального будівництва передбачає наявність у них основної діяльності, що регулюється правом. Це проєктна та будівельна діяльність (проєктні та будівельні підряди). Матеріальний зміст цих правовідносин полягає у виконанні і здачі організацією-підрядником замовленої роботи, а також прийнятті та оплаті її замовником [3, с. 534–535].

Учасники правовідносин з капітального будівництва можуть виконувати різні функції і залежно від цього отримувати відповідне найменування, а саме: 1) інвестор — це суб'єкт інвестиційної діяльності у сфері капітального будівництва, який приймає рішення про вкладення власних, позичкових або залучених коштів (інвестицій) в об'єкти інвестування, що належать до основних фондів; 2) замовник — це суб'єкт інвестиційної діяльності в галузі капітального будівництва, що замовляє у підрядника виконання проєктно-вишукувальних, будівельних та пов'язаних з ними робіт. У ролі замовника може виступати сам інвестор або уповноважена ним особа, в тому числі консалтингова та/або інжинірингова організація, що спеціалізується на будівництві; 3) підрядник — організація чи індивідуальний підприємець, що на договірних засадах за плату підряджається виконувати на замовлення замовника проєктно-вишукувальні, будівельні та пов'язані з ними роботи [3, с. 536]. При цьому, підкреслює Г. М. Шовкопляс, серед учасників інвестиційної діяльності інвестор ризикує не лише тому, що ініціює й фінансує цю діяльність, а й з огляду на те, що в нього не існує реальних можливостей ефективно контролювати якість будівельних робіт і їх належне виконання [4, с. 15].

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» (статті 5, 7) інвестор — це суб'єкт, який приймає рішення про інвестування капіталовкладень (власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей) в об'єкти будівництва. Інвесторами можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави в особі їх уповноважених органів. Закон закріплює права та обов'язки інвестора. Він, зокрема, самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, у тому числі шляхом організації конкурсів і торгів. Інвестор має право володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктами та результатами інвестицій відповідно до законодавства, має право передавати ці повноваження на основі договорів іншим суб'єктам у встановленому порядку. До обов'язків інвестора, зокрема, належать одержання необхідного дозволу або узгодження відповідних державних органів на будівництво, одержання позитивного висновку комплексної державної експертизи щодо додержання в проєктах бу-

дівництва нормативів з питань санітарної безпеки населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної безпеки та інших.

Крім суб'єктів господарсько-виробничих відносин, що здійснюють будівництво і виконують функції замовників, підрядників, інвесторів тощо, суб'єктами будівельної діяльності є також суб'єкти організаційно-господарських повноважень. Такими суб'єктами є: КМУ, Мінрегіонбуд, його управління, відділи обласних і районних державних адміністрацій, інспекції державного архітектурно-будівельного контролю, а також районні й обласні державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

І дійсно, окремі дослідники включають до суб'єктного складу відносини, зокрема у капітальному будівництві підрядним способом за державні кошти: державу в особі уповноважених органів виконавчої влади, територіальну громаду в особі органів місцевого самоврядування (замовники); будівельні організації (генеральний підрядник та підрядник) [5].

Будівельний підрядник виконує визначені (замовлені) замовником будівельні роботи, кінцевим результатом яких є закінчений будівництвом, тобто готовий до експлуатації, об'єкт.

Крім того, відповідно до Закону України «Про архітектурну діяльність» суб'єктами архітектурної діяльності є архітектори, інші особи, які беруть участь у підготовці і розробленні містобудівної документації, проектною документації для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків і споруд, благоустрою, ландшафтних та садово-паркових об'єктів, науково-дослідній і викладацькій роботі, замовники проектів та будівництва об'єктів архітектури, підрядники на виконання проектних і будівельних робіт, виробники будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, власники і користувачі об'єктів архітектури, а також органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування.

Очевидно, що їх також можна віднести до переліку суб'єктів будівельної діяльності та визнати учасниками будівельного ринку.

У сфері житлового будівництва основними суб'єктами відносин є управитель, установник управління, забудовник і страховик. Кожен з учасників сфери житлового будівництва може виступати та одночасно поєднувати різні якості. Установник управління є довірителем та може бути позичальником у межах механізму ФФБ або власником сертифікатів механізму ФОН. Управитель — замовником будівництва, позикодавцем або емітентом сертифікатів ФОН. Забудовник — генеральним підрядником та замовником будівництва. При цьому законодавець не завжди чітко розмежовує наведені ролі суб'єктів житлового будівництва [6]. Контроль за діяльністю управителів з приводу виконання умов дозвільних документів здійснюється Національним банком України та Державною комісією з регулювання ринків фінансових

послуг. Подібна ситуація не може вважатися прийнятною з огляду на потребу консолідації функцій з регулювання діяльності управителів у межах єдиного державного органу, завданням якого буде нагляд за діяльністю управителів, гарантування прав інвесторів та впровадження спеціального підзаконного регулювання у сфері інвестування у житлове будівництво.

Будівельні правовідносини мають складну за складом елементів структуру, оскільки крім суб'єктів включають й об'єкти.

Об'єктами будівельного ринку є: будівельна продукція (будови, споруди тощо); будівельні машини та механізми; транспортні засоби; матеріали, вироби, конструкції; капітал (інвестиції); земельні ділянки; інформація тощо. У зв'язку з цим інфраструктура будівельного комплексу включає в себе: банки; біржі, в тому числі товарно-сировинні, трудових ресурсів, фондові, нерухомості тощо; брокерські контори; інвестиційні фонди; агентські, посередницькі, рекламні, інформаційні служби; інженерно-консультаційні центри; венчурні фонди; фонди та програми підтримки малого бізнесу; органи державного контролю.

Згідно з Законом України «Про архітектурну діяльність» можна встановити таке поняття, як «інжинірингова діяльність» у сфері будівництва (інжиніринг) — діяльність з надання послуг інженерного та технічного характеру, до яких належать проведення попередніх техніко-економічних обґрунтувань і досліджень, експертизи проекту, розробка програм фінансування будівництва, організація виготовлення проектної документації, проведення конкурсів і торгів, укладання договорів підряду, координація діяльності всіх учасників будівництва, а також здійснення технічного нагляду за будівництвом об'єкта архітектури та консультації економічного, фінансового або іншого характеру. Зазначене дає нам змогу розширити об'єкти будівельної діяльності, в тому числі і будівельного ринку.

Державний контроль на будівельному ринку включає в себе: контроль за попитом і пропозицією на державне будівництво; контроль за використанням капіталовкладень, що фінансуються з державного бюджету; контроль за виконанням нормативних документів проектувальниками та підрядниками.

Так, згідно зі ст. 11 Закону України «Про архітектурну діяльність» під час будівництва об'єкта архітектури здійснюється авторський та технічний нагляд.

Технічний нагляд забезпечується замовником та здійснюється особами, які мають відповідний кваліфікаційний сертифікат.

Авторський нагляд здійснюється архітектором — автором проекту об'єкта архітектури, іншими розробниками затвердженого проекту або уповноваженими ними особами. Авторський нагляд здійснюється відповідно до законодавства та договору із замовником.

Крім того, відповідно до Закону України «Про відповідальність за правопорушення у сфері містобудівної діяльності» (ст. 2) суб'єкти містобудування, які здійснюють проектування об'єктів, експертизу проектів будівництва, несуть відповідальність у вигляді штрафу за передачу замовнику проектної документації для виконання будівельних робіт на об'єкті будівництва, розробленої з порушенням вимог законодавства, містобудівної документації, вихідних даних для проектування об'єктів містобудування, будівельних норм, державних стандартів і правил, у тому числі за нестворення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення, незабезпечення приладами обліку води і теплової енергії, а також за зниження категорії складності об'єкта будівництва.

Такими спеціальними *суб'єктами будівельної діяльності* є: проектні організації та експертні організації.

Крім того, зазначений перелік дозволяє нам уточнити перелік окремих видів будівельної діяльності: проектування об'єктів будівництва та експертизу проектів будівництва.

Відповідно до Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи, затвердженого постановою КМУ від 11.05.2011 р. № 560, під терміном «проект будівництва» слід розуміти проектну документацію об'єктів архітектури, розроблену для нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків і споруд, технічного переоснащення об'єктів виробничого призначення на таких стадіях проектування, як техніко-економічне обґрунтування, техніко-економічний розрахунок, ескізний проект, проект, робочий проект.

Метою проведення експертизи проектів будівництва є визначення якості проектних рішень шляхом виявлення відхилень від вимог до міцності, надійності та довговічності будинків і споруд, їх експлуатаційної безпеки та інженерного забезпечення, у тому числі до доступності осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення, санітарного і епідеміологічного благополуччя населення, охорони праці, екології, пожежної, техногенної, ядерної та радіаційної безпеки, енергозбереження і енергоефективності, кошторисної частини проекту будівництва. Експертиза є завершальним етапом розроблення проектів будівництва.

Одночасно такі суб'єкти містобудування, що є замовниками будівництва об'єктів (у разі провадження містобудівної діяльності), або ті, що виконують функції замовника і підрядника, несуть відповідальність у вигляді штрафу за такі правопорушення: 1) виконання підготовчих робіт без повідомлення про початок їх виконання, а також наведення недостовірних даних у такому повідомленні; 2) виконання будівельних робіт без повідомлення про початок їх

виконання або будівництво індивідуальних (садибних) житлових будинків, садових, дачних будинків, господарських (присадибних) будівель і споруд, прибудов до них, громадських будинків I та II категорій складності, закінчене у період з 05.08.1992 р. до 12.03.2011 р. без дозволу на виконання будівельних робіт, а також наведення недостовірних даних у такому повідомленні; 3) виконання підготовчих робіт без реєстрації декларації про початок виконання таких робіт, якщо зазначені роботи не виконувалися на підставі зареєстрованої декларації про початок виконання будівельних робіт чи дозволу на виконання будівельних робіт, а також наведення недостовірних даних у декларації про початок виконання підготовчих робіт; 4) виконання будівельних робіт без реєстрації декларації про початок виконання таких робіт, а також наведення недостовірних даних у зазначеній декларації: а) на об'єктах I категорії складності; б) на об'єктах II категорії складності; в) на об'єктах III категорії складності; 5) виконання будівельних робіт без отримання дозволу на їх виконання: а) на об'єктах IV категорії складності; б) на об'єктах V категорії складності; 6) експлуатація або використання об'єктів будівництва, не прийнятих в експлуатацію, а також наведення недостовірних даних у декларації про готовність об'єкта до експлуатації чи акті готовності об'єкта до експлуатації: а) об'єктів I категорії складності; б) об'єктів II категорії складності; в) об'єктів III категорії складності; г) об'єктів IV категорії складності; д) об'єктів V категорії складності; 7) незабезпечення замовником здійснення технічного нагляду у випадках, коли такий нагляд є обов'язковим згідно із законодавством; 8) незабезпечення замовником здійснення авторського нагляду у випадках, коли такий нагляд є обов'язковим згідно із законодавством; 9) неподання чи несвоєчасне подання замовником інформації про передачу права на будівництво об'єкта іншому замовнику, зміну генерального підрядника чи підрядника, осіб, відповідальних за проведення авторського і технічного нагляду, відповідальних виконавців робіт, а також інформації про початок виконання підготовчих чи будівельних робіт та про введення в експлуатацію закінченого будівництвом об'єкта у випадках, коли подання такої інформації є обов'язковим згідно із законодавством.

Суб'єкти містобудування, які виконують будівельні роботи, несуть відповідальність у вигляді штрафу за такі правопорушення: 1) виконання підготовчих робіт без повідомлення про початок їх виконання, а також наведення недостовірних даних у такому повідомленні; 2) виконання будівельних робіт без повідомлення про початок їх виконання, а також наведення недостовірних даних у зазначеному повідомленні; 3) виконання підготовчих робіт без реєстрації декларації про початок виконання таких робіт, якщо зазначені роботи не виконувалися на підставі зареєстрованої декларації про початок виконання будівельних робіт чи дозволу на виконання будівельних робіт без реєстра-

ції декларації про початок виконання таких робіт; 4) виконання будівельних робіт без реєстрації декларації про початок виконання таких робіт: а) на об'єктах I категорії складності; б) на об'єктах II категорії складності; в) на об'єктах III категорії складності; 5) виконання будівельних робіт без отримання дозволу на їх виконання: а) на об'єктах IV категорії складності; б) на об'єктах V категорії складності; 6) ведення виконавчої документації з порушенням будівельних норм, державних стандартів і правил; 7) застосування будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, що не відповідають державним нормам, стандартам, технічним умовам, проектним рішенням, а також тих, що підлягають обов'язковій сертифікації, але не пройшли її; 8) виконання будівельних робіт з порушенням вимог будівельних норм, державних стандартів і правил або затверджених проектних рішень.

Висновки. Об'єктами будівельного ринку є: будівельна продукція (будови, споруди тощо); будівельні машини та механізми; транспортні засоби; матеріали, вироби, конструкції; капітал (інвестиції); земельні ділянки; інформація тощо. У зв'язку з цим інфраструктура будівельного комплексу включає в себе: банки; біржі, в тому числі товарно-сировинні, трудових ресурсів, фондові, нерухомості тощо; брокерські контори; інвестиційні фонди; агентські, посередницькі, рекламні, інформаційні служби; інженерно-консультаційні центри; венчурні фонди; фонди та програми підтримки малого бізнесу; органи державного контролю.

У широкому розумінні суб'єктами будівельного ринку є, по-перше, інвестори; замовники; підрядники; проектно-дослідні організації; науково-дослідні інститути; підприємства промисловості будівельних матеріалів, виробів, конструкцій; підприємства будівельного та дорожнього машинобудування; підприємства — виготовлювачі технологічного, енергетичного та іншого обладнання.

По-друге, в контексті архітектурної діяльності, архітектори, інші особи, які беруть участь у підготовці і розробленні містобудівної документації, проектно-дослідної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків і споруд, благоустрою, ландшафтних та садово-паркових об'єктів, науково-дослідній і викладацькій роботі, замовники проектів та будівництва об'єктів архітектури, підрядники на виконання проектних і будівельних робіт, виробники будівельних матеріалів, виробів та конструкцій, власники і користувачі об'єктів архітектури, а також органи влади, що реалізують свої повноваження у сфері містобудування.

По-третє, в контексті житлового будівництва, управитель, установник управління, забудовник і страховик.

Спеціальними суб'єктами будівельної діяльності є: проектні організації та експертні організації.

Зазначений перелік дозволяє нам уточнити окремі види будівельної діяльності: проектування об'єктів будівництва та експертизу проектів будівництва.

При цьому дозвільна діяльність суб'єктів містобудування полягає в такому, по-перше, в отриманні замовником дозволу на виконання підготовчих робіт та виконання будівельних робіт. По-друге, у забезпеченні замовником реєстрації декларації про початок виконання підготовчих робіт. По-третє, у забезпеченні замовником прийняття в експлуатацію об'єктів будівництва. По-четверте, забезпечення замовником здійснення технічного нагляду та авторського нагляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербина В. С. Господарське право : підручник. — 2-ге вид., переробл. і допов. / В. С. Щербина. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 592 с.
2. Засоби та механізми господарсько-правового регулювання : кол. монографія / за наук. ред. Д. В. Задихайла. — Х. : Юрайт, 2013. — 416 с.
3. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид., змін. та допов. / О. М. Вінник. — К. : Правова єдність, 2009. — 766 с.
4. Шовкопляс Г. М. Регулювання господарських правовідносин при фінансуванні будівництва житла : монографія / Г. М. Шовкопляс. — Х. : ТОВ «Оберіг», 2011. — 152 с.
5. Гриценко Г. М. Правове регулювання капітального будівництва за державні кошти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. М. Гриценко. — Донецьк, 2011. — 17 с.
6. Радченко Л. І. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері житлового будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. І. Радченко. — К., 2009. — 20 с.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СТРОИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СОСТАВ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ

Циленко В. А.

Исследуются вопросы правового регулирования отношений строительного рынка, регламентации деятельности его субъектов, включая аспекты разрешительной системы. Исследуется также совокупность форм и средств правового воздействия государства на деятельность субъектов строительного рынка.

Ключевые слова: *строительная деятельность, субъекты и объекты строительной деятельности, отношения на строительном рынке, строительные правоотношения.*

LEGAL REGULATION OF CONSTRUCTION ACTIVITY: COMPOSITION OF LEGAL RELATIONS

Tsilenko V. A.

The article investigates the questions of the legal regulation of the construction market, its subject's activity relations, including aspects of the licensing system. We also study the set of forms and legal state impact on the activity of the actors of the construction market.

Key words: *construction activities, subjects and objects of construction activities, the legal regulation, building relationship, facilities of construction market.*

УДК 346.12

ПРАВОВА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Е. В. Череповський, здобувач

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено питання правової природи організаційно-господарських повноважень, з'ясовується коло суб'єктів організаційно-господарських повноважень та їх господарська компетенція в контексті проблематики державного регулювання господарської діяльності.

Ключові слова: *організаційно-господарські відносини, суб'єкти організаційно-господарських відносин, господарська компетенція, правова природа організаційно-господарських повноважень.*

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 6 ст. 3 ГК України під організаційно-господарськими відносинами розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання, з одного боку, та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю — з другого. При цьому В. К. Мамутов у своїх ранніх працях пропонував називати правовідносини між підприємством і вищим господарським органом господарсько-управлінськими [1, с. 112], і тому окремі науковці продовжують використовувати зазначену термінологію. Терміни «організаційно-господарські відносини», «організаційно-господарські зобов'язання» є тісно пов'язаними, що віддзеркалює зв'язок явищ, які позначаються цими термінами.

Організаційно-господарські відносини — це предмет правового регулювання, а організаційно-господарські зобов'язання — це результат правового регулювання зазначених відносин [2, с. 67]. Юридичними об'єктами організаційно-господарських зобов'язань є певні управлінсько-господарські (організаційні) дії або утримання від певних дій [3, с. 348–349].

Підстави виникнення такого різновиду господарських відносин досить різноманітні: це, наприклад, акти державних органів (у вигляді приписів суб'єктам господарювання від органів стандартизації, ціноутворення тощо), договори між центральними органами державної влади, органами місцевого самоврядування та підприємствами [4, с. 13]. Деякі «вертикальні» господарські відносини мають складну багатопланову структуру, зокрема, це стосується відносин податкової служби із суб'єктами господарювання. У таких відносинах має поєднуватися публічний та приватний інтереси [3, с. 12]. Зазначені правовідносини представлені як вид суспільних відносин, що виникають у результаті впливу норм права на фактичні, реальні відносини у суспільстві і виступають ланкою, яка опосередковує (регулює) зв'язок між нормами права і відповідними фактичними відносинами. Функціональним призначенням правовідносин є визначення учасників фактичних відносин, їх взаємних прав та обов'язків, умов, засобів і наслідків їх реалізації [5]. Виходячи з наведеного вище, виникає питання господарської компетенції суб'єктів організаційно-господарської діяльності та їх правової природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі теоретико-методичні проблеми формування організаційно-господарських відносин у різних галузях народного господарства займають вагомe місце в роботах науковців усіх напрямів права, а саме: О. М. Вінник, О. П. Віхрова, Д. В. Задихайла, В. К. Мамутова, В. М. Пашкова, О. П. Подцерковного, В. А. Устименка, В. С. Щербини тощо. Але зазначені науковці при опрацюванні зазначених питань не приділяли достатньої уваги особливостям правової природи організаційно-господарських відносин і як наслідок — господарській компетенції суб'єктів організаційно-господарських відносин.

Формулювання цілей. Метою статті є встановлення видів організаційно-господарських відносин та їх правової природи.

Виклад основного матеріалу. Розрізняють юридичні та фактичні підстави виникнення організаційно-господарських повноважень: 1) юридичними підставами можуть бути: акт законодавства, відповідно до якого створюються або наділяються відповідними повноваженнями певні суб'єкти — органи господарського керівництва у вигляді міністерств, відомств, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування; установчі документи господарських організацій, у тому числі у вигляді господарських об'єднань, наприклад, ст. 118 ГК України регламентує, що об'єднанням підприємств є

господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань; підприємницькі договори, що передбачають організацію діяльності двох або більше суб'єктів господарювання з делегуванням управлінських повноважень; 2) фактичними підставами є: відносини власності, що забезпечують власнику низку повноважень, у тому числі організаційного характеру; відносини контролю та підпорядкування щодо контролю органів управління або володіння більшістю голосів на загальних зборах; делегування організаційно-управлінських повноважень на підставі акта законодавства для сфери державної та комунальної власності або на підставі договору з будь-якими суб'єктами [6, с. 81]. За визначенням, наведеним у ст. 176 ГК України, організаційно-господарськими є господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, у силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Не може вважатися суб'єктом організаційно-господарських повноважень орган державної влади або місцевого самоврядування, вважає О. П. Віхров, який безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єктів господарювання, зокрема, Верховна Рада України, Президент України, і саме у цьому полягає різниця між поняттям органу керівництва економікою, яке склалося в теорії господарського права, і сучасною законодавчою категорією суб'єкта організаційно-господарських повноважень. Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування є органами господарського керівництва і одночасно наділені організаційно-господарськими повноваженнями щодо конкретних суб'єктів господарювання. Суб'єктами організаційно-господарських повноважень виступають у відповідних відносинах об'єднання підприємств, національні і державні акціонерні компанії, а також наділені окремими організаційно-господарськими повноваженнями певні види суб'єктів господарювання [5]. Інша точка зору з цього приводу у І. М. Кравець, яка, наприклад, вважає, що організаційно-господарські повноваження держави здійснюються Верховною Радою України [7, с. 78]. Не погоджується з дослідницею і В. М. Коваль, який вважає, що ст. 176 ГК України не дає підстав для таких висновків. Відносини між Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України, іншими державними органами, які не є стосовно суб'єктів господарювання вищими господарськими органами, з одного боку, та суб'єктами господарювання — з другого, не належать до організаційно-господарських. Названі державні органи, вважає він, не є суб'єктами організаційно-госпо-

дарських повноважень, як розуміння цих повноважень впливає зі ст. 176 ГК [8]. У свою чергу В. М. Пашков, розглядаючи організаційно-господарські відносини в окремих галузях народного господарства, зокрема у сфері охорони здоров'я, зазначав, що господарську компетенцію органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо організаційно-господарських повноважень у сфері охорони здоров'я характеризують такі ознаки: 1) в системі органів виконавчої влади: на центральному рівні головним органом загальної компетенції з галузевою спеціалізацією є Міністерство охорони здоров'я, що реалізує державну політику та здійснює державне управління у галузі охорони здоров'я; на місцевому чи територіальному рівні діють органи виконавчої влади загальної компетенції — місцеві державні адміністрації з органами спеціальної галузевої компетенції — управліннями охорони здоров'я, які виконують організаційне і методичне керівництво роботою всіх закладів охорони здоров'я з питань надання лікувально-профілактичної допомоги та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення і підзвітні та підконтрольні відповідному міністерству, а також виконують функції з управління комунальними закладами охорони здоров'я, крім віднесених до виключних повноважень обласних і районних рад, що є спільною власністю територіальних громад сіл, селищ і міст, і з цих питань підзвітні та підконтрольні відповідним радам; 2) у системі органів місцевого самоврядування: в обласних та районних радах до власної виключної компетенції, що стосується сфери охорони здоров'я, належать питання прийняття у межах, визначених законами, рішень щодо боротьби з епідеміями, а також управління об'єктами спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, що перебувають в управлінні районних та обласних рад, зокрема прийняття та звільнення їх керівників, а також делегування відповідних повноважень обласним та районним адміністраціям з подальшим їх звітуванням; на рівні територіальних громад сіл, селищ та міст в особі їх виконавчих органів до галузевої власної компетенції належать питання прийняття у межах, визначених законами, рішень щодо боротьби з епідеміями, а також повноваження з управління закладами охорони здоров'я, що є власністю територіальних громад, до делегованої — забезпечення у межах наданих повноважень доступності й безоплатності медичного обслуговування на відповідній території [9, с. 124–125].

Отже, основною ознакою організаційно-господарських повноважень є наявність господарської компетенції у суб'єктів організаційно-господарських повноважень.

Виникати організаційно-господарські зобов'язання можуть також в об'єднаннях підприємств і господарських товариствах, між асоційованими підприємствами і за участю холдингових компаній та інших випадках. Значною

сферою поширення організаційно-господарських зобов'язань є відносини між суб'єктами господарювання у випадку, якщо один із них стосовно іншого є дочірнім підприємством. Така конструкція використовується, зокрема, у найважливіших, стратегічних галузях економіки, де для найбільш ефективного керівництва ними створені холдингові компанії (у вугільній промисловості), або національні чи державні акціонерні компанії (НАК «Надра України», НАК «Нафтогаз України», НАК «Укргролізинг», ДАК «Хліб України» тощо) з мережею підпорядкованих їм дочірніх компаній, товариств і підприємств [3, с. 350]. Не випадково Закон України «Про холдингові компанії», згідно зі ст. 6 декларує, що серед іншого ініціатором створення державної холдингової компанії може бути державний орган, уповноважений управляти майном, а державна холдингова компанія може бути корпоративним підприємством лише Державної керуючої холдингової компанії.

Водночас слід зазначити, що розробники ГК України цілком слушно включили свого часу в базовий нормативно-правовий акт положення про асоційовані підприємства як одну з правових форм об'єднання підприємств у широкому значенні цього поняття. Зауважити можна лише на те, що об'єднанням підприємств у вигляді асоціацій, корпорацій, консорціумів та концернів чи то державним, чи то господарським, приділено сім досить містких за обсягом статей в ГК України, у той же час саме ринкова, практично затребувана і така, що практично широко застосовується, форма створення об'єднань (груп) підприємств, отримала увагу в обсязі лише однієї ст. 126 ГК України. Як уявляється, подальша деталізація господарсько-правового регулювання холдингових відносин у сфері господарювання має стати одним із напрямів модернізації змісту ГК України, а разом з ним і суттєвої модернізації Закону України «Про холдингові компанії в Україні» [10, с. 21–22].

В юридичній літературі багато уваги приділяється такому виду суб'єктів організаційно-господарських повноважень, як господарські об'єднання (ГО), зокрема, О. М. Вінник стверджує, що господарські об'єднання — це організаційно оформлена група підприємств, інших господарських організацій низової ланки економіки різних форм власності, яка створюється з метою координації діяльності своїх учасників, об'єднання їх зусиль для вирішення соціальних та економічних завдань [6, с. 166]. Правове становище ГО визначається ГК (статті 118–127); спеціальними законами України «Про холдингові компанії в Україні», «Про банки та банківську діяльність» (статті 9–13), «Про кооперацію» (статті 30–33), «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст. 26) тощо.

Отже, фактично ГО — це особи, які мають повноваження щодо організації господарської діяльності, управління іншими суб'єктами та/або контролю за їх діяльністю [11, с. 128], що дає підстави відносити їх до суб'єктів орга-

нізаційно-господарських повноважень. Ідентичною з цього приводу є точка зору І. М. Кравець, яка відносить до суб'єктів організаційно-господарських повноважень державні господарські об'єднання і добровільні господарські об'єднання, і вважає, що фактичною підставою виникнення у них організаційно-господарських повноважень є делегування таких повноважень власником майна, а юридичною — рішення власника майна або уповноваженого ним органу (щодо державних господарських об'єднань) чи установчий договір суб'єкта господарювання (щодо добровільних господарських об'єднань) [12]. Проте об'єднання підприємств є господарськими організаціями, які у сфері господарювання виступають, насамперед, як суб'єкти господарювання. Водночас більшість видів об'єднань підприємств, зазначає автор, мають певні організаційно-господарські повноваження щодо їх учасників — суб'єктів господарювання, які встановлені законодавством або установчими документами цих об'єднань [13, с. 111]. Свою думку О. П. Віхров підкріплює посиланням на ч. 2 ст. 176 ГК України, зі змісту якої, як зазначає автор, випливає наявність організаційно-господарських відносин в об'єднаннях підприємств. Таким чином, підсумовує автор, об'єднання підприємств у більшості їх видів поєднують у собі ознаки як суб'єктів господарювання, так і суб'єктів організаційно-господарських повноважень, які наділені господарською компетенцією щодо суб'єктів господарювання, і у зв'язку з цим можуть виступати учасниками організаційно-господарських відносин [13, с. 113–114].

Водночас уявляється помилковим висновок про те, стверджує В. С. Щербина, що корпоративні відносини є різновидом передбачених ГК України організаційно-господарських відносин, що складаються між суб'єктами господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Подібне розуміння природи корпоративних відносин звужує їх зміст, оскільки, з одного боку, виключає з нього відносини майнового характеру (право на одержання частини прибутку товариства, право на одержання частини майна при ліквідації товариства, право на придбання акцій ПрАТ учасником товариства у разі їх продажу іншими учасниками товариства тощо), а з другого — не охоплює всієї гами правових зв'язків і всіх суб'єктів корпоративних відносин, обмежуючи їх лише відносинами між суб'єктами господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 ГК України). При цьому, продовжує дослідник, слід підкреслити, що в ГК України відсутня норма, яка б чітко визначала коло суб'єктів організаційно-господарських повноважень, зміст останніх та критерії віднесення тих чи інших учасників відносин у сфері господарювання до суб'єктів організаційно-господарських повноважень. [14]. Майново-господарськими відносинами у складі корпоративних відносин є відносини: 1) між

учасниками товариства і товариством: а) щодо розподілу прибутку товариства й одержання його частини (дивідендів); б) щодо відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві (такі відносини можуть виникати між учасниками товариства, учасником товариства та товариством, учасником товариства та іншими особами); 2) між учасниками товариства та товариством щодо виконання зобов'язань перед товариством, пов'язаних з майновою участю, а також щодо внесення вкладів (оплати акцій) тощо.

Продовжуючи цю тезу, В. М. Пашков нагадує, що у Податковому кодексі України було введено таке поняття, як пов'язані особи (ст. 14) [15, с. 194–195].

Крім того, зауважує І. М. Кравець, серед суб'єктів організаційно-господарських повноважень є власники майна. Посилаючись на ч. 2 ст. 135 ГК України, вона стверджує, що власник має право особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві повного господарського відання, а для здійснення некомерційної діяльності на праві оперативного управління, визначаючи предмет та мету діяльності таких організацій [16, с. 124–125]. Законодавець задовільно чітко окреслив коло організаційно-господарських зобов'язань через зазначення на суб'єктів, між якими вони виникають. І до таких зобов'язань не належать такі, що не є подібними до тих, які не вказані у ч. 2 ст. 176 ГК [8].

На нашу думку, *відносини, що виникають у цьому випадку, мають спільну правову природу з відносинами, які виникають у холдингових компаніях*. Зокрема, аналізуючи зміст ст. 126 ГК України, можна з'ясувати, що законодавець ідентифікує так звані асоційовані підприємства з формою об'єднання підприємств, які є групою суб'єктів господарювання — юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності в формі участі у статутному капіталі та/або управлінні [10, с. 22–23]. Цікавим із цього приводу є інший висновок Д. В. Задахайла: «... за першого наближення до аналізу дефініції холдингової компанії (важливо звернути увагу — не холдингової групи підприємств, а саме компанії), що міститься у ст. 126 ГК України в її сучасній редакції, як найпоширенішої форми консолідації активів в єдину систему суб'єктів господарювання, слід зробити такі зауваження: 1) господарська організація, що створена в будь-якій іншій організаційно-правовій формі, ніж публічне акціонерне товариство, навіть за умови володіння, користування та розпорядження холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) надзвичайно великої кількості відповідних підприємств, не може бути кваліфікована як холдингова компанія. Це не перешкоджає визнавати такі компанії асоційованими підприємствами,

афілійованими особами, пов'язаними особами згідно із ГК України, Законом України «Про акціонерні товариства», ПК України тощо. Такий порядок, наприклад, виводить за дужки правової кваліфікації численні випадки створення, зокрема, так званих сімейних холдингів. Важливо підкреслити інше, названим визначенням створюється ситуація, коли формально феномен холдингових груп суб'єктів господарювання законодавцем враховано, але таким чином, що застосувати створену конструкцію до реальних суспільних відносин консолідації економічних активів не є можливим; 2) законодавець обмежив застосування поняття дочірнього підприємства загальним випадком відносин між асоційованими підприємствами з вирішальною залежністю. Водночас, формулюючи визначення саме холдингової компанії через її співвідношення із залежними підприємствами, законодавець використав поняття корпоративних підприємств замість дочірніх. Це не зовсім зрозуміло з огляду на зміст п. 8 ст. 63 ГК України, де зафіксовано, що «у випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених ст. 126 цього Кодексу, підприємство визнається дочірнім» [10, с. 24–25].

Організаційно-господарські правовідносини на загальнотеоретичному рівні класифіковано: залежно від характеру впливу на поведінку суб'єктів — на регулятивні та охоронні, за характером юридичного обов'язку — на активні і пасивні, за генетичним та функціональним зв'язком — на матеріально-правові і процесуально-правові (процесуально-регулятивні та процесуально-охоронні), за структурою юридичного змісту — на прості та складні, за складом і ступенем індивідуалізації суб'єктів — на відносні та абсолютні. Ці правовідносини є переважно складними, зокрема комплексними. Окремі такі правовідносини в цілому являють собою ієрархічні системи спрямованих на досягнення єдиного певного результату складових правовідносин з декількома рівнями, які об'єднують підсистеми, а на найнижчому рівні елементарні правовідносини. Із цієї причини окремі характеристики складних правовідносин та їх складових можуть не збігатися.

На галузевому рівні за інтегрованим критерієм (складом і ступенем конкретизації суб'єктів та предметно-об'єктним) виділено такі види організаційно-господарських правовідносин: абсолютні майнові, абсолютно-відносні майнові, абсолютні з ведення власної господарської діяльності (майнові і немайнові), відносні зобов'язальні (організаційно-господарські зобов'язання), немайнові абсолютні [5]. З точки зору О. П. Віхрова, абсолютні майнові організаційно-господарські правовідносини представлено двома їх видами: з охорони і захисту прав власника, з реалізації останнім його організаційно-установчих повноважень. Повноваження власника у сфері господарювання залежно від їх значущості і місця в процесі організації та здійснення господарської діяльності поділяються на цілевизначальні, засновницькі, регуля-

тивні, управлінські, контрольні, охоронні. При цьому абсолютні майнові організаційно-господарські правовідносини є такими потенційно, будь-які суб'єкти організаційно-господарських повноважень при здійсненні управлінських функцій щодо суб'єкта господарювання — власника повинні утримуватися від порушення його права власності, не заважати йому в реалізації організаційно-установчих повноважень. Абсолютно-відносні майнові організаційно-господарські правовідносини є складними, оскільки контрагентами суб'єктів господарювання у них виступають одночасно як невизначене коло суб'єктів організаційно-господарських повноважень, так і власники, з якими ці суб'єкти господарювання перебувають у відносних правовідносинах. У частині, яка опосередковує зв'язок суб'єкта з власником, ці правовідносини виступають як організаційно-господарські зобов'язання. Зміст абсолютних організаційно-господарських правовідносин з ведення власної господарської діяльності обумовлено правами та обов'язками абсолютного характеру суб'єкта господарювання. Будь-який орган виконавчої влади, місцевого самоврядування чи інший суб'єкт організаційно-господарських повноважень повинен не перешкоджати суб'єктові господарювання в реалізації його прав. Немайнові абсолютні організаційно-господарські правовідносини поділяються на такі: пов'язані з охороною і захистом права інтелектуальної власності суб'єкта господарювання; пов'язані з використанням об'єктів права інтелектуальної власності у господарській діяльності названого суб'єкта [5].

Однак унаслідок деякої нечіткості формулювань ч. 6 ст. 3 і ч. 1 ст. 176 ГК України можуть виникати сумніви в тому, що до змісту організаційно-господарських відносин і організаційно-господарських зобов'язань включаються майнові елементи. Але це означає лише те, що згадані законодавчі положення потребують детального логічного опрацювання при їх тлумаченні [8].

Висновки. На підставі викладеного можна зробити висновок, що організаційно-господарські правовідносини на загальнотеоретичному рівні класифіковано: залежно від характеру впливу на поведінку суб'єктів — на регулятивні та охоронні, за характером юридичного обов'язку — на активні і пасивні, за генетичним та функціональним зв'язком — на матеріально-правові і процесуально-правові (процесуально-регулятивні та процесуально-охоронні), за структурою юридичного змісту — на прості та складні, за складом і ступенем індивідуалізації суб'єктів — на відносні та абсолютні.

Організаційно-господарські правовідносини поділяються на відносини: 1) між органами державної влади та/або місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією щодо конкретних суб'єктів господарювання та відповідними суб'єктами господарювання; 2) що виникають у господарських об'єднаннях між суб'єктами господарювання, коли один з господарюючих суб'єктів наділений господарською компетенцією щодо інших

учасників об'єднання; 3) що виникають у холдингових компаніях між головним підприємством, наділеним відповідною господарською компетенцією, та дочірніми підприємствами.

При цьому будь-які суб'єкти організаційно-господарських повноважень при здійсненні управлінських функцій щодо суб'єкта господарювання — власника повинні утримуватися від порушення його права власності, не заважати йому в реалізації організаційно-установчих повноважень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мамутов В. К. Предприятие и вышестоящий хозяйственный орган / В. К. Мамутов. — М. : Юрид. лит., 1969. — 240 с.
2. Хозяйственное право / под ред. В. К. Мамутова. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 906 с.
3. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / О. А. Беляневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін. ; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. — 3-тє вид., переробл. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 776 с.
4. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України ; за заг. ред. В. К. Мамутова. — К., 2004. — 688 с.
5. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / О. П. Віхров. — Донецьк, 2009. — 35 с.
6. Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Вінник. — 2-ге вид., змінене та допов. — К. : Правова єдність, 2009. — 766 с.
7. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських зобов'язань / І. М. Кравець. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 240 с.
8. Коваль В. М. Організаційно-господарські відносини і зобов'язання / В. М. Коваль // Економіка та право. — 2011. — № 3. — С. 59–62.
9. Пашков В. М. Проблеми правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я (господарсько-правовий контекст) / В. М. Пашков. — К. : МОРІОН, 2009. — 448 с.
10. Задихайло Д. В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : монографія / Д. В. Задихайло. — Харків : Юрайт, 2012. — 456 с.
11. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій / О. М. Вінник. — К. : Атіка, 2004. — 624 с.
12. Кравець І. Поняття, ознаки та класифікація суб'єктів організаційно-господарських повноважень / І. Кравець // Вісн. госп. судочинства. — 2006. — № 3. — С. 205–206.
13. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : монографія / О. П. Віхров. — К. : Вид. дім «Слово», 2008. — 512 с.
14. Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин / В. С. Щербина // Укр. комерц. право. — 2006. — № 7. — С. 10–14.
15. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. — Х. : Право, 2012. — 696 с.

16. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : монографія / І. М. Кравець. — К. : ЮрінкомІнтер, 2010. — 240 с.

ПРАВОВАЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ПРИРОДА ОРГАНИЗАЦИОННО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Череповский Е. В.

Исследуются вопросы правовой природы организационно-хозяйственных полномочий, определяется круг их субъектов, а также их хозяйственная компетенция в контексте проблематики государственного регулирования хозяйственной деятельности.

Ключевые слова: организационно-хозяйственные отношения, субъекты организационно-хозяйственных отношений, хозяйственная компетенция, правовая природа организационно-хозяйственных полномочий.

LEGAL AND FUNCTIONAL NATURE OF THE RELATIONS IN THE FIELD OF BUSSINES MANAGEMENT

Cherepovskiy E. V.

The paper investigates the questions of the legal nature of organizational and economic powers, defines the scope of their subjects, as well as their economic competence in the context of the public regulation of the economic activity.

Key words: organizational and economic relations, the subjects of organizational and economic relations, economic competence, the legal nature of organizational and economic powers.

УДК 346.7:669(477)

ЗАГОТІВЛЯ ТА ПЕРЕРОБКА МЕТАЛОБРУХТУ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

А. Р. Шимко, аспірант

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено особливості господарсько-правового забезпечення заготівлі та переробки металобрухту. Виявлено недоліки чинного законодавства та запропоновано шляхи усунення існуючих проблем. Пропозиції ґрунтуються

на аналізі зарубіжного досвіду регулювання досліджуваних господарсько-правових відносин з урахуванням специфічних властивостей вітчизняного сектору обороту металобрухту.

Ключові слова: заготівля металобрухту, переробка металобрухту, регулювання обороту металобрухту.

Постановка проблеми. Заготівля і переробка металобрухту має важливе економічне та екологічне значення для металургійного комплексу. Вигідність переробки брухту чорних і кольорових металів має багатосторонній характер: передусім це скорочення навантаження на родовища металів, які вже на цей час значно виснажені, як наслідок — поліпшення екологічної обстановки, крім того, скорочення обсягів паливних матеріалів для отримання металів на металургійних підприємствах, зменшення розсіювання і розпилення металів у глобальному масштабі тощо [1, с. 184].

Однак в Україні не існує цивілізованого і прозорого ринку вторинних чорних металів. Суб'єкти господарювання не схильні розглядати металобрухт як товар з різними категоріями якості, і, відповідно, диференційованими цінами [2, с. 107].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексного дослідження питань здійснення заготівлі та переробки металобрухту в аспекті господарсько-правового забезпечення не проводилося. Однак організаційно-правові засади розглядуваних питань стали предметом дослідження багатьох вчених, зокрема В. Сисоєва, В. Мосейчук, В. Демидик, Н. Дорошенко та ін.

Формулювання цілей. Метою дослідження є системний аналіз господарсько-правового регулювання заготівлі та переробки металобрухту, а також формування пропозицій щодо модернізації його змісту.

Виклад основного матеріалу. Не буде перебільшенням твердження про те, що заготівля та переробка металобрухту вважаються ключовими операціями. Власне, вказані операції і є логічним початком металургійної промисловості, оскільки виробничий ланцюг складного механізму гірничо-металургійного комплексу України бере свій початок із залучення, сортування та переробки брухту чорних та кольорових металів.

Незважаючи на те, що сьогодні цілком сформоване господарсько-правове забезпечення здійснення зазначених вище операцій, на нашу думку, чинне законодавство суттєво відстає від розвитку самого об'єкта регулювання — господарських правовідносин, пов'язаних із заготівлею та переробкою брухту металів. Це проявляється в тому, що глобальні технології процесів заготівлі, сортування та переробки металобрухту швидко розвиваються. Україна не є винятком в аспекті тенденції раціоналізації функціонування металургійної промисловості, щоправда не такими швидкими темпами. Проте законо-

давець, на наш погляд, не реагує оперативно на зміни у самих господарсько-правових відносинах, що породжує негативні наслідки у сфері операцій із металобрухтом.

По-перше, це утворення і розвиток тіньового сектору обороту металобрухту; по-друге, процеси сортування та переробки брухту залишаються на низькому рівні, що зумовлює формування негативного уявлення про репутацію вітчизняних суб'єктів господарювання під час здійснення зовнішньоекономічних операцій, і як наслідок — занижена ціна на брухт; по-третє, використання брухту в Україні є не в повній мірі ефективним та раціональним, оскільки при здійсненні заготівлі, сортуванні та переробці, значний об'єм металобрухту просто втрачається в силу недосконалих технологій проведення зазначених операцій.

На сьогоднішній день заготівля та переробка металобрухту регламентується різного роду нормативно-правовими актами, які прийняті з метою упорядкування діяльності з прийому, перевірки, сортування, зберігання, транспортування, переробки та інших операцій. Вказані акти спрямовані також на дотримання техніки безпеки, обов'язкову перевірку на небезпечність металобрухту та створення належних умов праці з мінімізацією можливості виникнення факторів ризику під час здійснення операцій з металобрухтом.

Серед надмірної кількості нормативних актів, які регламентують досліджувані господарсько-правові відносини, слід виділити такі: Закон України «Про металобрухт» від 5 травня 1999 р. № 619-XIV; наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів» від 31 жовтня 2011 р. № 183; Роз'яснення Національного банку України «Про розрахунки за металобрухт» від 6 лютого 2001 р.; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності із заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю)» від 26 жовтня 2011 р. № 1104; наказ Міністерства промислової політики «Про затвердження форми звітності щодо металургійної переробки металобрухту кольорових металів та Інструкції щодо її заповнення» від 2 серпня 2004 р. № 380; наказ Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду «Про затвердження Правил безпеки при заготівлі і переробці брухту та відходів чорних і кольорових металів» від 29 липня 2009 р. № 119; Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо впорядкування підприємницької діяльності, пов'язаної з брухтом та відходами чорних і кольорових металів» від 14 листопада 1997 р. № 1262; Постанова Кабінету

Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок реалізації металобрухту, утвореного у військових формуваннях» від 13 грудня 1999 р. № 2287; наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України «Про затвердження Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів» від 16 грудня 2011 р. № 350; наказ Держстандарту України про затвердження ДСТУ 4121-2002 «Метали чорні вторинні. Загальні технічні умови» від 30 вересня 2002 р. № 516; наказ Держспоживстандарту України про затвердження ДСТУ 3211:2009/ГОСТ 1639:2009 «Брухт і відходи кольорових металів і сплавів. Загальні технічні умови» від 5 жовтня 2009 р. № 357.

Як бачимо, перелічені нормативно-правові акти потребують систематизації. На наш погляд, раціональним вбачається об'єднання цих нормативних актів у єдиному Законі України «Про металобрухт» з відповідною структуризацією Закону на розділи. Цей крок буде безумовно ефективним для модернізації та вдосконалення системи господарсько-правового забезпечення використання металобрухту.

Господарсько-правовий механізм здійснення операцій із металобрухтом, будучи єдиною системою, передбачає сукупність таких елементів:

1. Суб'єкти господарської діяльності. Маються на увазі безпосередні учасники відносин обороту брухту — фізичні особи та суб'єкти господарювання.

2. Об'єкти господарських відносин. Під об'єктами в господарсько-правовому механізмі обороту брухту розуміємо конкретні операції з металобрухтом, визначені чинним законодавством. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про металобрухт» [6], операції з металобрухтом — заготівля, переробка, металургійна переробка брухту чорних і кольорових металів.

3. Предмет обороту. Як предмет досліджуваних відносин виступає брухт чорних та кольорових металів. Згідно із законодавством металобрухт поділяється на промисловий та побутовий.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про металобрухт» суб'єктами господарсько-правових відносин в операціях з металобрухтом є:

1) власник металобрухту — юридична або фізична особа, яка володіє, користується і розпоряджається належним їй металобрухтом у межах, визначених законом;

2) спеціалізовані підприємства (суб'єкти господарювання всіх форм власності) — такі, які здійснюють операції з металобрухтом, мають у власності або закріплене за підприємствами на праві господарського відання вагове, брухтопереробне та вантажопідйомне обладнання, забезпечують згідно із

законодавством пожежну, вибухову, екологічну і радіаційну безпеку та отримали відповідні ліцензії;

3) спеціалізовані металургійні переробні підприємства — підприємства, які відповідають вимогам, що ставляться цим Законом до спеціалізованого підприємства, мають у власності виробниче обладнання, яке забезпечує технологію металургійної переробки металобрухту, пов'язану зі зміною структури металу, його хімічного складу відповідно до стандартів, та пройшли атестацію в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної промислової політики;

4) приймальний пункт спеціалізованого або спеціалізованого металургійного переробного підприємства — виробничий підрозділ спеціалізованого або спеціалізованого металургійного переробного підприємства, на базі якого проводяться операції із заготівлі та переробки металобрухту. Кожний приймальний пункт повинен мати вагове, брухтопереробне, вантажопідйомне обладнання, а також відповідну ділянку з твердим покриттям, площа якої визначається його виробничими потребами відповідно до Закону.

Вказаних суб'єктів умовно можна поділити на дві групи — заготівники металобрухту (суб'єкти господарювання) та власники металобрухту (ними можуть бути як фізичні особи, так і суб'єкти господарювання).

Заготівниками брухту відповідно до Закону України «Про металобрухт» можуть бути суб'єкти господарювання всіх форм власності. Відповідно залежно від можливості суб'єктів господарювання здійснювати металургійну переробку металобрухту, Законом виділяються 2 види спеціалізованих підприємств, це: спеціалізовані підприємства та спеціалізовані металургійні переробні підприємства. Також кожне спеціалізоване підприємство може мати виробничий підрозділ, а саме — приймальний пункт спеціалізованого або спеціалізованого металургійного переробного підприємства.

Як бачимо, реалізувати металобрухт можна виключно спеціалізованому підприємству чи його приймальному пункту. Господарська діяльність посередників законодавством не передбачена [3, с. 20].

На наш погляд, такий напрям регулювання є вагомим недоліком чинного законодавства. Заборона господарської діяльності звичайним заготівникам вторинної сировини зумовлює виникнення монополій та неформальних утворень у металургійному бізнесі. Якщо раніше заготівля брухту здійснювалася підприємствами системи «Вторсировина», то нині з'явилося багато інших суб'єктів господарювання, які значною мірою перебрали на себе функцію його збирання та підготовки [4, с. 33]. Як наслідок, оборот металобрухту відбувається не за законами ринку, а залежно від діяльності монополістів.

Також вказана проблема зумовлює розширення тіньового сектору обігу металобрухту, який у свою чергу постачає закуплений брухт спеціалізованим

підприємствам. Отже, вважається доцільним впровадити ще один вид суб'єктів господарювання в операціях з металобрухтом, а саме — приймальний пункт металобрухту, але як автономну одиницю на ринку сировини. Це дозволить зробити сектор обороту брухту більш прозорим та конкурентоспроможним, що у свою чергу зумовить підвищення інтенсивності заготівлі металобрухту, а також якості заготовленої сировини.

Вважаємо за доцільне підтримати розвиток малого та середнього підприємництва, оскільки нині заготівлею металобрухту мають право займатися лише спеціалізовані підприємства, які мають брухтопереробне обладнання, а також їх приймальні пункти.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про металобрухт» заготівля металобрухту — це діяльність, пов'язана зі збиранням, купівлею, зберіганням та реалізацією металобрухту юридичними або фізичними особами — суб'єктами господарювання, які здійснюють операції з металобрухтом.

Як бачимо, Законом не передбачається під час здійснення заготівлі металобрухту обов'язкова умова його наступної переробки. Тож виникає питання, чому заготівниками металобрухту відповідно до чинного законодавства можуть бути виключно спеціалізовані підприємства або їх приймальні пункти з брухтопереробним обладнанням? Ліцензійні умови для суб'єктів господарювання у досліджуваному секторі промисловості сприяють монополізації ринку. Отже, розширення спектру легальної господарської діяльності щодо заготівлі металобрухту дозволить залучити нових суб'єктів господарювання у сферу обороту металобрухту.

Впровадивши в систему механізму обороту металобрухту новий вид суб'єктів господарювання, який би займався виключно заготівлею та подальшою реалізацією металобрухту спеціалізованим підприємствам для переробки, без сумніву можна очікувати залучення більших об'ємів металобрухту в оборот, що на сьогодні є актуальним для України через виснаження металобудівного фонду.

Відповідно до Закону України «Про металобрухт» власник металобрухту — це юридична або фізична особа, яка володіє, користується і розпоряджається належним їй металобрухтом у межах, визначених законом. Також Законом диференціюється сукупність прав залежно від статусу учасника відносин.

Так, ліцензуванню не підлягає діяльність фізичних осіб, пов'язана із збиранням та реалізацією побутового брухту чорних та кольорових металів, а також діяльність фізичних осіб — суб'єктів господарювання і юридичних осіб, пов'язана із збиранням та реалізацією промислового брухту чорних та кольорових металів, який утворився в результаті їх діяльності.

Таким чином, фізичні особи мають право реалізовувати лише побутовий металобрухт. Вважаємо, що законодавче обмеження фізичних осіб щодо можливості збирання та реалізації промислового брухту не є цілком виправданим.

На практиці досить часто виникає ситуація, коли фізична особа є власником промислового металобрухту, який з'явився у нього на законних підставах. Відповідно до чинного законодавства фізична особа не має права реалізувати його на приймальному пункті, що суперечить ч. 1 ст. 319 Цивільного кодексу України, згідно з якою власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд [8].

Тож актуальним є питання створення спеціальної процедури прийому промислового металобрухту від фізичних осіб, з метою недопущення потрапляння незаконно набутого брухту в оборот та одночасно забезпечити право на реалізацію промислового металобрухту фізичним особам, котрі володіють ним на законних підставах.

Тепер зупинимося безпосередньо на самій процедурі здійснення заготівлі та переробки металобрухту, що є об'єктом господарсько-правових відносин у механізмі обороту металобрухту.

Основним методом акумуляції металобрухту є функціонування пунктів прийому й обробки металобрухту від населення. На них металобрухт проходить стадію зважування, сортування і формування вагонорм, після чого металобрухт, зазвичай залізницею, відправляється на металургійні підприємства, де відбувається його переробка.

Взагалі металобрухт поділяють залежно від виду металу, який у відсотковому значенні переважає в його складі. Брухт і відходи кольорових металів та сплавів розподіляють залежно від найменування металів; за фізичними ознаками — на класи; за хімічним складом — на групи і марки сплавів; за показниками якості — на сорти. Вторинні чорні метали розподіляють за вмістом вуглецю — на два класи; за наявністю легуючих елементів — на дві категорії; за показниками якості — на 28 видів; за вмістом легуючих елементів — на 67 груп. У господарській діяльності, промисловості й торгівлі використовують літерні позначення видів і груп металобрухту, які введені ДСТУ 3211-95 (для брухту кольорових металів) та ДСТУ 4121-2002 (для брухту чорних металів) [1, с. 188].

Проте, на нашу думку, господарсько-правове забезпечення заготівлі металобрухту має прогалини щодо сортування металобрухту. Як свідчить практика, на приймальних пунктах сортування відбувається не належним чином, порівняно із зарубіжними країнами з власною металургійною промисловістю. Це зумовлює високий коефіцієнт засміченості та спричиняє значні втрати при

зберіганні, транспортуванні та переробці металобрухту. Недосконалість сортування першочергово пов'язана із застарілими технологіями на приймальних пунктах та відсутністю чіткого регулювання процесу нормативно-правовими актами.

Існує багато випадків, коли серед брухту трапляються вироби і деталі, придатні для прямого використання, — це запчастини, комплектуючі, інколи навіть без експлуатації. Таким чином, з України нерідко під видом металобрухту вивозиться практично готова металопродукція з чорних та кольорових металів [5, с. 75].

Останнім часом у світовій практиці з'явилися досить ефективні методи сортування й підготовки брухту, у тому числі автоматичні, і проводяться роботи з подальшого підвищення ефективності технологій сортування та підготовки брухту. Однією з найуживаніших технологій переробки амортизаційного брухту сьогодні є технологія його криогенної переробки, яка складається з операцій пакування, охолодження до температури, нижчої за мінус 140 °С, подрібнення, магнітної та електродинамічної сепарації.

В Україні така технологія використовується ще недостатньо; тут переважає ручне сортування на конвеєрах і столах за видами металів і сплавів. Такий метод вимагає великих затрат ручної праці, характеризується низьким рівнем продуктивності й ефективності сортування.

Актуальною проблемою щодо переробки амортизаційного брухту чорних металів, а також деяких видів відходів металообробки є видалення металевих покриттів (цинку, олова тощо). За кордоном уже розроблені та використовуються у практиці досить ефективні технології з видалення таких покриттів, при цьому матеріал покриття переробляється на товарний продукт для подальшого використання у виробництві. В Україні такі технології практично не застосовуються, незважаючи на те, що частка брухту і металовідходів з покриттями у загальній масі брухту зростає.

Аналогічна проблема чекає на нас і у сфері переробки металевої тари (різних бочок, консервних та інших бляшанок тощо), кількість якої дедалі зростає. У деяких країнах (США, Німеччина, Франція) міра утилізації цього виду брухту сягає 75 %. При цьому вилучається метал покриттів (олово, хром) з досить малими його втратами. Сьогодні в Україні при використанні такого виду брухту метал покриттів повністю втрачається.

Не використовується в Україні також і метал із залізобетонних конструкцій будівель і споруд, які закінчили свій строк експлуатації, хоча устаткування для вилучення такого брухту існує (віброінерційні дробарки) — воно було розроблене близько 20 років тому. Слід зазначити, що арматурна сталь, яка використовується в залізобетонних конструкціях, характеризується досить

високими якісними показниками і практично відомим хімічним складом, тому цей вид амортизаційного брухту є одним з найякісніших. Проте поки що він не використовується, а вивозиться «запакованим» у залізобетонних конструкціях на звалища (в 1 м³ залізобетонної конструкції «сховано» 15–20 кг арматурної сталі) [4, с. 35–36].

Світові тенденції в зміні динаміки структури металобрухту останніх років свідчать про зниження частки оборотного лому і відходів металообробки в загальному об'ємі металобрухту. Тенденції обумовлені технічним прогресом у сфері виробництва металопродукції та в галузях металообробки.

Також виникають проблеми при підготовці судового металобрухту. Великі судна розбирають інколи декілька років. В морських і річкових портах України утворилися значні об'єми судового металобрухту.

У переробці брухту і відходів металів головним завданням є їх комплексне сортування та переробка, котрі дозволяють максимально ефективно використовувати більшість перебуваючих у брухті кольорових та інших металів [5, с. 77–79].

Таким чином, вважається доцільним приступити до впровадження ефективних технологій підготовки і переробки металобрухту, враховуючи, що в майбутньому абсолютна та відносна кількість амортизаційного металобрухту буде збільшуватися, а структура його змінюватись (збільшується частка брухту від вибуваючих з експлуатації агрегатів та устаткування різних галузей промисловості, частка брухту суден, автомобільного брухту, різного побутового брухту).

Через відсутність ефективних технологій підготовки й переробки амортизаційного брухту в Україні його якість залишається низькою, отже, величина питомих витрат при використанні його у виробництві сталі є вищою, ніж у якісного брухту, вищими також є й витрати енергії та величина шкідливих пилогазових викидів [4, с. 36].

Згідно з п. 3.6 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів, суб'єкт господарювання, що здійснює господарську діяльність із заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту чорних металів, повинен виконувати вимоги ДСТУ 4121-2002 [7]. Фахівці підприємства повинні забезпечувати перевірку на вибухонебезпечність, проведення радіаційного контролю металобрухту тощо.

Вважаємо, що вимоги ДСТУ не повною мірою врегульовують порядок прийому металобрухту та підготовки до переробки. Існує прогалина права, оскільки законодавством не визначено порядок наступного сортування закупленого металобрухту з чіткими критеріями поділу на ті чи інші види

брухту. Це ускладнює подальшу переробку та імпліцитно позбавляє суб'єктів господарювання частини прибутку в силу нераціонального використання брухту.

Пропонується впровадити в господарсько-правове забезпечення заготівлі та переробки металобрухту чіткий механізм сортування, який не викликати-ме незручностей при його здійсненні. Повинні бути затверджені конкретні ознаки та критерії для сортування, що дозволить диференціювати наступну переробку брухту з використанням відповідного обладнання, а також досягти економії та підняття ефективності функціонування сектору обігу металобрухту.

На наш погляд, раціональним вважається викласти дефініцію «заготівля металобрухту» таким чином: це діяльність, пов'язана із збиранням або купівлею металобрухту, включаючи подальше сортування, зберігання та реалізацію металобрухту юридичними або фізичними особами — суб'єктами господарювання, які здійснюють операції з металобрухтом.

Зробивши акцент на обов'язковому сортуванні відповідно до міжнародних стандартів, ми зможемо досягти, по-перше, підняття якості металобрухту та його вартості на зовнішніх ринках, по-друге, здешевити переробку та виробництво металопродукції, по-третє, раціоналізувати переробку шляхом мінімізації втрат корисних елементів та сплавів під час переробки.

Висновки. Отже, основними напрямками модернізації господарсько-правового забезпечення у сфері заготівлі та переробки металобрухту є:

1) впровадження обов'язкового сортування із одночасним його затвердженням на законодавчому рівні шляхом створення спеціального розділу «Сортування металобрухту» з наступним визначенням сортів і видів металобрухту та конкретних критеріїв для його розмежування. Також встановлювати диференційовані ціни залежно від якості та інших характеристик сортів брухту відповідно до складності його переробки;

2) сектору заготівлі та переробки металобрухту безумовно необхідні кошти для впровадження нових технологій та комплексного оздоровлення галузі. Таким чином, актуальним залишається питання посилення інвестиційних процесів сектору для сприяння суб'єктам господарювання у впровадженні ефективних технологій сортування та переробки металобрухту;

3) вважається доцільним впровадження нового виду суб'єктів господарювання у сферу виключно для заготівлі металобрухту та його наступної реалізації для переробки або іншого використання, з метою виведення значної кількості підприємців із тіньового сектору. Це дозволить залучити значні об'єми брухту в оборот легальним способом, оскільки в містах та населених пунктах України, відповідно до Ліцензійних умов, фактично неможливо

створювати приймальні пункти металобрухту, в силу вимог до суб'єктів господарювання. Так, відповідно до п. 4.2 Ліцензійних умов територія, на якій буде здійснюватися господарська діяльність спеціалізованого підприємства, спеціалізованого металургійного переробного підприємства та їх приймальних пунктів із брухтом кольорових металів та їх сплавів, повинна бути не менше ніж 500 кв. метрів, а територія, на якій буде здійснюватися господарська діяльність із брухтом чорних металів та їх сплавів, — не менше ніж 1000 кв. метрів [7]. Отже, вважаємо, що впровадження нових суб'єктів господарювання підвищить інтенсивність обороту та об'єми заготівель металобрухту;

4) доцільним видається проведення систематизаційних законодавчих робіт з метою уніфікації нормативної бази. Надмірна кількість нормативно-правових актів зумовлює негативні результати регулювання та викликає труднощі у правозастосуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сисоєва В. Забезпечення порядку здійснення операцій з металобрухтом в Україні: організаційно-правові засади / В. Сисоєва // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2012. — № 4. — С. 184–190.
2. Демидик В. Мини-заводи — одна из возможных стратегий модернизации металлургии Украины / В. Демидик // Процессы литья. — 2006. — № 4. — С. 103–108.
3. Трухина Т. Металлолом: не все так просто / Т. Трухина, Харченко // Баланс. — 2001. — № 4. — С. 20–27.
4. Мосейчук В. Про деякі проблеми заготівлі та використання брухту / В. Мосейчук // Економіка України. — 2003. — № 10. — С. 33–36.
5. Демидик В. О некоторых проблемах образования и переработки металлолома в Украине / В. Демидик, В. Мосейчук // Процессы литья. — 2001. — № 3. — С. 75–80.
6. Про металобрухт : Закон України від 05.05.1999 р. № 619-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.
7. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із заготівлі, переробки, металургійної переробки металобрухту кольорових і чорних металів : наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 31.10.2011 р. № 183 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1321-11>.
8. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : від 16.01.2003 р. № 435-IV. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

ЗАГОТОВКА И ПЕРЕРАБОТКА МЕТАЛЛОЛОМА: ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Шимко А. Р.

Исследованы особенности хозяйственно-правового обеспечения заготовки и переработки металлолома. Выявлены недостатки действующего законодательства с последующим предложением путей устранения существующих проблем. Предложения базируются на анализе зарубежного опыта регулирования исследуемых хозяйственно-правовых отношений с учетом специфических свойств отечественного сектора оборота металлолома.

Ключевые слова: *заготовка металлолома, переработка металлолома, регулирование оборота металлолома.*

SCRAP METAL COLLECTION AND PROCESSING: ASPECTS OF ECONOMIC LAW

Shymko A. R.

The article contains analysis of the legal regulation of relationships during the collection and processing of the scrap metal. The shortcomings of the current legislation followed by proposing ways to eliminate the existing problems has been analyzed. Proposals are based on the analysis of foreign experience in regulating the study of economic and legal relationships with the specific properties of the domestic sector of turnover scrap.

Key words: *scrap metal regulations, collection of scrap metal, processing of scrap metal.*

УДК 349.42

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

О. В. Білінська, кандидат юридичних наук, суддя
Червонозаводський районний суд м. Харкова

Досліджено сутність правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні. Проаналізовано та узагальнено різні підходи щодо правового регулювання суспільних відносин сталого розвитку у вітчизняному аграрному секторі. Доведено, що створення правових передумов для стало-

го розвитку сільських територій є однією зі стратегічних цілей державної аграрної політики України.

Ключові слова: сільські території, сталий розвиток, соціальна сфера села, селянський двір (домогосподарство).

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми визначається тим, що за період соціально-економічних трансформацій (1991–2013 рр.) відбулися докорінні зміни у традиційному укладі життя на селі, на сільському ринку праці та в соціально-професійному складі сільського населення. Водночас, як зазначено в постанові Президії НАН України від 30 березня 2007 р. № 83 «Аграрні трансформації та перспективи українського села», реформування земельних та майнових відносин в агропромисловому комплексі (АПК) України не принесли відчутних позитивних соціально-економічних результатів і навіть суперечать очікуванням сільського населення. Це актуалізує важливість поглибленого вивчення як світового досвіду, так і національних та регіональних особливостей правового регулювання сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основна частина джерел щодо визначення сутності правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні міститься у нормативно-правових актах: Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV [1], указах Президента України «Про основні засади розвитку соціальної сфери села» від 20 грудня 2000 р. № 1356, «Про чергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села» від 15 липня 2002 р. № 170, постановах Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19 вересня 2007 р. № 1158, «Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги молодим працівникам, залучених для роботи в селах і селищах, та переліку професій (спеціальностей, напрямів підготовки), за якими надається допомога» від 11 липня 2013 р. тощо.

До цього часу у вітчизняній науковій літературі не сформовано єдиного підходу до визначення категорії сталого сільського розвитку сільських територій. Існуючі дослідження переважно охоплюють окремі аспекти проблеми, акцентуючи на питаннях розвитку АПК. Питанням політики комплексного, багатofункціонального розвитку сільських територій, де поряд із багатогалузевим і багатouкладним сільським господарством розвиваються несільсько-господарські види діяльності, присвячено вкрай обмежену кількість наукових праць.

Незважаючи на визнану пріоритетність розв'язання проблем сільського розвитку, до сьогодні залишається дискусійним питання ідентифікації сіль-

ських територій [2, с. 8]. Цю проблему досліджували провідні вітчизняні вчені-правознавці, зокрема: В. Андрейцев, В. Єрмоленко, А. Лісовий, О. Погрібний, О. Скидан, А. Статівка, В. Уркевич та ін. Але названі дослідники по-різному тлумачать визначення понять щодо сталого розвитку сільських територій.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад правового забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом понятійно-категоріальний апарат нормативно-правових актів та науки аграрного права поповнився новими поняттями, серед яких значне місце за частотою застосування посідає категорія «сталий розвиток сільських територій». Ця категорія використовується у низці нормативно-правових актів аграрного законодавства, а також набула поширення у наукових працях правників та економістів [3, с. 118].

Як відомо, основою будь-якого наукового дослідження є розвинений понятійно-категоріальний апарат. Категорії та поняття мають відповідати таким вимогам: обґрунтованості, логічності, адекватності, системності, лаконічності та доступності [4, с. 106]. Саме ці принципи доцільно використовувати для з'ясування змісту категорії «сталий сільський розвиток». У науці аграрного права ця категорія є досить новою, тому в буденному житті і навіть у працях вчених-аграрників нерідко зустрічається ототожнення категорій і понять, що мають спільний корінь від слова «село». Так, «сільські території» часто ототожнюють із поняттями: «сільська місцевість», «сільські поселення», «соціальна сфера села».

Розглянемо ці терміни більш детально. Сільське поселення — це населений пункт, постійне населення якого веде сільський спосіб життя і здебільшого зайняте в сільськогосподарському виробництві [5, с. 8].

Часто категорії «село» та «сільські території» використовуються як синоніми. І вони дійсно частково збігаються. Але крім сіл, як типу поселення, культурно-побутових, соціально-виробничих, іноді адміністративних осередків, сільські території включають населення, сільськогосподарські та інші земельні угіддя поза межами сільських поселень з розташованими на них виробничими об'єктами; органи самоврядування та громадські організації.

Визначення «сільські території» подається в документах Організації економічного співробітництва і розвитку як таке, що сільські території або сільський регіон (район) охоплює людей, територію та інші ресурси суспільного ландшафту і маленьких населених пунктів за межами безпосередньої сфери економічної активності великих міських центрів [6, с. 20–21].

В. Юрчишин, визначаючи сільські території, особливо наголошує на багатоаспектності їх функцій та характеристик: «Сільська територія у сучасному розумінні являє собою складну та багатофункціональну природну, соці-

ально-економічну, виробничо-господарську структуру та характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей» [7, с. 5].

Таким чином, сільські території розглядаються як системне явище (утворення), яке крім певної території як такої охоплює все те, що у тій чи іншій формі функціонує на ній або є її складовою, а саме:

– сільську громаду (общину) як визначальний соціальний осередок функціонування сільської території. Вона об'єднує всіх без винятку громадян, які проживають на цій території, незалежно від того, де вони працюють — на даній території чи поза її межами;

– село (сільське поселення) як соціально-побутовий, а також у тій чи іншій мірі безпосередньо виробничий осередок, адміністративний і соціально-культурно-побутовий центр, своєрідна «столиця» кожної конкретної сільської території;

– органи місцевого самоврядування та інші громадські організації, що розташовані та діють на цій сільській території;

– соціальну і виробничу інфраструктуру, що діє на цій сільській території і забезпечує потреби її функціонування та розвитку;

– сільськогосподарські угіддя, на яких здійснюється виробництво продукції рослинництва, включаючи багаторічні насадження, тваринницькі та інші виробничі приміщення, незалежно від місця їх розташування у сільському поселенні чи за його межами;

– зрошувальні, осушувальні та інші меліоративні споруди;

– природоохоронні (екологозабезпечувальні) та інші лісові насадження;

– сільськогосподарські підприємства різних форм власності та інші виробничі, управлінські, господарські структури;

– заготівельні, переробні та інші підприємства й організації, що є безпосередньо виробничими або обслуговуючими структурними утвореннями, незалежно від форми власності [2, с. 35–36].

Сталий розвиток сільських територій спрямований перш за все на життєзабезпечення населення, на підвищення якості його життя. В документах Міжнародного інституту сталого розвитку (м. Стокгольм) під терміном «стале життєзабезпечення населення» мають на увазі систему заходів, необхідних для подолання бідності на всіх рівнях: домогосподарства, громада, регіон, країна [8, с. 88].

У країні, де практично третину населення складають селяни, забезпечення їх прав набуває особливого значення. На жаль, українське селянство завжди потерпало від зневажливого ставлення до його проблем з боку держави. Як справедливо зазначає В. Юрчишин, історично склалося так, що сільсько-селянський сектор нашої країни з її соціальною й більш загальною життєво-забезпечувальною серцевиною — селянами і сільським населенням, посіда-

ючи чільне, у тому числі за рядом її складових, визначальне місце у її розвитку практично ніколи не був центром гідної уваги з боку держави, її політично-адміністративних структур та суспільства [9, с. 89]. Нічого не змінилося і на сьогоднішній день. Село продовжує вимирати. Статистичні дані свідчать про те, що чисельність осіб, які працюють у сільському господарстві, неухильно зменшується. Якщо у 2000 р. у цій галузі було зайнято 4,4 млн українців, то у 2008 р. чисельність скоротилась до 3,3 млн, а у 2010 р. — до 3,1 млн осіб. Причому ця статистика охоплює переважно тих, хто працює на власному шматочку землі, чи у підсобному господарстві. Скорочення чисельності найманих працівників у товарних господарствах було ще відчутнішим — з 2,8 млн у 2000 р. до 0,8 млн осіб у 2010 р. [10]. Крім того, станом на 1 квітня 2008 р. кількість сільських населених пунктів із 1998 до 2002 р. зменшилась на 341 одиницю (із 28 845 одиниць у 1991 р. до 28 504 одиниць). Відбувається зняття з обліку незаселених поселень і як наслідок — деградація сільської поселенської мережі.

Разом із загальною кризою національної економіки, недофінансуванням та іншими чинниками, криза українського села зараз обумовлена чотирма основними причинами, а саме:

- відсутністю на селі економічно незалежного соціального прошарку сільських виробників товарів і послуг;
- руйнуванням сільських громад і механізмів самоорганізації сільського життя;
- повною залежністю села від сільськогосподарського виробництва;
- зниженням у суспільній свідомості і державній соціально-економічній політиці значущості села і сільських територій у житті суспільства [2, с. 11].

У таких умовах розвиток сільських територій має бути найбільш важливим напрямом державної аграрної політики, як, наприклад, у країнах — членах Європейського Співтовариства. Це означає, що держава активно підтримуватиме розвиток інфраструктури у сільській місцевості, розвиток ринкової інфраструктури для селянських господарств, охорону довкілля, депресивні території, вкладатиме гроші у людський капітал села [11, с. 8]. Перехід до суспільства сталого розвитку потребує розгляду проблеми сільського розвитку у відповідному контексті, тому доцільно розглядати сталий сільський розвиток, який становить інституціональний інтегрований процес стійких політичних, соціальних, економічних, організаційно-правових, духовно-культурних, природно-екологічних змін, спрямованих на забезпечення високого рівня якості життя сільського населення. Основними моментами цього визначення є системність змін у всіх визначених напрямках на основі їх стабільності, незворотності та чіткої цільової орієнтації на задоволення потреб сільського населення. Державна аграрна політика розвитку соціальної сфери

села передбачає, що розвиток має відбуватися одночасно за напрямками «зверху вниз» та «знизу вверху», тобто ініціюватися, реалізовуватися та координуватися як владними структурами, так і відповідними територіальними громадами на основі партнерства та співробітництва, з комплексним використанням усіх видів ресурсів. Причому громаді та органам місцевого самоврядування надається пріоритет як у визначенні напрямів розвитку, так і у практичній реалізації поставлених завдань, оскільки вони найкраще знають свої проблеми та контролюють основні види ресурсів, необхідних для розвитку, мають змогу оперативно реагувати при зміні параметрів розвитку підпорядкованої території. Це потребує розробки та застосування якісної аграрної політики органів місцевого самоврядування [11, с. 32].

Важливим чинником сталого розвитку сільських територій є селянський двір (домогосподарство) як первинний інститут, у якому фокусується вплив інших інститутів: держави, права, релігії, власності, сім'ї та інших складових, які визначають його роль у соціальному та економічному розвитку країни, а також неформальні морально-етичні норми, що передаються з покоління в покоління. Селянський двір як інститут-чинник виконує в наш час такі найважливіші соціально-економічні функції: стабілізує ситуацію на споживчому ринку країни; забезпечує зайнятість сільського населення; є джерелом доходу сільського населення; виступає як потенційна база для формування особистих селянських та фермерських господарств [2, с. 15].

У період сучасних ринкових реформ селянський двір виступає як основне, а деколи єдине, місце докладання праці і головне джерело доходу. За даними Державної служби статистики України господарства населення у 2011 р. виробили 99 % загальнодержавних обсягів картоплі, 89,3 — овочів, 88,2 — плодів та ягід, 47 — м'яса, 80 — молока, 96,6 — меду, а крім того, у таких господарствах утримується 77 % корів, 56 % свиней і 47 % птиці [13].

Формування передумов для сталого сільського розвитку має бути виділено в особливий напрям аграрної політики України. У багатьох країнах світу вже відійшли від вузьковідомчого підходу в розвитку села, що позначилося на функціях і навіть назвах колишніх міністерств сільського господарства. Міністерство сільського господарства у Великобританії стало називатися Міністерством екології, продовольства і сільських справ, у Німеччині — Міністерством захисту прав споживачів, продовольства і сільського господарства, в Угорщині — Міністерством сільського господарства і сільських територій. Аналогічні зміни потрібні також в Україні.

На нашу думку, функції і бюджет Міністерства аграрної політики доцільно розширити за рахунок реалізації програм стійкого сільського розвитку, підтримки сільського підприємництва, охорони навколишнього середовища. Крім того, доречною є розробка державної цільової концепції сталого розвит-

ку сільської місцевості. Зараз заходи щодо розвитку сільської економіки, включаючи сферу послуг, передбачені різними програмами, робота за якими часто не скоординована.

Останнім часом Міністерство аграрної політики та продовольства України презентувало Стратегію соціально-економічного розвитку сільських територій «Рідне село», у якій основні положення були розроблені Міністерством за участю Всеукраїнської асоціації сільських і селищних рад, профільних громадських організацій, міжнародних експертів та аграріїв. Ця Стратегія зорієнтована на створення сільськогосподарських кооперативів та підтримку державою дрібних та середніх товаровиробників [13].

Таким чином, сталий сільський розвиток є комплексною проблемою, розв'язання якої можливе при синхронному вирішенні таких питань, як забезпечення економічно ефективного розвитку аграрного сектору, розширення несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості, створення наближених до міських умов отримання доходів і суспільних благ, належних умов доступу до ринків матеріальних, фінансових, інформаційних та інших видів ресурсів, покращення екологічної ситуації.

Висновки. Викладене дає змогу зробити такі висновки. По-перше, створення умов для сталого розвитку сільських територій є однією із стратегічних цілей державної аграрної політики України, яка забезпечить ефективне використання усіх економічних ресурсів країни — природних, трудових, екологічних, рекреаційних тощо. По-друге, сталий розвиток сільських територій забезпечить удосконалення способу життя сільських жителів, більш повне виконання громадами сільських територій своїх функцій — соціально-демографічної, виробничої, культурної, екологічної, рекреаційної та ін. По-третє, оскільки на сьогоднішній день існуюче законодавство про сталий розвиток сільських територій складається з низки різних за формою та юридичною силою нормативно-правових актів, необхідно розробити та прийняти комплексний закон, який би врегулював усі проблемні питання, що виникають у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 1. — Ст. 17.
2. Лісовий А. В. Державне регулювання сільських територій / А. В. Лісовий. — К. : Дія, 2007. — 402 с.
3. Єрмоленко В. Правова природа сталого розвитку сільських територій / В. Єрмоленко // Підприємництво, госп-во і право. — 2010. — № 12. — С. 118–120.
4. Статівка А. Про проект Закону України «Про сільське господарство» / А. Статівка, В. Уркевич // Підприємництво, госп-во, право. — 2011. — № 8. — С. 104–110.

5. Соціально-економічний розвиток села: Організаційно-економічні засади / за ред. В. К. Терещенко. — К. : Четверта хвиля, 2004. — 424 с.
6. Людський розвиток регіонів України: Аналіз та прогноз : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. — 285 с.
7. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2005. — № 3. — С. 3–9.
8. Настольная книга консультанта по проблемам местного самоуправления. — М. ; СПб. : О-во «Знание», 2000. — 200 с.
9. Юрчишин В. В. Село і селяни України в систему історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. — 2011. — № 2. — С. 87–92; № 3. — С. 112–118.
10. Статівка А. М. Про адаптацію аграрного законодавства України до законодавства Європейського Союзу / А. М. Статівка, І. А. Шуміло // Проблеми законності : Респ. міжвід. наук. зб. — Х., 2009. — Вип. 100. — С. 207–217.
11. Статівка А. М. Організаційно-правові питання сталого розвитку сільських територій і диверсифікації аграрного сектору економіки / А. М. Статівка // Сучасні тенденції розвитку національного законодавства України : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю створення юрид. ф-ту НУБіП, 19–20 трав. 2011 р., м. Київ / упоряд. О. М. Гончаренко. — К. : Вид. центр НУБіП України, 2011. — С. 32–34.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. <http://www.ukrinform.ua/>.

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УКРАИНЕ

Белинская О. В.

Исследована сущность правового обеспечения устойчивого развития сельских территорий в Украине. Проанализированы и обобщены различные подходы к правовому регулированию общественных отношений устойчивого развития в отечественном аграрном секторе. Доказано, что создание правовых предпосылок для устойчивого развития сельских территорий является одной из стратегических целей государственной аграрной политики Украины.

***Ключевые слова:** сельские территории, устойчивое развитие, социальная сфера села, крестьянский двор (домохозяйство).*

LEGAL ISSUES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES IN UKRAINE

Belinskaya O. S.

The nature of legal support of sustainable development of rural areas in Ukraine are explored. The different approaches to legal regulation of public relations of sustainable development in the domestic agricultural sector are analyzed and summarized. The creation of legal prerequisites for sustainable development of rural territories is one of the strategic goals of the state agrarian policy of Ukraine are proved.

Key words: *rural areas, sustainable development, social sphere of the village, peasant yard (household).*

УДК 340.131

ДИНАМІЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ АДАПТАЦІЇ ТЕКСТУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗАКОНОДАВСТВА ДО ЗМІН СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

I. В. Суходубова, кандидат юридичних наук,
молодший науковий співробітник

*Інститут державного будівництва і місцевого самоврядування
НАПрН України*

Розглянуто питання співвідношення тлумачення норм права з правотворчістю. Здійснено аналіз методик тлумачення (зокрема статичної та динамічної). Встановлено особливості застосування динамічного тлумачення правових норм.

Ключові слова: *правотворчість, тлумачення норм права, методи тлумачення, статичне та динамічне тлумачення.*

Постановка проблеми. Питання тлумачення нормативно-правових актів активно досліджуються в юридичній науці, водночас динаміка розвитку сучасного законодавства вимагає подальших наукових розробок та досліджень щодо різних підходів до тлумачення правових норм та особливостей їх застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж робіт вітчизняних науковців, які досліджували особливості тлумачення норм права, слід виділити

праці М. І. Козюбри, М. І. Матузова, А. С. Піголкіна, О. Ф. Черданцева, О. С. Шляпочнікова та ін. [8; 10; 12; 19; 21]. Відзначаючи певний ступінь наукової опрацьованості цієї проблематики в цілому, слід констатувати, що в юридичній науці недостатньо досліджені її окремі питання, зокрема застосування різних методик тлумачення нормативно-правових актів.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз статичного та динамічного підходів (методик) до тлумачення нормативно-правових актів, визначення особливостей їх застосування.

Вклад основного матеріалу. Досліджуючи проблему тлумачення норм права та його співвідношення з правотворчістю, вчені приходять до різних висновків. Доволі консервативним є підхід, згідно з яким тлумачення норм права в умовах становлення правової держави повинно слугувати меті правильного, точного й однакового розуміння і застосування закону, меті виявлення його суті, яку законодавець вклав у словесне формулювання, покликане протистояти будь-яким спробам відійти від точного змісту правових норм, протиставляти під різним видом «буквальний» і «дійсний» зміст, «букву» і «дух» закону, його зміст і зовнішню форму, що є прихованою формою зміни закону. Дуже складно, навіть неможливо зрозуміти, що являє собою дійсний внутрішній смисл норми на відміну від її буквального тексту, де містяться об'єктивні критерії знаходження і дослідження цього дійсного змісту [12, с. 65–66]. За такого підходу тлумачення правових норм визначається як встановлення змісту нормативно-правових актів, спрямоване на розкриття вираженої в них волі законодавця. У процесі тлумачення встановлюються сенс і сфера дії нормативного припису, за необхідності — його основна мета і соціальна спрямованість, місце в системі правового регулювання, суспільно-історичні умови, які мали місце під час його прийняття, так і ті, у яких відбувається тлумачення. Під дійсним змістом норм права розуміється виражена в них воля законодавця.

Зв'язок тлумачення з нормативно-правовими актами представлений у двох основних типах відносин. По-перше, йдеться про те, що без тлумачення неможливе створення нормативно-правових актів, оскільки в сучасних умовах більшість нових правових норм пов'язані з уже існуючими правовими приписами. З'ясування зв'язків між нормою, яку планується приймати, і вже існуючими, чинними нормами, неможливе без тлумачення. А без з'ясування таких зв'язків неможливе забезпечення системних властивостей законодавства, а отже і його стабільності.

По-друге, без тлумачення права неможлива його реалізація. Класична школа, сформована ще за радянських часів, виходить із того, що об'єктом тлумачення виступає втілена в офіційній письмовій формі нормативних при-

писів воля законодавця, тобто воля закону, яка існує окремо і незалежно від волі творця закону [1, с. 297; 11, с. 331; 21, с. 106].

З усіх численних аспектів тлумачення норм права нас цікавить проблема методик з'ясування сенсу тлумачення. Зокрема, у літературі виокремлюються *статична* та *динамічна* методики. Відмінність згаданих методик слід шукати у відповіді на таке питання: чи тлумачити закони слід тільки у тому сенсі, що вони мали в момент їх видання, чи й у тому, що вони отримують у момент їх застосування? [20, с. 302].

Сутність першого (статичного) підходу полягає в тому, що суб'єкт тлумачення має неухильно дотримуватися букви закону, встановлювати лише той сенс нормативно-правового акта, що було закладено у нього правотворчим органом на момент прийняття та видання акта. Але за такого підходу правові акти буде вельми складно, а іноді й зовсім неможливо пристосовувати шляхом їх тлумачення щодо постійно змінюваних умов суспільного життя. При використанні статичної (формально-догматичної) методики основною цінністю правової дійсності визнається стабільність права, а інтерпретаторові не надається можливості змінювати сенс правової норми [19, с. 476]. Прихильники цієї методики зазначають, що не повинно існувати такого суб'єкта, який був би покликаний визначати час настання потреби у зміні сенсу правової норми, що був закладений до неї при її виданні. Якщо такий суб'єкт з'явиться, то це буде значною загрозою визначеності та стабільності всієї правової системи. До того ж будь-який акт, навіть найбільш доцільний і своєчасний, може втратити своє первинне значення, якщо буде визнаватися необхідність іншого його тлумачення в будь-який момент часу [20, с. 304].

Сутність другого підходу, тобто динамічної (коригуючої, еволюційної) методики полягає в тому, що суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правовий акт до тих змін, які відбуваються в суспільних відносинах, адже тлумачення норми права не може постійно і назавжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий у момент її прийняття. Вважається, що потреба у цій методиці є особливо очевидною в умовах існування застарілого законодавства. Ж. Карбоньє зазначає, що динамічні тенденції в тлумаченні найчастіше використовуються в період соціальних криз і реформ, коли закони реформістського плану тлумачаться розширено, а консервативного — обмежено, й інтерпретатор має адаптувати закон до соціальних змін [7, с. 311]. Водночас, на нашу думку, це досить обмежений підхід до пояснення необхідності динамічного тлумачення. Сучасний світ сам по собі є надзвичайно рухливим та динамічним. У таких умовах динамічна методика тлумачення нормативних актів є не стільки загрозою стабільності права (законодавства), скільки інструментом, який, навпаки, дозволяє досягати такої стабільності,

бо забезпечує можливість, так би мовити, «змінювати зміст законодавства без внесення змістовних змін до нього».

Слід погодитися і з думкою, що актуальність динамічного тлумачення підтверджується тим, що основа легітимності застосовуваного сьогодні права перебуває не в минулому, а сьогодні [14, с. 21]. За словами Т. Гоббса, законодавцем є не той, на чиєму авторитеті був створений закон, а той, на чиєму авторитеті він продовжує бути законом. Отже, досить правильним можна визнати тлумачення закону *ex nunc* (відтепер), тобто вибір тих його значень, що якнайповніше відповідають сьогоднішньому розумінню його змісту. Це стає зрозумілим тоді, коли необхідно інтерпретувати невизначені правові поняття, наприклад, встановити зміст такого поняття, як «аморальність», сенс якого може бути різним у різні часи. При цьому чим більшим є проміжок часу між датою прийняття норми та моментом її застосування, тим більшою буде допустима свобода корегування і тим сильнішою необхідність урахування зміни соціально-етичних уявлень і зміни початкової мети, поставленої нормотворцем [18, с. 40, 42].

Слід наголосити також на тому, що динамічне тлумачення доволі часто використовується Європейським судом з прав людини. Воно впливає із самого духу Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і має за мету ефективно забезпечення та розвиток прав, закріплених у ній. Доцільність динамічної інтерпретації пояснюється тим, що країни-учасниці цієї Конвенції однаковою мірою дотримуються мінімального європейського стандарту щодо питань, пов'язаних із забезпеченням захисту прав людини, і цей стандарт постійно розвивається, що зумовлюється прагненням досягти ідеалу, відображеного в преамбулі Конвенції [9, с. 65, 68]. З моменту ухвалення рішення у справі Тайрер проти Об'єднаного Королівства від 25 квітня 1978 р. Європейський суд наголошує на тому, що Конвенція — це живий документ, який слід тлумачити відповідно до сучасних умов [13, с. 5]. Цей підхід твердо укорінився у практиці Європейського суду. З огляду на це статичне тлумачення Конвенції має бути відхилено, оскільки підписана в 1950 р., вона, зрозуміло, не могла передбачити майбутні питання й проблеми, які виникають зараз при її застосуванні. Якби її тлумачення було статичним, а значення було б чітко визначене на момент підписання, Конвенція втратила б сенс свого існування [9, с. 70].

Ілюстрацією «еволюції» поглядів Європейського суду є тлумачення ст. 6 Конвенції про право не свідчити проти самого себе, яке, утім, прямо в Конвенції не закріплене, однак, безсумнівно, знаходиться в основі поняття справедливого судочинства. Первинна інтерпретація цього права була такою: «це право зберігати мовчання, неприпустимість примушування до дачі показань проти самого себе». Подальше значення змінилося: «це неприпустимість

примушувати особу надавати докази своєї винуватості або невинуватості, не сприяти викриттю себе у вчиненні злочину» [5, с. 140–141].

Попередні покоління вітчизняних юристів формувалися під домінантним впливом юридичного позитивізму, а точніше, так званої екзегетичної школи, в основу якої покладена вимога жорсткої прив'язки до тексту нормативно-правового акта. Девіз цієї школи — «Закон як за духом, так і за буквою... і нічого, окрім закону» [2, с. 424]. Дотримання букви закону — це передусім принцип практичної діяльності представників правничої професії. Тенденція вважати закон таким, що існує як окрема сутність, чітко відмінна від моралі й політики, має дуже глибокі корені у поглядах професійних правників на свої функції; вона формує саму основу більшості наших правничих інституцій і процедур [16]. Недовіра до намагань використовувати дух Конституції і законів у процесі обґрунтування рішень викликана також поширеною в радянський період практикою підміни законів «революційною правосвідомістю», яка свого часу розглядалася як офіційне джерело права, або партійно-політичною доцільністю, суддівським свавіллям пострадянського періоду, яке нерідко прикривається «духом закону», тощо [8, с. 6].

Із цього приводу слід зазначити, що невідповідність між буквою та духом закону може бути, по-перше, наслідком недосконалості самого тексту законодавчого акта, у результаті чого правові норми набувають нечіткості або багатозначності. У цьому випадку якість законодавчих дефініцій безпосередньо впливає на подолання суперечності «духу» та «букви», усунення можливих прогалин у законодавстві. По-друге, зазначена невідповідність може бути наслідком того, що «буква» закону є елементом статичним, а його «дух» — елемент динамічний, змінний у часі [17, с. 11]. Право тоді могло б бути абсолютно визначеним, коли б людство припинило бути живим суспільством у русі — суспільством, саме існування якого залежить від нескінченного переплітання та перетинання незліченних інтересів. Відповідно, незважаючи на вимоги правової визначеності та стабільності, необхідно звертати увагу на те, що у праві існують поняття, визначення яких є недоцільним або навіть небезпечним. Встановлення меж обсягу і змісту таких понять позбавляє право можливості бути «гнучким» та легко пристосовуватись до змінених суспільних умов. Так само, як і принцип правової стабільності, принцип «гнучкості» права спрямований на забезпечення найбільш повної й ефективної реалізації прав людини [17, с. 11].

У цьому контексті Жан-Луї Бержель, розглядаючи питання забезпечення стабільності права і пов'язане з цим питання меж суддівського розсуду, проблему правових дефініцій визначає як методологічну альтернативу: або законодавчі визначення є незаперечним верховенством законодавця, що водночас гарантує правову забезпеченість та неухильність права, або ж для

правової системи характерна відсутність законодавчих визначень, але надання великої свободи суддям, що призводить до певної хиткості законодавчої споруди та великої гнучкості правових норм [3].

М. І. Матузов зазначає, що ефективним засобом вирішення проблем юридичних суперечностей є тлумачення, яке дає можливість як виявити суперечливі й колізійні норми в законодавстві, встановити зв'язок загальних і спеціальних норм, так і допомагає правильно зрозуміти сферу їх дії, коло осіб, на яких поширюється їх дія, зміст того чи іншого законодавчого терміна [10, с. 238].

П. Недбайло, наполягаючи на статичному тлумаченні, вважає, що в ході тлумачення з'ясовується не те, що хотів сказати законодавець, а лише те, що він сказав у даному акті, тобто тлумачиться не воля законодавця взагалі, а його воля, яка міститься у правових нормах. Розкриття волі законодавця потребує з'ясування смислу норми на момент її прийняття і в тих випадках, коли норма застаріла у зв'язку зі зміною соціально-політичної обстановки [11, с. 331–339].

Р. Дворкін відстоює динамічне тлумачення і вважає, що тлумачиться мають наміри законодавця з погляду сучасної політичної моралі, незалежно від того, що конкретно він мав на увазі під час прийняття закону. При тлумаченні необхідно розуміти не наміри законодавця, не задуми його авторів, відтворені в мові тексту, а ідеал, який стоїть за текстом закону [15, с. 11]. Йдеться про еволюційне тлумачення правових текстів телеологічними методами, тобто про розкриття суті норми не через букву, а через наміри законодавця у випадку зміни конкретних суспільних відносин із плином часу. Якщо звернутися до праці Г. Дж. Бермана «Західна традиція права», то, на його думку, «в західній традиції права передбачається, що зміни не відбуваються випадково, а шляхом нового тлумачення попереднього намагаються задовольнити вимоги сьогодення та майбутнього» [4, с. 26].

Висновки. Слід погодитися з думкою, що звернення до духу права у процесі прийняття правозастосовних рішень може бути плідним лише за умови високої моральності, духовності самих правозастосовувачів. В умовах занепаду моралі, цинізму, девальвації духовних цінностей оперування виключно «духом права» насправді часто закінчується свавіллям. Забезпечення правової безпеки як кінцевої й основної мети права може бути досягнуте, як зазначалося вище, завдяки чіткій словесній визначеності підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам. Вони повинні мати можливість передбачати правові наслідки своєї поведінки. У зв'язку з цим було б неправильно у процесі правозастосування віддалятися від тексту нормативних приписів, а тим більш ігнорувати його. Саме на підставі аналізу текстів законів та інших нормативних документів має з'ясовуватися сенс норми, що підлягає застосуванню, мають до-

латися неоднозначності й суперечності у формулюваннях. Водночас недопустиме ігнорування духу нормативного тексту, коли словесні формулювання його окремих положень, які б мали застосовуватися для вирішення конкретної правової ситуації, спотворюють саму мету нормативно-правового акта або ж викладені нечітко, в результаті чого вони є недостатніми для прийняття рішення. Для того, щоб досягнути цей дух, часто недостатньо зрозуміти наміри творців нормативного тексту, необхідно дослідити ідеологію правового інституту, частиною якого є застосовуваний нормативний припис, ідеологію відповідної галузі, а якщо і цього виявиться недостатньо, то й ідеологію правової системи в цілому, що визначається особливою метою і завданнями, котрі у свою чергу залежать від вищих цілей суспільства, гарантувати досягнення яких покликане право і, передусім, Конституція [8, с. 6–7].

До того ж право — це не щось застигле, закам'яніле, раз і назавжди сформульоване в законах. На відміну від законів, які, з огляду на низку обставин, мають схильність відставати від досить динамічного, особливо в наш час, життя. Воно, як зазначалося в одному з рішень Європейського суду з прав людини, має бути здатним іти в ногу з обставинами, що змінюються [6, с. 202]. Право — це безперервний процес, воно має еволюціонувати разом зі зміною соціального життя. Звідси випливає, що будь-який закон чи інший нормативно-правовий акт має тлумачитися у світлі умов сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С. С. Общая теория права : курс : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1982. — Т. 2. — 360 с.
2. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; пер. с фр. Г. В. Чушкова ; под общ. ред. В. И. Даниленко. — М. : NOTA BENE, 2000. — 576 с.
3. Бержель Ж.-Л. Про деякі засоби нормативного вираження / Ж.-Л. Бержель // Нариси з нормотворення : пер. з фр. / М-во юстиції Канади ; за ред. Робера К. Бержерона. — Оттава, 1999. — С. 263–278.
4. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования : пер. с англ. / Г. Дж. Берман. — 2-е изд. — М. : Изд-во МГУ : ИНФРА-М – НОРМА, 1998. — 624 с.
5. Гомьен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и политика : пер. с англ. / Д. Гомьен, Л. Зваак, Д. Харрис. — М. : Изд-во МНИМП, 1998. — 600 с.
6. Европейский суд по правам человека. Избранные решения : в 2 т. — М. : Норма, 2000. — Т. 1. — 856 с.
7. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье ; пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. — М. : Прогресс, 1986. — 352 с.
8. Козюбра М. І. Дихотомія духу і букви права: виникнення проблеми, її аспекти та напрями вирішення / М. І. Козюбра // Наук. зап. / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — К., 2008. — Т. 77 : Юридичні науки. — С. 3–8.

9. Мармазов В. Методи динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини та основних свобод / В. Мармазов // Вісн. Акад. прав. наук України. — Х., 2003. — № 4. — С. 63–72.
10. Матузов Н. И. Коллизия в праве: причины, виды и способы разрешения / Н. И. Матузов // Известия вузов. Правоведение. — 2000. — № 5. — С. 225–244.
11. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. — М. : Госюриздат, 1960. — 511 с.
12. Пиголкин А. С. Толкование норм права и правотворчество: проблемы соотношения / А. С. Пиголкин // Закон: создание и толкование / под ред. А. С. Пиголкина. — М., 1998. — С. 65–75.
13. Полгари Э. Страсбургский Суд и европейский консенсус / Э. Полгари // Сравнит. конституц. обозрение. — 2005. — № 3. — С. 105–112.
14. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В. Прийма ; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». — Х., 2010. — 194 с.
15. Савенко М. Д. Буква і дух у тлумаченні правових норм / М. Д. Савенко // Наук. зап. / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». — К., 2008. — Т. 77 : Юридичні науки. — С. 8–12.
16. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманага ; пер. з англ. А. Іщенка. — К. : Києво-Могилян. акад., 2007. — 174 с.
17. Хворостянкін А. В. Визначеність законодавчих дефініцій як умова ефективного дотримання духу та букви закону / А. В. Хворостянкін // Наук. зап. / Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». — К., 2008. — Т. 77 : Юридичні науки. — С. 8–12.
18. Циппеліус Р. Юридична методологія / Р. Циппеліус ; пер., адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнути. — К. : Реферат, 2004. — 176 с.
19. Черданцев А. Ф. Толкование права / А. Ф. Черданцев // Общая теория государства и права : академ. курс : в 3 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. — Изд. 2-е, перераб. и доп. — М., 2002. — Т. 2. — С. 473–492.
20. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права : учеб. пособие : в 2 т. / Г. Ф. Шершеневич. — По изд. 1910–1912 гг. — М. : Юрид. колледж МГУ, 1995. — Т. 2, вып. 2, 3, 4. — 362 с.
21. Шляпочников А. С. Толкование уголовного закона / А. С. Шляпочников. — М. : Госюриздат, 1960. — 240 с.

ДИНАМИЧЕСКОЕ ТОЛКОВАНИЕ КАК СРЕДСТВО АДАПТАЦИИ ТЕКСТУАЛЬНОЙ ФОРМЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА К ИЗМЕНЕНИЯМ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Суходубова И. В.

Рассмотрены вопросы соотношения толкования норм права и правотворчества. Осуществлен анализ методик толкования (в частности ста-

тической и динамической). Установлены особенности применения динамического толкования правовых норм.

Ключевые слова: правотворчество, толкование норм права, методы толкования, статическое и динамическое толкование.

DYNAMIC INTERPRETATION AS A MEANS OF ADAPTATION TEXTUAL FORMS OF LEGISLATION TO CHANGE PUBLIC RELATIONS

Sukhodubova I. V.

The issues of correlation of the interpretation of norms of law and law-making are considered. The methods of interpretation (in particular static and dynamic) is analysis. The application of dynamic interpretation of legal norms is peculiarities.

Key words: law-making, interpretation of the law, methods of interpretation, static and dynamic interpretation.

УДК 343.01

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА З КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОМ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРАВОРОЗУМІННЯ

*Є. В. Шевченко, кандидат юридичних наук, доцент
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

У статті розглянуто питання, пов'язані із сучасними поглядами на праворозуміння і його вплив на визначення співвідношення кримінального права з кримінальним законом. Здійснено аналіз розвитку наукової думки щодо обсягу і змісту права і закону, а також проблемні питання, які впливають з висновків про їх незбіг. Запропоновано звернутись до інтеграційного підходу як найбільш оптимального при визначенні ознак і походження цих юридичних явищ.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальний закон, норма кримінального права, праворозуміння, позитивізм, нормативізм, широке розуміння права.

Постановка проблеми. Здійснення правового регулювання боротьби зі злочинністю через закон, так само як і обмеження законодавчим актом форм цього регулювання, не є випадковим, бо світ ще не знає більш вдалого способу формалізації норм відповідного права. Однак вразливість одностороннього підходу до розуміння кримінального права як базису, на якому будується уявлення й про інші явища — чи то вузько нормативного, чи широкого лібертарного, чи мондіалізаційного (пов'язаного з процесами глобалізації) в сучасних умовах розвитку кримінально-правової думки стає все більш очевидною. Пануючий погляд на цю особливу галузь права лише через призму його позитивістської складової все більше припиняє задовольняти правові дослідження на цьому етапі. Тому сучасні тенденції розвитку правознавства вимагають поглиблення уявлень про сутність права, яке утворює цю галузь, які були б засновані, в тому числі (крім традиційних його ознак — злочинності, караності, інших видів кримінально-правового впливу тощо) і на правових ідеях, принципах, нормах, суспільних відносинах як єдиному цілому. В цій статті автор, безперечно, не претендує на вичерпне вирішення поставленого питання, але вважає його вихідним матеріалом для подальшого більш глибокого з'ясування співвідношення норм кримінального права з кримінальним законом (законом про кримінальну відповідальність).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванням природи кримінального права як окремої галузі в науці кримінального права займалися такі науковці, як М. Й. Коржанський, Н. Ф. Кузнєцова, А. В. Наумов, В. О. Нарвоцький, А. А. Піонтковський, Ю. Є. Пудовочкін, В. Д. Філімонов, В. Я. Тацій тощо. Утім у більшості наукових праць питання щодо окремого аналізу співвідношення кримінального права із законом на ґрунті сучасних теоретичних поглядів на праворозуміння досліджувались замало, тенденції щодо їх розвитку не аналізувались.

Формулювання цілей. Завдання цієї публікації полягає в тому, щоб на ґрунтовній теоретичній основі відновити цілісність кримінального права, єдність якого була порушена завдяки пануванню теорії нормативізму. За допомогою інтеграції з позитивними поглядами, висловленими представниками інших концепцій праворозуміння, пропонується представити його більш широко як цілісне явище, показавши сутність і взаємодію права із законом та їх співвідношення між собою, а також зміст і обсяг кожного з цих юридичних феноменів.

Виклад основного матеріалу. Питання про сутність права було і залишається в центрі уваги сучасної правової та політичної думки, а поняття права сьогодні — одна з основних категорій не тільки загальної теорії права, а і предмет досліджень, притаманний кожній окремій галузі. Адже від розуміння права та його сутності залежить підхід до розуміння багатьох правових та

соціальних явищ, вирішення дуже важливих як теоретичних, так і практичних питань життя суспільства.

У юридичній літературі поняття кримінального права зазвичай пов'язують з його галузевими ознаками, вказуючи, що це є «система юридичних норм (законів), прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили» [3, с. 12], або «галузь права, яка об'єднує правові норми, в яких встановлюється, які діяння є злочинами та які покарання, а також інші заходи кримінально-правового впливу застосовуються до осіб, що їх вчинили, визначають підстави кримінальної відповідальності і звільнення від кримінальної відповідальності і покарання» [13, с. 10]. Ще як «сукупність юридичних норм, встановлених вищим органом законодавчої влади, що визначають завдання, принципи, підстава та умови кримінальної відповідальності, а також караність суспільно небезпечних діянь, визнаних злочинами» [15, с. 11]. Іноді як «специфічну галузь публічного права, яка має своїм призначенням визначення діянь, що є злочинами, та кримінальної відповідальності за них» [7, с. 15]. А інколи як «обумовлену суспільно небезпечною поведінкою людей і призначену для охорони найбільш важливих суспільних відносин галузь права, що містить у собі систему правових норм, в якій міститься коло суспільно небезпечних і визначених злочинними діянь, умови призначення, вид і розмір покарань, що застосовуються за скоєння таких діянь» [6, с. 115]. При цьому такі визначення обґрунтовуються саме через завдання, що ставляться перед кримінальним законом, який є формою його законодавчого вираження: відповідно до ч. 2 ст. 1 КК «Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

Таке розуміння кримінального права (а схожі визначення можна було б продовжити), незважаючи на певні відмінності, об'єднує одна обставина — усі вони визначають відповідну галузь переважно за допомогою опису утворюючих її інститутів, закріплених саме в законі, тобто фактично ототожнюючи кримінальне право з кримінальним законом (або законом про кримінальну відповідальність). Проте такий підхід, як видається, є застарілим і недостатнім для з'ясування сутності кримінального права в умовах сучасних поглядів на праворозуміння. Він був домінантним і цілком прийнятним під час панування так званої нормативістської теорії права, яка отримала поширення у вітчизняній науці за радянських часів.

Зазначимо, що метою цієї статті не є визначення загального поняття кримінального права. Автор лише намагається привернути увагу до цієї проблеми з урахуванням сучасних поглядів на праворозуміння. При цьому, врахо-

вуючи основний вектор розвитку правової думки, принаймні на найближчі роки, який, до речі, швидше за все буде спрямований у бік створення інтегративної концепції права, вважаємо за необхідне висловити деякі думки з цього приводу щодо його окремої галузі — кримінального права. Це обумовлено тим, що його поняття в рамках певного типу праворозуміння стає базою не тільки для розвитку теорії кримінального права, а і для правотворчої діяльності законодавця з урахуванням пізнання тих чи інших правових феноменів. Таким чином, розкриття того, що є кримінальним правом, зазвичай сконцентроване в його визначенні і втілює в собі загальну правову концепцію.

Дійсно, протягом більшої частини ХХ ст. вітчизняна наука ґрунтувалась на догматичному тлумаченні права (в тому числі і кримінального) як возведеної в закон волі пануючого класу. Не зупиняючись на причинах цього панування в розумінні права зазначимо лише, що воно було пов'язане в тому числі і з тим, що, з одного боку, дуже гарно лягало на комуністичну ідеологію поглядів на співвідношення інтересів особистості із суспільством, а останнього — з державою, яка превалює над першим і другим. З другого — ментальна складова, яка притаманна нашому народу — «феномен віри», що супроводжував його протягом усього існування. Спочатку віра у вищі сили, потім віра в доброго царя, який зробить все по справедливості і, нарешті, віра в державу, яка реалізує цю мету.

Однак у зв'язку з принциповими змінами соціального й економічного устрою як України, так і інших країн СНД почали піддаватися сумніву всі ознаки зазначеного визначення: а) панування одного класу над іншими в сучасному суспільстві; б) суто державне походження права; в) верховенство держави над правом; г) повний збіг права і закону.

Не критикуючи досягнень цієї концепції на певному етапі розвитку вітчизняної правової думки (а вони дійсно були значними), вкажемо, що ця критика не була випадковою, адже ґрунтувалась на незгоді з можливістю свавілля законодавця, яке по суті впливає з наведеної вище формули. Не слід також недооцінювати і зміну ідеологічного підґрунтя в поглядах на роль держави (її превалюючого характеру) над суспільством у той період порівняно із сьогоденням.

У процесі дискусії про розуміння права погляд на статті законів як на основний зміст та «клітинку» права, ще починаючи з другої половини ХХ ст., досить різко критикувався як «вузьконормативне, нормативістське, позитивістське розуміння права» [11, с. 156]. Ця критика була заснована на справедливому докорі щодо недоцільності зведення права лише до текстів законів, оскільки це тягне за собою відрив від практики його реалізації та зменшує значення (чи недостатньо визнає) прав і свобод людини, а також моральних основ права.

Деякі з цих зауважень є цілком справедливі й актуальні сьогодні тому, що не тільки в кримінальному правозастосуванні, а і в доктринальних дослідженнях існує тенденція обмежуватися коментуванням текстів законів без аналізу природи їх походження та співвідношення із суспільним уявленням про них. Так, дійсно, переважна більшість положень КК, що мігрують з однієї його редакції в іншу, є, так би мовити, традиційними, вивіреними століттями й повністю збігаються з уявленнями про справедливість. Проте останнім часом, з урахуванням викликів сучасності, у законі все частіше з'являються нові положення, наприклад, криміналізація екстремістської діяльності — ст. 110¹ КК. Остання сама по собі хоча і є небезпечним явищем, однак через невдалу законодавчу техніку її опису, а також появу новел з приводу «соціальної ворожнечі», «соціальної приналежності», неоднозначно сприймається суспільством. І, хоча дослідження текстів кримінальних законів становить один із основних етапів розуміння права, вони самі по собі, окремо від правовідносин, їх змісту, динаміки і гарантій їх реалізації, та без урахування особливостей правосвідомості суспільства в сучасний період, а також традицій і правозастосовної практики, на наш погляд, істотно перешкоджає не тільки підготовці обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення КК, а і призводить до розмивання міцності законності й правопорядку. Тому зведення кримінального права (як і будь-якого іншого) лише до текстів законів не здатне в повному обсязі виявити власне юридичний зміст цих актів, відокремивши приписи від декларацій і дефініцій. Наприклад, яким чином, керуючись лише текстом ч. 1 ст. 2 КК, визначити поняття й ознаки «складу злочину» як підстави кримінальної відповідальності, або розкрити сутність самої «кримінальної відповідальності», або провести її відмежування від покарання тощо.

Крім того, як уявляється, погляд на тексти законів як на «наказ держави», що є одним із постулатів нормативізму, і зведення регулювання кримінально-правових відносин виключно до імперативного методу може призвести до висновку, що навіть закріплення в законі прав громадян є лише велінням, якими не констатують, а навпаки — обмежують їх свободу «хоча б вже тому, що закріплюються саме такі, а не інші права, що саме цими, а не іншими правами дозволяється користуватися» [8, с. 129]. Ніхто не буде заперечувати, якщо на рівні абстракції уявити собі той факт, що в КК не закріплено норм про кримінальну відповідальність за вбивство, то суспільство поставилося б до нього байдуже, знаходячись в очікуванні, коли законодавець відповідним чином відреагує на це явище. Насправді держава лише формалізує в кримінальних законах загально визнані в суспільстві або необхідні для життєдіяльності її самої уявлення про потребу в захисті найбільш важливих відносин. Або іноді надає відповідний вектор для формування цього уявлення, наприклад, криміналізуючи те чи інше діяння. І, залежно від того, сприймається

воно як таке, що відповідає поглядам на справедливість, чи ні, і визначає його подальшу долю — у закон вносяться відповідні зміни, чи він скасовується взагалі.

Значений вище підхід до можливості і характеру користування правами призводить, на наш погляд, до неправильних висновків деяких вчених про те, що норма кримінального права становить сформульоване, закріплене й охоронюване *правило поведінки для держави* [7, с. 110]. Наприклад, на думку О. В. Наден, виявляється, що вся сутність кримінального права зводиться лише до повноважень держави і саме в цьому полягає зміст суспільних відносин кримінально-правового характеру. Фактично такі правовідносини призводять до «шляху з однієї сторони», що неприйнятно для будь-якого їх виду.

Крім того, вказаний висновок, на нашу думку, замінює поняття кримінального права як галузі виключно функціональною складовою держави як детермінанти її сутності. А це, у свою чергу, зменшує значущість кримінального права, зводячи його до одного з різновидів права державного. Насправді досить дивною є саме така позиція дослідниці, хоча б тому, що у монографічному дослідженні вона не погоджується з вузьконормативним розумінням права.

Слід зауважити, що погляд на кримінальне право як лише на його текстуальну складову, у якій виражається волевиявлення державної влади, з приводу злочинності та караності, прослідковується в першу чергу у поведінці самого законодавця. На жаль, стабільне дотримання нормативного розуміння права, у тій частині, яка стосується суто державницького його походження та верховенства над правом, призводить до того, що законодавець уособлює у собі виключно творця будь-якої з його норм, і це ми спостерігаємо навіть дуже часто. В той же час врахування ним питань відображення цієї дефініції у свідомості суспільства (правосвідомість), якість тексту закону як запорука простоти реалізації норм у відносинах між відповідними суб'єктами (правовідношення) і динаміка практики функціонування правової системи в цілому (правопорядок) часто залишаються поза його увагою і мають декларативну складову.

Ми, безумовно, не применшуємо роль кримінального закону та тенденції розширення сфери законодавчого регулювання питань, пов'язаних із веденням боротьби зі злочинністю, і вітаємо прагнення держави до зміцнення законності в країні та всілякої охорони правопорядку, особи і прав громадян від злочинних посягань шляхом посилення гарантій у застосуванні найбільш жорстких заходів державного примусу. Однак, як відомо, оптимальною завжди вважається ситуація, якщо нові закони у сфері протидії злочинності є результатом тривалого обговорення та апробації правових ідей і, як наслідок

цього, — гармонізація інтересів особистості, суспільства і держави. Інакше складно ставити питання про справедливість вимоги до пересічних громадян суспільства з приводу застосування загальноправового принципу *ignorantia legis non excusat* (незнання закону не звільняє від відповідальності), бо загальний обсяг таких змін та доповнень іноді є настільки великим, що потребує значних зусиль для встановлення і фіксації того, у чому саме вони полягають навіть у професійних юристів. Те ж можна сказати і про певне зловживання законодавцем обмеженнями часу набрання чинності новими положеннями КК. І хоча можливість набрання чинності кримінального закону з дня його офіційного опублікування не суперечить ч. 1 ст. 4 КК, це положення стосується швидше виключних випадків (сихійне лихо, війна тощо), а не системного його використання, як це часто відбувається.

Звідси випливає, що зміни до КК не повинні мати настільки масовий характер, який прослідковується останнім часом, бо постає логічне запитання: чи то розробники чинного Кримінального кодексу на стадії його прийняття так суттєво помилялися щодо урахування напрямів розвитку суспільства при відтворенні його потреб в нормативно-правовому регулюванні відповідних відносин і створенні відповідно до них кримінальних законів, чи то процес правотворчості в Україні зводиться до чогось іншого, наприклад, переслідування вузькоутилітарних, а іноді лобістських цілей окремої категорії осіб, чи, навіть, до змагальності окремих депутатів між собою стосовно кількості наданих законопроектів за одну каденцію. Ще гірше, якщо він стане політично мотивованим. Так, до речі, одних лише проектів Закону про внесення змін до КК у 2013 р. можна нарахувати більше ніж 120, а за весь час його дії різноманітні пропозиції законодавця щодо його вдосконалення вже впритул наблизилися до тисячі! А якщо врахувати при цьому, що переважна більшість із них стосується не однієї, а водночас п'яти, десяти, двадцяти ... статей КК, то сумарна кількість пропонованих змін є не менш ніж декілька тисяч. І хоча кількість введених у дію змін до КК значно менша порівняно з їх проектами (усього 471), а переважна більшість їх стосується редакційних уточнень, або криміналізації (біля 70 нових складів злочинів, деякі з яких вже змінювались декілька разів, а статті 368, 369 КК зазнали аж по 5 та 6 таких змін) [14, с. 71–84], деякі з них все ж таки пов'язані із системними перетвореннями, які суттєво змінюють загальновизнані підходи і погляди, що формувались вітчизняною доктриною кримінального права століттями. Ці новели не завжди можна вважати безспірними. Це стосується, наприклад, низки норм з приводу штрафу як найбільш м'якого із видів покарань і, як наслідок, зміни критеріїв, покладених в основу класифікації злочинів за ступенем їх тяжкості. Введення терміна «неправомірна вигода» згідно із законами «Про засади за-

побігання і протидії корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», що є більш вузьким поняттям порівняно з традиційним для нашого законодавства терміном «хабар», що, вочевидь, не відповідає меті посилення боротьби з корупцією [1, с. 60–76] і багато іншого. Перед нами класичний приклад фактичного нерозуміння законодавцем його прямої функції із формалізації норм кримінального права й підміну цього призначення на одноосібне визначення їх змісту, що є негативним наслідком панування нормативізму в умовах сучасних реалій розвитку державності в Україні.

Тому для практичної реалізації ідеї побудови правової держави вкрай необхідним стає пошук нового визначення кримінального права, яке б затверджувало не тільки законність, а і права людини, змінювало б звичне для багатьох співвідношення права і держави на користь першого. На цій основі свого часу виникли й отримали розвиток уявлення про так зване широке розуміння права і, як наслідок, про розмежування права і закону. Згідно з цією концепцією до права були включені не тільки юридичні норми, а й правові відносини, а також правова ідеологія й правосвідомість [10, с. 25–36].

Такий підхід до праворозуміння, на наш погляд, дає можливість подолати юридичний формалізм, а його демократична ідея полягає в тому, щоб законність не тільки проголошувалася на папері, тобто в тексті закону, але і втілювалася в життя як за допомогою практичної діяльності органів державної влади та правопорядку, так і відповідно до правосвідомості громадян.

Утім вказана концепція праворозуміння лише частково використовується в кримінальному праві і лише в тій її частині, яка стосується правовідносин як однієї з її ознак. І це відбувається тоді, коли наукова думка пішла значно далі у своїх пошуках. Тому може вийти так, що поки вчені-теоретики будуть лише «примірювати» різні погляди на праворозуміння до їх відповідності кримінальному праву, практика, враховуючи останні тенденції щодо міждержавних об'єднань, почне усувати кордони між правовими сім'ями і правовими системами, підриваючи основи правового плюралізму. На думку А. І. Ковлера, процес створення єдиного міжнародного правового простору вже розпочався. І відтепер, на його погляд, «історія європейського права пишеться в Брюсселі і в Страсбурзі» [2, с. 5].

Не переоцінюючи значущості настільки крайнього, хоча і не позбавленого справедливої складової зауваження вченого, зазначимо, що останнім часом у вітчизняній юридичній літературі поступово почали з'являтися такі визначення кримінального права, у яких, крім традиційної природи цього юридичного феномену, — визначення злочинності і караності діянь, робиться акцент на такі його ознаки, як правовідносини, правова ідеологія та правосвідомість.

Так, Н. Ф. Кузнєцова вважає, що кримінальне право як галузь, підсистема системи права є більш широким поняттям, ніж кримінальне законодавство. Воно включає в себе не тільки кримінальне законодавство, яке є системою норм, прийнятих вищим органом влади, що визначає принципи і підстави кримінальної відповідальності, коло діянь, які декларуються як злочини, види і розміри покарань за них, підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, а також і «кримінально-правові відносини, пов'язані із законотворчістю і правозастосуванням» [4, с. 1–2].

У свою чергу Ю. Є. Пудовочкін визначає кримінальне право як «самостійну галузь права, що становить засновану на ідеях законності, рівності, вини, справедливості та гуманізму систему правових норм, прийнятих вищим органом представницької влади, що визначають злочинність і караність суспільно небезпечних діянь, регулюючи їх за допомогою заборони, зобов'язання, дозволу або заохочення, що виникають на їх основі з моменту вчинення злочину у правовідносинах між особою, яка вчинила злочин, і державою в особі її компетентних органів» [17, с. 182].

Але найбільш цікавою і такою, що заслуговує підтримки в цілому (хоча ми і впевнені, що вона буде піддана широкій критиці з боку прихильників традиціоналізму) є думка з цього приводу В. О. Навроцького. Вчений також підтримує ідею розмежування та співвідношення між собою понять кримінального права і кримінального закону, але через відому формулу «зміст і форма», справедливо вказуючи на таку природу речей, що ніколи зміст не може існувати без відповідної форми, а форма не може бути беззмістовною. А тому він вважає, що «з одного боку, ототожнення кримінального права і закону, з іншого — їх протиставлення — є крайніми» [16, с. 25]. На жаль, В. О. Навроцький не надає власного визначення кримінального права, але пропонує щодо його розкриття враховувати призначення та роль цієї галузі права у суспільстві, відрізняючи її від функцій та завдань КК. Тому функції кримінального права як галузі права, на відміну від традиційних поглядів, він вбачає у: 1) формулюванні вимог суспільства щодо визначення кола та ознак діянь, які є злочинами, та заходів реагування на такі діяння; 2) визначенні обставин, за наявності яких діяння, що характеризуються певними ознаками злочину, визнаються незлочинними; 3) у визначенні підстав для звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання. Розвиваючи думку вченого, зазначимо, що ключовим тут є те, що функція полягає саме в тих правовідносинах, які виникають з вимог суспільства, а не з реалізації забезпечення охорони і попередження, що є притаманними законодавчому припису. Таким чином, функція кримінального закону хоча і пов'язана, але не обов'язково збігається з функціями кримінального права. І це, на наш погляд, є справедливим зауваженням. Щодо завдань кримінально-правової галузі, то не дивно,

що і вони мають відповідну відмінність від завдань кримінального закону. Якщо завданням КК згідно з ч. 1 ст. 1 є «правове забезпечення охорони найбільш важливих суспільних відносин, а також запобігання злочинам», то завдання кримінального права повинне ґрунтуватись на досягненні справедливості у сфері протидії злочинам, за тезою «щоб кожний, хто заслуговує відповідальності за злочин, був підданий кримінальній відповідальності і кожний, хто не є винним перед суспільством, — не був притягнутий до такої відповідальності» [16, с. 29]. Висновок не безспірний, але виходячи, наприклад, з лібертарних поглядів на праворозуміння — досить логічний.

Тому, на наш погляд, виділення поняття кримінального права, дещо відмінного від поняття кримінального закону, має під собою достатнє теоретичне обґрунтування і є вельми перспективним для подальших наукових досліджень.

Однак ця теза (розмежування права і закону, а також незбіг їх функцій і завдань) тягне за собою цілу низку незручних аспектів як для теорії кримінального права, так і для правозастосовної діяльності, які потребуватимуть дослідження.

Не переоцінюючи привабливості запропонованого підходу до праворозуміння, вважаємо, що воно викличе багато зауважень. У всесвітній історії було створено багато законів, але не так багато з них правових. Наприклад, складно сказати, чи існували вони у східних деспотіях або на різних етапах радянської доби. Багато з них були однозначно несправедливими, антигуманними, отже, не могли відповідати вимогам суспільства. Як, до речі, ставитись до поняття злочину згідно з Керівними засадами кримінального права 1919 р., які діяли на території України і згідно з якими визначалось «суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільний лад і правопорядок, встановлений на перехідний до комуністичного ладу період часу», з їх положеннями про аналогію кримінального закону тощо. Безумовно, можна припустити певну логіку в аргументах його розробників про те, що декілька років радянської влади — термін занадто малий для правильного прогнозу можливих форм злочинного прояву через відсутність історичних аналогів соціалістичного КК, але навряд чи це було вимогою суспільства. Або славнозвісний у вітчизняній історії «закон від сьомого-восьмого» чи інакше «закон про п'ять колосків», згідно з яким за розкрадання колгоспного і кооперативного майна передбачався розстріл із конфіскацією всього майна або, за пом'якшуючих обставин, позбавлення волі на термін не нижче 10 років з конфіскацією всього майна. Амністія у цих випадках взагалі заборонялась. І все це відбувалось в умовах великого неврожаю. Можливо, цей закон і відповідав якимось інтересам держави в той період її розвитку, але для суспільства явно він був жахливим.

У контексті сказаного оцінка багатьох чинних законів також не є однозначною. Якщо не всі вони відповідають вимогам суспільства і не є справедливими, то як ставитись до тих із них, які не відповідають цьому критерію? І це лише декілька питань, що постають не тільки перед теорією і практикою, а й перед суспільством.

На нашу думку, помилковість цих, на перший погляд, справедливих зауважень знаходиться в площині самого розуміння того, що вкладається в принцип розмежування кримінального права і кримінального закону, і тих юридичних наслідків, які за собою це тягнуть. Як вважається, неправильним є виключення соціального змісту з поняття закону та перетворення його на «чисту» формальність порівняно зі змістом поняття кримінального права. Ще більш неправильним вважається однобічний підхід до оцінки справедливості як ознаки права через протиставлення такої уяви у людини й суспільства, з одного боку, і інтересів держави — з другого. Тут слід враховувати, що як людина і суспільство мають своє уявлення про відповідність закону їх правам, так і держава як соціальне утворення може мати відповідні інтереси, які є вкрай важливими для її життєдіяльності і не обов'язково збігаються з уявленням про справедливість вузького кола осіб. Наприклад, державна зрада у вигляді переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або у період збройного конфлікту — ст. 111 КК. Такий перехід може бути зумовлений і незгодою щодо форми державного устрою або його ідеологією (а такі випадки під час Другої світової війни, як відомо, мали масовий характер не тільки в Україні, але й у Франції, і в Росії тощо). Тому ці уявлення повинні бути узгоджені, а не протиставлені. Насправді зміст будь-якої правової системи обумовлюється історичними закономірностями і не є однозначним. Історичний досвід людства показує, що авторитет позитивного права, яке створюється далекоглядною державою з часом може і повинен ставати часткою уяви суспільства про справедливість і в подальшому розглядатись у нерозривній єдності зі змістом кримінально-правових норм. Тому вважаємо, що кримінальне право є інструментом не тільки суспільства, але і держави щодо їх уявлення про злочинність, караність та суміжні поняття. І протиставляти ці уявлення в такому процесі є недоцільним. Щодо закону, то він є виключно уявленням держави про вимоги суспільства у сфері боротьби зі злочинністю та їх доцільність для неї самої і до того ж сформульоване настільки вдало, наскільки це здатен зробити законодавець. Тому ніде немає тільки «доброго права» і тільки «поганих законів». У кожній правовій системі є те й інше, інакше ми відійдемо від об'єктивного принципу співіснування суспільства і держави (не суспільства в межах держави і не держави заради суспільства) та сконструюємо суто штучне, еталонне право, що не відповідає дійсності життя.

З цієї точки зору мають право і навіть повинні існувати ідеальні моделі правових актів та систем, розроблятися принципи, аксіоми і постулати кримінального права, пропагуватися прогресивні і піддаватися критиці консервативні, реакційні законопроекти і закони. Наскільки повно закон як форма їх вираження буде відповідати цим ідеалам, настільки й держава буде претендувати на її правову форму. Однак здійснення регулювання боротьби зі злочинністю так само, як і обмеження відповідним актом форм цього регулювання не через будь-що інше, а саме через закон, не є випадковим. Адже світ ще не знає більш вдалого способу формалізації норм відповідного права і з цим треба рахуватись.

Професійному юристу, суспільству, державі й особливо пересічному громадянину, як видається, повинна бути притаманна чітка і визначена позиція: побажання, переконання чи думки, до яких потрібно прагнути, залишаються лише як ідеальна модель норми кримінального права до того, поки вони не прийняті належним чином у встановленому законом порядку. Відповідно і положення цих законів мають виражати волю як народу, так і об'єктивні інтереси держави, а не окремої частини правлячої еліти. Тому створення представницьких (законодавчих) органів, Конституційного Суду, прийняття Конституції України є єдиним легітимним інструментом для досягнення цієї мети, хоча і переоцінювати їх значення без урахування правосвідомості є недоцільним.

Висновки. Відмінність понять кримінального права і закону за обсягом є не безпідставною. Право — ширше поняття. Крім кримінального закону — вищого акта законодавчої влади — воно включає в себе і правові відносини, правосвідомість, а також може охоплювати й інші нормативні приписи (наприклад, норми міжнародного права).

Відмінність права від закону існує і за походженням. Закон видається державою, а право, виходячи з демократичних і антитоталітарних ідей, передує закону, бо воно безпосередньо виникає із суспільних або державних потреб. «Держава, — писав Р. З. Лівшиц, — не створює право, вона повинна закріпити сформовані у суспільстві уявлення про справедливість» [5, с. 17]. Ще далі йшов Л. С. Явіч, визнаючи правом «об'єктивні суспільні відносини навіть до їх санкціонування законом» [18, с. 114].

Відмінність права від закону існує і за змістом. «Право, — пише В. С. Нерсесянц, — ... не слід, звичайно, змішувати з різними загальнообов'язковими актами — законами, декретами, указами, постановами, прецедентами, офіційно санкціонованими звичаями і т. д., отже, з офіційно встановленим (так званим позитивним) правом. На відміну від закону, праву притаманні ознаки рівності і свободи. Де немає ... принципу рівності, там немає і права як тако-

го. Формальна рівність є найбільш абстрактним визначенням права, загальним для будь-якого права і специфічним для права взагалі» [9, с. 22]. Відповідно до кримінального права ця теза повністю знаходить своє відображення у принципі: *nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege, nullum crimen sine poena legali*, якщо його зміст інтерпретувати таким чином: 1) *ознака рівності* — кожне покарання за своїм обсягом і змістом відповідає уявленням суспільства про небезпечність скоєного (немає злочину без покарання); 2) *ознака свободи* — ні до кого не можуть бути застосовані відповідні заходи державного примусу, окрім як у випадках, передбачених КК (немає покарання без закону); 3) *обидві ознаки водночас* — усі рівні перед законом і якщо для цього є підстави ніхто не повинен уникнути кримінальної відповідальності (немає злочину без законного покарання).

Пануючий у сучасному кримінальному праві погляд на його зміст через позитивістську складову є застарілим і не задовольняє кримінально-правову думку. Поглиблення уявлень про сутність права, яке утворює цю галузь, повинно бути засноване, у тому числі (крім традиційних його ознак — злочинності, караності, інших видів кримінально-правового впливу тощо) і на правових ідеях, принципах, нормах, суспільних відносинах як єдиному цілому. Тому правові дослідження на даному етапі потребують нових спрямувань у бік поширення застосування в них інтегративної концепції праворозуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. НПК / В. М. Киричко. — Х. : Право, 2013. — 424 с.
2. Ковлер А. И. Антропология права : учеб. для вузов / А. И. Ковлер. — М. : Норма (Норма-ИНФРА), 2002. — 480 с.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2010. — 456 с.
4. Курс уголовного права. Общая часть : учебник. Т. 1: Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. — М. : ЗЕРЦАЛО, 1999. — 624 с.
5. Лившиц Р. З. Право и закон в социалистическом правовом государстве / Р. З. Лившиц // Сов. государство и право. — 1989. — № 3. — С. 23.
6. Мальцев В. В. Введение в уголовное право / В. В. Мальцев. — Волгоград : ВЮИ МВД России, 2000. — 204 с.
7. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден. — Х. : Право, 2012. — 272 с.
8. Недбайло П. Е. Вопросы структуры советских правовых норм в связи с постепенным перерастанием их в правила коммунистического общежития / П. Е. Недбайло // Право и коммунизм. — М., 1965. — 139 с.

9. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник / В. С. Нерсесянц. — М. : Изд. группа ИНФРА М — НОРМА, 1997. — 652 с.
10. Пионтковский А. А. К вопросу о взаимоотношении объективного и субъективного права / И. П. Пионтковский // Сов. государство и право. — 1958. — № 5. — С. 25–36.
11. Подволоцкий И. П. Марксистская теория права / И. П. Подволоцкий. — М. : Пг. Гос. изд., 1923. — 212 с.
12. Постановление ЦИК и СНК СССР от 7 августа 1932 г. // СЗ СССР. — 1932. — № 62. — Ст. 360.
13. Российское уголовное право. Общая часть : учебник / под ред. А. В. Наумова. — М., 1994. — 460 с.
14. Таций В. Стабильность и динамизм — необходимые условия эффективности и качества законодательства Украины об уголовной ответственности / В. Таций, В. Борисов, В. Тютюгин // Современные проблемы уголовно-правового воздействия : межгос. сб. науч. статей ЛГУ ВД им. Э. А. Дидоренко (Украина) ин-та философии, социологии и права Волг. ГУ (Россия). — 2013. — 536 с.
15. Уголовное право. Общая часть : учебник / под ред. Н. И. Ветрова, Ю. И. Ляпунова. — М. : Новый Юрист : КноРУс, 1997. — 592 с.
16. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 712 с.
17. Энциклопедия уголовного права: Понятие уголовного права. Т. 1 / Б. В. Волженкин, Г. Ю. Лесников, М. А. Лопашенко, В. В. Мальцев и др. ; отв. ред. В. Б. Малинин. — СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. — 698 с.
18. Явич Л. С. Право и общественные отношения (Методологический аспект проблемы) / Л. С. Явич // Проблемы теории социалистического государства и права. — М., 1977. — 114 с.

К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ УГОЛОВНОГО ПРАВА И УГОЛОВНОГО ЗАКОНА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННЫХ ВЗГЛЯДОВ НА ПРАВОПОНИМАНИЕ

Шевченко Е. В.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с современными взглядами на правопонимание и их влияние на соотношение уголовного права с уголовным законом. Осуществляется анализ развития научной мысли по поводу объема и содержания права и закона, а также проблемные вопросы, которые вытекают из выводов об их несовпадении между собой. Предложен интеграционный подход как наиболее оптимальный при определении признаков и происхождения этих юридических явлений.

Ключевые слова: уголовное право, уголовный закон, норма уголовного права, правопонимание, позитивизм, нормативизм, широкое понимание права.

TO THE QUESTION OF A RATIO OF JUS AND LEX IN THE CRIMINAL LAW IN THE CONTEXT OF MODERN VIEWS ON JUS UNDERSTANDING

Shevchenko E. V.

The article deals with the questions related to the modern views on jus understanding and their influence on the ratio of jus and lex in the criminal law. The development analysis of scientific thought concerning volume and content of jus and lex, and also problem questions which follow from conclusions about their discrepancy among themselves is carried out. Integration approach is offered, as the most optimum when determining signs and origins of these legal phenomena.

Key words: *jus in the criminal law, lex in the criminal law, norm of criminal law, jus understanding, positivism, normativizm, broad understanding of the jus.*

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
“ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО”.
СЕРІЯ: ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО»**

Загальні правила подання статей

1. Мова статті — *українська, російська, англійська*; обсяг — 8–15 аркушів (до 30 тис. знаків), включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

2. Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);

– *електронний варіант статті* на магнітному носію (CD);

– *рецензію* доктора/кандидата наук за фахом видання;

– *витяг* із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого);

– *розширена (до 3000 знаків із пробілами) анотація статті англійською мовою* в електронному й паперовому вигляді; відповідно до наказу МОНмолодьспорту України від 17 жовтня 2012 р. № 1111 англійськомовний варіант має включати всі обов’язкові структурні елементи фахової статті (постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки з даного дослідження) (*додаток 1*);

– *ліцензійна згода автора* (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на офіційному сайті університету (auka.jur-academy.kharkov.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової електронної бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru) (*додаток 2*);

– *фотографія автора* (співавторів) статті розміром 4×5,5 см із розширенням *.jpg, якості 600×600 dpi.

3. Редколегія залишає за собою право відхилити матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати. У разі потреби може передавати рукопис статті на рецензування членами редколегії. Матеріали, подані з порушенням указаних вимог, не публікуються, авторам не повертаються. Не допускається використання сканованих або сфотографованих схем, рисунків, таблиць тощо.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраний у текстовому редакторі WORD (версія 1998–2003) for WINDOWS) шрифтом Times New Roman, кегль 14 з міжрядковим інтервалом 1,5 з полями: ліворуч — 3 см, праворуч — 1,5 см, угорі та внизу — 2 см (для супровідних матеріалів).

Вимоги щодо оформлення статті:

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
- наступний рядок (використовується шрифт Times New Roman кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,0) — *відомості про автора (співавторів)* українською, російською й англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади й установи, де працює чи навчається автор (співавтори), контактний телефон;
- нижче по центру наводиться *назва статті* українською, російською й англійською мовами;
- далі — *анотації* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7) українською, російською й англійською мовами (використовується шрифт Times New Roman кегль 12 з міжрядковим інтервалом 1,0);
- усі частини статті англійською мовою (відомості про автора (співавторів), назва, анотація, ключові слова) мають бути перекладені професійно.

Вимоги щодо структури статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний характер, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1.

Структура наукової статті:

- ***постановка проблеми*** в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- ***аналіз останніх досліджень і публікацій***, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- ***формулювання цілей*** статті (постановка завдання);
- ***виклад основного матеріалу*** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- ***висновки*** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і відповідно до вимог ВАК України за формою 23 (Бюлетень ВАК. — 2009. — № 5).

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Times New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).
2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.
3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.
4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтори) статті несе відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іноземних джерел (за наявності).

**ЗРАЗОК АНОТАЦІЇ
ДО СТАТТІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ**

Розширена анотація
статті Петренка Віктора Миколайовича на тему: «Актуальні напрями державної політики України у сфері боротьби з кіберзлочинністю»
(це речення подається українською мовою).

Далі — англійською мовою, загальний обсяг — до 3 тис. знаків, усі елементи статті повинні бути представлені.

Petrenko V. M., Doctor of Law, Full Professor, Full Professor of department of History of Ukraine and foreign states, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv

An extended abstract of a paper on the subject of:

«Vital Areas of State Policy of Ukraine in Fighting Cybercrime»

Problem setting (*English text*).

Recent research and publications analysis (*English text*).

Paper objective (*English text*).

Paper main body (*English text*).

Conclusions of the research (*English text*).

Основна анотація до статті

Abstract: (*переклад анотації до статті, 3–5 речень*).

Key words: (*переклад ключових слів*).

Переклад здійснено: _____ П. І. Б., посада, установа, печатка

Додаток 2

Редакційній колегії
збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого. Серія:
Економічна теорія та право»

Від _____ П. І. Б. _____

_____ місце роботи, посада

_____ науковий ступінь, вчене звання

Телефон _____

E-mail _____

Ліцензійна згода на публікацію

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті

«_____ (назва) _____»

у фаховому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право».

Із порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, згоден.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті у паперовій формі та розміщення повного тексту статті в електронній формі у мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (pauka.jur-academy.kharkov.ua), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (www.nbuv.gov.ua) та Наукової електронної бібліотеки (РФ) (www.elibrary.ru).

«_____» _____ 201__ р.

_____ / _____ /

підпис

розшифровка підпису

Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено в друкарні ЧП Леонов

Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток
